KADIN FUTBOL HAKEMLERİNİN MESLEKİ DENEYİMLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

SİMGE DİNDAR TIRAŞ

DOKTORA TEZİ

ESKİŞEHİR, 2025

KADIN FUTBOL HAKEMLERİNİN MESLEKİ DENEYİMLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Simge DİNDAR TIRAŞ

DOKTORA TEZİ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Doktora Programı

Danışman: Prof. Dr. Aytül Ayşe CENGİZ

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temmuz 2025

Eskişehir

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Simge DİNDAR TIRAŞ'ın "Kadın Futbol Hakemlerinin Mesleki Deneyimlerinin Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İncelenmesi" başlıklı tezi 07/07/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişikleri Ana Bilim dalında Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

		Ünvanı Adı Soyadı	**İmza**
Üye (Danışman)	**:**	**.....**	**.....**
Üye	**:**	**.....**	**.....**
Üye	**:**	**.....**	**.....**
Üye	**:**	**.....**	**.....**
Üye	**:**	**.....**	**.....**

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

KADIN FUTBOL HAKEMLERİNİN MESLEKİ DENEYİMLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Simge DİNDAR TIRAŞ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Doktora Programı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temmuz 2025

Danışman: Prof. Dr. Aytül Ayşe CENGİZ

Futbol, tarihsel olarak erkek bedeni temel alınarak inşa edilmiş, fiziksel yeterlikten otoriteye kadar tüm unsurlarının erkeklik üzerinden tanımlandığı bir spor dalıdır. Bu bakımdan kadınların futbolda hakem olarak var olması yalnızca mesleki bir katılım olarak değil toplumsal cinsiyet normları, kalıpyargılar ve ataerkil yapılarla sürekli olarak bir mücadele ve müzakere alanı olarak okunmalıdır. Bu çalışma, Türkiye'de kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerini toplumsal cinsiyet perspektifiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemine dayalı olarak durum çalışması deseniyle yürütülen araştırmada yedi kadın futbol hakemiyle görüşülmüştür. Yarı yapılandırılmış sorularla yürütülen derinlemesine görüşmelerin tematik analiz yoluyla çözümlenmiş ve dört ana tema belirlenmiştir: “dışlanma ve reddetme”, “sınırlanma ve engellenme”, “kabulle birlikte ödenen bedeller” ve “kazanımlar”.

Bulgular, kadınların futbol hakemliği gibi erkek egemen bir meslekte kadın bedenine yüklenen anlamlar, toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeğe yönelik kalıpyargılar ile mücadele ederek bu alanda meşruiyet sağlamaya çalıştıklarını göstermiştir. Bunun için kadınlar, duygularını ve davranışlarını bastırma ve kontrol etme ve bunları eril normlara uydurma gibi stratejiler geliştirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal cinsiyet, Cinsiyete dayalı işbölümü, Erkek egemen mesleklerde kadınlar, Futbol, Hakemlik

ABSTRACT

EXAMINING THE PROFESSIONAL EXPERIENCES OF FEMALE FOOTBALL REFEREES FROM A GENDER PERSPECTIVE

Simge DİNDAR TIRAŞ

Department of Labour Economics and Industrial Relations

Programme in Labour Economics and Industrial Relations

Graduate School of Anadolu University, July 2025

Supervisor: Prof. Dr. Aytül Ayşe CENGİZ

Football is a sport that has historically been built around the male body, and all its elements, from physical competence to authority, are defined through masculinity. In this context, the presence of women as referees in football should be read not only as professional participation but also as a constant struggle and negotiation area with gender norms, stereotypes, and patriarchal structures. This study aims to examine the professional experiences of female football referees in Türkiye from a gender perspective. The research was conducted using qualitative research and a case study design. In-depth interviews were held with seven female football referees using semi-structured questions. The data were analyzed through thematic analysis and four main themes were determined: "exclusion and rejection", "limitation and obstruction", "prices paid with acceptance" and "gains". The findings reveal that in the male-dominated field of football refereeing, women strive to gain legitimacy not only by demonstrating professional competence but also by resisting gender roles, stereotypes, and the normative meanings attributed to the female body. To this end, women develop strategies such as suppressing and controlling their emotions and behaviors and adapting them to masculine norms.

Keywords: Gender, Gender-based division of labor, Women in male-dominated professions, Football, Refereeing.

28/07/2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "Bilimsel İntihal Tespit Programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Simge DİNDAR TIRAŞ

28/07/2025

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I hereby truthfully declare that this thesis/dissertation is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and that this study has been scanned for plagiarism with "Scientific Plagiarism Detection Program" used by Anadolu University, and that "it does not have any plagiarism" whatsoever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

Simge DİNDAR TIRAŞ

ETİK KURUL BELGESİ BEYANNAMESİ

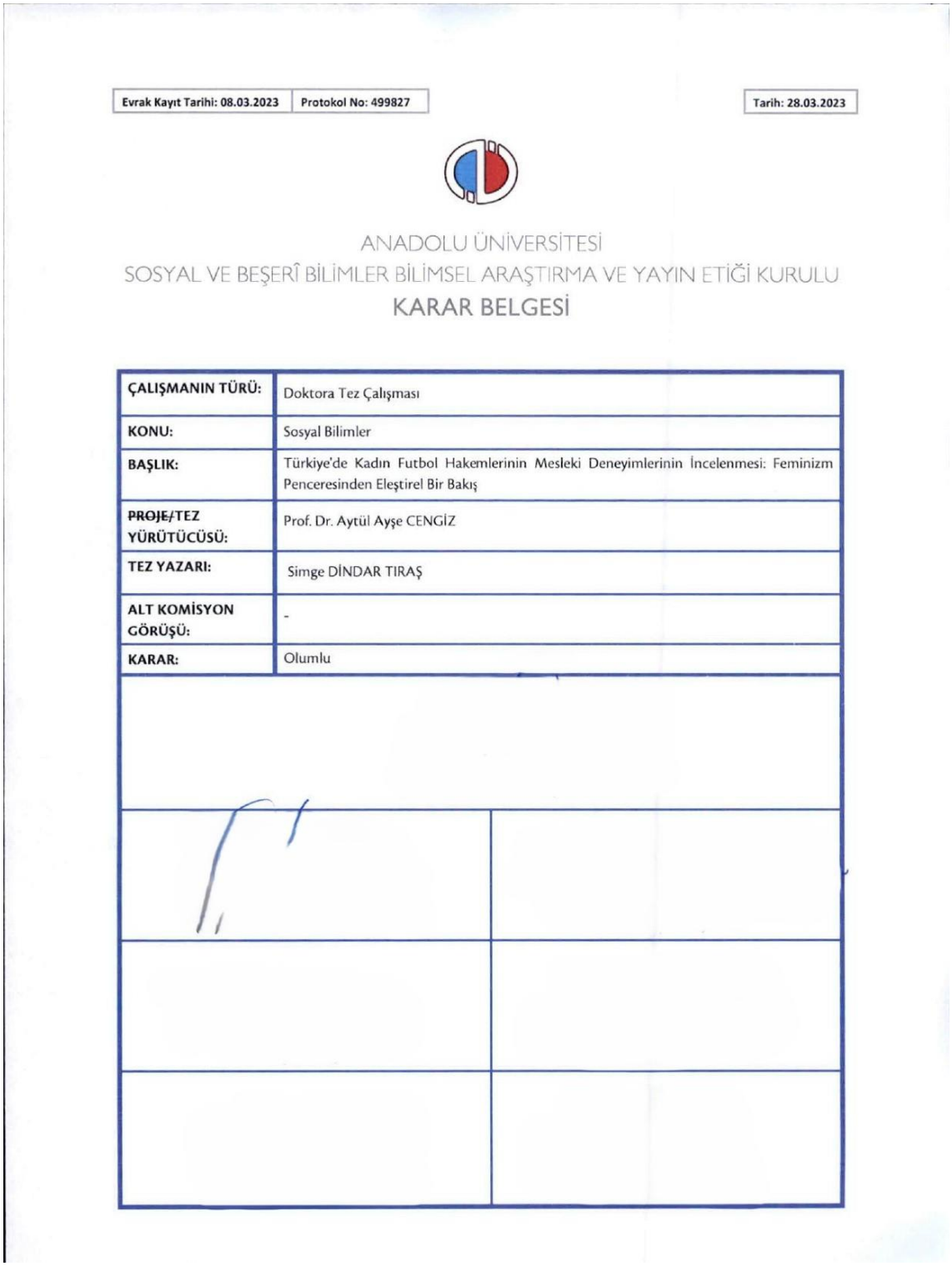

Evrak Kayıt Tarihi: 08.03.2023	Protokol No: 499827	Tarih: 28.03.2023

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU
KARAR BELGESİ

ÇALIŞMANIN TÜRÜ:	Doktora Tez Çalışması
KONU:	Sosyal Bilimler
BAŞLIK:	Türkiye'de Kadın Futbol Hakemlerinin Mesleki Deneyimlerinin İncelenmesi: Feminizm Penceresinden Eleştirel Bir Bakış
~~PROJE~~/TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ:	Prof. Dr. Aytül Ayşe CENGİZ
TEZ YAZARI:	Simge DİNDAR TIRAŞ
ALT KOMİSYON GÖRÜŞÜ:	-
KARAR:	Olumlu

28/07/2025

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tez çalışmasının hazırlanması, yürütülmesi, verilerin analizi vb. aşamalarının herhangi birinde üretken yapay zekâ programlarından yaralanmadığımı beyan ederim.

Simge DİNDAR TIRAŞ

28/07/2025

DECLARATION OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE USAGE

“I declare that I have not used generative artificial intelligence programs at any stage of the preparation, execution, data analysis, etc. of this study

Simge DİNDAR TIRAŞ

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ..... **ii**

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ ..... **v**

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES ..... **vi**

ETİK KURUL BELGESİ BEYANNAMESİ ..... **vii**

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI ..... **viii**

DECLARATION OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE USAGE ..... **ix**

TABLOLAR DİZİNİ ..... **xiii**

ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **xiv**

KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xv**

1 GİRİŞ VE AMAÇ **1**

2 FEMİNİZMİN DOĞUŞU VE FARKLI FEMİNİZMLER **7**

2.1 Birinci Dalga Feminizm – Yasa Temelli Eşitlik Mücadelesi 11

2.2. İkinci Dalga Feminizm - Özel Alanda da Eşitlik ve Özgürlük 15

2.2.1 Radikal feminizm 16

2.2.2 Marksist feminizm 19

2.2.3 Sosyalist feminizm 22

2.3 Üçüncü Dalga Feminizm ve Kesişimsellik – Farklılıklar Üzerine Yoğunlaşma 24

2.4 Dördüncü Dalga Feminizm – Dijital Çağda Feminizm 26

2.5 Türkiye'de Feminizm 29

2.5.1 Cumhuriyet öncesi dönem 29

2.5.2 Cumhuriyet dönemi 31

3 CİNSİYETİN SERÜVENİ: TARİHSEL SÜREÇTE CİNSİYET VE TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMLARI **37**

3.1 Tarihsel Süreç İçerisinde Cinsiyet Kavramı 37

3.2 Kavramın Ortaya Çıkışı: Ataerkiden Toplumsal Cinsiyete 45

3.2.1 Ataerki ve Feminist Tartışmalar 45
3.2.2 Toplumsal Cinsiyetin Kavramsallaştırılması 48
4 CİNSİYETE DAYALI İŞBÖLÜMÜ VE ÇALIŞMA YAŞAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ AYRIŞMA 55
4.1 Kadın İşi"- "Erkek İşi": Erkek Egemen Mesleklerde Kadınlar 62
4.2 Kadınların Erkek Egemen Mesleklerde Karşılaştıkları Sorunlar 71
4.2.1 Kadınların yükselmesinde görünmeyen engeller: Cam tavan sendromu 71
4.2.2 Kadının sembolik temsili: Tokenizm 77
4.2.3 Toplumsal cinsiyetin görünmeyen yükü: Duygusal Emek 80
4.2.4 Roller arası gerilim: Kimlik çatışması 84
4.2.5 Kadınların liderlik pozisyonunda algılanışı: Rol uyumu teorisi 86
5 BEDENLERİN CİNSİYETLENDİRİLMESİ, SPOR VE FUTBOLDA ERKEK EGEMENLİĞİ 88
5.1 Spor-Beden İlişkisi ve Sporda Toplumsal Cinsiyetin İnşası 94
5.2 Erkek Egemen Spor Kültürü ve Sporda Kadının Ötekileştirilmesi 98
5.3 Futbolun Cinsiyetçi Yapısı: Kadınların Dışlanması ve Bedenin Cinsiyetlendirilmesi 103
5.4 Erkek Egemen Otorite Alanı Olarak Hakemlik: Kadının Futboldaki Liderlik Konumuna Direnç 108
5.5 Futbol Ekonomisi ve Futbol Ekonomisinin Sporun Toplumsal Cinsiyetli Düzenine Etkisi 116
5.6 Türkiye'de Kadın Futbol Hakemi Olmak: Kadın Futbol Hakemlerine İlişkin Veriler ve Raporlar 120
5.7 Dünyada ve Türkiye'de Kadın Futbol Hakemlerine İlişkin Yürütülen Çalışmalar 128
6 ARAŞTIRMA 135
6.1 Yöntem 135
6.2 Katılımcılar ve Verilerin Analizi 139
6.3 Güvenirlik ve Geçerlik 144
6.4 Etik Bildirim 145
7 BULGULAR VE TARTIŞMA 146
7.1 Dışlama ve Ret 147

7.1.1 Toplumsal cinsiyet rolleri temelli dışlama/Rolsel dışlama 147
7.1.2 Kadının “doğası” söylemi üzerinden davranışsal ve duygusal dışlama... 153
7.1.3 Kadını bedeni üzerinden dışlama 158
7.2 Sınırlama ve Engelleme 163
7.2.1 Cam tavan: Yükselmenin önünde görülmez sınırlar 164
7.2.2 Erkek bedeni temelli kriterlerle engelleme 172
7.2.3 Tokenizm: Sembolik olarak var olmak 174
7.3 Kabulle Birlikte Ödenmesi Gereken Bedeller 176
7.3.1 Yoğun duygusal emek, duyguların bastırılması ve duygusal yıpranma .. 176
7.3.2 Erkeksileşme 179
7.3.3 Kimlik çatışması 184
7.3.4 Çabaların değersizleştirilmesi 185
7.3.5 Bir bedel olarak aile 187
7.4 Kazanımlar 190
7.4.1 Sabır, direnç ve dayanıklılık 191
7.4.2 Özgüven, başarı ve tanınma 193
7.4.3 İlham ve rol model olma 195
7.4.4 Pozitif ayrımcılık temelli kazanımlar 196
8 SONUÇ 199
KAYNAKÇA 219
EKLER 237
ÖZ GEÇMİŞ 238

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 6. 1 *Kod-Kategori-Tema Örneği*..... 141

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 7. 1 *Çalışmanın Tema Diagramı* 146

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

FIFA : Fédération Internationale de Football Association. Uluslararası futbolu kontrol eden organizasyon.

İHK : İl Hakem Kurulu

MHK : Merkez Hakem Kurulu

TFF : Türkiye Futbol Federasyonu

VAR: : Video Yardımcı Hakem (Video Assistant Referee)

1 GİRİŞ VE AMAÇ

Dünya genelinde iş hayatının/kamusal alanın erkeklere, evin/ailenin/özel alanın ise kadınlara ait ve onların sorumluluklarında olduğuna dair kalıplaşmış yargılar mevcuttur. Ev içindeki yemek yapımı ve ev işlerinden çocuk ve yaşlı bakımına kadar birçok sorumluluk kadınların omuzlarına yüklenmiş durumdadır. Bu durum kadınları uzun yıllardır iş yaşamından ve dolayısıyla kamusal alandan uzak tutmada bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadınların özel alana hapsedilmelerinin en önemli sebebi toplumsal cinsiyetli dünyadır. Toplumsal cinsiyetli dünyada ve özellikle de ataerkinin daha baskın olduğu kültürlerde kadınların ve erkeklerin üstlenmesi gereken "roller" ve erkek ve kadınlara atfedilen özellikler oldukça belirgindir ve sınırları bellidir. Erkekler akıl, bilim ile ilişkilendirilip daha hırslı, güçlü ve dayanıklı gibi sıfatlarla nitelendirilirken kadınlar ise duygusallık, kırılganlık, hassaslık ve uyumluluk ile ilişkilendirilmektedir (Patemann, 1988; Walby, 1990).

Erkeklere ve kadınlara farklı özellikler atfedildiği gibi erkeklere atfedilen özelliklerin kadınlara atfedilen özelliklerden üstün olduğu ileri sürülmektedir (de Beauvoir, 2021). Bu kapsamda erkeğin rolü çalışmak, aileyi geçindirmek, "eve ekmek getirmek" iken kadının görevi ise ev işlerini yapmak, çocuk doğurmak ve onların bakımını sağlamak, ailedeki yaşlı bakımını sağlamak ve evi geçindiren erkeğe hizmet etmek olmuştur. Kadına atfedilen bu roller kadını özel alana hapsetmiştir ve bu düzenin, bir başka deyişle toplumsal cinsiyetli dünya düzeninin sürdürülmesi için biyoloji devreye girmiştir. Biyoloji, geçmişten bugüne farklı dönemlerde cinsiyete dayalı işbölümünü meşrulaştırmak için bir araç olmuştur.

Sanayi Devrimi ile kapitalizmin dünyaya hızla yayılmasının sonucunda kadınlar da işgücü piyasasında yer almaya başlamışlardır. Ancak bu işler her zaman en kötü çalışma koşullarının, en düşük ücretlerin olduğu işler olmuştur. Kadınlar genel olarak işgücü piyasasında erkeklerden çok daha az yer almalarının yanı sıra işgücü piyasasında yer aldıkları durumda da erkeklerden daha düşük ücretlerle ve daha kötü koşullarda çalışmakta, kariyerlerindeki basamakları çok daha zor ve yavaş çıkabilmektedirler (Acker, 1990). Bunun yanında kadınların işgücü piyasasına dahil olmuş olmaları onların özel alandaki sorumluluklarını azaltmamıştır. Kadınlar hem kamusal alanda/işgücü

piyasasında çalışarak hem de özel alanda/evde çalışarak çifte vardiya yapmaktadırlar (Hochschild ve Machung, 2012).

İş hayatında bazı meslekler "kadın işi" bazı meslekler ise "erkek işi" olarak ayrıştırılmış durumdadır (Acker, 1990; Anker, 1997). Bazı mesleklerin kadınlar için bazı mesleklerin ise erkekler için daha uygun olduğuna ilişkin kalıplaşmış yargılar söz konusudur. "Erkek işi" olarak adlandırılan meslekler genellikle daha prestijli kabul edilip bu mesleklerde çalışma koşulları ve ücretler daha iyiyken "kadın işi" olarak adlandırılan mesleklerde ise çalışma koşulları daha kötü, ücretler çok daha düşüktür ve bu mesleklerin prestiji daha düşük olarak görülmektedir.

Kadınlar erkek işi olarak görülen mesleklerde ya çok az temsil edilmekte ya da hiç temsil edilememektedirler. Kadınlar, bu mesleklere giriş aşamasında engellerle karşılaşmalarının yanı sıra mesleğe girdikten sonra da hem çalışma arkadaşları ve yönetim ile ilişkilerinde hem de kariyerlerinde ilerlemede birçok zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Kadınların bu tip mesleklerde ilerlemelerinde yasal olarak bir engel yoktur ancak kadınlar, kariyer basamaklarını çıkarken birçok görünmez engelle mücadele etmek durmundadır.

Erkek egemen mesleklere giren kadınlar sayıca az olduklarından birçok zorlukla yüzleşmektedirler ve bu durum onların mesleklerine ilişkin deneyimlerini olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında erkek egemen mesleklerde kadınlar kendilerine yer bulabilmek ve buradaki varlıklarını sürdürebilmek için kimi zaman erkeklere atfedilen özellikler doğrultusunda, bir başka deyişle daha "erkeksi" davranmak zorunda kalabilmektedirler. Bu durum onların kendilerinden ödün vermelerine ve kimlik çatışması yaşamalarına neden olabilmektedir.

Bu bağlamda erkek egemen bir alan olarak kurgulanan spor müsabakaları da Eski Yunan'daki olimpiyatlara kadar dayanan uzun bir geçmişe sahiptir. O dönemlerden beri spor, daha çok erkek bedeni için tanımlanmış ve erkek bedeni için uygun olduğu ileri sürülen müsabakalar çerçevesinde var olmuştur (Cahn, 1994). Ülkemizde en yaygın şekilde takip edilen ve en yüksek ücretlerin alındığı, en çok yatırım ve harcamaların yapıldığı spor dalı olan futbol da en erkek egemen spor dallarından biridir. Kadınların futbola dahil olmaları çok yenidir. Bu durum, yukarıda bahsedilen toplumsal cinsiyet, ataerki, kamusal alanın erkeğe, özel alanın kadına ait oluşu, kadına ve erkeğe toplumda atfedilen rollerle yakından ilişkilidir.

Futbol bu kadar erkek egemen bir alanken sahada görevi müsabakayı yürütmek, yönetmek ve oyuna liderlik etmek olan hakemlik mesleğindeki durumun da benzer olacağı aşikardır. Ülkemizde, erkek hakem sayısıyla kıyaslandığında kadın hakem sayısı oldukça azdır (kadın futbol hakemlerinin tüm hakemler içerisindeki oranı yaklaşık %10'dur). Bu durum yalnızca ülkemizde değil, kadın futbolunun oldukça yaygın olduğu ülkelerde de böyledir. Kadınlar, kadın futbolunun neredeyse erkek futbolu kadar yaygın olduğu ülkelerde bile hakem olarak yeterince temsil edilememektedir. Kadınlar, futbol hakemliğine hem girişte hem de bu mesleğe girdikten sonra birçok sorun ve engelle karşılaşmaktadırlar.

Futbol hakemleri sahada karar verici ve oyunun gidişatı üzerinde güce sahip bir konumda olduğundan, bir başka deyişle bir liderlik etme söz konusu olduğundan kadın futbol hakemliği, kadınların erkek egemen mesleklerde yer almalarına ilişkin önemli ve özel bir konuma sahiptir. Bu bağlamda ülkemizde farklı seviyelerde (il hakemi, bölgesel hakem vb.) görev yapan kadın futbol hakemleri ile görüşmeler yapılarak kadın futbol hakemlerinin futbol hakemliği mesleğine ilişkin deneyimlerinin keşfedilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışma, feminist ideolojiyi temel alarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini görünür kılma amacı taşımaktadır. Ataerkil yapının kadının kamusal alanda yer alma mücadelesini kısıtlayıcı etkisini, feminizm, toplumsal cinsiyete dayalı roller, cinsiyetlendirilmiş meslekler, bedene yüklenen anlamlar gibi kuramsal dayanaklarla spordaki ve özellikle futboldaki erkek egemenliğini açığa çıkarmayı hedefleyen çalışma kadının bu alandaki konumunu eleştirel bir bakış açısıyla ele almaktadır. Çünkü kadın futbol hakemlerinin deneyimleri bireysel öykülerin ötesinde eril tahakkümün futbolda nasıl işlediğini gösteren somut örneklerdir. Çalışmada, toplumsal cinsiyetin hem kadınlar ve erkekler arasındaki farkları tanımlayan ve bireyler arası ilişkileri belirleyen kültürel bir yapı olduğu hem de kurumlar, kurallar ve uygulamalar aracılığıyla kadınları sistematik olarak dezavantajlı kılan yapısal bir eşitsizlik rejimi oluşu üzerinde durulmaktadır.

Bu bağlamda kadın futbol hakemliği, sporun iç dinamiklerinin yanı sıra toplumsal cinsiyete dayalı rollerin saha içerisinde nasıl yeniden üretildiği ile de yakından ilişkilidir. Erkekliğin norm kabul edildiği futbolda, otorite de erkeklik üzerinden meşrulaştırılmaktadır. Kadının böyle bir alanda karar verici ve denetleyici bir pozisyonda yer alması toplumdaki yerleşik cinsiyet rollerine bir meydan okuma olduğundan kadınlar

birçok engelle karşılaşırlar ve bu engeller çoğu zaman görünür engeller değildir. Kadınlar hem uygulamada (daha az maç verilmesi, üst klasmanda maç yönetememesi gibi) hem de sembolik olarak (futbolun erkek işi olarak algılanması, kadının futbol hakemi olmasının tuhaf ya da geçici bir durum olarak görülmesi gibi) birçok dirençle karılaşırlar. Bu durum da futbolun yapısal anlamda erkek egemen bir spor dalı olduğunu ve bu yapıda kadınların birer otorite figürü olarak kabul edilmesine direnç gösterildiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan kadın futbol hakemliği kadınların karar alma pozisyonlarında yer almak için verdikleri mücadelelere çarpıcı bir örnek sunar. Bu nedenle de kadınların futbolda hakem olarak yer alması kadınların görünürlüğü ve kurumsal var oluşu açısından incelemeye değer bir alandır.

Çalışmanın ana problemi geleneksel olarak erkek egemen bir alan olan, erkekler tarafından yürütülen ve erkeklere ait olduğu ileri sürülen özellikleri ve nitelikleri gerektirdiği ifade edilen futbol hakemliği mesleğine dahil olan kadınların bu meslekteki deneyimlerini ortaya çıkarmak ve anlamaktır.

Bu ana problem çerçevesinde çalışmada belirlenen alt problemler şunlardır: Kadın futbol hakemleri mesleğe giriş aşamasında ne gibi deneyimler yaşamaktadırlar? Kadın futbol hakemleri, futbolun diğer aktörleri tarafından ne gibi ön yargılar ile karşılaşmaktadırlar? Kadın futbol hakemleri mesleklerinde yükselme konusunda ne gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar? Kadın futbol hakemleri, kadın futbol hakemi olmaya dair nasıl bir algıya sahiptir? Kadın futbol hakemlerinin kariyer olanakları ve kariyerlerine ilişkin planları nelerdir? Kadın futbol hakemleri bu meslekte ne gibi kazanımlar elde etmektedirler? Kadın futbol hakemleri bu meslekte kalabilmek için ne gibi stratejiler üretmektedirler? Kadın futbol hakemlerinin erkek egemen bir meslekte yer almalarının avantajları ve dezavantajları nelerdir?

Bu çalışmada yalnızca kadın futbol hakemlerinin mesleklerini icra ederken karşılaştıkları engelleri belgelendirmek değil, bu deneyimleri feminist bir bakış açısıyla anlamlandırıp yorumlayarak akademik bilgi üretimine katkı sağlamak hedeflenmektedir. Kadın hakemlerin yaşadıkları bireysel deneyimlerden yola çıkarak ortak mücadele alanlarını ve bu alandaki direniş biçimlerini görünür kılmak araştırmanın temel iddialarındandır. Bahsedilen bu hedefler için bu çalışma, erkek egemen bilgi üretimine karşı kadınların deneyimlerini merkezine alan bir duruş sergilemekte ve toplumsal cinsiyet, spor

sosyolojisi, çalışma psikolojisi gibi alanları bir araya getirerek disiplinler arası bir katkı sağlamaya çalışmaktadır.

Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, Türkiye'de çeşitli düzeylerdeki futbol müsabakalarında görev yapma yetkisine sahip kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerinin incelenmesidir. Çalışmada futbol hakemliği erkek egemen bir meslek olarak ele alınmıştır. Kadın futbol hakemleri bu mesleğe giriş aşamasında, mesleklerini yaparken ve kariyerlerinde yükselmek istediklerinde sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu bakımdan kadın futbol hakemlerinin bu mesleğe ait deneyimlerinin derinlemesine incelenebilmesi için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri gözlem, görüşme gibi veri toplama tekniklerini kullanarak olguları bulundukları çevrede incelemeyi, araştırmayı ve anlamlandırmayı hedeflemektedir. Nitel araştırma yöntemlerinin daha derinlemesine inceleme ve araştırma yapmaya, daha derin ve ayrıntılı çalışmaya, neden, nasıl gibi soruları sormaya imkân tanımaktadır (Creswell, 2016; Creswell, 2021; Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Çalışmanın deseni durum çalışması olarak belirlenmiştir. Durum (vaka, örnek olay) çalışması, nasıl ve niçin sorularını temel alarak bir olgu veya olayı derinlemesine incelmeye imkân veren bir araştırma yöntemidir. Buradaki olay ya da olgu araştırmacının kontrol edemediği bir durumdur (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 301; Sığrı, 2018; Yin, 2014).

Bu çalışma, erkek alanı olarak adlandırılan futbolda yer bulmaya çalışan ve genellikle görünürlükleri engellenen ve sıklıkla dışlanan kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerini ele alarak Türkiye'deki toplumsal cinsiyet rejimlerinin spor alanına yansımalarını görünür kılmayı hedeflemektedir. Çalışma yalnızca kadın futbol hakemlerinin yaşadıkları eşitsizlikleri, karşılaştıkları önyargıları ve bu süreçte kullandıkları stratejileri ele almamakta; toplumsal cinsiyet çalışmaları, spor sosyolojisi ve çalışma psikolojisi alanları arasında bir bağ kurarak özgün bir perspektif sunmaya çalışmaktadır.

Bu bağlamda tezin ilk kısmında tezin ideolojik temelini oluşturan feminizmin tarihsel süreç içerisindeki seyrini ve farklı feminizm türlerinin katkılarını ele alacağım. İkinci bölümde ise ataerki, biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları üzerinde duracağım. Üçüncü bölümde cinsiyete dayalı işbölümü ve bu bağlamda kadın işi erek işi kavramlarını irdeleyip dördüncü bölümde beden ve spor ilişkisini açıklayıp futbol

özelinde bu ilişkiyi derinleştirmeye çalışacağım. Beşinci bölümde futbolun ekonomik açıdan önemini ele aldıktan sonra altıncı bölümde ülkemizde kadın futbol hakemlerine ilişkin verilere ve raporlara yer verdikten sonra araştırma ve bulgular bölümü ile çalışmayı tamamlayacağım.

Çalışmanın bu genel yapısı akademik anlamda bir analiz sunmayı hedeflemenin yanında toplumsal cinsiyetli düzene ve erkek egemen yapılara karşı feminizmden güç alarak eleştirel bir ses üretme amacını taşımaktadır. Kadın futbol hakemlerinin deneyimlerine odaklanmak ve onları görünür kılmak futbolda, sporda ve daha genel anlamda kamusal alanda karşılaştıkları ve mücadele ettikleri eşitsizlikleri ortaya koyarak hem akademik hem de toplumsal bir farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir. Feminist bilgi üretiminin parçası olma çabasının bir ürünü olan bu çalışma, kadınların kamusal alandaki temsiliyetinin ve görünürlüğünün artmasını desteklemekte ve erkekliğin ve ona ilişkin normların doğal, değişmez ya da bir üstünlük olarak görülmesine eleştirel bir bakış sunma uğraşı içerisindedir.

2 FEMİNİZMİN DOĞUŞU VE FARKLI FEMİNİZMLER

Feminizm, bir anlamda, her zaman var olmuştur. Kadınlar tabi kılındıkları sürece bu tabi kılınmaya her zaman direnmişlerdir. Bu direniş bazen kolektif ve bilinçli, bazen de yalnız ve yarı bilinçli olmuştur. Kadınların tarihsel süreçte devam eden direnişi, salt bireysel bir farkındalığın ötesinde kadının sesinin duyulamadığı mevcut düzene karşı geliştirilen kolektif bir direniş olarak form bulduğunda kadının mücadelesi daha görünür ve fark edilir hale gelmiştir. Bir başka deyişle, kadın direnişinin sürekliliğine rağmen, yalnızca son yüz ya da iki yüz yıl içinde kadınlara yönelik eril baskıyla organize bir biçimde mücadele etme girişiminde bulunan görünür ve yaygın feminist hareketler ortaya çıkmıştır (Jaggar, 1983, s. 3). Bu bağlamda feminizm, sadece tarihsel bir olgu olarak değil günümüzde de hala devam etmekte olan toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ortaya çıkarılmasında yeri doldurulamaz bir mücadele zemini oluşturmaktadır.

Feminizm kısa bir süredir bizimle birlikteymiş gibi görünmesine daha doğrusu modern zamanlara ait yeni bir ideoloji gibi sunulmak istense de kökenlerinin 17. yüzyıl Avrupası'na dayandığı bilinmektedir (Philips, 2012, s. 13). Bu durum tarih yazımını da tekelinde bulunduran ve bunu sürdürmeye çalışan ataerkinin feminizmin köklü geçmişini silikleştirmeye, feminist düşüncenin tarihsel sürekliliğini görünmez kılmaya çalışması olarak okunabilir.

Bu bakımdan ilk açık feminist seslerin 17. yüzyılda İngiltere'de duyulduğu ifade edilmekte ve bunu takip eden iki yüz yılda daha fazla kadın bir araya gelerek seslerini duyurduğu ve bunun da ABD ve Fransa'da da gerçekleştiği söylenmektedir. Örgütlü feminizm, endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkmaya başladığı ve İngiltere ve Fransa'nın politik sistemlerini temsili demokrasiye adapte ettikleri ekonomik ve politik bir dönüşüm döneminde ortaya çıkmıştır. Bu ekonomik ve politik dönüşümler, kadınların durumunu ve kadınların kendi durumlarını algılayış biçimini sert bir şekilde değiştirmiştir. Bu değişimlerin büyük bir kısmı ailenin politik ve ekonomik öneminin değişmesinin sonucudur. Çünkü aile üyelikleri dolayısıyla, üretim ve yönetimde kadınlara belli statüler atfedilmiştir. Bu statüler her zaman erkeklere atfedilen statülerden düşük olmuştur (Jaggar, 1983, s. 3). Bunun sonucunda kadınlar özel alana (ev içine) ait görülürken, kamusal alan (ev dışı) erkeklerin egemenliğindeki bir alan haline gelmiştir. Özel alan ve kamusal alanın birbirinden koparılarak birbiriyle karşıtlık içerisinde tanımlanması, feminizmin üzerinde durduğu ve eleştirdiği önemli konulardan biridir. Eril tahakküm,

kamusal alanı erkeğe ait olarak adlandırırken kadını özel alana hapsetmektedir. Kadının özel alanla özdeşleştirilerek buraya hapsedilmesi kamusal alanın eril kodlarla oluşturulması ve kodların yıllar içerisinde alana işlenmesini kolaylaştırmak için bir strateji olarak işlev görmüştür. Bu bakımdan özel alanda yaşanan ve kişisel olarak nitelendirilen sorunlar aslında bütünlüklü bir toplumsal egemenlik sisteminin çeşitli yüzleridir. Özel alana bu bakış açısıyla bakmak salt kişisel, duygusal ve psikolojik, giderek "doğal" gibi görünen şeylerin yeniden adlandırılarak ele alınması, erkek baskısı ve erkek egemenliğinin de yeniden ele alınarak yeniden kavramlaştırılması ve doğallıktan arındırılması anlamına gelmektedir (Acar Savran, 2013, 97 – 98). Özel alan/kamusal alan ayrımında kadın özel alanda tanımlanması ve özel alanın da kamusal alana göre ikincil olarak konumlandırılması, kadın da ikincil konuma itilmesine zemin hazırlamaktadır.

Endüstri öncesi dönemde kadınlar, başta koca ve çocukları olmak üzere aile üyelerinin yaşamını sürdürebilmesi için fiziksel ve psikolojik ihtiyaçları gidermek amacıyla üretim gücüne dahil edilmiştir. Bu çağda, çocuk bakımı ve şimdi ev işi olarak kabul ettiğimiz işler, kadınların zamanının yalnızca küçük bir bölümünü işgal ediyordu. Kadınlar bunun yanında meyve-sebze yetiştirme gibi işleri de yaparak besinlerin üretimi ve korunmasından da sorumlu tutulmakta idi. Bir başka deyişle bu dönemde kadının toplumsal düzendeki yeri toplumsal bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır (Jaggar, 1983, s. 3-4). Çünkü kadının emeği toplumun ayakta kalması için zorunlu olarak gerekliydi ve bu zorunluluk algısı kadının toplumda doğal ya da kaçınılmaz olarak konumlandırılmasına yol açarak bu durumu meşrulaştırıyordu. Bu "gereklilik" durumu, kadının emeklerinin görünmez kılınmasına yol açan ve her bakımdan sömürülmesine olanak sağlayan bir durum olarak görülebilir. Nitekim Federici (2004, s. 27) de toplulukların devamı için vazgeçilmez olan kadın emeğinin özellikle kapitalizm ile birlikte ücret karşılığı olmayan bir iş olarak konumlandırılması nedeniyle giderek değersizleştirildiğini ve doğallaştırılarak görünmez kılındığını ifade etmektedir.

18. yüzyılda, kadın emeğinin ücretli hale gelmesiyle birlikte kadının kamusal alanda görünürlüğü de artmıştır. Kamusal alanda görünürlüğün artması, kadınların hak arama eylemlerinde de artışı beraberinde getirmiştir (Öz Yıldız, 2020, s. 7). Sanayi Devrimi ailenin de yapısını değiştirmiş ve kadının geleneksel statüsü değişikliğe uğramıştır. Ancak bunun yanında, kadının ev içinde yaptığı tekstil, gıda gibi işlerin endüstrileşmesi de kadının bahsi geçen hayati sektörlerdeki kontrolünün azalması ve bunun sonucunda

eşlerine olan ekonomik bağımlılıklarının artmasına ve eşlerine kıyasla ev içindeki güçlerinin de azalmasına sebep olmuştur. Bunun yanında kadının işgücüne katılması, kadının yukarıda bahsedilen toplumsal düzendeki yerini "toplumsal gereklilik" olmaktan çıkarıp, Marksistlerin deyimiyle bir "soru" haline getirmiştir (Jaggar, 1983, s. 4). Bu soru, yeni endüstriyel toplumda kadının (uygun) yeri ile ilgiliydi ve örgütlenmiş feminist hareket kadınların bu soruya cevabı olarak ortaya çıkmıştır. Kadının üretim ilişkilerine dahil olması ile kadının varlığının bir gereklilikten çıkıp soru haline gelmesi, kadının konumunun ve emeğinin önceden sessiz, sorgulanmayan "doğal" bir pozisyonda iken kapitalizmle birlikte bir problem niteliği kazanıp tartışma konusu haline gelmesini anlatmaktadır. Bu tartışmalar kadının kamusal alandaki yerinin neresi olduğu ve kadının burada var olup olmayacağına ilişkin toplumsal düzenin temellerine yönelik tartışmalardır. Bu bakımdan örgütlü feminizmin ortaya çıkışı da aslında bu sorulara verilen toplu ve politik cevap olarak görülebilir (Jaggar, 1983, s. 4).

18. yüzyıl feministleri, o dönemlerde Batı'yı etkileyen devrim dalgasının coşkusuna dahil olmuşlardır. İnsanların ve hükümetlerin müdahale edemeyeceği doğal hakların var olduğu fikri Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (1776) ve Fransa İnsan Hakları Bildirisi'nin (1789) can alıcı noktaları olarak ifade edilmektedir. Feministler, doğal haklar olarak ifade ettikleri ve erkeklerin sahip olduğu bu haklara kadınların da sahip olabilecekleri konusunda ümit beslemekteydiler. Ancak Doğal Haklar Doktrini[1]'ni geliştiren ve uygulayan erkek teorisyenler üzücüdür ki feministlerin bu fikirlerini kabul etmemişlerdir (Donovan, 2020, s. 22). Doğal Haklar Doktirini evrenselci bir söylemle tüm insanların eşit haklara sahip olduğunu ileri sürerken uygulamada kadınları bu evrenselliğin dışında tutmuştur. Bu durum kadının gerçek anlamda bir "insan" olarak bile görülmediği bir bakış açısını yansıtır niteliktedir. Bu durum da aslında feminist düşüncenin temel eleştiri noktalarından birini oluşturur.

Bunun yanında Fransız Devrimi ile birlikte hak, eşitlik, özgürlük gibi kavramların ortaya çıkması ve bu kavramların herkesin hakkı olduğuna ilişkin tartışmalarla birlikte kadınlar hukuksal açıdan statülerini sorgulamaya başlamışlardır. Modernleşme sürecinde, endüstri

[1] İnsan hakları teorilerinin temelinde doğal insan hakları teorisinin yattığı ifade edilir. Bir başka deyişle insan hakları teriminin temelinde Locke ve onun takipçilerinin doğal haklar ile kastettikleri yer alır. Bu, sadece bir kişi olmaktan dolayı sahip olunan haklar anlamına gelir. Bu tür haklar kaynaklarının insan doğası olması bakımından doğaldır ve insanın var oluş itibariyle bu haklar devredilemez, vazgeçilemez, engellenemez (Donelly, 1982).

toplumuna geçişle birlikte kadınların ücretli işçi sınıfı içinde yer edinmeye başlaması, yeni üretim ilişkileri, şehirleşme, tüm bunların yol açtığı yeni sosyal ilişkiler kadınların kendi ekonomik ve toplumsal statülerini sorgulamalarını da sağlamıştır (Öz Yıldız, 2020, s. 7). Yeni toplumsal düzen ve ilişkiler kadının kendi konumunu yeniden sorgulamasını sağlasa da kadınların bu sorgulamaları kapitalist ataerki tarafından her zaman yeni ideolojilerle bastırılmış ve yeniden yönlendirilmiştir. Kadınlar yalnızca ekonomik açıdan değil; mekân ve zihinsel bağlamda da yeniden konumlandırılmaya çalışılmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda evrensel biçimde kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu varsayımı hakimdi. Ancak 18. yüzyılın ortasından itibaren ve özellikle de 19. yüzyılın başlarında Sanayi Devrimi başta olmak üzere yaşanan dönüşümler, ev ve iş yerini birbirinden ayırmıştır. Makineleşme, küçük ev sanayiinin çöküşü, işin kamusal dünyası ile evin özel dünyasının daha önce hiç olmadığı kadar birbirinden ayrılmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda akılcılık kamusal alanla ve erkekle özdeşleştirilirken akıl dışılık ve ahlak ise özel alanla ve kadınla özdeşleştirilmiştir (Donovan, 2020, s. 25). Yukarıda da anlatılmak istendiği üzere kadının kendi konumunu sorgulayışı yaratılan bu ayrışma ve ikiliklerle sistem tarafından ideolojik olarak bastırılmaya çalışılmış ve kadınların sorgulamaları sistemin onları toplumda yeninden konumlandırma çabasıyla karşılık bulmuştur.

Kadının konumunu yeniden belirlemek adına geliştirilen bu ideolojiler tarihsel süreç içerisinde egemen olmuş olsa da ekonomik ve toplumsal gelişmeler aynı zamanda yeni koşulları da beraberinde getirerek kadınların ortak bir zeminde buluşmasının ve bu düzene karşı ortak bir ideolojide örgütlenmesinin de önünü açmıştır. Bu bakımdan modernleşme ve sanayileşmenin beraberinde getirdiği gelişmeler (insan ömrünün uzaması, anne-çocuk ölümlerinin azalması, kadının işgücüne katılması) kadınların sadece doğurganlık ve annelik ile tanımlanmasının önüne geçecek biçimde evlilikten başka ekonomik bir alternatife sahip olmalarını sağlamış, bunlar da feminist bilincin gelişmesine öncü olmuştur. Bu koşullar olmadan kadınların ataerkil düzeni değiştirmek için kendi aralarında bir dayanışma oluşturarak bir mücadele örgütlemeleri olası değildir. Dolayısıyla, feminist örgütlenme ve dayanışmanın öncü koşulları 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır (Berktay, 2013, s. 5).

Feminizmin tarihsel gelişimi (özellikle İngiltere ve ABD'de) genel olarak, bazıları feminist düşünce ve mobilizasyonun görece yokluğuyla, diğerleri ise hem feminist eleştirinin hem de yüksek bir kamuoyu profili ile aktivizmin sürekli büyümesiyle

karakterize edilen birkaç kilit döneme ayrılır. Feminizmin zaman içinde ortaya çıkan yükseliş ve düşüş örüntüsü, “dalga” analojisine yol açmıştır. Feminist hareketin zirveleri ve dip noktaları, devam eden kademeli şişme, sonunda tepeleme ve nihai çökme döngüsü ile gelgit suyunun hareketini takip etmekle karakterize edilir. Dalga analojisi, 1960'larda feminizmin yeniden canlanmasıyla birlikte gelişmiş ve bu, hemen öncesinde göreceli bir uyku hali döneminin ardından gelmiştir (Pilcher ve Whelan, 2004, s. 52).

2.1 Birinci Dalga Feminizm – Yasa Temelli Eşitlik Mücadelesi

Kadınların siyasal alanda ve hukuk alanındaki eşitlik adına yürüttükleri mücadele, tarihsel açıdan farklı evrelere ayrılarak ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, temeli daha çok liberal düşünceye dayanan ve kadınların erkeklerle eşit haklara sahip birer yurttaş olması için uğraş vermesine odaklanan birinci dalga feminizmdir. Bu bakımdan 1960’lara dayanan yeniden dirilen feminizm ile benzer şekilde üretken, yüksek profilli feminist analizlerin ve politik aktivizmin daha önceki bir dönemi arasında bir ayrım yapılmıştır. Daha erken dönem (en azından 19. yüzyılın ortalarından 1920'lere kadar) "birinci dalga" feminizm olarak adlandırılırken; buna karşılık, 1960'lardan kalma yeniden canlanan feminist analizler ve aktivizm, "ikinci dalga" feminizm olarak adlandırılmıştır. Birinci dalga feminizmin, genellikle Fransız Devrimi’nin kadın hakları için taleplerin dile getirildiği bir döneme karşılık geldiği ifade edilmektedir. Ancak özellikle İngiltere ve ABD için birinci dalga feminizm, 1880 – 1920’ler arasında tarihlendirilmektedir. Bu dönem feminizmin temel kaygısı, kadınların erkeklerle eşitliğe ulaşmasıdır. Bu nedenle de mevzuat değişikliklerini güvence altına almaya odaklanmıştır (Pilcher ve Whelan, 2004, s. 52). Kristeva (1994) tarafından birinci dalga feminizm, ulus-devletin akılcılığının bir uzantısı ve özdeşlik mantığına dayalı, eşitlikçi ve evrenselci feminizm olarak ifade edilmektedir (Acar Savran, 2013, s. 3).

Kristeva’nın (1994), daha soyut bir şekilde evrenselci birinci dalga tanımlamasına ek olarak birinci dalga, Walby (1990) tarafından daha somut bir tanımlama ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu iki tanımlama bize, birinci dalga feminizmin aslında sistem içinde gerekli ve zorunlu olan dönüşümlere odaklandığını gösterir. Bu doğrultuda Walby (1990, s. 24-31), Britanya'daki birinci dalga feminist hareketin, oy verme, eğitime ve mesleklere erişim, yasal mülkiyet haklarına, evlilik, boşanma vb. haklara sahip olma mücadelesi yoluyla 'özel' ataerkillikten 'kamusal' ataerkilliğe bir değişikliğe yol açmada merkezi öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. Özel ataerkillik, kadınları evlilik ve aile

kurumu ve bu kurumlar içerisindeki ilişkiler temelinde özel alanda kontrol etme durumunu anlatırken; kamusal ataerkillik kadınların iş, siyaset, eğitim gibi kamusal alanlara katılımını sınırlayan ve bunun yanında katıldıktan sonra da farklı mekanizmalarla ikincil konumlarını sürdürmeye çalışan mekanizmaları anlatmaktadır (Walby, 1989, s. 228). Bu bakımdan kadının mücadelesinin yalnızca aile içi ataerkil yapıya değil ataerkinin kamusal alandaki biçimlerine karşı da yürütülmesi gereken bir mücadeledir.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında kadınlar, dünyanın farklı yerlerinde kolektif bir şekilde bir araya gelmiş, dernekler kurmuş ve erkeklerle eşit olma isteklerini dile getirmişlerdir. Birinci dalga feminizm olarak adlandırılan bu süreç Birinci Dünya Savaşı sonunda siyasal hak kazanımlarıyla sonuçlanmıştır (Çakır, 2007b, s. 418).

Britanya'da birinci dalga feminizmin kökenleri, bir yönü anayasal hakların (erkek) nüfusun daha geniş kesimlerini kapsayacak şekilde genişletilmesi olan sanayileşmenin yaygın sosyal ve ekonomik değişimlerinde yatar. Özellikle 1750-1850 döneminin en önemli feminist açıklamaları, kadınlara verilmeyen erkek haklarını tanıyan yeni yasalara karşı doğrudan tepkiler olmuştur (Caine, 1997, s. 11). Britanya'da 1840'larda feminist fikirlerin orta sınıf kadınlar arasında yayıldığı görülmüş ve feminizm ilk kez 1850'lerin ortalarında Londra merkezli küçük bir kadın grubu etrafında ortaya çıkan organize bir hareket olarak meydana gelmiştir (‘the Langham Place group’). Bu erken dönem feminizm, kadınların eğitimi ve istihdam hakları ve evli kadınların yasal haklarının iyileştirilmesi ile ilgiliydi (Pilcher ve Whelan, 2004, s. 53).

O dönemde kadınların istekleri erkeklerle kamusal alanda eşit haklara sahip olabilmek, erkeklerle eşit derecede yurttaş olarak görülebilmekti. Ancak Fransa’da kadınların eşit yurttaş olmaları, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nden 155 yıl sonra gerçekleşmiştir (Çakır, 2007b, s. 425). Bir başka deyişle, doğal haklar savunulurken bile kadınlara yer verilmemiş, kadınlar yok sayılmıştır.

Birinci dalga feminizm, kadınların hukuk alanında ve siyasal alanda eşitliğini savunan liberal feminizm görüşüyle özdeşleşmiş ve bu dalganın öncüleri (örneğin Mary Wollstonecraft, Elizabeth Cady Stanton) kadınlara eşit yurttaşlık hakkı ve bireysel özgürlük gibi haklar tanınmasını talep etmişlerdir (Tong, 2014, s. 10). Bu yaklaşım, kadınların (erkeklerle) eşit haklara sahip olmamaları ve kamusal yaşama katılmalarının engellenmesi üzerinde durur. Liberal feminizm, liberal siyasal düşüncenin kadın ve erkeklerin aynı olduğuna ilişkin görüşünü benimsemektedir. Bir başka deyişle, liberal

feminist düşüncenin temelinde kadın ve erkek arasındaki "aynılık" varsayımı vardır. Kadınlar ve erkekler aynı oluğuna göre, kadınlar erkeklerin yaptığı her şeyi yapmalıdır, erkeklerin sahip olduğu her şeye sahip olmalıdır (Beasley, 1999, s. 51 – 52). Bu bakımdan bu dönemde kadınların ha mücadelesi, erkeklere tanınan hakların benzerini istemek çerçevesinde gelişmiştir. Ancak bu durumun kadınların toplumsal yaşamdaki farklı deneyimlerinin ve sorunlarının geri planda kalarak ihmal edilmesine yol açtığı söylenebilir.

Doğal haklar geleneğinden gelen feminist kuramcılar kadınların da erkeklerle eşit temel haklara sahip birer insan olduğunu savunurlar. Erkek egemenliği altında gerek ev içinde gerekse kamusal alanda ezilen kadınların varlığı derinlere öylesine kök salmıştır ki kendilerini kadın haklarını savunmakla sınırlandırmış liberal görüş bile ev hayatını eleştirmekten geri duramaz. Doğal haklar öğretisini kadınlara uyarlayan ilk girişim Elizabeth Cady Stanton tarafından 1848 yılında yayımlanan ve Thomas Jefferson'ın Bağımsızlık Bildirgesi'ni biçimsel olarak model alırken, kadınların eşit yurttaşlık taleplerini dile Declaration of Sentiments'tır (Duygular Bildirgesi) (DuBois, 1978, s. 23). Bu bildirge, Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan mutlak despotizmi yıkmaya ilişkin her iddiayı içermektedir. Ancak Bağımsızlık Bildirgesi'nden farklı olarak Duygular Bildirgesi'ndeki despot, Britanya Kralı değil, "erkek"tir. Bildirgede yer alan ifadeler, kadınların süregelen ikincil konumlarının ve sistematik ezilişlerinin suçlusunun erkekler olduğunu ortaya koymaktadır. Liberal feministlerin bu düşüncesinin kadınlar üzerindeki baskının esas nedeninin ataerkil sistemden kaynaklandığını ileri süren radikal feminist teori ile buluşması olarak ifade edilmektedir (Donovan, 2020, s. 29, 31). Ancak belirtmek gerekir ki liberal feminizm kadın-erkek eşitliğini hak temelli ve eşit yurttaşlık üzerinden savunurken konuya daha bireysel düzeyde çözümler üretmektedir. Bu bakımdan özel alandaki ezilmişlikleri göz ardı ettiği ileri sürülmektedir. Bu noktada da radikal feminizm farklı bir açılım getirerek kamusal alanın yanında özel alandaki ezilmişlikleri de görünür kılmaya çabalamıştır (Millett, 2018).

Liberal feministlere göre erkek ve kadınlar birbirleriyle savaş halinde değildirler. Erkeklerin ellerindekilerden vazgeçmelerini istemezler, kadınların da erkeklerle ilişkilendirilmiş haklardan ve fırsatlardan yararlandırılması gerektiğini savunurlar. Dolayısıyla devrim değil reform yanlısıdırlar. Kadınların maruz bırakıldığı ayrımcılığı engelleyecek kanunların çıkarılması ve kadınlara çalışma yaşamında da haklar verilmesi

için mücadele ederler. Bu görüşün en önemli siyasal amaçlarından biri fırsat eşitliğidir (Ecevit, 2011, s. 13).

Liberal feminizm birçok açıdan eleştirilere maruz kalmıştır. Sözgelimi mücadele verilen bu fırsat eşitliği genellikle kentli, orta sınıftan kadınların ihtiyaçları temelinde kurgulanmıştı ve farklı kesimlerden kadınların farklı sorunlarını göz ardı etmiştir. Bunun yanında bir diğer eleştiri, liberal feministlerin toplumsal cinsiyet odaklı bir feminizm değil toplumsal cinsiyet nötr bir hümanizm odaklı olmalarıdır. Üçüncüsü, liberal feminizmin eğitim ve yasal değişikliklerle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalacağına fazlasıyla inanmaları ve bunun sonucunda da görünmeyen yapısal ve/veya kültürel engellerin çabalarına ket vurduğunu fark edememeleridir. Son olarak liberal feminizm, kadınların kendilerini ev içine hapseden işlerden özgürleşebilmelerinin nasıl gerçekleşeceği sorusuna yanıt verememeleri nedeniyle de eleştirilmiştir (Ecevit, 2011, s. 14).

Birinci Dalga Feminizm kapsamındaki kadın hareketlerinin ortak noktası siyasi alanda ve kanun üzerinde kadın erkek eşitliği olmuştur. Fransa'da 19. yüzyılda Süfrajet Hareketi (suffrage – oy verme hakkı), aktivistlerin kadınların seçme ve seçilme hakları için kamusal çetin mücadeleler verdiği bir alan olmuştur. Bu mücadelenin diğer ülkelere kıyasla Fransa'da çok daha çetin geçtiği ifade edilmektedir (Scott, 1996, s. 5–6). Bu hareketin içinde yer alan kadınlar, aynı zamanda, Fransız Devrimi sonrasında ailede, evlilikte, çalışma hayatında kadınlar için erkeklerle eşit haklar talep etmişler ve 1881 yılında çıkardıkları Kadın Yurttaş isimli gazete yayınıyla seslerini daha fazla duyurmaya çalışmışlardır (Scott, 1996). Ancak bu hareketi destekleyen kadınlar toplum içinde ayıplanmış, alay konusu olmuş, işten çıkarılmış ve toplumun büyük bir kısmı tarafından dışlanmışladır. Tüm bunlar aslında kadınların seslerini duyurabilmek için yürüttükleri mücadelenin toplumsal dirençle karşılaştığını bize gösterir. Kadınlar bu dönemde kamusal alanda görünürlüklerini arttırmaya ve seslerini yükseltmeye çalışsalar da bu durum her zaman toplumun tepkisiyle karşılaşmış ve kadınlar itibarsızlaştırılmaya ve dışlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle de zaman içinde giderek daha radikal hale gelmişlerdir (Cott, 1987, s. 3-7; Donovan, 2020; Öz Yıldız, 2020, s. 8).

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kadınların dikkat çekmeye çalıştığı insan hakları ihlalleri ve bu konudaki taleplerinin kamuoyu yaratma etkisi kaybolmuştur. Gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse de İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ülkelerde kadınlara bir ödül

olarak oy kullanma hakkı verilmiştir. Bu durum Birinci Dalga feminizmin temel hedefi olan kadınların siyasi haklarının kazanılması anlamına geldiğinden istenilen amaca ulaşıldığı düşünülmüştür. Bu nedenle bu tarihten sonra feminist hareketlerin çoğu amaçları yönünden değişmeye başlamıştır (Öz Yıldız, 2020, s. 8)

2.2. İkinci Dalga Feminizm - Özel Alanda da Eşitlik ve Özgürlük

Birinci dalga feminizm olarak tanımlanan klasik liberalizm etkisinde gelişmiş ve kadınların kamusal alanda temel hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından tanınmasını hedeflemiştir. Kadınların bu mücadeleleri birçok ülkede olumlu sonuçlar vermiştir. Savaş sonrasında Marksist/Sosyalist düşünce yükselmiş ve kadın erkek eşitsizliği sorunun yalnızca kamusal alanda çözülmesinin yeterli olmadığı, sorunun özel alanda da çözülmesi gerektiği anlaşılmıştır. Ataerkillik olarak adlandırılan erkek egemenliğinin ve iktidarının kadın üzerindeki sömürüsünün ve kadınların tabi kılınmasının yalnızca bir kadın devrimi ile engellenebileceğine yönelik feminist görüşler ağırlık kazanmıştır. Kadının özel alanda ezilmesinin nedeninin erkek değer yargılarıyla oluşturulan toplumsal normlar olduğu ve kadınların eşitliğin yanında özgürlüğe de ihtiyaçları olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle, kadınların özgürlüklerinin öncelikle bu erkek egemenliğine karşı ilan edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Öz Yıldız, 2020, s. 8 – 9). Sorun yalnızca yasa önündeki eşitsizlikle sınırlı değildir. Kadınlar gündelik yaşamda, ailede, buradaki ilişkilerde bir tahakküm altındadır. Bu tahakkümle mücadele için sadece kamusal alandaki haklar bakımından değil aynı zamanda özel alandaki ilişkiler bakımından bir dönüşüm gereklidir.

Bunun yanında Kristeva (1994), ikinci dalga feminizmin, birinci dalga feminizmin evrenselliğini reddettiğini belirtir. İkinci dalga, kadın kimliğini homojen bir bütün olarak ele almaktansa kadınların toplum içindeki farklı konumlarını ve deneyimlerini temel almıştır. Bu bakımdan ikinci dalga feminizm, kadın kimliğinin özgüllüğünü temel almaktadır. İlk kuşak feminizm, kadınlar arasındaki farklılıkları göz ardı eden orta sınıf, beyaz, heteroseksüel feminizm olarak tanımlanırken ikinci dalga feminizmin, farklılıkçı olarak nitelendirilmektedir (Acar Savran, 2013, s. 3). Kadın kimliğini tekil bir kategori olarak ya da homojen bir bütün olarak değil değişken, çoğul ve bağlamsal olarak ele almak gerekir. Çünkü tüm kadınlar adına konuşmak genellikle yalnızca bir grubun adına konuşmak, bir grubun deneyimlerini merkeze almak anlamına gelir. Bu durum kadının kadınlar arasında da ötekileştirilmesine yol açabilir.

İkinci dalga feminizm kadınların yaşadıkları deneyimleri anlamaya çalışırken "hangi kadının deneyimi" sorusunu sormuştur. Bu sorunun arkasında yatan neden kadınları bir arada tutarak ortak mücadeleyi hedefleyen "küresel kız kardeşlik", "biz kadınlar", "tüm dünya kadınları" gibi söylemlerdir. Çünkü bu söylemlerin kadınlar arası farklılıkları göz ardı ettiği ifade edilmektedir. Bu nedenle ikinci dalga feministler feminizmin odak noktasının beyaz, eğitimli, orta sınıf kadınlar olmasını eleştirmişlerdir (Shields, 2008).

İkinci dalga feminizm, Simone de Beauvoir'ın (2021) İkinci Cins'teki "kadın doğulmaz, kadın olunur" argümanıyla canlanmıştır. Beauvoir, anatominin yazgı olduğuna inanmaz. Kadının konumunun biyolojik olarak değil toplumsal olarak belirlendiğini ifade eder. Ataerkil bir kültürde erkek/eril olan olumlu veya normal olarak kurulurken kadın/dişillik ise normal dışı, esas olmayan, bir başka ifade ile "öteki" olarak kurulmaktadır (Messerschmidt, 2019, s. 23; Donovan, 2020, s. 232-234). Cinsel Politika'nın yazarı Kate Millett (2018) da kadınlar ve erkekler arasındaki iktidar ilişkilerini ataerki olarak teorileştirmiştir. Millett'a göre ataerki evrensel bir olgudur. Modern toplum içerisindeki her iktidarın kesişimi (ordu, devlet, eğitim sistemi, ekonomi) tamamen erkeklerin kontrolü altındadır (Messerschmidt, 2019, s. 24).

2.2.1 Radikal feminizm

İkinci Dalga feminizmin ilk dönemlerine damga vuran ve "kız kardeşlik kavramını doğuran akım, radikal feminizmdir. Radikal feministler, kadın bedeni ve cinsellik üzerine yoğunlaşmışlardır. Onlara göre kadının ezilmesi, tüm ezilme biçimlerinin üzerinde ve temelinde yatan evrensel bir olgudur (Berktay, 2013, s. 9).

Ataerki kavramını literatüre kazandıran radikal feminizm, bir ana kurama kendini dayandırmaz; kuramdan değil, eylemden doğmuş bir yaklaşım olarak ifade edilir. Bu düşünce ilk olarak 1960'lı yılların sonunda ABD'de savaşa karşı olan, medeni hakları savunan ve politik eylemlere katılan kadınlar tarafından ortaya atılmıştır (Ecevit, 2011, s. 14).

Radikal feminist kuram, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında bir grup eski "hareketten kadın" tarafından geliştirilmiştir. Hareketten kadınlar 1960'larda savaş karşıtlığı ve medeni haklar için politik etkinliklere katılmışlardır. Kendi kişisel öznelik sorunlarının Yeni Sol'un uğraştığı barış, toplumsal adalet gibi sorunlarla eşit öneme sahip olduğu fikrini yerleştirmek için çaba sarf etmişlerdir. Radikal feministler, eril tahakkümün toplumdaki baskının asıl nedeni olduğuna ve gerçekten devrimci bir değişimin feminizm

ile gerçekleşeceğine inanmışlardır (Donovan, 2020, s. 265-266). Bu eril tahakküm yalnızca toplumsal ve siyasal kurumlarda kendini göstermez. Bilginin kendisinin üretilmesi bir tahakküm sürecidir ve erkek egemen değerler ile inşa edilmiştir. Radikal feminizm ile birlikte bilgiye dayalı varsayımlar da sorgulanmaya başlamıştır. Bu bakımdan feminist epistemolojinin önemi büyüktür. Feminist epistemoloji, nesnel ve tarafsız olduğu ileri sürülen modern bilginin aslında temelde erkek deneyimi üzerinden şekillendiğini ve erkeklerin deneyimini tüm insanların deneyimi olarak ele aldığını açığa çıkarmıştır (Harding, 1991, s. 3-6). Bir başka deyişle neyi ve nasıl bildiğimiz, nelerin bilgi sayılacağı bile eril tahakkümün kontrolündedir.

Radikal feminist tezlerin birçoğunun daha önce dile getirilmiş olmakla birlikte, radikal feministlerin bu söylemleri kitlesel olarak eylemlerine de taşıdıkları ve feminist kuramı sistematikleştirdikleri ifade edilmektedir (Çakır, 2007b, s. 447).

Kadınlar yaşadıklarının – ikincil duruma düşürülmelerinin, "öteki"leştirilmelerinin- kendi öznel durumlarından kaynaklandığını, yalnızca kendilerinin bunları yaşadığını düşünebilir. Deneyimler farklılaşsa da kadının bu durumu tüm dünyada ortaktır. Bu nedenle radikal feminizmin en önemli ilkelerinden biri 'özel/kişisel olan politiktir' ilkesidir. Özel yaşamın bir parçası olduğu söylenen ve mahrem olduğu ileri sürülen kadın bedeni, cinsellik, üreme, şiddet gibi konular da politikanın konusu olmalı ve yaşananlar açığa çıkarılmalıdır. Mahrem olduğu ileri sürülerek uzun süre bilgi alanı dışında tutulan kadının bu yöndeki deneyimleri modern bilgi denilen şeyin aslında eril bir mantıkla, kamusal ve evrensel olanı öncelerken özel olanı dışlayan bir biçimde kurgulandığını gösterir. Bu bakımdan özel olan da bilgiye ve politikaya dahil edilmelidir; çünkü bilgisel ve politik bir değer taşımaktadır. Bunun yanında bilgi üretimi gibi kadınların bedenleri de erkeklerin denetimi altındadır. Bu denetim çeşitli beden politikaları aracılığıyla ve aile ve toplumdaki baskı ve şiddet yoluyla elde edilmektedir. Kadınlar, kendi bedenleri üzerinde söz sahibi değildir ve kendi bedeni üzerindeki gücünü yitirmek insanlığını yitirmekle eşdeğer görülmektedir (Code, 1991, s. 3-5; Çakır, 2007b, s. 451 – 452).

Bunun yanında kadın bedeni yalnızca şiddet yoluyla denetlenmekle kalmaz; kadın bedeni güzellik kalıpları, annelik rolleri ve kadın bedeninin erkek arzusuna göre şekillendirilmesi üzerinden de son derece katılaşmış ama doğal olarak gösterilen kalıplarla da denetlenir. Bu bakımdan beden, özellikle de kadın bedeni, sadece biyolojik bir varlık olmanın ötesinde toplumsal olarak ataerkil kodlarla ve günlük pratiklerle edilgen bir biçimde

biçimlendirilmeye ve uysallaştırılmaya çalışılan bir varlıktır (Bartky, 1990, S. 80; Bordo, 1995, s. 185; 191).

Kadının bedeninin toplumsal normlarla denetlenmesi, radikal feministlerin ataerkini kadınların yaşamlarının her alanına işlemiş bir unsur olarak ele almalarını beraberinde getirmiştir. Ataerkil düzen, gündelik yaşamın derinlerine işlemiş bir tahakküm biçimi olarak kavramsallaştırılmıştır. Radikal feminizmin aynı zamanda ve aynı süreç içerisinde gelişmiş olan diğer tezleri; kadınların baskı altına alınmasının temelinde ataerkilliğin yani erkek egemenliğinin (kapitalizmin değil) olduğu, kadınların kendilerini bastırılmış bir sınıf olarak görmeleri gerektiği, kadınların diğer kadınlarla birlikte kendilerine baskı uygulayanlara yani erkeklere karşı mücadele veren bir harekete dönüştürmeleri gerektiği, kadınların ve erkeklerin temelde farklı oldukları, üslup ve kültürlerinin farklı olduğu, kadınların özelliklerinin/dişilliğin toplumların temelini oluşturması gerektiği gibi savları içermektedir (Donovan, 2020, s. 266).

Radikal feminizmin amacı eril iktidarı anlamak ve ortadan kaldırmak, bunun için uygun stratejiler geliştirmektir. Bu kurama göre her türlü toplumsal eşitsizliğin kaynağı ataerkidir. Ataerki en derin ve en yaygın baskı biçimidir ve aslolan ataerkidir. Diğer sosyal ilişkiler erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerden türemektedir (ırk, yaş, cinsellik vb.) (Messerschmidt, 2019, s. 23)

Radikal feministler, farklı kadınların farklı deneyimlerini (ırk, din, etnik, cinsel yönelim vb.) göz ardı etmekle eleştirilmiştir (Crenshaw, 1989; Crenshaw, 1990). Feminist hareket içinde "kız kardeşlik" kavramına zamanla eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Bu kavramın kadınlar arasındaki birlik fikrini vurgularken ırk, sınıf, etnik köken, cinsellik gibi kesişen farklılıkları göz ardı ederek evrensel bir kadın deneyimi üretirken feminizmde gerçek bir birlik olmadığını gizlediği ileri sürülmüştür (hooks, 2000). Hem kadınlar arasında hem de feminist hareketler içerisinde belirginleşen farklılıklar hem kız kardeşlik kavramının hem de tekil ve homojen bir "kadın" kategorisinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Bu hiyerarşik düzende kadınların kendi aralarında da bölündüğü ve kız kardeşliğe kendiliğinden ulaşmanın mümkün olamayacağı ifade edilmiştir (Ecevit, 2011, s. 15; Berktay, 2013, s. 7).

Bunun yanında 1970'ler ve 1980'lerde radikal feminizmde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ataerkinin temelinin biyolojik özcülük olduğuna ilişkin yönelimler oluşmuştur (Echols, 1989, s. 4–5). Bu durum da erkek ve kadınlara ilişkin ikili-özcü doğalar

atfedilmesine yol açmıştır. Radikal feministler, basitçe kadınları iyi, erkekleri ise kötü olarak nitelendirmiş, kadınlığı nihai erdem olarak ifade etmiş ve kötü olan her şeyi erkeklikle ilişkilendirmiş, kadınların biyolojik olarak doğuştan üstünlüklerinin olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla kadın-erkek eşitsizliğini doğaya ve biyolojiye bağlayarak değişmez kılma hatasına düşmüştür. Ancak biyolojinin kendisi bir değişmez olarak görülmemelidir. Biyoloji de bir parçası olduğu çevresel koşullarla birlikte değişmektedir. Bir başka deyişle, kadın biyolojisi, kadın kimliğini oluşturan etmenlerden biridir ve farklı koşullarda farklı sonuçlar doğurur. Bu nedenle, özcü bir pozisyona düşmeleri ve ataerkini ortaya çıkaran şeyin de bu özsel kategorik farklılıklar olduğu gerekçesiyle de eleştirilmiştir. Radikal feminist teori, bu bakış açısıyla, aslında erkeği akıl ve rasyonellikle ilişkilendirip onu özne konumuna, kadını ise beden ve duygularla bağdaştırarak onu nesne konumuna koyan erkek egemen düşüncenin yaptığını tersten yapmaktaydı. Kadına özsel üstünlük tanıyarak ikici (düalist) ve özcü bir yaklaşıma neden olmuştur. Bir şeyi tersine çevirmek ondan kurtulmak yerine onun yeniden üretimine katkıda bulunmaktır (Berktay, 2013, 10; Budgeon, 2014; Messerschmidt, 2019, s. 32).

İkinci dalga feminizmin tartıştığı konulardan biri de kadının görünmeyen emeği - karşılıksız ev emeği- dir. Ancak yine de bu sorunun feministlerin çözümlemede en çok zorlandığı alanlardan biri olduğu ifade edilmektedir (Acar Savran, 2013, s. 15)

2.2.2 Marksist feminizm

Bu dönemin başka bir feminist akımı olan Marksist feminizm, kökenleri 19. yüzyıldaki sosyalist düşünceye dayanan ve Marksist kategoriler temelinde ve radikal feminizmin eleştirileri ışığında oluşan bir akımdır (Çakır, 2007b, s. 457). Bu akımın savunucuları radikal feministlerin ataerkillik anlayışına karşılık kadınların ezilmişliğini üretim biçimleri, özellikle de kapitalizm ile ilişkilendirirler (örneğin bkz. Federici, 2004). Liberal ve radikal feminizmin kadınlar arasındaki sınıfsal farklıkları gözden kaçırdığını iler sürmektedir. Kadınlar, doğurganlık, beden gibi cinsel özellikleri nedeniyle benzer baskılarla karşılaşsalar da kadınlar arasındaki sınıfsal, etnik, ırksal ve sosyo-ekonomik farklılıklar görmezden gelinemez ve bunlar, kadınlar arasında eşitsizliklere sebep olmaktadır. Eşitsiz cinsel iş bölümü, kadınların iki kez ezilmesine yol açar. Bir yandan ücretsiz ev içi işlerde eşleri tarafından kadınların emeklerine el koyulurken; öte yandan da cinsiyet eşitsiz emek piyasasında da en düşük statülü ve ücretli işlerde çalıştırılarak sömürülmektedirler. Çünkü kadınlar, eve döndüklerinde de çalışmaya devam ederler

(çocuk ve yaşlı bakımı, ev işleri vb.). Kapitalist sistemde emeğin yeniden üretimini bedavaya üstlenirler ve egemen sistemin çarkının dönmesini sağlarlar. Kadınlar, ataerkil düzende bedenleri üzerindeki denetimlerini yitirirler. Bedenleri hem kendileri hem de başkaları için nesneye indirgenir (Ecevit, 2011, s. 15; Berktay, 2013, s. 10 – 11).

Kadın bedeni ve aynı zamanda emeği, üretim sürecinde de denetlenmekte ve sömürülmektedir. Çünkü kapitalist sistem sadece ücretli işlerdeki emeğe değil, işgücünü yeniden üreten ev içi emeğe de bağımlıdır. Kadınların herhangi bir ücret alamdan gerçekleştirmekte oldukları temizlik, yemek, çocuk ve yaşlı bakımı gibi işler erkekler için yeniden işgücü olarak üretimini sağlamaktadır. Ancak bu denli büyük bir önem sahip olan kadınların ev içi emeğine el konulur; bu ev içi emek görünmez kılınır ve doğallaştırılarak kadınların toplumsal rolleriyle özdeşleştirilir, kadının görevi olarak adlandırılır. Kadınlar bu vesile ile ekonominin dışına itilmek istenir (Federici, 2004, s. 24 – 27).

Bir başka deyişle kapitalist toplumlarda kadınların "aşağı" statüsünün bir başka deyişle tâbi kılınmasının temelinde kadınların çalışmasının gerçek çalışma/iş olarak görülmemesi vardır çünkü kadınlar para ekonomisinin dışında çalışan bir grup olarak görülür. Dolayısıyla bu "değersiz" işi yapan kadınların, erkekler kadar değerli olmaları pek beklenemez (Benston, 1969).

Marksist feministler, kadınların ev içindeki emeğini erkeklerle ilişkisi üzerinden değil sermaye ile ilişkisi üzerinden kavramışlardır (Messerschmidt, 2019, s. 35). Marksist feminizm tarihsel materyalist bir analiz sağlıyor gibi görünse de indirgemeci bir yaklaşıma sahip olmakla ve bundan yalnızca egemen sınıfın yararlandığını kabul etmek istememekle eleştirilmektedir. Aynı zamanda, erkek egemenliğinin bariz olduğu, radikal feministlerin belirlediği kişisel ve cinsel ilişkiler başta olmak üzere tüm yolları ihmal etme eğiliminde olan bir ekonomik analiz olduğu ileri sürülmektedir. Littlewood (2004), klasik sosyoloji içinde iki analiz modelinin de (Marksist ve Weberci) feminist teori için eşit derecede sorunlu olduğunu, cinsiyet ilişkilerine veya iktidara çok fazla dikkat etmediğini ifade etmektedir. Marksist analiz sınıf ilişikleri üzerinde çok fazla yoğunlaşarak toplumsal cinsiyet ilişkilerini ikincil bir konuma iter. Weberci analiz ise toplumu bireysel eylemler ve rasyonalite üzerinden okuduğu için toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin bireysel seçimlere indirgenmesi tehlikesini doğurur. Ancak kadının ezilmesi ve ötekileştirilmesi ele alınırken iktidar ilişkileri ve ataerkil sistem de analize dahil edilmelidir (Littlewood, 2004).

Önceleri Marksistler, kadınların kurtuluşunu kadın sorunu olarak ele almış ve komünist programın içine yerleştirmişlerdir. Sovyetler Birliği deneyimi, çağdaş kadın hareketi gibi sonraki gelişmeler, kadınların asıl ezilme sebebinin sınıf baskısı olduğu yönündeki görüşe şüpheyle yaklaşılmasına sebep olmuştur. Çünkü geleneksel Marksizm, kapitalizmin ev ile işyerini nasıl ve neden ayırdığını, ev faaliyetlerinin değersizleştirilme nedenlerini açıklarken; kadınların evle, erkeklerin ise iş yeriyle özdeşleştirilmesinin nedenlerini, kadınların neden hem ailede hem de dışarıda ikincil konumda olduklarını açıklayamıyordu (MacKinnonn, 2003, s. 27'den aktaran Çakır, 2007b, s. 458).

Heidi Hartmann (2020, s. 158), "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği" makalesinde Marksizm'in sermaye karşısındaki çözümleme gücünün cinsiyet konusundaki sınırlarını sakladığını, Marksist çözümlemenin tarihsel gelişim yasaları ve sermaye yasalarıyla ilgili temel iç görü sağlarken, Marksist kategorilerin cinsiyet körü olduğunu ileri sürmüştür. Kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilerin sistematik niteliğini özgül olarak yalnızca feminist çözümleme ortaya koyabilir. Ancak Hartmann, feminist çözümlemenin de tek başına yetersiz olduğunu; çünkü feminist çözümlemenin de tarih körü olduğunu ve yeterince maddeci olmadığını ifade etmiştir.

1980'lerin başında birçok feminist sosyolog, çağdaş toplumlarda ekonomik ve cinsel olmak üzere iki eşitsizlik sistemi olduğunu kabul etmiştir (Walby, 1990; Hartmann, 2020). Hem Marksist hem de radikal feminist bakış açılarından yararlanarak, birine veya diğerine öncelik vermeden hem ataerkilliğin hem de kapitalizmin analiz edilmesi gerektiğini savundular. Kapitalizmin analizi daha gelişmiş bir durumda olduğu için, başlangıçta 'ataerkillik' kavramının açıklığa kavuşturulmasına odaklanıldı (Littlewood, 2004). Bu feministler, ataerki kavramını radikal feminizmden ayırarak kapitalizmdeki eril tahakküm ve kadınların tabi kılınışını açıklamak için kavramı indirgemeci olmayacak şekilde kullanmaya çalışmışlardır. Bu kavramı kullanan ve kapitalizmi ataerkiyle bir arada/yan yana kullanan ilk Marksist feminist yazarlardan biri olan Sheila Rowotham, ataerkinin kapitalizmden önce var olmasına rağmen kapitalist üretim tarzının etkisinde tarihsel olarak özgül bir biçim geliştirdiğini savunmuştur (Messerschmidt, 2019, s. 36). Hartmann (2020, s. 158) da kapitalist batı toplumlarının gelişimini ve bu toplumlardaki kadınların durumlarını anlamak için hem Marksist çözümlemeden -özellikle de Marksizm'in maddeci yönteminden- hem de feminist çözümlemeden -özellikle patriyarkanın toplumsal ve tarihsel bir yapı olarak tanımlanmasından- yaralanmak

gerektiğini ifade etmektedir. Hem kapitalizmi hem de ataerkillik kavramını ele alan bu akımın düşünürleri Sosyalist Feministler olarak anılmaktadır.

2.2.3 Sosyalist feminizm

Sosyalist feminizm, Marksist feminizmin ekonomik sömürü analizine radikal feministlerin ataerki çözümlemesini ekleyerek kadınların ikincil konumunu hem sınıfsal açıdan hem de toplumsal cinsiyete dayalı pratiklerle ele alır. Bu bakımdan hem maddi koşulları hem de ideolojik ilişkilere aynı anda yer vermeye çalıştığı söylenebilir. Sosyalist feministlerin temel eleştirileri Marksizm'in cinsiyet ilişkilerini dikkate almadığı yönündedir. Bu nedenle Marksizm'i ve uygulanma biçimlerini yeniden çözümleyerek kadının emeğinden kimin yararlandığını ve kadının ezilmesinin maddi temelini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Radikal feminizm cinsiyeti merkezine alarak yeni bir iktidar ve çıkar teorisi geliştirirken; sosyalist feministler, kadınları Marksizm'in içine konumlandırmaya çalışmış ve radikal feminizmin eleştirileri ışığında Marksizm'in temel kavramların yeniden tanımlayarak kadınlara uygulamaya çalışmışlardır. Yeni formülasyonları tarihsel materyalizmi ve feminist öncelikleri dikkate almaktadır (Çakır, 2007b, s. 457 – 459).

Sosyalist feministler Batı toplumlarını iki eşit önemde, iki ayrı sistemin (ataerki ile kapitalizm) (ikili sistemler yaklaşımı) biberine üstün gelmeden eşit olarak etkileşmesi ile oluşan bir bileşim olarak görmekte ve ataerkinin ve kapitalizmin ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiş olduğunu düşünmekteydiler (Messerschmidt, 2019, s. 37).

Sosyalist feministler, kadının ezilmesinin erkekten farklı nitelikte olduğunu ve bunu anlamak için de kadının çalışmadaki statüsünün ve aile kurumu ile kapitalizm arasındaki ilişkilerin incelenmesini, kadın ile ev işi ve yabancılaşma ilişkisinin kurulmasını vurgularlar (Çakır, 2007b, s. 463).

Ancak, bazı düşünürler (Dill, 1998; Mohanty, 1988; Spelmann, 1988) hem radikal hem de sosyalist feminizmin ırkçı, heteroseksist ve özgül bir yerden konuştuğunu, ırk temelli azınlıklara ve eşcinsel erkek ve kadınların deneyimlerine yer vermediğini ileri sürmüştür. Onlara göre, bu iki akım da tüm kadın ve erkekleri ilgilendiren bir içerik geliştirdiklerini iddia etmesine rağmen aslında beyaz, heteroseksüel kadın ve erkeklerin deneyimlerine odaklanıyordu. Bu eleştirilerden yola çıkılarak bir kavram değişikliği gündeme gelmiş ve bu değişiklik "ataerkillik"ten "toplumsal cinsiyet" kavramına doğru bir değişimi içermiştir (Messerschmidt, 2019, s. 50 – 51).

Ann Oakley (1972), biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımı yapan ilk feminist araştırmacılardan biridir. Oakley'e (1972) göre cinsiyet, erkeklerle kadınlar arasındaki biyolojik farklılıklar iken; toplumsal cinsiyet, bu cinsiyetlerle ilişkilendirilen sosyal farklılıklardır. Budgeon, kadın ve erkekler arasında var olduğu ileri sürülen farklılıkları belirleyenin bedensel özellikler değil kültür olduğunu ileri sürmüştür (Budgeon, 2015, s. 246).

Buradan hareketle yeni feminist paradigma, toplum içerisindeki sosyal ilişkilerin nasıl toplumsal cinsiyetlendirildiği, toplumsal cinsiyetin toplumsal olayları nasıl yönlendirdiği ve bu olayların içinde nasıl yer aldığına ilişkin bir çerçeve oluşturma başlamıştır (Messerschmidt, 2019, s. 52).

19. yüzyıl feminist teorisinde diğer teoriler kadar önemli olan başka teoriler de vardır. Aydınlanmacı liberal teorinin hukuksal alanı kapsayan ve akılcı görüşünün ötesine geçen bu eğilimler kültürel feminizm başlığı altında toplanmaktadır. Kültürel feministler siyasal değişimdense daha geniş bir kültürel dönüşümü hedeflerler (Donovan, 2020, s. 74). Kendini geliştirme ve eleştirel düşünmeye önem vermeye devam ederler; ancak hayatın sezgisel, akıl dışı ve kolektif yönüne odaklanırlar. Kadınlar ve erkekler arasındaki benzerliklerden ziyade kadınların ve kadın olmanın farklılıkları üzerinde dururlar. Liberal kuramcıların değinmediği evlilik, din, yuva gibi kurumları ele alırlar. Kadınların kamusal alana girmelerinin ve oy kullanmalarının önemli olduğunu çünkü buradaki sorunların giderilmesi için kadın ahlaki bakışına ihtiyaç olduğunu ileri sürerler. Kültürel feminist teorinin temelinde anaerkil bakış açısı vardır. Kültürel feministler dünyanın başlangıçta anaerkil düzende olduğunu ve dişil etki ve değerler aracılığıyla yönlendirilen güçlü kadınların toplumu olarak adlandırdıkları anaerkil düzenin gerekliliği üzerinde dururlar. Barışseverlik, işbirliği, farklılıkların bir arada yer alabilmesi, kamusal hayatın uyum temelinde düzenlenmesi gibi değerler önemlidir. Kültürel feministler kadınların farklı olduklarına ve farklı bir etiğin ve kültürün mirasçıları olduklarına inanırlar. (Donovan, 2020, s. 74-75; s. 114). Ataerkil düzenin yücelttiği eril değerler dünyayı olumsuz duruma sürüklemiştir.

Ancak bazı düşünürler radikal feminist kuramın kollarından biri olan çağdaş kültürel feminizmin bazı sorunları olduğunu ileri sürerler (Spelman, 1988, s. 136-137). En çok üzerinde durulan konu ileri sürdükleri kadın ve erkeğin farklılığının neden kaynaklandığıdır. Bu farklılık biyolojiden mi kaynaklanmaktadır yoksa kültürel olarak

mı kurulmaktadır? Bu bakımdan kültürel feminizmin bazen biyolojik belirlenimciliğe evrildiği yönünde eleştiriler vardır. Uç noktalara taşındığında bu kuramın da herhangi bir belirlenimcilik gibi insanın özgürlüğünü yok saydığı ifade edilmektedir (Donovan, 2020, s. 127).

2.3 Üçüncü Dalga Feminizm ve Kesişimsellik – Farklılıklar Üzerine Yoğunlaşma

"Kız kardeşlik" kavramı 1960'lar ve 1970'lerde önemli sloganlardan biriydi. Ancak aynı zamanda bu söylem, bazı feministler tarafından sorgulanmaktaydı. Birçok yazar (Crenshaw, 1989; Crenshaw, 1990), orta sınıftan kadınların sınıf farklılıkları, ırk farklılıkları gibi toplumsal cinsiyeti karmaşıklaştıran farklılıkları görmezden gelirken cinsiyet farklılıklarına odaklanan bir feminizmi dikte ettiği yönünde eleştirilerde bulunmuştur. Sözgelimi, Brezilyalı kadınlar, feminizmin Avrupa-merkezli olduğunu, ırksal şiddet, sağlık sorunları ve aynı zamanda siyah kadınların iş ararken karşılaştıkları sorunlar gibi önemli yerel sorunlar hakkında hiçbir söylemde bulunmadığını ifade etmişlerdir (Walters, 2005, s. 117 – 118).

1980'ler ve 1990'ların ilk yarısı feminist tartışmalarda genellikle liberal hümanist teoriyle kültürel feminist, bir başka deyişle kadın merkezli teori arasındaki çekişmeler ile anılırken; 1990'ların ikinci yarısı ve 2000'lerin ilk yıllarında tartışmalar daha çok post-modernist teori ve kadın merkezciliğin üçüncü dalga olarak ifade edilen yaklaşımları arasında kendini göstermektedir (Donovan, 2020, s. 350). 1980'lerin sonları ve 1990'lar yeni, üçüncü dalga feminizmin ortaya çıkışına tanıklık etmiştir (Arneil, 1999, s. 186). Üçüncü kuşak feminizm, ilk iki kuşağın karışımı olarak nitelendirilmektedir (Acar Savran, 2013, s. 4).

Üçüncü dalga feminizm, yeni akımların hepsini kapsayacak şekilde gelişen bir oluşumdur. Bu yeni feminizmin ataerkil sistemle ve egemen kültürle olan ilişkiler ve onlara karşı tavırları kendilerinden önceki kuşaklarla aynıdır. Ancak yalnızca, eski kuşak feminizmin çözemediği yeni sorunlar doğmuştur (Sahtiyancı Öztarhan, 2006, s. 31; 33).

Üçüncü dalga feminizm, feministler tarafından kullanılan teorik çerçevelerin evrensellik, aynılık üzerine kurulduğunu ve kullanılan bilimsel metodolojinin feminizmin onları götürdüğü kimlik farklılığı, tikellik, cisimleşme gibi kavramlarla uzlaşmanın giderek zorlaştığını ileri sürmektedir. Üçüncü dalga feminizm, ikinci dalganın yaptığı gibi Batının politik düşüncesi tarafından yaratılan ikili kategorileri basitçe benimsemek ve dünyayı erkekler ve kadınlar olarak adlandırılan iki gruba bölmek, erkek ve kadınları kamusal/özel

ya da doğa/kültür gibi ikici kategoriler içinde hareket ettirmeye çalışmak yerine kategorilerinin kendilerinin inşa edilme biçimlerinin kusurlu olduğuna dair giderek artan bir kabulü benimsemiştir (Arneil, 1999, s. 186).

20. yüzyılın sonlarına doğru feminist teorinin odak noktası, tekil kavramların tiranlığına baş kaldırmak olmuştur. Postmodernist ve çokkültürcü teoriler "farklılık" üzerinde durmuşlar ve bunun etkisiyle, feminist teori kadınlar arasındaki farklılıklar üzerinde daha fazla durmaya başlamıştır. Bu farklılıklar ırk, sınıf, cinsellik farklılıkları ve etnik farklılıklara odaklanmıştır (Donovan, 2020, s. 349). Üçüncü dalga feminizme göre ikinci dalga feminizm, Batılı orta sınıftan kadınların sorunlarını dile getiren bir hareket olarak kalmıştır (Şerbetçi, 2013, s. 25).

Beyaz olmayan feminist kadınlar (women-of-color) feminizmin tüm kadınlar için konuşmasını, ırksal, etnik, sınıfsal ve cinsel farklılıkları görmezden gelmesini eleştirmektedirler (Nash, 2008, s. 3). Özellikle de "kadınlar" kategorisinin yapı söküme uğratılmasının önemini vurgulayarak sosyal sınıf ve ırkın kadınlar arasında hem benzerliklere hem de farklılıklarda yol açtığının kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler (Phoenix, 2006, s. 21).

Bu tartışmalar ve teorik birikim sonucunda ve en önemlisi anılan baskı kategorilerinin birbiriyle ilişkilendirilerek çalışılması gerekliliği sonucunda kesişimsellik kavramı ortaya çıkmıştır. Kesişimsellik ikinci ve üçüncü dalga feminizmin, toplumsal cinsiyetin, ırk, sosyal sınıf, göç ve tarih gibi diğer sosyal kategorilerden bağımsız olarak izole bir analitik çerçeve olarak incelenmesine karşı çıkması sonucunda kavramsallaştırdığı bir görüştür (Samuels ve Ross- Sheriff, 2008'den aktaran Afyonoğlu, 2020, s. 706).

Kesişimsellik, Crenshaw'un yazmış olduğu iki makaleyle ortaya çıkmıştır (Crenshaw, 1989; 1990). Crenshaw'a göre (Crenshaw, 2001'den aktaran Yuval-Davis 2006, s. 196):

> *"Kesişimsellik (intersectionality), azınlık grubundan bir kadın şehirdeki ana geçiş yollarına ulaşmaya çalıştığında ortaya çıkmaktadır. Anayol ırkçılık yoludur. Bu anayolla kesişen yollardan biri sömürgecilik, diğeri ataerki yoludur. Bu kadın, baskının sadece bir türüyle değil yol işaretleri olarak adlandırılan, ikili, üçlü, çoklu, çok katmanlı bir baskı örüntüsü oluşturmak için birbirine bağlanan tüm türleriyle uğraşmak zorundadır."*

Feminist ve “anti ırkçı” hareketler farklı kimliklerin ön plana çıkarılmasını zayıflatıcı bir unsur olarak görmektedirler. Ancak Crenshaw’a göre bu durum, yeniden inşanın ve özgürleşmenin kaynağı olarak görülebilir. İnsanların ataerki ve ırkçılığa aynı anda maruz kalmalarına rağmen bu ikisi aynı anda bir insanın kimliği olamazmış gibi yaklaşılması ya da bu mantığın benimsenmesi feminist ve anti ırkçı politikaların temel sorunudur (Crenshaw 1990, 1241-1242).

Judith Butler’a (2020) göre vaktinden önce kesintisiz kadınlar kategorisi olarak istikrarlı bir feminizm öznesi üzerinde ısrar etmenin anlamı yoktur. Bu kategori bir kurtuluş için inşa edilse de dışladığı alanlar nedeniyle baskıcı yönü açığa çıkacaktır. Feminizmin içindeki bölünme ve feminizmin içinde yer alan “kadınlar”ın feminizme karşı muhalefet etmeleri kimlik siyasetinin sınırlayıcı yönünü göstermektedir. Bu yöndeki feminizm, temsili siyaseti gereği sınırlı bir özneyi dile getirmek durumunda olduğundan hileli temsil suçlamalarına karşı savunmasız kalacaktır (Butler, 2020, s. 47 – 48). Judith Butler’ın bu eleştirileri kadınların tek tip bir grup ya da tüm kadıları kapsayan tek bir kimlik olmadığını; kadınların çok farklı geçmişlere, deneyimlere ve kimliklere sahip olabileceklerini vurgulamaktadır.

“Kadınlar kategorisini tutarlı ve istikrarlı bir özne olarak inşa etmek, toplumsal cinsiyet ilişkilerini istemeyerek de olsa düzenleyip şeyleştirmek anlamına gelmez mi?” (Butler, 2020, s. 49). Dolayısıyla Butler da kadınlar arasındaki var olan farklılıkların görmezden gelinmesini ve bütüncül bir şekilde inşa edilen kadınlar kategorisini eleştirmektedir. Çünkü bu yalnızca dışlayıcı bir yaklaşım değildir, aynı zamanda iktidarın yeniden üretimine hizmet eden bir durum olarak görülmelidir. Homojenlik arayışı, dışlayıcı bir unsur haline gelir (Butler, 2020, s. 34-36).

2.4 Dördüncü Dalga Feminizm – Dijital Çağda Feminizm

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı üzere üçüncü dalga feminizm 90’lı yıllarla birlikte postmodern ve eleştirel yaklaşımlarla kimlik ve çeşitlilik gibi konular üzerinde dururken (Tong, 2014), dördüncü dalga feminizm ise 2010’dan itibaren sosyal medya ve dijital teknolojiler aracılığıyla örgütlenen kesişimsel ve aktivist bir hareket olarak tanımlanmaktadır (Cochrane, 2013). İnternet, üçüncü dalga feminizmden dördüncü dalga feminizme geçişi sağlayan en büyük etkendir. Dördüncü dalga, büyük ölçüde dijital teknolojilerin imkanlarını kullanarak etki yaratır. Sözgelimi, #MeToo hareketi gibi

hashtag kampanyaları, dijital aktivizm, çevrimiçi topluluklar, blog yazarlığı dördüncü dalga feminist hareketin en bilinen uygulama ve yöntemleridir (Munro, 2013).

Dördüncü dalga feminizm, kendinden önceki diğer dalgaların katkılarını ve kazandırdıklarını da temel alarak ve sürdürerek güncel sorunlara odaklanmakta ve dijital çağın kazandırdığı iletişim araçları ile diğer dalgaların ulaşmaya imkân bulamadığı çok daha geniş bir kitleye sesini duyurabilmekte, aynı zamanda daha kapsayıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Sosyal medya platformları aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliği, cinsel saldırılar, kadın sağlığı gibi konularla ilgili bilgi paylaşımı ve kampanyalar gerçekleştirerek hashtag kampanyaları ile cinsel taciz, istismar gibi hikayelerin paylaşılması ile çok daha geniş kitlelere kadınların sesini duyurabilmektedir (Özdemir, 2024, s. 196).

İnternet cinsiyetçiliğe ve kadın düşmanlığına karşı bunlara meydan okumanın gerçekleşebildiği bir 'çağrı' kültürü oluşturmuştur. Çağrı kültürü, birey ya da kurumların sosyal medyadaki cinsiyetçi ya da ayrımcı söylemlerini ya da davranışlarını açığa çıkararak sorumluluk alma konusundan adım atmalarının sağlanmasıdır. Bu çağrı kültürü reklamlarda, filmlerde, gündelik söylemlerde, medyada, televizyonda, edebiyatta yer alan cinsiyetçiliğe ve kadın düşmanlığına meydan okumasıyla üçüncü dalganın devam eden etkilerini göstermektedir. Bu nedenle bazı görüşler internet kullanımın artmasının yeni bir dönem için bir başka deyişle feminist bir dördüncü dalganın varlığı için yeterli olmadığını ileri sürse de internet, daha küresel ve aktivist bir feminist topluluğun oluşumunu kolaylaştırmaktadır (Munro, 2013).

Günümüz dijital aktivist feminizmi, toplumsal cinsiyet baskısının küresel ölçeğini görünür kılmak ve feminist protesto hareketlerini ulusal sınırların ötesine bağlamak için dijital eylemleri kullanmaktadır (Bear, 2016, s. 18). Feminizmin dijital yeniden doğuşu olarak tanımlanan bu dalga, bireysel deneyimleri kamusal alana taşıyarak politikleştirmektedir. Dördüncü dalganın siyasi potansiyeli, ana akım tarafından hala marjinalleştirilen kadınların sesini duyurmaya odaklanır (Munro, 2012, s. 23).

Dördüncü dalga feminizm sadece kadınlar için değil, ırk, sınıf, cinsellik, yetenek ve yaş gibi farklı nedenlerle ezilenler ve ötekileştirilenler için de özgürleşmenin peşinde koşan bir harekettir. Dördüncü dalga feminist aktivistler ayrımcılığı gördükleri yerde çok hızlı bir şekilde hareket ederek durumu ele almaktadır. Bu hızlı hareket ve hızlı etki internetin

insanların sorunlar karşısında anında harekete geçmesini sağlamasıyla gerçekleşmektedir (Cochrane, 2013).

Dijital platformlar, feminist fikirlerin geniş kitlelere yayılması, toplumsal cinsiyet hakkında yeni söylem biçimlerinin şekillendirilmesi, farklılıklarla ve farklı kesimlerle bağlantı kurulması, yaratıcı ve dikkat çekici protesto biçimlerinin ortaya çıkması için büyük potansiyel barındırmaktadır. Yeni dijital uygulamalar, kolektif olarak daha harekete geçirici ve bu bağlamda politik etkinlik açısından daha başarılı ve ayrıcalık, farklılık ve erişim konularıyla çok daha kapsamlı bir şekilde ilgilenen bir akım olarak tanımlanmaktadır (Bear, 2016, s. 18).

Bu bakımdan aynı anda varlığını sürdüren ikinci ve üçüncü dalga feminist kuşaklar arasında yaşanan iletişim kopukluğu, bağ kurma ve deneyim aktarma konusunda yaşadığı sorunların, internet ve sosyal medya platformlarının ortaya çıkardığı dördüncü dalga feminizmin dijitalliği ile irdelenmesinin yolunu açacağı ve bu sorunlara belki de çözüm bulunacağı ifade edilmektedir. (Kaya, 2018, s. 564).

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de sosyal medya özellikle 15-65 yaş arasındaki kadınların ana mücadele platformu haline gelmiş durumdadır (Kaya, s. 564). Anonim olabilme ve kalabilmesi, dayanışma ve bilgi yayabilmesi ve direnişi kolay bir şekilde örgütleyebilmesi sosyal medyanın Türkiye'deki feminist hareketin temel alanı haline gelmesini sağlamıştır. Ülkemizde de kadınlar artık sosyal medyayı feminist hareket açısından son derece aktif ve yaratıcı bir şekilde kullanmaktadır. Söz gelimi kürtaj konusunda #BenimBedenimBenimKararım hashtagi kadınların dijital platformlarda seslerini duyurmalarının önemli örneklerindendir. Geçmişten bugüne kadınların medyaya ulaşımı, medya sahibi ya da yöneticisi olmaları ve bu alanda seslerini duyurabilmeleri hep sınırlı kaldığından yeni akım hareketlerin kadınların seslerini duyurabilmeleri için bir fırsat alanı olması ve feminist aktivizmin bir parçası haline gelmesi önemli olarak görülmektedir (Kaya, 2018, s. 564; 569).

Dördüncü dalga feminizmin eleştirildiği bazı noktalar bulunmaktadır. Dijital mecralara ulaşamayan kadınların varlığı ve bazı kampanyalarım sadece bir tıklama aktivizminden[2] ibaret olması hareketin etkisini zayıflatma potansiyeline sahiptir (Mozorov, 2011;

[2] Tıklama aktivizmi [slactivizm] aslında hiçbir şey yapmadan bir şey yapıyormuş, dünyaya yardım ediyormuş hissi ve görünümünü anlatan bir kavram.

Kristofferson, White ve Peloza, 2014). Ayrıca çevrimiçi mecralarda yaşanan siber taciz vakaları ve çevrimiçi kadın düşmanlığı kadınlar için yeni bir şiddet biçimi ve risk alanı oluşturmaktadır. Özellikle çevrimiçi kadın düşmanlığı çevrimiçi platformlar arasında giderek daha görünür ve kalıcı hale gelerek cinsiyete dayalı bir siber nefret biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Jane, 2014).

Özetle, feminizmin dijital çağdaki yeniden doğuşu olarak adlandırılan ve yeni teknolojilerle iç içe olan dördüncü dalga feminizm hem toplumsal farkındalık yaratma hem de daha kolektif bir şekilde mücadele etme açısından önemli olanaklar sunmaktadır. Ancak, hem kendinden önce gelen feminizm dalgalarından beslenen hem de onları dönüştürerek bazı katkılarda bulunan bu dalganın dijital platformlarla bu denli iç içe olması da yukarıda bahsedilen riskleri de beraberinde getirmektedir.

2.5 Türkiye'de Feminizm

Türkiye'de kadın hareketinin geçmişi 19. yüzyıl sonuna, Osmanlı İmparatorluğu dönemine (1839-1918) kadar uzanmaktadır. Kadınlar önceleri eğitim ve Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi düzenlemelerle görünürken bu görünürlük zamanla siyasal talepleri de kapsayan daha örgütlü mücadelelere evrilmiştir. Söylemler ve eylemler, dünyadaki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmış; Batı'daki ilk dalga feminizmin etkisiyle şekillenmiş ve yazılı basın aracılığı ile kadınların kamusal alana çıkmaları, toplumsal rollerine ilişkin sorgulamalarda bulunmuşlardır. Tüm bunlar Türkiye'de kadın hareketlerinin erken dönemini oluşturmaktadır. (Çakır, 2005, s. 664; Çakır, 2007a, s. 62).

2.5.1 Cumhuriyet öncesi dönem

1869 tarihinde Terakki Muhaderat ile başlayarak kadın gazete ve dergilerinin sayısı Cumhuriyet dönemine kadar kırka ulaşmıştır. Bunlar arasında; Hanımlara Mahsus Gazete, Demet, Şüküfezar, Kadın, Mehasin, Kadınlar Dünyası, Süs, İnci, Genç Kadın, Aile gibi dergiler yer almaktadır. Bu yapıtlar her kesimden kadınlara sorunlarını dile getirme ve kendilerini ifade etme ortamı sağlamıştır (Çakır, 2005, s. 664; Çakır, 2007b, s. 431).

20. yüzyılın başlarında Türkiye'de toplumsal dönüşümün ana eksenini kadınların özgürlük mücadelesi oluşturmuştur. 1908 Jön Türk devrimi ile birlikte tüm temel dönüşümler kadına odaklanmıştır. O dönemde hem kadın hem de erkek aydın kesimin gündemini uzunca bir süre kadın-erkek eşitliği oluşturmuştur. Anayasal Monarşi, bir

başka ifadeyle Hürriyet'in İlanı, Osmanlı kadınının özgürlüğünün yolunu açmış, kadının görünürlüğü çağdaşlığın göstergesi olarak algılanmaya başlanmıştır. Geçmişte kadın aile ile eş anlama sahipken, artık kadının ailenin ötesinde bir birey haline gelmesi gündemde idi (Toprak, 2015, s. xiii).

Ulviye Mevlan tarafından kurulan Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadınının Hakkını Savunma Derneği) ve Kadınlar Dünyası yayın organı Osmanlı kadın hareketi için bir örnek olmuştur. Bu yıllarda kadınlar, düzenledikleri konferanslarla sorunlarını tartışmış ve belirginleştirmişlerdir (Çakır, 2005; s. 664).

II. Meşrutiyet yıllarında kadın kamusal alanda yer almaya başladıkça, kent kültüründe toplumsal cinsiyet sorunları ön plana çıkmaya başlamıştır. Kendi alanının kuşatıldığı kaygısına kapılan erkek, özgürleşen kadını denetimi altına almaya çabalamaya başlamıştır. Kadın üzerinde denetim kurmak için bilim dahil olmak üzere her yola başvurulmuştur. Antropoloji aracılığıyla "toplumsal cinsiyet ırkçılığı" yapılmıştır (Toprak, 2015, s. xiii).

Osmanlı kadınları da diğer ülkelerdeki kadınların sordukları soruları sormuşlar ve bu sorulara yanıt aramışlardır. Kadınlara uygulanan çifte standardı sorgulamışlardır. Sözgelimi, Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 10 Temmuz, 1913 yılında erkeklerin milli bayramı olarak adlandırılmaya başlamıştır. Kadınlar da II. Meşrutiyet ile erkeklerin elde ettiği haklara ne zaman kavuşacaklarını, kadınların haklarının niçin gasp edildiğini sorgulamışlardır (Çakır, 1996, s. 142).

II. Meşrutiyet yıllarında kadınların kazanımında savaşların rolü büyük olmuştur. Balkan Harbi, kadına siyaseti öğretmiştir. Balkan Harbi'nde kadınlar da seferber olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ise kadınların kamusal alana, çalışma yaşama dahil olmaları sonucunu doğurmuştur. Erkeklerin savaşa katılması, kadınlara yeni iş alanları açmıştır. Bunun sonucunda fikir tabanlı feminist yapılanmanın ardından savaşın yol açtığı toplumsal çöküntü geleneksel iş bölümünün sorgulanmasına yol açmıştır. Kadınlar geçim derdine düşmüş, bazı durumlarda fuhuşa itilmiş, bunun sonucunda da savaş sonrasında kadının özgürlük sorunu hem kadınların hem de bazı erkeklerin dahil olduğu geniş çevrelerce kabul edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada kadınlar önemli haklar elde ederken Türkiye'deki kentli kadınlar yayın organları aracılığıyla bu gelişmeleri yakından takip etmişlerdir (Toprak, 2015, s. xiv).

1920'li yıllarda Türkiye'de bazı çıkmazlar ortaya çıkmıştır. Kadın özgürlüğünün tabanı oluşturulmak istenmiş ancak mevcut koşullar bu tür bir dönüşüme izin vermemiştir. Kadının toplumsal konumu ön plana çıkarılmak istenirken bir yandan da ulus inşasında kadının biyolojik işlevine vurgu yapılmıştır. Çünkü Kurtuluş Savaşı nedeniyle ülkede bir beşeri sermaye sorunu gündeme gelmiştir. Savaşta birçok insan ölmüştür. Bu nedenle de kadının doğurganlığı önem kazanmış, ulus-devletin inşasında kadına yeni görevler verilmiştir (Toprak, 2015, s. xv).

Cumhuriyet öncesinde Türkiye'de kadınlara bazı hakların tanınması kadınların istek ve baskılarıyla değil bazı yöneticiler ve aydınların çabaları sonucunda ve dönemin gereği olarak gerçekleşmiştir. Ne yazık ki bu hakların kullanımı yaygınlık kazanamamıştır. Aynı durum Cumhuriyet döneminde tanınan haklar için de geçerlidir. Yasal olarak haklar tanınmasına rağmen uygulamada istenen sonuç alınamamıştır (Tayanç ve Tayanç, 1977'den aktaran Can Tunalı, 1996, s. 49).

2.5.2 Cumhuriyet dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Tek Parti yönetimi kadınları ilgilendiren yasal düzenlemeler gerçekleştirmiş ve bu, bir bakıma feminizme söylenecek söz bırakmamıştır. 1923-1935 yılları arasında kadının konumu devlet eliyle yeniden belirlenmiş ve Türkiye, dünyada devlet feminizminin[3] önde gelen örneklerinden biri olmuştur (Tekeli, 1985, s. 62).

Türkiye'de ilk feminist dalga 1935 yılında son bulmuştur. Kadınlara önce 1930 yılında belediye seçimlerine katılma sonra köylerde muhtar olma hakkı verilirken 1934 yılında da milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Bu durum dünyada dikkat çekmiş ve 1935 Uluslararası Kadın Kongresi İstanbul'da toplanmıştır. Ancak o dönemde İkinci Dünya Savaşı gündemde olduğundan Anglosakson ülkelerin önderliğindeki bu kongre Ankara'yı İtalya ve Almanya karşısında zor durumda bırakmış ve kaygılandırmıştır. Bundan sonra ülkede kadın hareketi onlarca yıl sürecek bir uykuya dalmıştır (Toprak, 2015, s. xv-xvi).

[3] "Devlet feminizmi" kavramı, cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla devlet bürokrasisi içinde kurulan kadın politikası birimlerini ifade eder. Bu kurumlar, yerel ya da ulusal düzeyde kadınların ilerlemesini destekleyen politikalar üretmeyi hedefler. Devletin içinden yürütülen bu tür feminist çabalar, geleneksel olarak ataerkil yapıda görülen devlete karşı duyulan şüpheyi sorgular. Ancak bu kurumların gerçekten feminist sonuçlar üretip üretmediği, yani kadın hareketinin taleplerini ne ölçüde dönüştürücü biçimde politika süreçlerine yansıttığı, araştırılması gereken bir konudur. (Mazur ve McBride, 2008, s. 254).

Cumhuriyetin ilanının üzerinden 30 yılı aşkın bir süre geçtiğinde bile kadın sorununa ilişkin köklü çözümler üretmekten uzak kalınmıştır. Partilerin kadınlara yönelik politika ve söylemleri daha çok kadınların özel alanda, aile içindeki sorunları, analık hakları vb. gelişmelerle sınırlı kalmıştır (Can Tunalı, 1996, s. 50).

Çok partili düzene geçişle sosyalist partilerin de politikaya katılmasıyla birlikte "sol" görüşün düşüncelerinin ifade edilmeye başlanması kadın hareketini de canlandırmıştır. Bu durum dünyadaki gelişmelere benzer şekilde gerçekleşmiştir. Ancak ne yazık ki ülkemizdeki sol kesimler dünyadaki örnekler kadar bünyelerindeki kadınların feminizme yönelmelerine sıcak bakmamışlar, bunu sınıf dayanışmasına bir darbe olarak nitelendirmişlerdir. Bu nedenle de feminizme cephe almışlardır. Kadınları, kadınların ezilmişlikleri, ikincil ve öteki konumları ile ilgili bilinçlendirmek yerine toplumdaki egemen anlayışa uygun bir biçimde "ana", "fedakar kadın" söylemlerini dile getirmeye devam etmişlerdir (Tekeli, 1985, s. 64). Bu ifadede doğru yönlerin olduğu, ancak Türk kadınının kendi sorunlarına sahip çıkamamasının ardında yatan nedenleri yeterince açıklayamadığı ifade edilmektedir. Çünkü Sanayi Devrimi'ni tam anlamıyla yaşayamamış ülkelerde örgütlenme bilinci de eksik kalmıştır. Buna ek olarak eğitimin yeteri kadar gelişmediği toplumlarda da bu türden bilinçlenme eksik kalmaktadır. Ancak yine de ülkemizde 1980'lerde feminizmde, Batı önceliğinde yeni bir yapılanma gözlenmeye başlanmıştır (Can Tunalı, 1996, s. 55).

1980 sonrasında ise Türkiye'de toplumsal-siyasal değişimle birlikte kadın hareketi artmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti döneminde yukarıda bahsedilen Birinci Dalga Kadın Hareketinden onlarca yıl sonra kadınların sessizliği bozulmuş ve 1980'lerin başında İkinci Dalga Kadın Hareketi ortaya çıkmıştır (Karagöz, 2008, s. 168).

1980'lere kadar Cumhuriyet'in bütün zorlukların üstesinden geleceğine duyulan inanç, 1980'lere gelindiğinde azalmış; ulusal ideoloji, resmi söylemler ve sosyalist hareket sorgulanmış, bu da İkinci Dalga Kadın Hareketi'ni doğurmuştur (Karagöz, 2008, s. 170).

Türkiye'de 1980'lerden başlayarak kadın haklarını savunan birçok dernek ve kuruluş ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda birçok yayın organı kurulmuş ve bu alanda yazılan birçok kitap Türkçeye çevrilmiştir. Bu dönemdeki kadın hareketinde Batı'da 1960 sonrasında gelişen feminist akımlar da etkili olmuştur. Türkiye'de feminist hareketin öncülerinden bazıları aynı zamanda Batı'daki feminist hareketin de içinde yer almış kişilerdir. Aynı

zamanda sol hareket içinde yer alanlar da feminist harekete dahil olmuşlardır (Can Tunalı, 1996, s. 56; s. 59).

Bu dönemde yaşanan krizler, artan iç ve dış borçlar, bozulan gelir dağılımı gibi etkenler kadın hareketini de dalgalandırmıştır. Eskiden bu yana zor günlerde marjinalleştirilen gruplar vazgeçilmez destekçiler olarak öne çıkarılırken zor günler sona erdiğinde ise bu gruplar hızlı bir şekilde unutulmuştur. Bu nedenle de 80'lerde devlet destekli bir feminizm ile karşılaşılması şaşırtıcı değildir. Bu destek kısa süre sonra azalmış ve önemi zayıflamıştır. Bir başka deyişle Türkiye'de İkinci Dalga Kadın Hareketi 1980 askeri darbesinden sonra ortaya çıkmış ve hızlanmış, neo-liberal bireyci söylemlerle desteklenerek yol kat etmiş ancak toplumun geneline yayılamayarak toplumsallaşamamıştır (Can Tunalı, 1996, s. 56; Karagöz, 2008, s. 173).

Türkiye'de İkinci Dalga Feminizm, özel alanda yaşananların politika dışı olmadığını ve bu alanın erkeğin kadın üzerindeki hakimiyetine dayanan sistemin en temel yapı taşı olduğunu ileri sürmüştür. Böylece feminizm, özel alan ile kamusal arasındaki duvarı yıkmaya çabalamıştır (Acar Savran, 2013, s. 228).

Türkiye'deki kadın hareketi, sadece evrensel ya da ulusal bir karakter taşımaz; aynı zamanda bireysel, etnik, bölgesel, dinsel, uluslararası ve uluslarüstü boyutları da içinde barındırır. Bu yönüyle, çok katmanlı bir özgürlük ve hak mücadelesi niteliğindedir. Hareketin en kişisel tutumlarında bile, daha geniş ölçekte etnik, ulusal ya da evrensel bir bağlamın etkisi hissedilmektedir. 1980'ler, yalnızca kadınların değil, tüm toplumun yeniden inşa süreci açısından belirleyici bir dönem olmuştur. Kadınlar bu dönemde kendi sorunlarını daha geniş platformlarda dile getirme, destek bulma ve kadın politikasının temellerini oluşturma konusunda önemli bir fırsatı değerlendirmişlerdir (Karagöz, 2008, s. 181).

Çok partili döneme geçişten günümüze kadar geçen sürede içerisindeki tüm çaba ve girişimlere rağmen kadınlarımız parlamentoda ve siyasi hayatta yeteri kadar etkili olamamıştır (Can Tunalı, 1996, s.61). 1980'lere kadar mevcut siyasal düzende istedikleri konumu elde edemeyen feminist örgütlenmeler, 1980'lerden sonraki süreçte bağımsız örgütlenme süreçlerine ağırlık vermiştir. Daha önceleri yerli feminizm olarak ifade edilen feminist hareketler bu dönemden itibaren sivil feminizm olarak adlandırılmaya başlanmıştır. 1980'li yıllardan itibaren feminist hareketin eyleme dönüşme süreci başlamış ve feminist hareket sokaklara taşınmıştır. Ancak daha önce de değinildiği gibi

feminist hareketin solun örgütlü gücünü zedelediği ve aynı zamanda farklı sosyo-ekonomik düzeyden kadınların sorunlarını görmezden geldiği ifade edilmiş ve feminist hareketlere karşıt sesler yükselmiştir (Avcil, 2020, s. 591).

1990'lı yıllar Türkiye'de kadın hareketinin düşünsel temellerini sağlamlaştırdığı yıllardır; bu yıllarda feminizm kurumlaşma sürecine evrilmiş ve feministler yerel ve ulusal düzeyde, tek merkezli olmayan kurumlar şeklinde örgütlenmişlerdir (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği (KA-DER), Van Kadınlar Derneği(VAKAD) gibi) (Budak, 2018, s. 46; Avcil, 2020, s. 592).

Bu dönemde feminizm ya da kadının kurtuluş hareketi olarak ortaya koyulan kadın meseleleri tüm kesimlerin tartıştığı sorunlar haline gelmiştir. Kadın hareketi, zamanla çağdaşlık göstergesi olarak görülmeye başlanmış ve bu durum çeşitli örgütlenmelerde etkisini göstermiştir. Demokratik kitle örgütleri, sendikalar ve meslek kuruluşlarında kadınlara özel birimler kurulmaya başlanmıştır. Bunun yanında siyasal partiler de programlarında kadın sorunlarına yer vermeye başlamıştır. Feminist hareketler ise tek bir örgüt çatısı altında değil, farklı görüşleri içinde barındıran çoğulcu bir yapı olarak yaygınlaşmıştır (Kara, 2006, s. 16).

1980'lerde ortaya çıkan ve 1990'lı yıllarda daha da güçlenen feminist düşünce, Türkiye'de kadın hakları konusunun daha geniş kesimler tarafından tartışılmasını sağlamıştır. Bu dönemde kadın sivil toplum kuruluşlarının sayısı artmış, kadınlar örgütlenerek hak taleplerini daha görünür kılmıştır. Feminist hareket, sadece kadınların bireysel ispat çabası ya da erkek karşıtlığı olarak değil, toplumsal eşitsizliklere karşı yürütülen ortak bir mücadele olarak görülmeye başlanmıştır (Karagöz, 2008, s. 180-181).

2000'li yıllara gelindiğinde kadın örgütleri Türkiye'nin hemen her iline yayılmıştır. Ancak bu coğrafi yayılma aynı zamanda, hareketin içindeki görüş ve yaklaşım çeşitliliğini de artırmıştır. Bu dönemde kadın hareketi bir duraksama sürecine girmiş; özellikle 2000'li yılların ortalarına doğru kadınların haklarını öğrenmelerine ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini sorgulamalarına yönelik çalışmalar durma noktasına gelmiştir. Bu gerileme, ideolojik çeşitliliğin artması ve feminist yöntemlerin geri planda kalması gibi etkenlerle birleşince, harekete katılan genç kadınların sayısında düşüş yaşanmıştır. Ayrıca bu dönemde adın örgütlerinin veya sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri giderek daha fazla proje temelli, fon odaklı ve dış kaynaklı biçimde yürütülmeye başlandığından farklı

feminist gruplar arasında dayanışma ve ortak hareket etme kapasitesi zayıflamış, hareketin bütünlüğü olumsuz etkilenmiştir (Budak, 2018, s. 46).

1980'ler ve 1990'larda elde edilen kazanımlar, kadın hareketinin son çeyrek yüzyılda kat ettiği yolu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Zaman içinde bakıldığında, Türkiye'de kadın hareketi 1980'lerden 2000'li yılların sonuna dek istikrarlı bir gelişim göstermiştir. Ancak mekânsal açıdan, yani topluma ne ölçüde nüfuz ettiği düşünüldüğünde, bu ilerleyişin hâlâ yavaş ve zorlayıcı olduğu görülmektedir. Hareket, toplumun tamamıyla bütünleşememiştir. Her ne kadar 'yerli bir feminizm' inşa etmek adına ciddi çabalar gösterilmiş ve pek çok başarı elde edilmiş olsa da bu özverili mücadele 2000'li yılları tam anlamıyla dönüştürmeye yetmemiştir (Karagöz, 2008, s. 182).

2010'lu yıllarda ise kadın hareketinin, artan kadın cinayetleri, kadına yönelik şiddet ve muhafazakâr politikacıların kadın bedeni ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dair olumsuz söylemleri karşısında yeniden bir araya gelmeye başlamıştır (Budak, 2018, s. 46). Bu süreçte feminist hareket yalnızca yeniden örgütlenmekle kalmamış, aynı zamanda içerik ve katılım açısından da zenginleşmiştir. Hareket artık sadece iyi eğitimli, kentli ve orta sınıf kadınlardan oluşmamakta; toplumsal yaşamda uzun süredir görmezden gelinen ve ikincilleştirilen farklı kimlikleri de içine almaktadır. Çünkü son yıllarda Türkiye'deki feminist hareket, eko-vegan ve queer-LGBTİ yaklaşımların etkisiyle genişlemekte ve çeşitlenmektedir. Bu gelişmeler, 1980'li yıllarda yükselişe geçen ikinci dalga feminizmin yerini üçüncü dalga feminist yaklaşımların almaya başladığını göstermektedir. Son dönemde feminist örgütler, farklı taleplerini ortaklaştırarak hareketin tabanını genişletmiş ve bu genişleme hareketin daha çoğulcu bir yapıya evrilmesini sağlamıştır. Farklı toplumsal kesimlerden bireylerin bir araya gelmesi, eril tahakküme karşı ortak bir direniş zemini oluşturmakta; dışlanan ve ikincilleştirilen kimliklerin seslerini daha görünür kılmaktadır. Bu da Türkiye'de feminist mücadelenin önümüzdeki dönemi için umut verici bir zemin sunmaktadır (Budak, 2018, s. 46-47).

Türkiye'de feminizmin tarihsel süreçteki seyrine genel olarak bakacak olursak; feminist hareketin geçmişte daha çok devlet politikalarıyla ilişki içinde şekillendiği, Batı'daki gibi tabandan gelen güçlü bir toplumsal mücadeleyle gelişmediği söylenebilir. Bu durum, feminizmin toplumun geneline yayılmasını ve kadınlar arasında daha geniş bir kabul görmesini zaman zaman zorlaştırmıştır. Ancak son yıllarda kuşaklar değiştikçe, genç kadınlar feminist hareketin içinde daha aktif bir şekilde yer almaya başlamıştır. Bu yeni

kuşaklar, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha bilinçli, dijital mecralarda daha örgütlü ve farklı kimliklere daha açık bir yaklaşıma sahiptir. Bu da feminist hareketin güçlenmesi, yenilenmesi ve daha geniş bir toplumsal tabana ulaşması açısından umut verici bir gelişmedir.

3 CİNSİYETİN SERÜVENİ: TARİHSEL SÜREÇTE CİNSİYET VE TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMLARI

3.1 Tarihsel Süreç İçerisinde Cinsiyet Kavramı

Dünyanın toplumsal cinsiyet düzenine sahip olduğu ifade edilmektedir. Peki bu ifadeden ne anlamalıyız?

Dünya, kadın ve erkeklerin anatomik/biyolojik farklılıklar, üstlenmesi gereken roller gibi sebepler öne sürülerek birbirinden ayrıştırılmaya çalışıldığı bir yapıya sahiptir. Toplumsal yaşamın her alanında kadınlar ve erkekler arasındaki farkların doğal ve değiştirilemez olduğunu göstermek üzerine kurulu bir düzen mevcuttur. Bu doğrultuda, erkeklik akıl, güç, otorite gibi kavramlarla eş görülürken kadınlık ise duygusallık, bağımlılık ve şefkat gibi özellikler uygun görülür. Bu düzenin meşruiyetinin sağlanmasında aile, eğitim, din, medya, devlet, ulusal ve uluslararası şirketler gibi birçok kurum aktif rol oynamaktadır. Bunun yanında toplumsal cinsiyet hem ev hem de çalışma hem de kent yaşamı gibi gündelik deneyimlerinde kurgulanmasında da etkili rol oynamaktadır. Bu toplumsal düzen devlet, kurumsal şirketler gibi cinsiyetlendirilmiş kurumlar aracılığıyla tekrar tekrar üretilmektedir. Bu kurumlar, cinsiyetlendirilmiş normatif standartlar yaratarak bu normlar doğrultusunda bireylerin toplumsal konumlarını belirlemektedir. Bireylerin bu yolla cinsiyetlendirilmiş kimlikleri, cinsiyetlendirilmiş kurumları şekillendirir ve cinsiyetlendirilmiş kurumlar da cinsiyet kimliğini oluşturan eşitsizlikleri yeniden üretir. “Toplumsal cinsiyetli dünya düzeni” (Connel, 2019b), yerel düzeydeki toplumsal cinsiyet normları ile küresel düzeydeki cinsiyet rejimlerinin iç içe geçmesine ve etkileşimine yol açar. Bu konuda genelden yerele olduğu gibi yerelden genele de bir yayılım söz konusudur. Dünya bu denli toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hüküm sürdüğü bir alan iken gündelik yaşamın bundan etkilenmesi ve aynı şekilde gündelik yaşamın da bu düzenin pekiştirilmesinde rol alması beklenen bir durumdur. Aile gibi kurumlar cinsiyetçi değerlerin bireylere aktarılmasında etkili olabilmektedir. Bu sebeple, gündelik yaşam da toplumsal cinsiyetin yeniden üretildiği bir alandır (Saygılıgil, 2016, s. 9; Kimmel, 2011, s. 124; Connell, 2019b, s. 23; 31).

Geçmişten bugüne, kadın ve erkek arasında var olduğu ileri sürülen farklılıklar, hem mevcut gerçekler hem de toplumsal düzenin gerekliliği olarak sunulmuştur. Bu farklılıkları, biyoloji, din, psikoloji, evrim gibi farklı temellere dayandırılarak meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda "kadın sorunu" bilim tarafından genellikle

19. yüzyılın ikinci yarısında, ilk başta biyolojik bir çerçeve içinde ele alınan bir sorun olmuştur. Bu durum, basitçe bilimsel araştırmanın genişleyen kapsamının bir parçası değildir; aksine bilimsel araştırmaların tarafsızlık iddiasından oldukça uzaktır. Bu aynı zamanda, endüstriyel kapitalizmin büyümesiyle birlikte kadınların yaşamlarını ele geçiren muazzam değişimlere verilen bir yanıttır ve yüzyılın sonlarına doğru, kadınların özgürleşme hareketinin doğrudan meydan okumasına karşı durmak için bir cevap olarak kullanılmıştır (Carrigan, vd., 1985, s. 553). Kadınların özgürleşme hareketi karşısında biyoloji bu harekete bir sınır çekmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan feminist duruş ve bu duruş temelinde şekillenen çalışmalar ile özellikle pozitif bilimler gibi tarafsız olduğu ileri sürülen bilimlerin kadının ikincil konumunu sabit kılmaya çalışması konusundaki uğraşlarını ifşa etmek elzemdir.

Erkeklik ve dişilik, biyoloji bilimlerinde tartışması bile yapılamayacak değişme ve sabit olgular olarak ele alınmaktadır (Connell, 2019b, s. 34). Connell'in de dikkat çektiği gibi din, toplumsal cinsiyet ideolojisini meşrulaştırma konusunda etkisini yitirmeye başladığında, bu işlev biyolojiye yüklenerek biyolojik açıklamalar ile eril tahakküm yeniden güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bunu gerekleştirmek adına ortaya atılan ve oldukça tartışmalı olan yaklaşımlardan biri de sosyobiyolojidir. Darwin'in evrim teorisinden yola çıkan ve insanların toplumsal davranışlarının biyolojik temellerini incelemeye odaklanan (Burcu, 1988) sosyobiyolojinin temel dayanaklarından biri erkeklik ve kadınlık üzerine yaptığı kurgulamalardır. Erkekliğe ilişkin birçok özelliğin doğuştan gelen özellikler olduğunu ileri süren bu yaklaşıma göre erkeklerin saldırganlığa, aile yaşamına, rekabete, siyasi iktidar mücadelelerine, hiyerarşik topluluklar oluşturmaya, çapkınlık yapmaya eğilimli olmalarının nedeni, bu özellikleri genleri aracılığıyla atalarından miras almış olmasıdır (Connell, 2019b, s. 101). Ancak bu anlayış aslında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin doğallaştırılmasına ve sorgulanmasının engellenmesine hizmet ederek erkek egemenliğini meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Biyolojinin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini meşrulaştırma çabaları sadece bir döneme has değildir. Bu söylemler tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak yeniden üretilmiştir. Bu bağlamda özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren özellikle ABD'de kadınlar ve erkekler arasındaki davranış farklarını ölçmeyi hedefleyen bilimsel çalışmalarda bir artış olmuştur. Bu doğrultuda cinsiyet farklılığı testleri geliştirilmiş ve bu testler "sapkın" veya "uyumsuz" toplumsal cinsiyet performanslarını tespit etmeye odaklanmıştır. Daha önce

de tartışıldığı gibi "görünürde" tarafsız ve bilimsel yöntemler olan ve bu doğrultuda sunulan bu yöndeki çalışmalar aslında ataerkil düzenin uygun ve kabul edilir bulduğu normları yeniden üretmiş ve erkekliği standart ve olması gereken gibi gösterirken kadınlığı bir sapma olarak konumlandırmıştır (Fausto-Sterling, 2000, s. 4-5). Bu sözde tarafsız özde ayrıştırıcı çalışmalar cinsiyet temelli farklılıkları nesnel gerçekliklermiş gibi sunar. Cordelia Fine (2010, s. 32), kadınla ve erkekler arasındaki nörolojik veya psikolojik farklılıkları ölçtüğünü ileri süren birçok araştırmanın iddia ettiği bilimsel tarafsızlıktan çok uzak olduğunu, toplumdaki önyargıların yeniden üretimine hizmet ettiğini ifade eder. Bu tür çalışmalar cinsiyete bağlı rollerin evrensel ve doğal olduğu yönündeki görüşleri destekleyip pekiştirerek kadınların toplumdaki konumlarının ikincilleşmesine neden olur. Bu bağlamda 1930'lu yıllardan itibaren ise biyoloji temelli yaklaşımların yerini toplumsal roller temelinde yapılan açıklamalar almaya başlamıştır. Bu açıklamalar doğrultusunda da "kadın rolü" erkek rolü" gibi kavramlar yaygınlık kazanmış ve bireye atfedilen rolleri üzerinden kadınlık ve erkeklik tanımlanmaya çalışılmıştır (Connell, 2019a, s. 60-61). Ancak burada dikkat edilmesi gereken, bu geçişin, toplumsal cinsiyetin artık biyoloji ile açıklanmadığı anlamına gelmiyor olduğudur. Yalnızca, daha önce biyolojik farklılıklarla açıklanmaya çalışılan kadın ve erkek arasında var olduğu ileri sürülen farklılıklar artık toplumun bireylerden gerçekleştirilmesini istediği roller üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Bir başka deyişle bu kez de cinsiyete ilişkin normlar, toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilip içselleştirilen ve aşağıda açıklanmaya çalışılacağı üzere toplumsal düzen açısından gerekli ve "kolaylaştırıcı" olduğu ileri sürülen davranış kalıpları olarak ileri sürülmüştür.

Bu sürecin devamında, toplumsal cinsiyetli düzenin sürdürülebilmesi adına kadın ve erkek arasındaki cinsiyete dayalı olduğu ileri sürülen farklılıkların bir gereklilik olduğunu ileri süren düşünceler giderek yaygınlık kazanmıştır (Fausto-Sterling, 2000, s. 6). Bu düşünceler, kadın ve erkeğin doğaları gereği farklı sorumluluklar üstlenmesi gerektiğini ve bu farklılıkların aile ve toplum içerisindeki işbölümünü kolaylaştıracağını ileri sürmüştür. Bu doğrultuda çocuk bakımı gibi "içerideki" işler kadına uygun görülürken avlanma gibi "dışarıdaki" işler erkeğe uygun görülmüştür. Bu tür bir görev dağılımının toplumsallaşma süreci ile öğrenilerek kuşaktan kuşağa aktarılmasının toplumun istikrarına katkı sağladığı iddia edilmiştir. İşlevselci kadın cinsiyet rolü teorisi olarak tanımlanan bu anlayış (Wienclaw, 2011, s. 112), çok uzun yıllar boyunca Batı sosyolojisinin kadınlara yönelik söylemlerinin dayanak noktası olmuştur.

Bu bağlamda, toplumsal cinsiyetin açıklanmasında belirleyici bir hale gelen "rol" kavramı özellikle 1930'lardan başlayarak belirginleşmiş ve hemen toplumsal cinsiyete ilişkin sorunlara uygulanmıştır (Connell, 2019a, s. 61). O yıllardan itibaren cinsiyet rolü, akademik düşüncenin merkezinde yer almış ve cinsiyet farklılığı literatürü de giderek rol başlığı altında "kadın rolü" ve "erkek rolü" gibi sabit kategoriler altında toplanmaya başlanmıştır (Connell, 2019a, s. 61). Ancak bu yaklaşım eleştiriye oldukça açıktır. Çünkü, rol teorisi kadın ve erkek kimliğini iki kategoride sabitlemektedir ve oluşturduğu bu iki kadın ve erkek modelinin toplum tarafından içselleştirilmesini beklemektedir. Bireylerin davranışları da önceden tanımlanan bu rollere uyma dereceleri ile ölçülmektedir (Carrigan, vd., 1985, s. 554). Bu teorinin bir diğer sorunu da bireylerin farklı bağlamlar ve koşullarda değişebilen kimliklerini göz ardı etmesidir. Bu teoriye göre erkek ve kadın olmak kişinin, cinsiyetiyle belirlenen genel bir rolü, bir başka deyişle cinsiyet rolünü canlandırmasıdır ve belirli bir bağlamda her zaman iki cinsiyet rolü vardır. Bunlar "kadın rolü" ve "erkek rolü"dür. Bu bakımdan da teori, kalıplaşmış beklentiler üzerinden işleyen düzeni meşrulaştırmaya çalışır. Bireyin bu rolleri öğrenmesi ve içselleştirmesi toplumsal cinsiyetin sabitlenerek yeniden üretilmesine yol açar (Connell, 2019a, s. 85-86).

Bu bakımdan cinsiyet rolü kuramının sınıf, ırk, etnik köken, cinsellik gibi kesişimsel farklılıkları da görünmez hale getirdiği ifade edilir. Aslında cinsiyet kimlikleri çok daha çeşitli, değişken ve akışkandır; katı ve sabit değildir, zamanla değişebilir, bireysel, toplumsal ve kültürel etkileşimlerle dönüşebilir. Bireyler yaşamlarının farklı dönemlerinde kendilerini farklı şekillerde tanımlayabilir. Bu durum onların kimliklerini istikrarsız ya da geçersiz kılmaz; kimliklerim toplumsal ve kültürel bağlamla etkileşim halinde oluğunu gösterir. Bu bakımdan rol teorisi yaşam boyunca toplumsal cinsiyet kimliklerinde meydana gelen değişimleri tam olarak kucaklayamaz. Tüm bunlar aslında toplumsal cinsiyet denilen şeyin kalıplamış rollere indirgenemeyecek kadar karmaşık süreçlerden oluştuğunu göstermektedir (Kimmel, 2011, s. 119; Butler, 2020).

Rol kuramı ve bu kurama karşı yöneltilen toplumsal cinsiyetin evrensel ve değişmez kimliklerle açıklanamayacağına yönelik eleştirilerin ardından 1950'ler ve 1960'larda toplumsal cinsiyetin nasıl oluştuğuna ilişkin yeni bilimsel yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar, yukarıdaki gelişmelerin tersi bir yönde, cinsiyetin öğrenme ile gerçekleştiğini savunmuştur. Buna göre bebekler, dünyaya nötr bir cinsiyetle gelmekte ve daha sonra roller, normlar ve kültürel etkilerle belli bir cinsiyet kimliğini

içselleştirirler. Bu görüş özellikle John Money tarafından yürütülmüş olan ve sonrasında önemli tartışmaları doğuran David Reimer vakasıyla birlikte gündeme gelmiştir. İki yaşında geçirmek zorunda olduğu bir operasyon ve hormonal ilaçlar ile cinsiyet değişimi uygulanan Reimer, ergenlik döneminde kendini erkek olarak tanımlamış, kimliğine yönelik gelen baskılara dayanamayıp ne yazık ki intihar etmiştir Bu üzücü vakadan sonra çalışmadan sonra karşıt görüşün savunucuları savlarını kuvvetlendirmek adına buradaki çalışmaya atıf yaparak cinsiyetin öğrenme ile gerçekleşmediği yönündeki görüşlerini sürdürmüşlerdir ve cinsiyetin sosyal ortamla belirlendiğine dair görüşler zayıflamıştır. Bunun yerine cinsiyet konusunu biyolojik açıdan ele alan görüşler tekrar destek kazanmaya başlamıştır (Stryker ve Whittle, 2006). Ancak belirtmek gerekir ki bu vaka, cinsiyetin çok daha karmaşık süreçler ile insan bedenine yerleştiğini göstermektedir. Nitekim Judith Butler (2020) da cinsiyetin önceden var olan bir öz olmadığını, tekrar eden eylemler ve söylemler aracılığıyla kurulduğunu ifade eder. Bu bakımdan yukarıdaki trajik vaka ve benzer örnekler aslında ne biyolojik bir kader olduğunu ne de sadece dışsal bir öğrenme ile şekillendirilebileceğini gösterir. Cinsiyet, toplumsal ve kültürel ilişkiler içerisinde şekillenmektedir.

Yukarıda ele aldığımız ve cinsiyetin sadece biyoloji veya sadece öğrenmeye indirgenemeyecek kadar karmaşık olduğunu ele alan tartışmalar, 1960'larda yükselen ikinci dalga feminizm ile birlikte farklı bir yöne de evrilmiştir. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklerin çözülmesi için kanun önünde eşit olmanın yeterli olmadığı, temelde daha büyük sorunların olduğu, bu nedenle de özel alandaki sorunların çözülmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu sebeple de bu dönemde, kadınlar daha kitlesel olarak hareket etmeye başlamış ve çözüm için daha radikal hareketlerin gerekli olduğu üzerinde durulmuştur. Bu radikal hareketler hem biyolojik hem de toplumsal cinsiyetle bağlantılı olarak ekonomik eşitsizlik, cinselliğin dışavurumu, tecavüz, polisin eşcinsellere uyguladığı şiddet gibi konularda tartışmalar başlatmıştır. İlerleyen zamanlarda bu konular adlandırılarak bazı teorik sorunlar ortaya atılmış ve bu bağlamda alandaki teorik dil oluşmaya başlamıştır. Bu teorik dildeki kavramlar; cinsel politika, baskı ve ataerkilliktir (Connell, 2019a, s. 9)

Ancak bu dönemde bu teorik sorunların ortaya atılması ve teorik dilin oluşturulması feminist düşünceyi güçlendirmek adına önemli bir gelişim olsa da ağır ilerleyen bir süreç olmuştur. Çünkü feminist düşüncenin baskı, ataerkillik, cinsel politika gibi kavramlar

aracılığıyla teorik bir temel oluşturmaya başladığı bu dönemde, aynı zamanda sessiz bir şekilde ilerleyen akademik bir ters akıntı olan "cinsiyet rolü" araştırmaları beklenmedik bir etki yaratmış ve yeniden yaygınlık kazanmıştır. Bu geriye dönüş yine, cinsiyetin doğuştan geldğini ve değiştirilemez olduğunu öne çıkarmaya başlamıştır. Connell'in deyişiyle (2019a, s. 10), *"biyoloji, biyologların kendilerinin bile güçlükle hayal edebileceği konulara açıklama getirmeye zorlanmıştır."* Biyolojik olanın, "doğal" olanın toplumsal olandan daha gerçek olduğunu iler süren bir varsayım toplumsal cinsiyete ilişkin argümanların başına bela olmuştur (Connell, 2019a, s. 11). Bu yaklaşımının akademik açıdan yeniden popülerlik ve görünürlük kazanması, bu özcülüğün, feminist ideolojinin kararlılıkla mücadele etmesi gereken bir alan olduğunu göstermektedir.

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da feminist ideolojinin yalnızca toplumsal normlarla değil, bilginin nasıl ve kimler tarafından üretildiği ile de mücadele etmesi gerektiğidir. Feminist bilgi kuramcıları bilimsel bilginin tarafsız ve evrensel olduğu yönündeki iddiaları sorgulamış ve bu iddiaların erkek egemen bakış açısını gizlediğini ileri sürmüşlerdir (Harding, 1991). Bilim iddia ettiği gibi nesnel değildir; eril öznenin bilgisi üzerinden inşa edilir ve kaıdnşaın bilgi üretimine katkısı görünemez kılınır (Harding, 1986; Harding, 1991). Çünkü doğa bilimleri de toplumsal cinsiyetten payını almıştır. Daha önce de tartışıldığı gibi bilimin evrensel ve tarafsız olduğu yönündeki algılar ve inançlar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini meşrulaştırmak için bir stratejidir. Batı'nın bilim ve teknolojisi kültürel anlamda erildir, daha doğrusu erilleştirilmiştir. Kolaylıkla gözlenebileceği gibi bilim insanları, teknoloji uzmanları genellikle erkektir (Connell, 2019b, s. 37). Sandra Harding de (1986; 1991), bilimin tarafsız olmadığını ve modern bilimin ataerkil normlar üzerinden eril bir mantıkla şekillendiğini savunmaktadır. Erkeklerin deneyim ve bakış açıları nesnellik adı altında evrenselleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu durum hem nedenleri hem de sonuçları açısından ele alınmalıdır. Her alanda olduğu gibi kadınlar bu alanda da dışlanmış ve bilimin dışında tutulmaya çalışılmış, kadınların bu alana girmeleri engellenmiştir. Aynı zamanda erilliğin ve eril dilin bilime hâkim olmasına yol açmış ve doğa bilimleri erkeklerin hüküm sürdüğü bir alan haline gelmiştir.

Ancak bilginin nasıl üretildiğini, kim tarafından ve kimin adına üretildiğini sorgulayan feminist epistemoloji, bu eril bilgi rejimlerine karşı özellikle sosyal bilimlerde daha güçlü bir şekilde karşılık bulmuştur. Doğa bilimlerinin aksine, sosyal bilimlerde erkeklik ve

kadınlık kavramları güçlü bir şekilde eleştirilmektedir. Bu alanlarda erkeklik ve kadınlıktan "toplumda inşa edilen" veya "söylemde kurulan" olgular olarak bahsedilmektedir. Bu ele alış, gündelik hayattaki toplumsal cinsiyete dair çelişkili bilgilerin de ortaya çıkmasını sağlar. Bu çelişkiden kasıt, farklı alanların toplumsal cinsiyete çok farklı anlamlar yükleyebilmesidir. Sözgelimi üniversitelerde, kadınlık ve erkeklikten toplumda inşa edilen olgular olarak bahsedilirken, bir kilisede toplumsal cinsiyet düzeninin Tanrı'nın takdirinde olduğu, onu kurcalamanın ahlaki düzenin diğer parçalarına müdahale etmek kadar tehlikeli bir davranış olduğu söylenebilmektedir. Burada olduğu gibi toplumsal cinsiyete dair birbiriyle çelişen bilgilerin varlığı toplumsal cinsiyete yön veren farklı pratiklerin mevcut olduğunu göstermektedir (Connell, 2019b, s. 34-35). Bu bakımdan feminist bilgi üretimi, erkek egemenliğini görünür kılmanın yanında bilgi üretiminin kaynağını ve farklı kurum ve uygulamalarla ilişkisini de sorgulamalıdır.

Biyolojik ve toplumsal cinsiyet ayrımında feminist teorinin geçirmiş olduğu değişimler ve kat ettiği aşamalar da önemlidir. Bu değişim hem kavramları etkilemiş hem de kadın kimliğinin nasıl tanımlandığını da değiştirmiştir. Başlangıçta birçok feminist yazar (Oakley, 1972; Rubin, 1975) cinsiyetin biyolojik olarak belirlendiğini, toplumsal cinsiyetin ise toplumsal olarak oluştuğunu ileri sürmüştür. Bu ikiliği alana kazandıran Oakley'in bile ilerleyen yıllarda cinsiyetin toplumsal cinsiyetten daha doğal olmadığını ve "kültürel inşanın cinsiyet için de geçerli olduğunu ifade etmiştir. Bu görüş, bazı düşünürlere her ki kavramın da söylemsel olarak inşa edildiği kabul edildiğinde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında ayrım yapmanın gerekliliğini sorgulatmıştır (Acar Savran, 2019, s. 233 – 236).

Benzer olarak Butler da (1986) biyolojik cinsiyet olarak ifade edilen şeyin de toplumsal cinsiyet gibi kültürel olduğunu savunmaktadır. Ona göre toplumsal cinsiyet ifadelerinin dışında kalan cinsiyetimizi bilmemekteyiz. Ayrıca Butler (2020; s. 50 – 51), görüşünü daha da ilerleterek toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyet üzerine inşa edildiğini reddetmiş ve toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten daha önce geldiğini ileri sürmüştür. Çünkü ona göre biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında yapılan ayrım feminist özneyi bölmektedir. Toplumsal cinsiyet, cinsiyetli bedenin üstlendiği kültürel anlamlardan oluşur.

Budgeon'a (2015, s. 246) göre de kadın ve erkek arasında olduğu iddia edilen farklılıkları belirleyen şey bedensel özelliklerden ziyade kültürdür. Bir başka deyişle aslında kadın ve erkek olmak öz ya da doğuştan değildir. Kadın ya da erkek olmak belli ilişkilerin parçasıdır ve kadınların doğurganlıkları, üretim güçleri, cinsellikleri, mülkiyet hakları, hareket özgürlükleri erkek egemen sistem tarafından denetim altında tutulmaya çalışılmaktadır (Saygılıgil, 2016, s. 9). Bu kuramsal katkılar bizi, toplumsal cinsiyeti nerede, nasıl ve kim tarafından üretildiği sorularını sormaya yöneltir. Bu bakımdan çalışmada da toplumsal cinsiyetin tarihsel süreç içerisinde inşa edilen, toplumsal ilişkiler içinde kurulup sürekli yeniden üretilen bir yapı olduğu savı temel alınmaktadır.

Çalışmanın da temel aldığı bu sav, özellikle ikinci dalga feminizmin etkisiyle gelişen kuramsal değişimin sonucunda doğmuştur ve ikinci dalga feminizmin etkisiyle toplumsal cinsiyete dair yeni tartışmalar da gündeme gelmiştir. Simone de Beauvoir'ın (2021) "kadın doğulmaz kadın olunur" argümanı bu tartışmaların temel dayanaklarından biri olmuştur. 1970'lere gelindiğinde ise alan, iktidar ve eşitsizlik kavramları etrafında yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu yeniden şekillenmede cinsel özgürleşme hareketi de etkili olmuştur. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet teorisi de toplumsal cinsiyet içeren toplumsal ilişkilerin ne ölçüde ve nasıl dönüştürülebileceği üzerinde yoğunlaşmıştır. (Connell, 2019a, s. 64-65).

Bu bakımdan radikal feminizm, toplumsal eşitsizliklerin temelinde erkek egemen iktidarın olduğunu ileri sürerek bu yapıya karşı doğrudan mücadelelerin gerekliliği üzerinde durmuş; erkeklerin iktidar sahibi olmalarından dolayı kadınlar üzerinde baskı kurduklarını ve kadınların bu konumunun değiştirilmesi için öncelikle bu iktidara karşı çıkılması gerektiğini ve sonrasında da bu iktidarın yıkılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak kadınların bu eşitsizliklere karşı seslerinin yükseldiği her dönemde olduğu gibi bu dönemde de biyolojik argümanlar yeniden yükselişe geçmiştir. Bu akımın kadınlar ve erkekler arasındaki genetik ve hormonal farklılıklara başvurmak suretiyle kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri meşrulaştırmaya çalışmıştır (Connell, 2019a, s. 66-71).

Bunun yanında bu söylemlere paralel bir biçime aileyi temeline alan muhafazakâr bakış açısı da bir teori geliştirmek durumunda kalmıştır. Bu teoride muhafazakâr görüş, toplumsal düzenin devamlılığı için aile kurumunun korunması gerektiğini ileri sürmüş ve bu devamlılığın da erkeklerin ekonomik ve siyasal alanda roller üstlenmeleriyle gerçekleştirilebileceğini, erkeğin bu alanlardaki otoritesinin sarsılmasının toplumsal

düzeni bozacağını iddia etmiştir (Parsons ve Bales, 1955, s. 23-26). Ancak bu teoriler toplumsal bir düzen sağlamayı amaçlıyor gibi görünse de aslında kadınlar üzerinde baskı kurmaya yönelik ideolojilerdir. Toplum analizi gibi görünen ancak antifeminist çıkarımlar üreten teorilerdir (Connell, 2019a, s. 72).

Tarih boyunca yeni teoriler geliştikçe ve farklı akımlar farklı argümanlar ileri sürdükçe karşıt bir akım da sürekli dine, biyolojiye, cinsiyet rollerine geri dönmüştür. Ancak toplumsal cinsiyet sadece biyolojik farklara ve dini normlara indirgenemeyecek kada kültürel ve bağlamsaldır. Toplumsal cinsiyet, kültür, toplumsallaşma ve deneyimlerle şekillenir. Bir başka deyişle bedenler, toplumsallaşma sürecinde cinsiyetlendirilmeyi öğrenirler (Lips, 2021). İçinde olduğumuz, yaşadığımız, deneyimlediğimiz her durum, her şey gibi toplumsal cinsiyet de içinde bulunduğumuz bağlamdan ayrı düşünülemez. Attığımız her adımda, yaptığımız her işte yaşadığımız kültür bizimle birliktedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitsizliği tüm dünyada deneyimlenen bir olgu olmakla birlikte, bireylerin deneyimledikleri eşitsizlikler, bu eşitsizliklere yüklenen anlamlar ve verilen tepkiler kültürden kültüre değişiklik göstermektedir. Ancak erkeklerin üstün konumunun sürdürülüp kadınların ikincil konuma itilip ötekileştirilmeleri ortak bir problemdir ve tarih boyunca kadınların bu konumun sabit kalması ve eril tahakkümün sürdürülmesi için birçok aktör ve kurum çaba sarf etmiştir. Ancak özellikle feminizmin ortaya çıkışı ve daha sistematik bir biçimde yükselişi ile birlikte kadınların sesleri de daha yüksek duyulmaya başlanmış ve kadın hareketleri giderek daha kitlesel hale geldikçe bu duruma bilinçli başkaldırılar da artmıştır.

3.2 Kavramın Ortaya Çıkışı: Ataerkiden Toplumsal Cinsiyete

3.2.1 Ataerki ve Feminist Tartışmalar

1960 ve 1970'li yılların sosyal teorileri feministler tarafından toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri görmezden gelmeleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini kadınların "doğa"larına atfetmeleri nedeniyle eleştirilmiştir. Erkeği merkezine alan bu teorilere karşı geliştirilen ilk kuramsal açılımlardan biri ataerki kavramının teorik bir çerçeveye oturtulması olmuştur. Farklı feminist görüşler tarafından çeşitli biçimlerde kullanılan kavram, 1980'lerden itibaren radikal feministlerin etkisiyle feminist literatürde daha sistematik bir şeklde tartışılmaya başlanmıştır (Messerschmidt, 2019, s. 21).

Ataerki, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en temel nedenlerinden ve dayanaklarından biridir. Sözlük anlamı olarak baba soyunun temel alındığı ve çocukların babaya mâl

edildiği bir düzeni ifade eden ataerki (TDK) aslında derinde yalnızca aile ile sınırlı değildir. Ataerkillik asırlar boyunca toplumsal yapının işleyişini belirlemiştir ve kadınların mevcut konumunu sabit tutamaya hizmet eden, tahakküm ilişkilerini doğallaştıran bir sistem olmuştur (Miller, 2017).

Ataerkillik kavramı, tarihsel olarak yalnızca aile içi ilişkileri açıklamak için değil; aynı zamanda toplumsal iktidar ilişkilerini anlamak için de kullanılmıştır. Weber (1947), ataerkilliği erkeklerin hane reisi olarak kurduğu yönetim biçimleriyle ilişkilendirirken, feminist kuram bu kavramı kadınların sistematik ezilmesinin analizini yapan bir biçimde dönüştürerek teorik bir derinlik kazandırmıştır. Özellikle radikal feministler ataerkini, kadınların erkekler tarafından baskı altına alınmasının tarihsel ve yapısal bir biçimi olarak tanımlamış; bu kavramı feminist literatüre güçlü bir eleştiri aracı olarak taşımışlardır (Beechey, 1969; Walby, 1989; Walby, 1990; Ecevit, 2011; Messerschmidt, 2019).

Ataerkillik kavramı, kadın hareketi içinde kadınların ikincil konuma hapsedilmesinin altında yatan nedenleri analiz etmek için kullanılmıştır. Bu kavram, kadınların ezilmesini yalnızca bireysel ilişkiler düzeyinde değil; ekonomik, kültürel ve ideolojik bağlamlarda sürekli bir biçimde var olan ve yeniden üretilen bir toplumsal sistem olarak kavramaya olanak tanımaktadır (Beechey, 1979, s. 66). Sylvia Walby (1989, s. 241) de ataerkilliği, erkeklerin kadınlara hükmettiği, onları ezdiği ve sömürdüğü bir sosyal yapılar ve uygulamalar sistemi olarak tanımlamaktadır. Ona göre ataerki, en soyut düzeyde bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak var olur. Bu tanımlama, ataerki kavramının yalnızca ev içi ilişkilerle sınırlı olmadığını, cinsiyete dayalı işbölümünden kamusal alandaki erkek egemen örgüt yapılarına kadar birçok alanı eline geçirmiş bir iktidar ilişkileri sistemi olduğunu anlatır. Ataerkil düzen, kadınlar üzerindeki hakimiyetini sadece fiziksel baskı ile değil, toplumsal normlar ve kültürel temsiller ile yeniden üretir (Millett, 2018). Bu bakımdan ataerki, evrensel ya da sabit bit sistem olarak değil farklı toplumsal bağlamlarda farklı biçimlerde işleyen çok katmanlı bir tahakküm biçimi olarak görülmelidir (Walby, 1990; Messerschmidt, 2019, s. 51).

Ataerki, yüzyıllardır her toplumda farklı düzeylerde ve tezahürlerde de olsa kadınların ötekileştirilmesinin temel sebep ve dayanaklarından biri olmuştur. En "gelişmiş", toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en az gözlendiği toplumlarda bile kadınlar gerek toplumsal hayatta gerekse iş hayatında her zaman erkeğin ötekisi olarak görülmüş ve daha aşağı konumlara hapsedilmeye çalışılmıştır.

Ancak feminist ideolojinin daha erken dönemlerinde ataerki kavramı konuya ilişkin güçlü açıklamalar getirmiş olsa da zamanla kavramın sınırlı yapısı ve içerdiği varsayımlar eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler özellikle de radikal feministler üzerinde yoğunlaşmış; kendilerinin de kadın ve erkek kategorilerini değişmez ve doğal biçimde ele almaları ve eril olanı mutlak kötü, dişil olanı ise mutlak iyi olarak konumlandırmaları nedeniyle eleştirilmişlerdir. Bu durumun kadın-erkek ikiliğinin tarihsel süreç içerisinde nasıl üretildiğini sorgulamak yerine, bu ikiliğin yeniden üretilmesine yol açtığı ifade edilmiştir (Connell, 1985; Connell, 2009).

Bir diğer eleştiri de ataerki ile kapitalizmin birbirini besleyen yapılar olduğunu savunan sosyalist feministlere yöneltilmiş; bu eleştiri sosyalist feministlerin bu iki sistem arasındaki ilişkilerin işleyişini yeterince açıklayamadıkları yönünde olmuştur. İkili sistemler teorisi olarak da anılan yaklaşım, ataerkil düzenin hangi yollarla yeniden üretildiğini somut bir biçimde ortaya koyamadıkları gerekçesiyle eksik bulunmuştur (Connell, 2019a, s. 82-83).

Ataerki kavramı, uzunca bir süre özellikle radikal ve sosyalist feminist teoriler tarafından kadınların ezilme biçimlerini açıklamak üzere temel bir analiz aracı olarak kullanılmıştır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi özellikle 1980'lerden itibaren bu kavrama yönelik eleştiriler yoğunlaşmaya başlamıştır. Radikal ve sosyalist feminist kuramların, tüm kadınların ortak deneyimlerini temsil ettiği iddiasıyla yola çıksa da gerçekte beyaz, heteroseksüel, Batılı ve orta sınıftan kadınların deneyimlerine odaklandıkları ve bu bakımdan farklı coğrafyalardan, ırklardan ve cinsel yönelimlerden kadınları göz ardı ettikleri ileri sürülmüştür (Dill, 1988; Mohanty, 1988). Bu eleştirel bakış açısı, ataerki kavramının kadınların konumunu açıklamada yetersiz kalabileceğine ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sadece ataerki kavramı temel alınarak yorumlanamayacağına dayanmaktadır. Walby (1969, s. 213) ise ataerki kavramının hâlâ toplumsal cinsiyet ilişkilerini analiz etmede önemli bir araç olduğunu belirtmiş, ancak mevcut açıklamaların bazı eksiklikler barındırdığını ve bu eksikliklerin telafi edilebilir nitelikte olduğunu vurgulamıştır.

Bu eleştiriler ataerki kavramının, tekil, farklı toplumsal bağlamları görmezden gelen genelleyici yaklaşımının barındırdığı sorunları irdelemiştir. Özellikle farklı kültürel bağlamlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin farklı şekillerde yaşandığı ve ataerkinin bu farklılıkları yeterince açıklayamadığı öne sürülmüştür (Özyegin, 2018, s. 235). Butler

(2020, s. 91–92) bu eleştiriyi daha da derinleştirerek, ataerki kavramının soyut bir kuramsal yapı olmaktan öteye geçebilmesi için, tarihsel ve kültürel bağlamla ilişkilendirilerek yeniden düşünülmesi gerektiğini savunur. Carrigan ve arkadaşları da (1985, s. 554), kadınlık ve erkeklik gibi toplumsal cinsiyet farklılıklarının yalnızca biyolojik değil, sosyolojik bir temel üzerinden kavranması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu yaklaşım, feminist teorinin ataerki kavramını eleştirel biçimde gözden geçirmesi ve toplumsal cinsiyetle ilgili yeni tartışmalar ile birlikte yeniden değerlendirmesi gerektiğini göstermiştir.

Bu eleştiriler ışığında bir kavram değişikliğine ihtiyaç duyulduğu gündeme gelmiştir. Eleştirilerden de anlaşılacağı üzere bu kavram değişikliği "ataerkillik"ten "toplumsal cinsiyet"e doğru bir değişimi içermektedir (Messerschmidt, 2019, s. 51).

Bugün kullandığımız şekliyle toplumsal cinsiyet kavramı 1970'lerin başında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyet farklılıkları ile bu farklılıklara atfedilen davranışlar ve toplumsal roller arasına bir sınır çizmek için kullanlmıştır (Pilcher ve Whelehan, 2004, s. 56).

Ann Oakley'nin (1985) öncülüğünü yaptığı biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımı, erkeklerle kadınlar arasındaki biyolojik farklılıkları ve bu farklılıklar temel alınarak geliştirilen toplumsal ve kültürel beklentileri ayrıştırır. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet, belli bir cinsiyet ile ilişkilendirilen sosyal farklılıklar olarak tanımlanmıştır. Ataerkillik kavramından toplumsal cinsiyet kavramına geçilmesi, yalnızca bir kavram değişikliği değildir. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin analizi için geliştirilen daha kapsayıcı ve eleştirel bir bakış açısının sonucunda gelişen bir değişikliktir (Messerschmidt, 2019, s. 53).

3.2.2 Toplumsal Cinsiyetin Kavramsallaştırılması

"Cinsiyet" kavramı; bireylerin hormonal, kromozomal, anatomik özellikleri temel alınarak sınıflanırılmasını ifade ederken "toplumsal cinsiyet" kavramı ise toplumsal ve kültürel bağlam içerisinde bu farklılıklara yüklenen anlamları ifade eder. "Cinsiyet" erkek ve kadındır; "toplumsal cinsiyet" ise erkeklik ve kadınlıktır, yani erkek ya da kadın olmanın anlamıdır. Biyolojik cinsiyet çok az değişkenlik gösterirken, aksine toplumsal cinsiyet, çok büyük değişkenlikler gösterir. Erkek ya da kadın anatomik yapısına sahip olmanın anlamı, nerede olduğunuza, kim olduğunuza ve ne zaman yaşadığınıza bağlı olarak çok farklı şeyler ifade eder (Kimmel, 2011, s. 3)

Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, sabit ve evrensel bir kategori değildir; kültür ve toplumsallaşma süreci içinde edinilen kadın ve erkek olma özelliklerini anlatan bir kavramdır. Kadın ve erkeklerin toplum içerisinde yerine getirdikleri rollerin, üstlendikleri görevlerin "doğal" bir işbölümü olmadığını, aksine kültürel olarak belirlendiğini, öğrenilmiş olduğunu ve zamanla değişebildiğini göstermektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyet rolleri ve bu rollere bağlı işbölümünün sonucunda oluşan otorite ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretimi üzerinde de durur (Çakır, 2007, s. 415).

Toplumsal cinsiyete bağlı olarak gelişen roller bireylere çocukluk çağlarından itibaren öğretilmektedir. Toplumsallaşmanın gerçekleştiği aile, akrabalar, mahalleler hatta okul gibi ortamlar kız çocuklarına ve erkek çocuklarına farklı davranarak toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri ve ayrımcılıkları pekiştirir. Sözgelimi, canı yanına bir kız çocuğunun ağlaması normal karşılanırken erkek çocuğunun ağlaması ise tasvip edilmez. Bu durum kız ve erkek çocuklarına uygun görülen oyunlarda da böyledir. Erkek çocuklarının hemcinsleri ile takım kurup top oynamaları özendirilirken aynı teşvik kız çocukları söz konusu olduğunda gözlenmez ve kız çocuklarına daha sakin, ev içi rollerle uyumlu oyunlar önerilir. Bu ayrımlar, kadın ve erkeğe atfedilen psikolojik farklılıkların doğal kabul edilmesiyle meşrulaştırılır (Acar, Ayata ve Varoğlu, 1999, s. 6).

Toplumsal cinsiyet, insanları kadın ve erkek olmak üzere iki kategoriye bölmesinin yanında, hayatımızın neredeyse her alanını düzenleyen bir sistemdir; uyurken, yemek yerken, televizyon seyrederken, alışveriş yaparken ya da kitap okurken toplumsal cinsiyet iş başındadır. Toplumsal cinsiyet sistemi insan ırkını iki kategoriye ayırmakla kalmaz, aynı zamanda erkeği kadına göre ayrıcalıklı kılar. Bir başka deyişle yalnızca kategorik değil hiyerarşik bir düzendir. Modern toplumda toplumsal cinsiyet, erilliği norm olarak merkezine alırken, kadınlığı onun karşıtı, eksik ya da tamamlayıcı unsur olarak konumlandırır (Cranny-Francis vd., 2003, s. 1-2). Kadın ve erkek arasındaki bu tür bir hiyerarşik yapı, yalnızca bireylerin toplumsal rollerini değil, aynı zamanda bilgi, otorite ve temsilin kime ait olduğu sorusunu da şekillendirir. Bu nedenle, toplumsal cinsiyetin yalnızca kültürel değil, aynı zamanda politik bir mesele olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Günümüzde, erkek egemen toplumu sorgulayan düşünürler toplumsal cinsiyetin iktidar ilişkileri örüntüsü içindeki habitus[4] olduğunu ileri sürmektedir. Bu düşüncenin öncüsü eril tahakküm konusunda alana yaptığı katkılarla bilinen Pierre Bourdieu'dür (Bourdieu, 2015). Toplumsal cinsiyeti, bireylerin istek ve arzularını toplumsal iktidar ilişkileri içinde yeniden şekillendirdiği bir yapılar bütünü olarak tanımlar. Onun bu yaklaşımı, Foucault'nun (1995; 2003) iktidar-özne ilişkilerine dair çözümlemelerinden ve Butler'ın (2020) toplumsal cinsiyetin bedensel performatif doğasına ilişkin analizlerinden beslenen bir kuramsal senteze işaret eder (Sancar, 2020, s. 189). Bourdieu'nun (2015) ileri sürdüğü bu tanımlama, toplumsal cinsiyetin sadece bireylerin içselleştirdiği normlar aracılığıyla değil, bedenleri aracılığıyla da yeniden üretildiğini göstermektedir.

Feminist analizlerde kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyetin kültürel ve sosyolojik olarak nasıl inşa edildiğini anlamak için temel bir araçtır. Sosyoloji ve antropoloji literatüründe bu kavram, yalnızca kadın ya da erkek olmanın ötesinde, bu kimliklerin hangi anlamlara sahip olduğuyla ilgilidir. Toplum, belirli davranış ve tutumları kadınlık veya erkeklik olarak kodlarken, bu kodlamaları bedenle eşleştirir ve doğal kabul eder. Ancak yapılan araştırmalar, bu anlam atamalarının kültürden kültüre farklılık gösterdiğini, dolayısıyla toplumsal cinsiyetin değişmez ve evrensel bir kategori olmadığını ortaya koymuştur (Cranny-Francis vd., 2003, s. 3).

Connell (2009, s. 76), toplumsal cinsiyeti yalnızca bireysel kimliklere indirgemek yerine, onu doğrudan, söylemsel ve yapısal güç ilişkileri içinde konumlandırır. Bu yaklaşımda toplumsal cinsiyet, iktidarın farklı biçimlerde işlediği dört ana boyutta analiz edilir: güç, üretim-tüketim, duygusal ilişkiler ve kültürel-söylemsel pratikler. İlk boyut olan güç ilişkileri, ataerki kavramının da üzerinde durduğu konular bağlamında ele alınır. Erkeler hakim sınıf olarak yüceltilirken, kadınların pasif, önemsiz ya da aptal olarak temsil edilmesi; kocaların karıları, babaların kızları üzerindeki otoritesi gibi örnekler, bu güç yapısının tarihsel süreç içerisinde nasıl devamlılık sağladığını gösterir. Bu devamlılık değiştirilmiş biçimlerde de olsa, dünyanın pek çok yerinde hala kabul gören bir fikirdir. Bu güç ilişkilerininim günümüzdeki en görünür örneklerinden biri kadınların medyada

[4] Habitus, Pierre Bourdieu tarafından geliştirilen ve bireylerin toplumsal pratikleri nasıl içselleştirdiklerini ve tekrar ürettiklerini açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Habitus, bireyin sınıfsal konumuna, deneyimlerine ve kültürel bağlamına göre şekillenen, düşünme ve davranma eğilimleri bütünüdür. Bu yapı, bireyin özgür iradesiyle değil, toplumsal koşullarla şekillenir; ancak birey farkında olmadan bu yapıyı yeniden üretir (Bourdieu, 2015).

değersiz ve onları aşağılayacak biçimde temsil edilmesidir. Connell'in ileri sürdüğü bu boyut kadınların gündelik yaşamlarında sembolik ve fiziksel şiddete karşı mücadele etmek zorunda olduklarını göstermektedir.

Connell'ın ileri sürmüş olduğu bir diğer boyut üretim, tüketim ve cinsiyetçi birikimdir ve cinsiyete dayalı iş bölümüne ilişkin görüşler içermektedir. Cinsiyete dayalı işbölümü, toplumsal cinsiyetin sosyal bilimlerde tanınan ilk yapısıdır ve antropoloji ve ekonomi alanındaki toplumsal cinsiyet tartışmalarının merkezinde yer almaya devam etmektedir. Pek çok toplumda ve pek çok durumda, belirli görevler erkekler tarafından, diğerleri ise kadınlar tarafından yerine getirilir ve doğal olanın bu olduğu ileri sürülür. Bu tür iş bölümleri, tarih boyunca ve kültürler arasında yaygın, hatta belki de evrenseldir. Ancak toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü yaygın olsa da farklı kültürlerde ya da tarihin farklı noktalarında tam olarak aynı işbölümü söz konusu olmayabilir. Aynı görev bir bağlamda 'kadın işi', başka bir bağlamda ise 'erkek işi' olabilir. Evrensel olan cinsiyete dayalı iş bölümüdür (Connell, 2009, s. 79).

Bu ayrımdaki üçüncü boyut duygusal ilişkilerdir. Çağdaş toplumlarda hanelerin romantik aşk, bir başka deyişle iki eş arasında güçlü bireysel bağlılık temelinde oluşması beklenmektedir. Bu beklenti diziler, filmler gibi birçok mecrada gözlenmektedir. Hanedeki diğer önemli duygusal bağ ebeveyn ve çocuk arasındadır ve bu ilişki de güçlü bir şekilde cinsiyetlendirilmiş olabilir. Küçük çocukların bakımı ve onlara bağlılık kadınların, özellikle de annelerin işidir; evin geçimini sağlayan babaların ise duygusal olarak mesafeli olması beklenir. Ancak Connell, bu durumun "yeni babalık" ideallerinin yaygınlaşmasıyla meydan okuma altında olduğunu ileri sürmektedir (Connell, 2009, s. 82). Üstelik kadınlar artık yalnızca özel alanda değil, kamusal alanda da aktif roller üstlenmektedir. Ancak bu ikili yükümlülük, kadınların çifte bir yükümlülükle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Kadının "doğal bakım veren" rolüne hapsolması sadece cinsiyete dayalı bir görev dağılımına değil, cinsiyete dayalı eşitsizliklerin üretimine de yol açmaktadır.

Son boyut ise kültür, söylem ve sembolizme ilişkindir. Dil, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının kuşaktan kuşağa yayılmasında ve varlığını sürdürmesinde önemli bir silahtır. Tüm sosyal pratikler dünyayı yorumlamayı içerir ve hiçbir şey söylemin dışında değildir. Toplumlar birer anlamlar dünyasıdır ve anlamlar da oluşturdukları toplumsal süreçlerin izlerini taşır. Bu durum, toplumsal cinsiyet anlamları için de geçerlidir. Ne

zaman 'bir kadın' ya da 'bir erkek'ten bahsetsek, kültürel tarihimiz boyunca birikmiş olan muazzam bir anlayışlar, imalar, göndermeler ve çağrışımlar sistemini devreye sokarız. Bu kelimelerin 'anlamları' biyolojik erkek ve kadın kategorilerinden çok daha büyüktür (Connell, 2009, s. 83). Bu bakımdan toplumsal cinsiyetle mücadele ederken yalnızca kadın ve erkeğe atfedilen cinsiyete dayalı rollerle değil bu konudaki algılarla da mücadele etmek gerekmektedir. Kadınların kültürel olarak nasıl temsil edildiği, hangi söylemlerle toplumda yer buldukları onların toplumdaki konumlarını doğrudan etkilemektedir.

Toplumsal cinsiyetin kültürel temsilleri, söylemsel inşaları, toplumsal cinsiyete dayalı tutumlar, değer sistemleri son yıllarda toplumsal cinsiyet çalışmalarının en aktif alanlarından biri olmuştur. Dil -hem konuşma ve yazı olarak- sembolik toplumsal cinsiyet ilişkilerinin en çok analiz edilen alanı olsa da tek alanı değildir. Kıyafet, makyaj, jest, fotoğraf, film gibi kültürel oluşumlar da toplumsal cinsiyetin taşıyıcılarıdır. Toplumsal cinsiyet sembolizmi sürekli olarak toplumsal mücadelenin içinde yer almaktadır. Toplumsal cinsiyetin sembolik ifadelerinin zaman içinde değişebilir. Bunun gibi toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik tutumlar da bu değişebilir (Connell, 2009, s. 84-85).

Ne var ki, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair kimi olumlu dönüşümler yaşansa da bugün hâlâ toplumsal yaşamın pek çok alanında eşitsizlikler derinleşerek devam etmektedir. Bu düzende kadınlar belli konumlara hapsolmuş durumdadırlar. Kadınların, bu konumlardan kaynaklanan belli kişilik özellikleri olduğu ileri sürülebilmektedir (Oakley, 1972, Connell, 2019a). Saldırganlık, rekabet gibi özelliklerin erkek doğasına ait olduğu; barışçıl olma, şefkat ve diğerkâmlığın ise kadınlarla özdeşleştiği iddia edilmektedir ve bu özellikler kadınların yönetimi ve iktidarı paylaşma mücadelesinin dışına itilmelerinin meşrulaştırılmasında bir strateji olarak kullanılmaktadır. Burada önemli olan bir diğer nokta da cinsiyetçi söylemin bu durumu sürekli hale getirmek için barışın, şefkatin, yumuşaklığın kadınların ayrılamaz özellikleri olduğunu ileri sürmesidir. Toplumsal cinsiyet bunu, kadınların şiddet karşısında sinmeleri, kendilerini tüketecek kadar şefkatli olmaları, kendileri için hiçbir şey isteyemeyecek kadar diğerkâm olmaları için yapar (Acar Savran, 2019, s. 215). Bu bakımdan toplumsal cinsiyet, bireysel rollerin yanında toplumsal eşitsizlikleri de kalıcı hale getirmeye hizmet eden bir ideolojidir.

Eril tahakküm hala güçlü bir şekilde varlığını sürdürmeye devam etmektedir ve bu gücünü de doğal ve sorgulanamaz gibi sunulmasından almaktadır. Bourdieu (2015, s. 22), eril düzenin gücünün, kendi meşruiyetini ispata gerek duymamasında görülebileceğini

söyler. Erkek-merkezli görüş kendini yansızmış gibi göstererek varlığını pekiştirir. Kendini meşrulaştıracak söylemlere ihtiyaç duymaz. Toplumsal düzen; üzerine temellendiği eril tahakkümü onaylamak için çok büyük sembolik bir makine gibi işler. Bu düzen işgücü piyasasında cinsiyete dayalı işbölümü, kamusal mekânların yapısı gibi pek çok düzlemde yeniden üretilir. Sözgelimi, kadınların ev, erkeklerin ise kamusal alanla ilişkilendirilip bu alanların sahipleriymiş gibi gösterilmesi bu yapının günümüzde de devam eden en eski oluşumlarından biridir. Bu bakımdan bu düzenin doğallaştırılmasına ve olağanlaştırılmasına karşı koyabilmek için sembollerin dayandığı yapıların da sorgulanması gerekmektedir.

Toplumsal cinsiyet doğduğumuz andan itibaren dahil olduğumuz toplumsallaşma sürecinde edinilir ve toplumsal cinsiyet sosyalleşmesi yaşam boyunca biçimlenmeye devam eder. Bu süreç düz bir yol değildir; değişen ilişkiler, roller ve hatta değişen kurumlarla birlikte sürekli olarak yeniden kurulur. Kadınlık ve erkeklik gibi tezahürler de bu toplumsal inşa sürecinde tarihsel ve kültürel olarak değişken anlamlar kazanır (Kimmel, 2011, s. 120).

Bu nedenle ısrarla vurgulamak gerekir ki cinsiyet, doğal bir farklılık değildir. Cinsiyet, toplumsal söylemleri ve pratikler tarafından doğallaştırılmıştır. Erkekler ve kadınlar arasında görülen ortalama anatomik farklılıklar, toplumsal cinsiyetin müdahalesi ile kategorik farklılıklara dönüştürülür, kadınlarla erkekler arasındaki var olduğu ileri sürülen farklılıklar abartılır ve mutlaklaştırılır; doğal benzerlikler bastırılır (Acar Savran, 2019, s. 236 – 237). Dolayısıyla toplumsal inşa kadınların ikincil konumunu sadece üretmekle yetinmeyip kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri sanki kendiliğindenmiş, doğanın gerekleriymiş gibi göstererek meşrulaştırmaktadır.

Oysa kadınların mevcut konumu, ne doğal ne de kaçınılmazdır. Oluşturulmak istenen erkeklerin egemen kadınların ise bağımlı olduğu bu yapı, tarihsel olarak kurgulanmış ve inşa edilmiştir ve yine ancak tarihsel olarak dönüştürülerek karşı konulabilir. Bu durum değiştirmek ve bu düzene başkaldırmak bir sorumluluktur (Bryson, 1999, s. 206; Mansbridge ve Moller Okin, 2012, s. 332). Bu sorumluluğun kadınlar tarafından içselleştirilmesi ve sahiplenilmesi kıymetlidir; ancak bu durum aslında toplumu oluşturan tüm bireylerin, kurumların ve sistemlerin ortak yükümlülüğüdür.

Kadınların günlük hayatta yaşadıkları ve toplumsal cinsiyetten kaynaklanan sorunlar belli durumlara özgü ve kişilere has sorunlar değildir; yüzyıllar boyu süren bir sistemin sonucu

ve ürünüdür. Geçmişte çeşitli bahaneler ile görmezden gelinen ve gizlenen tüm neden ve sonuçlar açığa çıkarılmalı, erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu sistematik baskılar deşifre edilmeli ve bu duruma başkaldırmak için nelerin gerekli olduğu tespit edilmelidir (Çakır, 2007, s. 436 – 437).

Yüzyıllardır hüküm süren bu eşitsizlikler ve ikilikler günümüzde de ne yazık ki her alanda etkisini göstermeye devam etmektedir ve cinsiyete dayalı işbölümünü de pekiştirmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yalnızca kadını özel alana hapsedip kamusal alandan soyutlayarak cinsiyete dayalı işbölümünü pekiştirmemekte; aynı zamanda kadınlar kamusal alana, iş hayatına dahil olduklarında da cinsiyete dayalı iş bölümünün devam etmesi için çabalamaktadır. Cinsiyete dayalı iş bölümü, iş hayatında mesleklerin kadın işi – erkek işi olarak ayrışmasına yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin egemen olduğu dünyada kurumlar gibi iş hayatı da toplumsal cinsiyetin egemen olduğu bir alandır ve bedenler toplumsallaşma sürecinde öğrendikleri cinsiyetlendirilmeyi burada da devam ettirmek durumunda bırakılır. Kadının ikincil konumu ve ötekileştirilmesi sorunu iş hayatında ve mesleklerde de devam etmektedir. Bu nedenle öncelikle cinsiyete dayalı işbölümü üzerinde durulmalıdır. Bu kapsamda kadın ve erkek işi olarak adlandırılan işler, cinsiyetli örgüt ve meslekler ele alınarak erkek egemen mesleklerde var olmaya çalışan kadınlar konusuna değinmek gerekmektedir.

4 CİNSİYETE DAYALI İŞBÖLÜMÜ VE ÇALIŞMA YAŞAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ AYRIŞMA

Toplumsal cinsiyete ilişkin yüzyıllardan bu yana süregelen inanç ve kabuller toplumsal yaşamın düzenlenişinde derin izler bırakmıştır. Bu inançlar ve varsayımlar günlük yaşantımızın ve dünyaya bakışımızın o denli büyük bir parçası olmuşlardır ki ne yazık ki çoğu zaman bilinçli bir şekilde düşünmeden bu kapsamda hareket ederiz (Reskin ve Hartmann, 1986, s. 38). Oysa ki bu durum kadını ikincil konuma iten toplumsal cinsiyete ilişkin normların yeniden üretilmesine zemin hazırlar. Kadın hareketleri birkaç yüzyıldır bu durumu değiştirmek için mücadele içinde olsa da bu mücadelenin karşısında duran ve kadın hareketlerinden çok daha uzun bir geçmişi olan ataerki ve bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği çok daha yaygın ve dirençlidir. Bu bakımdan tarihsel algı ve pratiklerin dönüştürülmesi adına büyük bir değişim gereklidir ve bu da feminist mücadelenin gerekliliğini ve sürekliliğini bir kez daha kanıtlar.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınlar ve erkekler arasında farklılıklar ve hatta zıtlıklar olduğu yönündeki düşüncelerle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu düşüncenin sonucunda da iki cinsiyetin uğraşlarının, eğilimlerinin ve hatta "görev"lerinin birbirinden farklı olacağı algısı ve yanılgısı doğmaktadır (Bora, 2012, s. 4; Arabacı, 2015). Bir başka deyişle toplumlar kadın ve erkekler arasındaki biyolojik farklılıkları genelde temeline üremeye ilişkin farklı rolleri alarak ve bu "farklılıkları" ileri sürerek ev içindeki ve kamusal alandaki diğer sorumlulukların dağıtılmasında kullanırlar (Taborga ve Bearyl, 2000) ve ne yazık ki bu durumun yaratmış olduğu cinsiyete dayalı işbölümü, toplumların temellerinde kalıcı bir yer edinmiş durumdadır (Macintosh, 2023, s. 3).

Cinsiyete dayalı işbölümünün tarihsel kökleri oldukça derinlerdedir. Erkeklerin "avcı", kadınların ise "toplayıcı" olarak konumlandırıldığı tarih öncesi dönemlere dair anlatılar, bugüne dek kadınların "içeride", erkeklerin ise "dışarıda" olması gerektiği yönündeki ideolojik kodları beslemiştir. Bu bağlamda cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların ev içinde (özel alanda) oraya ait işlerle ve üreme ile ilgili sorumluluklarla ilişkilendirilirken erkeklerin ise dışarıda kamusal ya da üretim ile ilgili işlerle ilişkilendirilmesine yol açmakta ve kadının toplumdaki eşitsiz konumunu sürdürmede önemli bir strateji olarak kullanılmaktadır (Bora, 2012, s, 4; Taborga ve Bearyl, 2000). Aslında cinsiyete dayalı işbölümü, kadının eşitsiz ve öteki konumunun tesadüfi olmadığını, sistematik olarak sürdürüldüğünü; toplumsal cinsiyetin söylemler, anlamlar, pratikler ve kimlikler

aracılığıyla kurulan karmaşık ve dinamik bir sistem olduğunu göstermektedir (Mills, 2016, s. 284).

Cinsiyete dayalı işbölümü kavramı aslında temel olarak erkeklerle kadınların bazı görevleri kendi aralarında basitçe bölüşmesini ifade ediyor gibi görünüyor ya da gösteriliyor olabilir; ancak burada erkeklerin üstlendiği görevler 'sahici' (bilinçli, üretken, rasyonel, planlı) insan görevleri, kadınların üstlendiği görevler ise aslında onun 'doğası' tarafından belirlenen görevler olarak görülmektedir. Bu bakımdan, kavramı sadece görev bölüşümü olarak ele almak temelde yatan bu gerçeği gizlemek olacaktır. Bu kavram, erkek (yani insani) ile kadın (doğal) arasındaki ilişkinin bir tahakküm ve sömürü ilişkisi olduğunu ve bu işbölümünün toplumsal kökeninde eşit taraflar arasında basit bir görev paylaşımının değil asimetrik, hiyerarşi ve sömürüye dayalı bir ilişkinin var olduğunu açığa çıkaracak şekilde kavramlaştırılmalıdır (Mies, 2008, s. 105).

Kadının görevinin ev işleri, erkeğin görevinin ise evin geçimini sağlamak olduğu düşüncesi esas olarak modern çağın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu dönemde ev ve işyeri birbirinden ayrılmıştır. Bunun sonucunda kadının yerinin ev olduğu ve asıl işinin evde olduğu algısı yaratılmış, erkekler kamusal alanla ilişkilendirilip onların görevlerinin evin geçimini sağlamak olduğu ileri sürülmüştür. Kadınların ise yerinin "içerisi" yani özel alan, görevinin ise erkeklere, çocuklara ve hatta yaşlılara bakmak olduğu iddia edilmiş ve bu doğrultuda bir "işbölümü" meydana çıkmıştır. Özellikle 20. yüzyılda erkeklerin (babaların) gelir getirici aktivitelere odaklandığı kadınların (annenlerin) ise ev işleri ve çocuk bakımı gibi işlerde uzmanlaştığı bir yaşam biçimi yüceltilmiştir. Yaratılan bu ikilik, farklı ikilikleri doğurmuş, ezelden gelen kadının ve erkeğin "doğası"na ilişkin atıflara yenilerini eklemiş ve kadınlar daha narin ve dayanıksız olarak nitelendirilirken erkekler ise mücadeleci ve aktif gibi özellikler ile eşleştirilmiştir (Moya, Expósito ve Ruiz, 2000; Bora, 2012, s. 4; Barker ve Feiner, 2004, s. 31).

Modern dönem, "ev kadını" gibi bir nitelemenin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Ev kadını olmak bir kadınlık normu haline gelmiş ve "doğru kadın" tanımlaması bu niteleme temelinde yapılmaya başlanmıştır. Ne yazık ki bu durum ücretli bir işte çalışsın ya da çalışmasın her yaştan, her sınıftan kadını etkilemiş ve onlar için bir sorun haline gelmiştir. Hatta bir kadının çalışıyor olması ya eşinin yetersiz olması, ya hiçbir erkek tarafından tercih edilmemiş olması ya da ailesinin yoksul olması sebebiyle çalıştığı gibi bir inanışa sebep olmuştur. Bir başka deyişle bir kadının çalışıyor olması muhakkak bir şeylerin ters

gidiyor olduğuna inanılmasına yol açmıştır. Aslında 1960'ların rol kuramlarının ve rol çatışmalarının temelinde de bu algı yatmaktadır. Bu kuramlara göre anne olma rolü ile çalışan kadın olma rolü çatışan rollerdir (Bora, 2012, s. 5). Kadının aile içerisindeki annelik rolü tüm rollerinin üstünde ve sadece aile içerisinde değil toplum genelinde 'kutsal' olan olarak ifade edilmekte ve kadının temel görevleri bu rol üzerinden tanımlanmaktadır. Bu bakımdan kadının temel görevinin anne olmak ve bunu en iyi şekilde yerine getirmek olduğu algısı özellikle de kadının çalışma hayatındaki varlığında karışışına bir engel olarak sunulmaya çalışılmaktadır.

Bu bakımdan cinsiyete dayalı işbölümü konusunda değinilmesi gereken bir diğer konu muhakkak ki ailedir. Ev ile ilgili ve ev idaresi için gereken işlerde zaman içerisinde büyük değişiklikler olmakla birlikte ev içi emek kadının alanı olmaya devam etmektedir (Barker ve Feiner, 2004, s. 20). Bu bakımdan aile, kadının çalışma hayatına dahil oluşu açısından önemli bir yere sahiptir. Kadının hem ücretli bir işte çalışma kararı almasında hem de çalışma hayatına dahil olduktan sonra da hangi tür işlerde çalışacağının belirlenmesinde ve belki de hangi tür işlerde çalışacağı konusundaki tercihlerinde etkili olmaktadır. Çünkü aile, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretilmesine neden olabilmektedir (Dedeoğlu, 2000, s. 139). Bu bakımdan, aileye toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve bu bağlamda gelişen ilişkiler açısından bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda aile içerisindeki cinsiyete dayalı işbölümü ve aile bireyleri arasında var olduğu ileri sürülen hiyerarşi, aile içerisindeki kaynakların eşit olmayan bir biçimde bölünmesine yol açmaktadır. Bunun yanında aile içerisinde kadına atfedilen sorumluluklar bu eşitsiz bölüşümün yüzyıllardır devam etmesine neden olmaktadır (Hart, 1995, s. 41). Çünkü cinsiyete dayalı işbölümü ev içi işlerde oldukça görünürdür. Ev içi işlerin kadının görevi gibi görülmesi genel bir sorundur. Ancak bu durumun daha yoğun olarak gözlendiği kültürlerde kadınlar tüm ev işlerini üstlenmekte ve bu doğrultuda da ev içi işler sosyal olarak küçümsenmekte ve kadınların çalışma yaşamına katılması kısıtlanmaktadır (Macintosh, 2023, s. 5).

Tarihsel süreçte kadınlar kamusal alandan dışlanıp özel alana hapsedilmiştirler. Bu hapsedilme durumu onları çalışma hayatından uzak tutmada bir strateji olmuştur. Ancak Sanayi Devrimi sonrasında artan işgücü ihtiyacı, kadınların da çalışma hayatına girişini getirmiş; fakat bu işler hep kötü çalışma koşullarının ve düşük ücretlerin olduğu, erkeklerin çalışmak istemeyecekleri kadar "düşük" kabul edilen işler olmuştur. İşgücü

içerişinde kadınlar ve erkekler farklı işler ve farklı uzmanlık alanlarında yoğunlaşmış, kadınlar daha az gücün olduğu, daha düşük ücretli ve daha düşük prestijli işlerde yer almıştır. Bu durum ne yazık ki günümüzde de devam etmektedir (Williams ve Dellinger, 2010; England, 2010; Padavic ve Reskin, 2002). Artık günümüzde kadınlar çalışma yaşamında uzun yıllardır yer alıyor olsalar da bu durum onların çalışma yaşamının ötekileri olarak görülmeleri sorununu çözememiştir.

Bunun yanında, kadınların iş hayatına girmesi onların özel alandaki, bir başka deyişle evdeki sorumluluklarını azaltmamış, aksine kadına çifte bir yük getirmiştir. Dolayısıyla kadının kamusal alana çıkışı onun hem özel alanda hem de kamusal alanda ezilerek çifte bir baskı ve ezilmişlikle yüzleşmek ve mücadele etmek zorunda kalmasına sebep olmuştur (Çakır, 2007b).

Kadınların diğer işlerinden bağımsız olarak çocuk yetiştirme, ailevi ve ev içi görevlerden esas olarak sorumlu olduğu ve erkeklerin temel sorumluluklarının ekonomi, yönetim ve diğer sosyal ve kültürel kurumlardaki görevler olduğu cinsiyete dayalı iş bölümü, cinsiyete dayalı güç farklılıklarının kaynağı olarak görülmektedir. Başka bir şekilde ifade edilirse, işbölümü kadınlara aile için, erkeklere ise diğer yükümlülüklerinden bağımsız olarak ekonomik veya diğer ev dışı roller için sorumluluk vermektedir. Ekonomi ve siyaset (aileden ziyade) modern toplumların merkezi kurumlarını oluşturduğundan, bu iş bölümü, öncelikler ve sorumluluklar cinsiyetler arasında güç eşitsizlikleri yaratır. Buna karşılık, erkeklere verilen daha büyük güç, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü de pekiştirmektedir (Chafetz, 1988, s. 109). Bu bakımdan cinsiyete dayalı işbölümünü sorgulamak aynı zamanda bu güç ilişkilerini da tartışmaya ve sorgulamaya açmak anlamına gelmektedir ve bu bakımdan da oldukça kıymetlidir.

Ev içi sorumlulukların kadınların görevi olarak atfedilmesi onların daha düşük ücretli ve düşük statülü işlerde yer alması gibi olumsuz bir sonucu beraberinde getirmektedir. Çünkü kadınların ev içindeki rol ve "görev"leri nedeniyle erkeklere oranla daha çok devamsızlık yaptıkları, işi bırakma ya da işe ara verme ihtimallerinin daha yüksek olduğu yönünde çeşitli varsayımlar vardır (Ecevit, 1998, s. 283). Aslında burada bir kısır döngü söz konusudur ve varsayımlar ile gerçeklikler iç içe geçmiş durumdadır.

Bu durum, kadın ile erkek arasında aslında var olmayan ve erkeği üstün, kadını ise ikincil konuma iten bir hiyerarşi yaratmaktadır. Kadın erkeğe bağımlı bir konuma yerleştirilmekte ve çalışma hayatında da ikincil, daha düşük ücretlerin ve daha kötü

çalışma koşullarının olduğu belirli sektörlere ve bu sektörlerdeki belirli mesleklere yerleştirilmektedir. Bu, kadının erkeğe olan ekonomik bağımlılığını garanti altına alarak bir yandan da 'kadının yeri evidir' söylemini güçlendirmek için kullanılmaktadır (Hartmann, 2020; Mackintosh, 2023, s. 4). Bir yandan kadının anne olmak, çocuk bakmak ve topluma birey kazandırmak gibi rol ve "görev"leri yüceltilirken öte yandan bunlar iş hayatında kadının ikincil konuma hapsedilmesinde bir bahane ve hatta bir strateji olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında kadınlara dayatılan bakım emeği değersiz ve görünmez kılınarak da ataerkil kapitalist sistemin sürekliliğini sağlamaktadır. Bu bakımdan kadınların çalışma yaşamındaki ikincil konumlarını yalnızca işgücü piyasasındaki ya da örgütlerdeki politikalarla değerlendirmek yeterli olmaz; bu, aile yapıları ve toplumsal cinsiyet normları ile birlikte çok katmanlı ve derin bir şekilde ele alınması ve üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Çünkü cinsiyete dayalı işbölümü olarak ifade edilen şey aslında bir eşitsizliktir. Cinsiyete dayalı işbölümü, kadınları yuvanın bekçisi, erkekleri ise evinin geçimi sağlayan kişi olarak ayrıştırmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur; kadın ve erkek hayatın yükünü eşit olarak paylaşmamakta, durum kadının aleyhine işlemektedir. Kadınların eve hapsedilmesi, bir meslek sahibi olsalar bile asıl işlerinin ev işleri olarak görülmesi, onların çalışma hayatlarında sorunlar yaşamalarına ve kısıtlanmalarına sebep olmaktadır. Günümüzde hala, mesleğinde başarılı bir kadının aile hayatındaki mutluluğunu riske atarak ve bunun bedelini eşine ve çocuklarına "ödeterek" bu konuma geldiğine yönelik algı varlığını sürdürmektedir. Bu işbölümü, aynı zamanda hayatın diğer alanlarında da kadınlar için birçok olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Çalışmak, iş bulmak kadının asli görevi olmadığından bu durumun onun eğitim alma hakkının da önemsiz gibi görülmesine ve ikinci konuma itilmesine yol açmaktadır. Ayrıca kadınlar eğitimin yanında cinsiyete dayalı işbölümünün bir sonucu olarak gelir, istihdam ve siyasete katılım gibi alanlarda da büyük zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar (Bora, 2012; Arabacı, 2015). Kadının iş hayatındaki başarısının bile anne olma ve eş olma gibi rollerle ilişkilendirilerek değerlendirilmesi toplumsal normların kadın üzerinde kurmuş olduğu denetimin ne denli derin olduğunu gözler önüne sermektedir.

Cinsiyete dayalı işbölümü toplumsal cinsiyete bağlı bir bağımlılık yaratmaktadır ve her zaman kadınların aleyhine işlemekte; ekonomik ve siyasal değişimlerle birlikte dönüştürülmekte ve sürekli yeniden yaratılmaktadır. Cinsiyete dayalı işbölümüne ve bu

bağlamda kadınların ikincilleştirilmesine ilişkin savlar bir kez üretildiklerinde çok hızlı yerleşmekte ve karşı çıkılması zor bir hale gelmektedir. Tüm bunlar göstermektedir ki cinsiyete dayalı işbölümü ile kadınların ikincilleştirilmesi arasında çok güçlü bir bağlantı vardır. Bu nedenle gerçekten kadın ve erkeğin eşit olduğu bir toplum, cinsiyetler arasında biyolojik temellere dayandırılan 'keyfi' farklılıkların bireylerin ekonomik faaliyetlere ilişkin olanaklarını ve sınırlarını belirlemediği bir toplum olmalıdır (Mackintosh, 2023, s. 5-6,14-15). Bu nedenle kadınların toplumsal ve ekonomik alanda eşit bireyler olarak yer alabilmesi oldukça önemlidir. Bu da yalnızca yasal düzenlemelerle değil cinsiyete dayalı işbölümünü meşru kılan tüm toplumsal algı ve kabullerin sorgulanmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu yalnızca kadınlar için değiş daha adil bir toplum ve daha adil bir gelecek için de bir gerekliliktir.

Cinsiyete dayalı işbölümünün bir uzantısı olarak çalışma hayatında da toplumsal cinsiyet temelli bir ayrışma söz konusudur. Sanayi Devrimi ve kapitalist sistemin de getirisi olan işgücünün cinsiyet temelli ayrışmasının aslında tam olarak kapitalist gelişmenin bir sonucu olmadığı, bunun Sanayi Devrimi'nin de öncesinde hane içerisinde görülen işbölümünün katlanarak büyüyen bir uzantısı olduğu ifade edilmektedir (Ecevit, 1998, s. 273). Bir başka deyişle kadının geçmişten bugüne ev ile ve ev işleriyle bağdaştırılması, kapitalist sistemle birlikte katlanarak artmış ve kadının iş hayatına girmesiyle de varlığını sürdürerek iş hayatında da toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın devam etmesine yol açmıştır. Bu durum kapitalizmdeki cinsiyete dayalı işbölümünü perçinlemiştir (Ecevit, 1998, s. 273).

Çalışma hayatında cinsiyete dayalı işbölümü ülkemiz ve kültürümüz açısından değerlendirildiğinde karşımıza yine benzer bir tablo çıkmaktadır. Bu bağlamda Palaz (2003, s. 93-94), Türk işgücü piyasasında gerçek verimlilik ölçümlerine ulaşmanın zor olduğunu ve bu nedenle de işverenlerin genel kabul görmüş inançlarla hareket ettiklerini ifade eder. Bu inançlar, çalışma yaşamında kadınların erkekler kadar güvenilir olmadığı, çünkü kadınların evlendiklerinde çocuk sahibi olduklarında işi bırakacakları ve evdeki sorumlulukları sebebiyle işe kendilerini tam olarak veremeyecekleri yönündeki inançlardır. Ayrıca genel inanç da ev geçindirmenin kadınların değil erkeklerin asli görevi olduğu yönündedir. Dolayısıyla kadının çalışması ikincil öneme sahiptir. Bu düşünce yapısı kadını çalışma hayatının içerisinde iken de ikincil konuma itmekte ve onların ekonomik bağımsızlıklarını da olumsuz etkilemektedir. Bu tür inançlar yalnızca

yöneticiler gibi aktörlerin bireysel tutumlarının değildir; aynı zamanda toplumsal cinsiyetli düzeni ayakta tutan yapısal düşünce biçimlerini de yansıtır. Kadınlar çalışma hayatında var olmaya çalışırken ev içi sorumluluklar ve bu sorumlulukların meşru hale getirildiği ataerkil inanç sistemleriyle de mücadele etmek durumundadırlar.

Özellikle Cumhuriyet dönemi ile birlikte kadınların eğitim seviyelerinin artmasıyla işgücüne katılım oranlarının da artması bu alandaki eşitsizliklerin ortadan kalkması sonucunu doğurmamıştır. Eğitim ve istihdamın çeşitli kademelerinde kadınların aleyhine eşitsizlikler söz konusudur. Yasalarda yer alan eşitliği destekleyici hükümler sosyal, kültürel eve ekonomik anlamdaki engelleri ortadan kaldıramamış, bu engeller kadınların işgücüne katılım oranının hala erkeklere oranla daha düşük olmasına sebep olmuştur (Acar vd., 1999, s. v). Görüldüğü üzere ülkemizde, kadınlara karşı çok güçlü ve aşılması oldukça zor kalıpyargı ve önyargılar söz konudur. Bu olumsuz yargılar, erkeklerle aynı çalışma azim ve isteğinde olan tüm kadınları zor durumda bırakmakta ve adeta cezalandırmaktadır.

1980'li yıllarda toplumsal cinsiyetin çalışma hayatına ve işin örgütlenmesine ne denli etki ettiğini araştıran görgül çalışmalar (Acker, 1990; Reskin ve Roos, 1990), önemli bulguları beraberinde getirmiştir. Bu bulgulara göre toplumsal cinsiyete ilişkin varsayımlar ve kabullenmeler bir işin erkek işi mi yoksa kadın işi mi olduğunu etkilemektedir. Çünkü beceri ve beceri gerektiren işler toplumsal cinsiyete göre sınıflandırılmaktadır. Buna ek olarak toplumsal cinsiyet, teknolojik değişmelere hangi cinsiyetin ayak uydurabileceğine ilişkin görüşleri de etkilemekte ve işyerindeki otorite ve kontrol süreçlerinde bu otoriteyi kimin kullanabileceğine de karar vermektedir. Toplumsal cinsiyet, işyerindeki üretim ve üretimin dışında kalan her türlü ilişkiyi etkilemektedir (Ecevit, 1998, s. 270). Kadınlar işgücünün sömürülebilir kesimi haline getirildiğinde ve belirli işler bir kez "kadın işi" olarak tanımlandığında çalışma hayatında cinsiyete dayalı iş bölümü kendi özerkliğini kazanmaktadır. Erkekler ve kadınlar çalışma yaşamında birbiriyle rekabet etmeyen iki grup olarak 'yaratıldığında' ve erkekler ücretler ve çalışma koşulları açısından daha ayrıcalıklı hale geldiğinde kadınların ekonomik ve sosyal açıdan ikincil konumlarını pekiştirecek bir ayrım da yaratılmaktadır. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet hiyerarşisi ve kadınların tabi kılınması her ne kadar temel olarak hane içi ya da evlilik ilişkilerine dayansa da daha geniş ekonomik yapının yerleşik bir özelliği haline gelmektedir (Mackintosh, 2023, s. 15). Kısaca, dünyanın toplumsal cinsiyetli düzeni gibi onun önemli

bir parçası olan ve günümüzde hayatımızın büyük bir kısmını kapsayan çalışma hayatı da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hüküm sürdüğü bir alandır.

4.1 Kadın İşi"- "Erkek İşi": Erkek Egemen Mesleklerde Kadınlar

Yukarıda da açıklanmaya çalışıldığı üzere, hem ev içerisindeki işbölümü yoğun olarak cinsiyetlendirilmiştir, hem de çalışma hayatında da süregiden bir toplumsal cinsiyet ayrımlaşması söz konusudur. Çalışma yaşamına çok da derin olmayan bir bakış attığımızda bile, hizmet sektöründe çalışanların veya sözgelimi, sekreterlerin çoğunluğunun kadınlar olduğunu, bunun yanında inşaat işçilerinin ya da nitelikli beden işçilerinin çoğunluğunun ise erkeklerden oluştuğunu gözlemleriz. Benzer olarak, profesyonel futbol ve basketbol oyuncularının çoğu erkek; çocuk bakımı, sağlık personeli ve özellikle de hemşirelerin çoğu kadındır. Bunun yanında kadınlardan ziyade erkeklerin siyasi lider, şirket yöneticisi, üniversite rektörü olmaları daha olasıdır. Görüldüğü üzere, cinsiyete dayalı mesleki ayrımlaşma hala birçok ülkede açık bir şekilde gözlenmektedir (Jarman vd., 2012). Hala birçok işte "ilk kadın" ve "ilk erkek" hikayelerini duyuyor olmak çalışmanın kendisinin ve dolayısıyla çalışma hayatının nasıl da cinsiyetlendirilmiş olduğunu gösterir. Yalnızca belirli ülkeler ve kültürlerde değil, dünya genelinde kadınlar ve erkekler farklı işlerde çalışmaktadırlar (Lips, 2021, s. 150). Bu bilgiler yalnızca birer veri olmanın ötesindedir; toplumsal cinsiyete dayalı rollerin mesleklerle ilişkilendirilme biçimini yansıtır. Bu roller sadece bireylerin mesleklere yönlenmelerini ve yönlendirilmelerini belirlemez; aynı zamanda 'uygunluk' gerekçe gösterilerek bu durumun doğallaştırılmasına da yol açar. Bir kadının hemşire olması, futbolcu olamaması ya da bir erkeğin inşaat işçisi olması basit birer denk geliş değildir. Toplumsal cinsiyete dayalı rollerin toplum tarafından inşa edilmiş uygunluklarla kurgulanmasıdır.

Örgütlerde yaşam temelde erkeğin cinsiyet rolüne göre tasarlanmış ve bu şekilde yürütülmüştür. Bunun en temel nedenlerinden biri örgütlerin büyük çoğunlukla erkekler tarafından kurulup yönetilmesidir. Bu konuda Kathy Ferguson (1984), bürokratik yapıların temelde ataerkil olduğunu ve bürokratik söylem ve uygulamalar ile ataerkil söylem ve uygulamaların paralellik gösterdiğini söyler. Bürokratik yapılarda ast olma ile ataerkil düzende alt konumda olma (yani kadın olma) benzerdir ve ataerkil sistemde ikincil, alt konumda olmaları kadınları bürokratik sistemlerde ast olmaya hazır hale getirmeye hizmet etmektedir (Varoğlu, 2007, s. 397; 402). Bu bakımdan çalışma

yaşamında eşitliğin sağlanabilmesi için ilk adım örgütsel yapıların toplumsal cinsiyet nötr değil eril kodlarla inşa edilen alanlar olduğunu kabul etmektir.

Bu bakımdan toplumsal cinsiyet eşitsizliği örgütlerde yerleşiktir. İşgücü piyasasının yapısı, işyerindeki ilişkiler, çalışma sürecinin kontrolü ve ücret ilişkisi her zaman cinsiyet sembollerinden, cinsiyet kimliği süreçlerinden ve kadın ile erkek arasındaki eşitsizliklerden etkilenir (Acker, 1990, s. 145). Çalışma örgütleri sadece ekonomik ve bürokratik yapılar değildir. Toplumsal cinsiyete ilişkin ideolojilerin üretim alanlarıdır. Artık cinsiyet ayrımının inanılmaz derecede kalıcı bir örüntü olduğunu ve işlerin ve mesleklerin cinsiyet kimliğinin sıklıkla yeni biçimlerde tekrar tekrar yeniden üretildiğini gösteren çok sayıda çalışma vardır (Bielby ve Baron 1987; Reskin ve Roos 1987; Strober ve Arnold 1987'den aktaran Acker, 1990, s. 145).

Toplumsal cinsiyete ilişkin teoriler kadınların çalışma hayatındaki dezavantajlı konumlarını, ataerkinin ve kadınların hem ailede hem de toplumdaki ikincil konumlarının bir yansıması olarak görür. Tüm toplumlarda ev işleri ve çocuk bakımı kadınların temel sorumluluğu olarak görülürken, evin geçimini sağlamak erkeklerin ana sorumluluğu olarak algılanmaktadır. Bu sorumluluk paylaşımı ve toplumun ataerkil düzeni, kadınların işgücü piyasasına girmeden önce erkeklere kıyasla neden genellikle daha az insan sermayesi biriktirdiklerini, yani kızların neden erkeklerden daha az eğitim aldığını belirlemede etkilidir. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, "kadın" mesleklerinin özelliklerinin, kadınlara ve onların varsayılan yeteneklerine ilişkin ortak kalıpyargıları ne kadar yakından yansıttığını göstererek, cinsiyete göre mesleki ayrımcılığın açıklanmasında başvurulan bir kavramdır. Kadının bu durumunda geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini oluşturan "eril" ve dişil" özelliklerin etkisi büyüktür. Pasiflik, bağımlılık, şefkat, merhamet, duygusallık, yardımseverlik gibi özellikler dişil özellikler olarak adlandırılırken; aktiflik, bağımsızlık, akılcılık, saldırganlık, hırs, rekabet, üstünlük kurma gibi özellikler eril özellikler olarak adlandırılır. Bu özellikler birbirine karşıtlık içerisinde tanımlanır ve dişil özelliklerin kadında, eril özelliklerin ise erkeklerde bulunması beklenir. Kadınlara atfedilen onun "şefkatli bir doğa"sının olduğu, ev içi işlerde yetenekli ve tecrübeli olduğu, daha fazla el becerisinin olduğu, daha dürüst, fiziksel olarak daha çekici ancak başkalarını yönetme konusunda isteksiz, fiziksel olarak daha güçsüz, bilim ve matematik gibi alanlarda daha az yetenekli, seyahate ve fiziksel tehlikeyle yüzleşmeye ve fiziksel güç kullanmaya daha az istekli olduğu; bunun yanında

emir almaya daha yatkın ve daha uysal olduğu, monoton ve tekrar edici işleri yapmaya daha yatkın olduğu, gelire daha az ihtiyacı olduğu ve evde çalışmaya daha çok ilgilerinin olduğuna yönelik kalıpyargılar çalışma hayatında belli iş ve mesleklerin kadınlar için daha uygun olduğuna yönelik inançlara ve bu nedenle de bazı iş ve mesleklerin kadın işi olarak tanımlanmasına, kadınların bu mesleklere yönelmek zorunda bırakılmasına neden olmaktadır (Anker, 1997; Varoğlu, 2007, s. 399).

Dolayısıyla yaşamın her alanında olduğu gibi çalışma yaşamında da bir "cinsiyetlendirme" söz konusudur. Acker'e göre (1990) "cinsiyetlendirme" denilen şey aslında analitik olarak farklı olsalar bile pratikte birbirleriyle etkileşimli beş süreçte oluşmaktadır. İlk olarak, toplumsal cinsiyet temelinde yapılan ayrımlar söz konusudur — iş bölümü, kabul edilen davranış biçimleri, fiziksel mekânda bulunabilecek yerler, güç ilişkileri gibi. Bu ayrımlar, işgücü piyasaları, aile ve devlet gibi kurumsal yapılar aracılığıyla da sürdürülür. Cinsiyet ayrımının kapsamı büyük farklılıklar gösterebilir ancak neredeyse her zaman erkekler örgütsel gücün en tepesinde, en yüksek pozisyonlardadır ve cinsiyet ayrımını başlatan önemli etkenlerden biri de yöneticilerin kararlarıdır. Yöneticilerin kararları da yöneticilerin değerlerini yansıtır. Örgütsel uygulamalar da bu düzeni sürdürür. İkinci süreç ise bu bölünmeleri açıklayan, güçlendiren, bazen de bunlara karşı çıkan sembol ve imgelerin inşası olarak ifade edilmiştir. Dilde, ideolojide, popüler ve yüksek kültürde, medyada, giyimde bu imge ve sembollerin pek çok kaynağını, biçimini ya da örneğini görebiliriz (Acker, 199, s. 146).

Örgütler de dahil olmak üzere cinsiyetlendirilmiş toplumsal yapıları üreten bir diğer süreçler kümesi de kadınlar ve erkekler, kadınlar ve kadınlar, erkekler ve erkekler arasındaki etkileşimlerdir. Bu etkileşimler, kimi zaman açık kimi zaman örtük biçimlerde egemenlik ve boyun eğme ilişkilerini içerir. Dördüncü olarak, bu süreçler bireysel kimliğin cinsiyetlendirilmiş bileşenlerinin üretilmesine yardımcı olur; bu bileşenler, örgütlerde uygun iş seçimi, dil kullanımı, giyim ve kendini örgütün cinsiyetlendirilmiş bir üyesi olarak sunma gibi toplumsal cinsiyetin diğer üç yönünün varlığına dair bilinci içerebilir. Son olarak, toplumsal cinsiyet, örgütsel yapılar ve toplumsal düzenin kurulmasında temel bir belirleyici haline gelmektedir. Toplumsal cinsiyet açıkça aile ve akrabalıkta temel bir kurucu unsurdur, ancak daha az fark edilen bir şekilde, karmaşık örgütlenmeler (çağdaş iş örgütlerini şekillendiren varsayımlar ve uygulamalar) gibi diğer toplumsal yapıların da temel ilişkilerini şekillendirmeye yardım eder. Örgütsel mantık

cinsiyetten bağımsızmış gibi görünür. Ancak hem akademik teorilerin hem de yöneticiler tarafından kullanılan uygulamaya yönelik rehberlerin temelinde, her gün iş yaşamındaki pratiklerle yeniden üretilen toplumsal cinsiyete dayalı bir altyapı vardır (Acker, 1990, s. 146 – 147). Örgütsel mantık, iş kavramını cinsiyetten bağımsızmış gibi sunmaya çalışsa da iş kavramı örtük olarak cinsiyetlendirilmiş bir kavramdır. Bir başka deyişle toplumsal cinsiyet örgütsel mantığın kurulmasında önemli bir unsurdur (Acker, 1990, s. 148 – 149).

Günümüzde kadınların istihdam edilme oranları geçmişe kıyasla oldukça artmış olsa da ücretli işlerle en güçlü biçimde özeleştirilenler hala erkeklerdir. Hem kadın hem de erkeğin ücretli bir işte çalıştığı çift kazançlı aileler artık yalnızca erkeğin ücretli bir işte çalıştığı ailelerden daha fazla olsa da erkeğin işi günümüzde hala daha önemli olarak görülme eğilimindedir (Coltrane ve Shih, 2010, s. 402). Kadınların çalışma yaşamına katılımı sürekli artmakta, kadınlar ile erkekler arasında iş yaşamındaki benzerlikler çoğalmakta olsa da kazanç ve meslek türleri açısından belirgin eşitsizlikler sürmektedir. Kadınlar hâlâ daha sınırlı sayıda ve çoğunlukla kadın yoğun sektörlerde istihdam edilmekte; buna karşılık erkekler daha geniş bir meslek yelpazesinde, özellikle erkek egemen kabul edilen alanlarda çalışmaktadır (Reskin ve Hartmann, 1986, s.1). Bu durum kadınların istihdamda görünür hale gelmesinin onların güçlenmesi anlamına gelmediğini, görünürlüğün bile eşitsiz koşullarda gerçekleştiğini gösterir. Kadınların çalışma yaşamına dahil olmaları toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalkması için tek başına yeterli değildir.

Bu eşitsizliğin derinleşmesinde, mesleklerin toplumsal cinsiyet temelinde kodlanması önemli bir rol oynamaktadır. Toplumda bazı meslekler ve bu mesleklere ilişkin özellik ve vasıflar kadınlarla ilişkilendirilirken bazıları ise erkeklerle ilişkilendirilmektedir. Bu doğrultuda mesleklerin büyük bir bölümü toplumsal cinsiyetle özdeşleştirilir ve cinsiyetli meslekler olarak ayrıştırılır. Daha önce de bahsedildiği gibi cinsiyet temelli söylemler sebebiyle bazı özellikler erkeklerle (akıl, bilim gibi), bazı özellikler ise kadınlarla (duygusallık gibi) ilişkilendirilir ve ataerkil düzende erkeğe ait olduğu ileri sürülen özellikler her daim kadına ait olduğu ileri sürülen özelliklerden üstün tutulur. Erkeklerin sahip olduğu özellikleri barındıran mühendislik, doktorluk, askerlik gibi meslekler erkeksi, kadınların sahip olduğu özellikleri bünyesinde barındırdığı düşünülen, uzmanlık gerektirmeyen hemşirelik, çocuk bakımı, okul öncesi öğretmenliği gibi meslekler ise kadınsı meslekler olarak adlandırılmaktadır (Gönç, 2017, s. 13 – 15). Toplumsal cinsiyetli

düzen erkeğe atfedilen rolleri daha üstün göstererek bu mesleklerin daha değerli ve daha saygın olduğunu ileri sürer. Bu bakımdan mesleklerin sembolik olarak taşıdıkları anlamlar da göz ardı edilmemelidir. Kadınların belli mesleklerle özdeşleştirilmesi kamusal alandaki varlıklarını ve konumlarını sınırlandırır ve mesleklerin toplum içerisindeki değerini belirler.

Mesleklerin kadın işi ve erkek işi olarak ayrışmasının temelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve cinsiyete dayalı işbölümü vardır. Kadınların belirli alanlarla sınırlandırılması, evdeki rolleri, kadın-erkek ilişkileri ve sözde doğuştan gelen farklılıklar gibi kültürel varsayımlarla meşrulaştırılır. Cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların "doğal" yerinin ev olduğu varsayımını ileri sürer. Bu varsayım, kadınların kamusal alandan, dolayısıyla çalışma yaşamından dışlanmasını meşrulaştırmaya çalışır ve kendini işine adayan bir kadının yeterince kadınsı olmadığını ima eder. Bu imanın temelinde yatan ise erkeklerin kadıların ihtiyaçlarını karşıladığı ve dolayısıyla kadınların bir kazanca, çalışmaya ihtiyacının olmadığı yönündeki kalıpyargılardır. Bir kadın çalışıyorsa bu, ya evden uzaklaşmak için ya da ekstra bir iş içindir ve bu nedenle de hangi tür mesleklerde çalıştıklarının çok da önemi yoktur. Dolayısıyla bu durum aynı zamanda kadınların daha düşük ücretli, daha önemsiz görülen işlerde çalışmalarını ve bunun da sonucunda ev işlerinin sorumluluğunun kadınlara ait olduğu inancını da meşrulaştırmaktadır. Kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiler bakımından durumu değerlendirecek olursak, kadın yüzyıllardan beri erkeğin ötekisi olmuştur. Kadın erkeğe göre toplumda ikincil konumdadır ve bu durum çalışma hayatında da aynı şekilde devam etmektedir. Çünkü akıl sahibi olan erkektir ve kadın akıl sahibi olan erkeğe tabi durumdadır (Reskin ve Hartmann, 1986, s. 38-40).

Toplumsal cinsiyete yönelik ayrışma bir işe ya da mesleğe bir kez yerleştikten sonra işler, toplumsal cinsiyete göre tanımlanmaktadır. Kadın ve erkeklerin o işe ilişkin yeteneklerine ve niteliklerine bakılmaksızın o işin bir kadın ya da bir erkek için uygun olup olmadığı üzerinde durulur hale gelir. Böylece meslekler teknik açıdan değil, o mesleğin kadın ya da erkeğe uygun olup olmaması açısından değerlendirilmektedir. Bu durum, daha çok erkek işi olan mesleklerde mesleki kimliklerle cinsiyet kimliklerinin karmaşıklaşmasına yol açmaktadır. Böyle mesleklerde kadınların, toplumsal cinsiyete bağlı olarak erkeklere atfedilen özellikler bağlamında davranması beklenmektedir. Sözgelimi, "erkek işi" yapan kadınların güçlü, erkek tavırlı ve hatta belki de kadınlığını biraz kaybetmiş kişiler olması

gerektiği gibi algılara yol açmaktadır. Bu durum gelecekte erkek egemen bir meslekte yer alacak kadınların da davranışlarını etkileyerek bu kalıpyargıların nesilden nesile aktarılmasına sebep olmaktadır (Ecevit, 1998, s. 271). Bu bakımdan kadınların özellikle de erkek egemen mesleklerde yer adlıklarında meşruiyet sağlayabilmek için belli davranış kalıplarını 'oynamak' zorunda kalmalarına neden olur. Bu da aslında, toplumsal cinsiyet denilen inşanın Butler'ın (2020) da dediği gibi sürekli yeniden üretilen bir performans oluğunu gösterir.

Bu bakımdan mesleklerde toplumsal cinsiyet temelli ayrımlaşmada etkili olduğu ileri sürülen bir diğer unsur da toplumsal rollerin etkisidir. Toplumsal yaşamda kadına ve erkeğe atfedilen roller ve bu bağlamda derin ve yaygın toplumsal cinsiyet kalıpyargıları, bireylerin hem kendilerini hem de başkalarını nasıl değerlendirdiğini, onların kadınlık ya da erkekliğe ilişkin kural ve sınırları nasıl sürdürebildiğini gösterir. Roller konusundaki bu kalıpyargılar artık yaşantımızın vazgeçilemez bir parçası haline gelmiş çalışma yaşamında da varlığını sürdürür ve toplumsal cinsiyete dair inançların kökleşmiş doğası bu örüntüden çıkmayı oldukça güç hale getirir. Sözgelimi, neredeyse herkes mesleki kararlar alırken toplumsal cinsiyet temelli kararlar almaması gerektiğini bildiği halde farkında olmadan bunu yapar. Hatta bireyler, kendi performansları, becerileri ve nitelikleri konusunda karar verirken bile toplumsal cinsiyete dayalı kültürel beklenti ve normları uygulamaktan kaçamaz. Hem kadınlar hem de erkekler için hangi işlerin ve mesleklerin uygun olacağına ilişkin güçlü kültürel mesaj ve yönlendirmeler kadınlar ve erkeklerin mesleki açıdan farklı tercihler geliştirmelerine yol açmaktadır. Bu tercihler kültürel olarak biçimlendirilmiştir ve çalışma hayatında cinsiyete dayalı ayrımcılığı sürdürmede oldukça etkilidir (Lips, 2021, ss. 154 – 156). Çoğu zaman farkında olmadan yapılan bu tercihler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin farklı derecelerde de olsa yaşantılarımıza ve bu bağlamda da çalışma yaşamına ne denli nüfuz ettiğinin göstergesidir. Bourdieu'nün (2015) de belirttiği gibi kadınların kendilerine dayatılan toplumsal cinsiyete ilişkin rolleri doğal ya da meşru olarak görmesi ve farkında olmadan bu temelde karar alıp bu doğrultuda yönlenmeleri erkek egemenliğinin onların zihninde de içselleştirilmiş olarak yeniden üretilmesine neden olur. Bireyler özgür seçimler yapıyormuş gibi görülseler de aslında bu, kendi düşündüklerini değil toplumsal yapının düşündürdüklerini seçmeleridir. Habitus da tam olarak böyle işler.

Belirtmek gerekir ki toplumsal cinsiyet kavramı genel olarak işbölümü için kullanılsa da esasen kadın işi ya da erkek işi olarak tanımlanabilecek evrensel bir görevler dizisinin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Farklı dönemlerde ve kültürlerde kadın işi olarak adlandırılan görevlerin erkekler, erkek işi olarak adlandırılan görevlerin de kadınlar tarafından yerine getirildiği durumlar söz konusu olmuştur. Bir başka deyişle, işler doğası gereği cinsiyete dayalı değildir. Ancak buna rağmen, sözgelimi ev işlerinin kadın işi olduğuna dair inanç devam etmektedir. Bu durumun en büyük sebeplerinden biri olarak sanayileşme ile birlikte erkeklerin ücretli bir iş için evden ayrıldığı ve kadınların evde kaldığı düzeni meşrulaştırmak adına bu farklı alanlara ilişkin romantik bir ideal oluşturulması gösterilmektedir. Kadınlar saf, masum, sevgi dolu gibi kavramlarla özdeşleştirilerek onlar için ideal alanın "ev", "özel alan" olduğu algısı oluşturulmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte dönemin popüler kadınlık idealleri anneliği yücelterek "ev kadınlığını" tam zamanlı bir meslek olarak ele almaya başlamıştır. Önceleri çocuk yetiştirmek ve evi idare etmekle yakından ilgilenmesi beklenen erkekler bu tür işler için mizaç olarak uygun görülmemeye ve "gerçek amaçlarını" kamusal alanda bulmaya teşvik edilmiştir (Coltrane ve Adams, 2008).

Bunlara ek olarak kadınların çalışma yaşamındaki konumunu ve meslek seçimlerini etkileyen üçüncü bir unsur da kadın ve erkek arasında doğuştan gelen farklılıklar olduğunu ileri süren inanç kalıplarıdır. Yukarıda değinildiği üzere erkekler doğuştan akıl ve rasyonellikle tanımlanırken; kadınlar doğuştan daha az rasyonel ve daha çok duygusal görülmekte ve bu nitelendirme kadınların bazı yerlerden ve özellikle otorite konumundan dışlanmasını meşrulaştırmak için kullanılmaktadır (Reskin ve Hartmann, 1986, s. 41). Tüm bunlar kadınların "kutsal" annelik, çocuk ve yaşlı bakımı gibi rollerini sağlamlaştırarak onları kamusal alandan uzak tutmak ve çalışma yaşamında da onları belli mesleklere hapsetmek için bir strateji olarak kullanılmaktadır.

Bir diğer deyişle, işler, erkek işi ya da kadın işi olarak sınıflandırıldığında ne erkekler ne de kadınlar kendilerine en uygun olabilecek işleri yapmakta özgür olurlar. Çalışanların yeteneklerine göre değil de cinsiyetlerine göre işlere atanması durumunda hem bireysel hem de toplumsal olarak kayıplar söz konusu olacaktır. Cinsiyet her iki cinsiyetten kişilerin hangi işlerde çalışabileceğini etkilese de, ayrımcılık kadınlar için daha zararlıdır. Çünkü ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yapılan meslekler, ağırlıklı olarak erkekler

tarafından yapılanlara kıyasla çeşitli açılardan daha az arzu edilirdir (Reskin ve Hartmann, 1986, s. 9).

Bu doğrultuda, cinsiyete dayalı işbölümünün çalışma hayatında ne biçimlerde görülebildiğini ele alan Kergoat (2009, s. 95) da toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün ayrılık ilkesi ve hiyerarşi ilkesi olarak iki farklı ilke tarafından düzenlendiğini ifade etmektedir. Ayrılık ilkesine göre kadınların işleri ve erkeklerin işleri farklıdır. Hiyerarşi ilkesi ise erkeklerin işlerinin kadınların işlerinden daha değerli olduğuna vurgu yapmaktadır. Böylece yalnızca yatay değil, aynı zamanda hiyerarşik bir eşitsizlik de kalıcılaşır. Benzer şekilde Hakim (1979), çalışma hayatının cinsiyete dayalı bir biçimde yatay ve dikey olarak ayrıştığını belirtmektedir. Yatay ayrışma kadın ve erkeklere farklı meslek ve iş türlerinin dağıtılmasını ifade etmektedir. Kadınların genelde daha basit olarak görülen ve uzmanlık gerektirmeyen, genelde ev işlerinin devamı ve uzantısı niteliğinde olan daha düşük statülü ve daha düşük ücretli işlerde yoğun bir biçimde yer almasını ifade eder. "Kadın işi olarak adlandırılan işler" erkek işi olarak görülen işlere kıyasla daha düşük ücretli ve statülü, çalışma şartlarının daha kötü olduğu işlerdir. Erkek işi olarak görülen işler ise daha yüksek vasıflı ve yönetsel işlerdir. Çalışma yaşamındaki dikey ayrışma ise aynı mesleklerde yer alan kadın ve erkekler arasındaki farklılıkları ifade eder. Kadınlar ve erkekler aynı mesleklerde yer alsalar bile kadınlar, bu mesleklerde daha düşük pozisyonlarda daha düşük ücretlerle çalışmaktadırlar. Meslekte yükselme olanakları da çok kısıtlıdır (Hakim, 1979, s. 27 - 34). Kadının aşağıda konumlandırılışı aslında kurumların tarafsız olduğu ve akılcı gerçeklere dayandığı iddiasının çok ötesindedir. Bu durum, toplumsal yapının kadına tanıdığı ikincil konumun ve erkeğe tanıdığı evrensel üstünlüğün kadın ve erkeklerin "doğal" sandığı bir inanç sistemine dönüşmesine yol açan ve eşitsizliği görünmez hale getiren kültürel güç mekanizmalarını ifade eden sembolik şiddet kavramını açıkça yansıtmaktadır (Bourdieu, 2015, s. 11-12; 49-58).

Bu bilgiler ışığında, mesleklerdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının hem kişisel hem de toplumsal karmaşık etkileşiminden, gücü elinde tutanların diğer gruplara yaptığı ayrımcılıktan, toplumsal ataletten, alışkanlıktan ve tüm bu sayılanların bireyler ve onların seçimleri ve davranışları üzerindeki yaşamları boyunca süren ve tekrarlayan etkisinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu bakımdan, çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet ayrımcılığı hem dikey hem de yataydır. Kadınlar

neredeyse tüm işlerde en düşük statülü ve en düşük ücretli kısımda kendilerine yer bulabilmektedir (dikey ayrımcılık). Bunun yanında aynı statü düzeyine sahip işlerde bile kadınlar ve erkekler farklı tür işlerde konumlanmaktadır (yatay ayrımcılık) (Lips, 2021, s. 151, 152). Bir başka ifadeyle, erkekler ve kadınlar sadece farklı işlere sahip değildir, aynı zamanda iş içindeki pozisyonların hiyerarşisinde kadınlar ve erkeklerin ne ölçüde temsil edildikleri konusunda da farklılıklar vardır. Kadınların egemen olduğu mesleklerde bile erkekler genellikle "daha becerikli", "sorumlu" ve "daha iyi maaşlı" pozisyonları işgal etmektedir. Örneğin, öğretmenlik mesleğinde, öğretmenlerin çoğunluğu genellikle kadındır, ancak yöneticilerin çoğu erkektir. Benzer şekilde, sağlık alanında, doktorlar ve hastane müdürleri genellikle erkekken, hemşirelerin ve destek personelinin çoğu kadındır. Bu durum da yukarıda bahsedilen dikey cinsiyet ayrımını ifade etmektedir. Kadınların daha sorumlu ve yönetici işlerde çalışmak üzere mesleki kategorilerde yukarı doğru hareket etmeleri kurumsal engeller ve sosyal tutumlar tarafından engellenmektedir (Wirth, 2001, s. 13). Kadınlar erkek egemen örgütsel mantığın sınırlarından geçmeye çalışırken birçok zorlukla mücadele etmek durumundadır.

Kadın ve erkeklerin nasıl konuşması davranması, görünmesi gibi yönlendirmeleri içeren cinsiyete dayalı kalıpyargılar toplumsallaşma sürecinde öğrenilmektedir ve kadınlar ve erkekler toplumsallaşma sürecinde öğrenilen bu davranışlara uygun davranmaya zorlanmaktadırlar. Kadınlar, toplumsal cinsiyet kalıpyargıları ve bakım sorumlulukları yüzünden eğitime ve tam zamanlı istihdama erkeklerden daha az erişebilir durumdadır. Ev içi yükümlülükler, onları kısmi süreli işlere yönelmek, doğum ve çocuk bakımı sebebiyle iş yaşamına sık ve uzun aralar vermek zorunda bırakmakta; bu durum hem ekonomik olarak eşlerine bağımlılıklarını artırmakta hem de coğrafi ve mesleki hareketliliklerini sınırlamaktadır. Bunlar gibi görünür engellere ek olarak, kadınlar çalışma yaşamında doğrudan ayrımcılığa maruz kalmasalar da cam tavan, cam uçurum gibi yetenek, nitelik, beceri ve başarılarından bağımsız bir biçimde kariyerlerinde ilerlemelerine engel olan yazılı olmayan kurallara bağlı engellerle de karşılaşmaktadırlar (Gönç, 2017, s. 17 – 18).

Ancak belirtmek gerekir ki günümüzde aileler küçülmekte, çocukların okul öncesi çağlardaki bakımlarını üstlenen kurumlar ve bunların sağladığı hizmet çeşitliliği artmakta, kadınlar giderek daha fazla çalışma hayatına dahil olmaktadır. Kadınların çalışma hayatında artan payı ev içini de etkilemekte, ev içi rol dağılımı da değişmektedir.

Daha önce değinildiği üzere tarihsel süreçte erkeğe atfedilen ve onun sergilemesi beklenen eril özellikler ve roller ve kadına atfedilen ve onun sergilemesi beklenen dişil özellikler ve roller çalışma hayatına yansıyıp mesleklerin de eril ve dişil olarak konumlandırılmasına ve bazı mesleklerin erkeklere, bazı mesleklerin ise kadınlara uygun görülmesine neden olsa da aslında artık eril ve dişil özelliklerin herhangi bir kişide (kadın ya da erkek) farklı düzeylerde ve farklı bileşimler halinde bulunabileceği, bireysel farklılıkların cinsiyete göre değiştiği ileri sürülen farklılıklardan çok daha büyük olduğu kabul görmektedir. Bu bakımından günümüzde geleneksel görüşün aksine eril özellikleri sadece erkeklerden, dişil özellikleri ise sadece kadınlardan bekleme önyargısı değişmeye başlamıştır. Artık kadınların bazı eril özellikler göstermesi ya da erkeklerin bazı dişil özellikler göstermesi yadırganmamaktadır. İster eril ister dişil olarak nitelendirilsin, çalışma yaşamında değerli ve önemli olan özellikler hem kadınlardan hem de erkeklerden beklenmektedir. Sözgelimi, başarılı bir yöneticinin hem eril olduğu ifade edilen akılcılık hem de dişil olarak ifade edilen empati özelliklerine aynı anda sahip olması ve bu özellikleri sergilemesi gerekmektedir. Bu bakımdan da kadın ve erkeklerin toplumda gerçekleştirmesi beklenen cinsiyetlerine dayalı roller konusundaki beklentilerin daha az farklılaştığı, giderek daha çok benzeştiği ifade edilmektedir. Bu durum da hem dişil hem de eril özellikler taşımak anlamına gelen androjeni kavramı ile açıklanmaktadır. Artık eril ve dişil özellikler androjeni kapsamında tartışılmakta ve çağımız ideal insanının hangi dişil ve eril özellikleri barındırması gerektiği sorgulanmaktadır (Varoğlu, 2007; Varoğlu, 2008).

Bu gelişmelere rağmen yine de mesleklerin kadın ve erkek işi olarak konumlandırılması yönündeki algılar dirençli bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Kadın işi olarak adlandırılan meslekleri tercih etmeyip erkeğe ait olduğu ileri sürülen işlerde yer almayı seçen kadınlar, birçok zorlukla mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar. Konuyu daha derinlemesine ele alabilmek adına, kadınların erkek egemen mesleklerde karşılaştıkları sorunları açıklamaya çalışan cam tavan sendromu, tokenizm, duygusal emek, kimlik çatışması ve rol uyumu teorisi kavramları ele alınacaktır.

4.2 Kadınların Erkek Egemen Mesleklerde Karşılaştıkları Sorunlar

4.2.1 Kadınların yükselmesinde görünmeyen engeller: Cam tavan sendromu

İşgücü piyasasında önemli ilerlemeler kaydetmiş olmalarına rağmen, kadınlar bugün itibariyle kazanç dağılımının üst kısımlarında yeterince temsil edilmemektedir. Bu

süregelen yetersiz temsil, iş dünyasında geniş çapta karşılaşılan bir durumdur. Onlarca yıllık bu ilerlemeye rağmen kadınların çalışma yaşamında özellikle üst pozisyonlardaki bu yetersiz temsili cam tavan sendromu ile açıklanmaktadır (Bertrand, 2017, s. 206).

"Cam tavan", 1970'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) tutumsal ve örgütsel önyargılar tarafından yaratılan, kadınların üst yönetsel pozisyonlara katılımını engelleyici yapay görünmez engelleri tanımlamak amacıyla türetilmiştir. Bu kavram, iş yaşamı ya da politika gibi farklı alanlarda ortaya çıkmasından bağımsız olarak özünde, sosyal ve ekonomik toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgilidir. Aslında terimin Amerikan kurumsal kültüründen yola çıkılarak oluşturulması, akılcılığı öne çıkardığı ve rasyonel olduğu ileri sürülen neoliberal başarının bile cinsiyetli doğasını göstermektedir. Cam tavan terimi, kadınların erkekler gibi en tepeye yükselmemeleri için nesnel bir neden olmadığında hem kuruluşların hem de genel olarak toplumun yapı ve süreçlerinde içsel bir ayrımcılık olduğu noktasını iyi bir şekilde göstermektedir. Cam tavan, kadınların organizasyonel yapılarda ne ölçüde ilerlediklerine bağlı olarak farklı seviyelerde var olabilir. (Bazı ülkelerde ya da şirketlerde cam tavan şirket müdürüne daha yakınken, diğerlerinde alt yönetim kademesinde ya da daha alt kademelerde olabilir) (Wirth, 2001, s. 1; 25).

Bir başka görüşe göre de cam tavan kavramı 1986 yılında Wall Street dergisinde Hymowitz ve Schelhardt tarafından kurumsal şirketlerde çalışan kadınlara yönelik bir raporda türetilmiştir. Cam tavan; kurumlarda, hükümette, eğitimde ve kâr amacı gütmeyen örgütlerde üst pozisyonlara (ve aynı zamanda daha yüksek ücret düzeylerine) başvurmak isteyen, bu yönde girişimde bulunan ve erişen kadınların yüzleşmek zorunda kaldığı engelleri ifade eden bir kavramdır (Lockwood, 2004; Fraizer, 2005). Bu bağlamda 1991 yılında ABD Kongresi, işyerindeki varlıklarının önemli ölçüde artmasına rağmen, kadınların ve azınlıkların iş dünyasındaki yönetim pozisyonlarında yeterince temsil edilmediğini ve yapay engellerin ilerlemelerini engellediğini tespit etmiştir. Sonuç olarak Kongre, 1991 tarihli Medeni Haklar Yasası'nın II. Başlığında Cam Tavan Komisyonu'nu kuran Cam Tavan Yasası'nı yürürlüğe koymuştur (Johns, 2013, s. 1). Kadınlar işgücünde ilerledikçe cam tavan terimi çok daha geniş bir anlam kazanmaya başlamıştır. On yıllar boyunca sadece kadınlara atıfta bulunan cam tavan, günümüzde artık tüm azınlıkların yönetici liderlik pozisyonları arayışında karşılaştıkları engelleri temsil eder hale gelmiştir ve kavramın tanımı genişlemiştir (Wilson, 2009, s. 84).

Aslında kelime anlamı olarak kadınların dikey hareketliliğini engelleyen geçirimsiz bir bariyerin varlığına işaret eden cam tavan kavramını sadece bu haliyle ele almak çok daha genel ve karmaşık bir olgunun (kadınların erkeklere göre karşılaştıkları dezavantajların kurumsal hiyerarşilerde yükseldikçe yoğunlaştığı durumların) sınırlayıcı bir bakış açısı ile ele alınması olacaktır. Çünkü kadınlar çalışma yaşamının her alanında (alt kademelerde de) benzer sorunlarla karşılaşmaktadırlar (Baxter ve Wright, 2000, s. 275 – 276).

Bu bilgiler bize, cam tavanın kanıtlarının görünmez ve gizli olduğunu ve temelinde, cinsiyete dayalı engeller bulunduğunu göstermektedir. Bu engeller, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarından tercih edilen liderlik tarzlarına ve üst yönetim kademelerindeki tokenizme kadar uzanmaktadır (Lockwood, 2004, s. 3). Bu görünmezlik durumu aslında bir stratejidir. Erkek egemen örgüt kültürünün kendini doğal ve tarafsız göstermesi ile yakından ilişkilidir.

Aslında, eğitimde eşitliğin sağlanması ve kadın-erkek rollerine yönelik toplumsal tutumların değişmesiyle birlikte, kadınların kariyer basamaklarını hızla tırmanacağı varsayılmış olmakla birlikte pratikte durumun bundan çok daha farklı olduğu, bunu başarmanın oldukça zor olduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki ayrımcılığın önemli bir kaynağı, kadınların ve erkeklerin toplumsal rollerine ve davranışlarına yönelik güçlü tutumlardır. Kadınların çok daha yoğun olarak istihdam edildiği mesleklerde bile daha üst pozisyonlarda ve daha fazla sorumluluk ve yetki gerektiren işlerde çalışmaları engellenmektedir. Çünkü cam tavan dikey ayrımı ifade eder ve kadınların üst düzey yönetime ve daha fazla sorumluluk ve daha yüksek ücret içeren sektör ve alanlardaki yönetim pozisyonlarına erişimini sınırlamaktadır. Böylece **beceri**, **ücret**, **statü** ve **güç** gibi yönetimsel erişim kriterleri, cinsiyet temelli bir elemeye (cam tavana) dönüşür (Wirth, 2001, s. 1; 13; 26).

Kadınların eğitim seviyeleri ve işgücüne katılımları sürekli olarak artarken, yönetimin üst kademelerine ilerlemelerinde ise bir durağanlık söz konusudur (Johns, 2013, s. 4). Kadınların erkek meslektaşlarıyla karşılaştırılabilir insan sermayesine ve motivasyonlara sahip olmalarına rağmen terfi merdivenlerinde ne kadar yükselebileceklerinin sınırları vardır. Kadınlar dikey hareketlilik, otorite ve gelir, statü açısından da sistematik dezavantajlarla karşı karşıyadır (Purcell, MacArthue ve Samblanet, 2010, s. 707).

Cam tavanın etkisinin en önemli göstergelerinden biri cinsiyete dayalı ücretlendirmedir. Benzer kuruluşlardaki benzer pozisyonlar için bile erkekler lehine büyük maaş farklılıkları vardır. Bir başka gösterge de kadınların ilerlemesinin kurumsal kültürler tarafından engellenmesidir. Örneğin, kurumsal politikalar ve uygulamalar, erkekleri kurumsal güç pozisyonlarında tutarak mevcut düzeni ustaca sürdürebilir. Çoğunlukla erkeklerden oluşan yönetim kurulları, çoğu zaman kendilerine benzeyen üst yöneticiler seçerek bu düzeni sürdürürler (Lockwood, 2004, s.3). Buradaki seçimin liyakat temelli olduğu ileri sürülür ancak liyakat konusunda bile bu liyakat kriterlerini kimlerin belirlediği sorusunu sormak gerekir.

Erkekler ve kadınlar arasındaki işgücü piyasası eşitsizlikleri, kadınların cam tavanı aşma konusunda karşılaştıkları zorlukların birçoğunu açıklamaktadır. Mesleki ayrımcılıktan kaynaklanan ve ücretli istihdam ile ücretsiz bakım işleri arasındaki orantısız cinsiyet ayrımıyla bağlantılı olan ücret eşitsizlikleri, kadınların "ikincil" işçiler olarak görülmesine neden olmaktadır. Kadınlar için mesleklerin çeşitlendirilmesi ve ücret farkının kapatılmasına yönelik bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa da toplumsal cinsiyet eşitliğine giden yolda daha hızlı ilerleyebilmek için erkeklerin de mesleklerini çeşitlendirmeleri gerekmektedir. Buna ek olarak, aile sorumluluklarının kadınlar ve erkekler arasında daha fazla paylaşılması da zaruridir (Wirth, 2001, s. 21). Çünkü iş/yaşam dengesi zorlukları kadınların ilerlemesini etkileyebilir ve üstesinden gelinmediği takdirde cam tavan olgusuna katkıda bulunabilir. Bu durumun en büyük sebeplerinden biri kadınların genellikle aile içerisinde çocuklar ve/veya yaşlılar için birincil bakıcılar olduğuna yönelik kalıpyargılardır (Lokwood, 2004, s. 3). Özellikle bakım sorumluluğu paylaşılmadıkça kadınların bu konumunu değiştirmek oldukça zordur. Bakım işinin sadece kadına yüklenmesi kadınlara sunulan kısıtlı seçeneklerin tercihmiş gibi görünmesine neden olabilir.

Kadınları ücretli işlerden dışlayan süreçler, iş hayatında ilerlemenin önünde büyük bir engeldir. Bu durum cam tavan sendromu ile de ilgilidir çünkü işgücündeki, özellikle de belirli işlerdeki kadın sayısını azaltmaktadır. Aslında bir bakıma, birçok kadın cam tavanla hiç karşılaşmamaktadır; çünkü ücretli istihdam kapısından girmeleri engellenmektedir. Ancak hem popüler söylemde hem de araştırmalarda, birçok kişi kadınların işten ayrılma, çalışma saatlerini azaltma veya hiç çalışmama eğilimlerini, daha geleneksel kadın rollerine yönelik kişisel tercihlerin veya iş ile aile arasında denge

kuramamanın bir ürünü olarak açıklamıştır. Bir başka deyişle bu durum kadınların tercihleriymiş gibi yansıtılmaktadır (Purcell, MacArthue ve Samblanet, 2010, s. 709). Ancak Stone (2007) tarafından yapılan çalışmada, birçok kadının "işten ayrılmayı tercih etmekten" ziyade "işten ayrılmaya zorlandığını" öne sürülmekte ve bu olguya katkıda bulunan faktörler tanımlanmaktadır. Bakım sorumlulukları kadınları annelik ve yaşlı bakımına yoğun yatırım yapmaya zorlamaktadır. Kadınlar ayrıca toplumsal mesajlar ile gerçekler arasında tutarsızlıklar yaşamaktadır. Çünkü kadınlar hem iyi bir anne ol hem de kariyer yap sloganıyla işyerinde karşılaştıkları engeller arasında büyük çelişkiler deneyimlemektedir. Birçok erkek, iş ve aile arasında denge kurmaya çalışan eşlerine sembolik destek sunmakta, ancak kendi kariyerlerinde ilerlemeye öncelik vermek adına aile sorumluluklarını paylaşmayı tercih etmemektedir. Ayrıca, işyerindeki 'aile dostu' politikalar genellikle istikrarsız düzenlemelere ve önemli kariyer cezalarına dönüşmektedir (Stone, 2007).

Kuşkusuz ki cam tavan sendromunun en çok gözlenebileceği alanlardan biri de ortaya çıkışından bu yana erkek bedenine göre tanımlanan spordur (Hargreaves, 1994; Caudwell, 2003). Özellikle ülkemizde spor ve bilhassa futbol, erkek egemen bir alan olarak karışımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda hem toplum erkekleri sporla daha çok özdeşleştirirken hem de erkekler kendilerini sporla daha çok özdeşleştirmekte ve kadınlara kıyasla spora çok daha yatkın olduklarını düşünmektedirler. Bu nedenle spor alanında özellikle yöneticilik gibi üst pozisyonlarda erkek egemenliği söz konusudur. Kadının spor alanında özellikle üst pozisyonlarda görünmez kılınması hem yapısal hem de sembolik bir dışlanma ile karşı karşıya olduğunu gösterir. Kadınların spordaki öteki konumun nedeni yalnızca somut ve ölçülebilir engeller değildir. Bu durum daha derin ve görünmez bir biçimde sembolik olarak da inşa edilmektedir. Spor görünürde kadınlara kapalı bir alan değildir ama kadınların bu alanda olmaları yadırganır. Varlıkları sorgulanır ve yallınızca belli roller kapsamında ve belli şartlar doğrultusunda kabul edilirler. Bu bakımdan spor yalnızca fiziksel bir aktivite değil, erkekliğin bir sahnesi olarak karşımıza çıkar.

Spor, toplumsal cinsiyet ve cam tavan bağlamında Yılmaz (2023), tarafından yazılan yüksek lisans tezinde, kadın futbol antrenörlerinin can tavan sendromu algıları toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmiş ve bunun sonucunda toplumsal yapından kaynaklanan ataerkil dayatmaların kadın futbol antrenörlerinin cam tavan engelleriyle karşı karşıya

kaldıkları tespit edilmiştir. Kadınların futbol konusundaki yetkinlikleri yönündeki olumsuz algılar, kadın futbol antrenörlerinin başarıları ile olumluya dönme eğiliminde olsa da söz konusu baş antrenörlük olduğunda cam tavan sendromunun yaşanmaya devam ettiği gözlenmiştir. Bulgularda dikkat çeken bir nokta da kadın futbol antrenörlerinin sporculara "ablalık" veya "annelik" yapması konusunda bir işe alım sürecinden geçmeleridir (Yılmaz, 2023). Bu durumun aslında kadına yönelik onun asıl görevinin bakım ve ev içi alan olduğu konusundaki toplumsal algıların ve kalıpyargıların değişmeden devam ettiğinin göstergesi olduğu söylenebilir. Kadın, erkek egemen bir meslek olarak ifade edilen bir alanda yer alırken bile, yine ancak kendine yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kabul görmektedir.

Spor örgütlerinde kadın yöneticilere yönelik tutumların belirlenmesi amacıyla Sertkaya, Onay ve Ekmekçi (2013) tarafından Türkiye'nin üç büyükleri olarak ifade edilen spor kulüpleri Fenerbahçe, Beşiktaş, Galatasaray'da ve en fazla personele sahip üç federasyonda (Futbol, Voleybol, Basketbol) ve Gençlik ve Spor Bakanlığı, Spor Genel Müdürlüğü personeli arasında yapılan çalışmada ilk olarak kadınların, kadın yöneticilere karşı tutumlarının erkeklere kıyasla daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Spor alanında erkek sayısının kadın sayısına göre oldukça fazla olmasının kadınlara yönelik tutumları etkilediği, sporda zaten az sayıda olan kadının evlilik, ev hayatı, çocuk doğurma ve çocuk bakımı gibi üstüne yüklenen sorumluluklar sebebiyle işlerine ara vermek durumunda kalmalarının da zaten az sayıda olan kadınları iyice azınlık durumuna düşürdüğü ifade edilmektedir. Çalışmada ilgi çekici olarak adlandırılabilecek bir varsayım da kadınların kariyerlerini engelleyen unsurların başında kadınların "kendilerinin", kendi tercihlerinin olduğunun ileri sürülmesidir. Kendine güven yetersizliği, kariyer yönelimli olamama, kariyerde yükselmenin gerekliliklerini göze alamama gibi kişisel tercih ve algıların kadınların kendilerine koyduğu engeller olarak ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Bu tespitler sonuç açısından geçerli olabilmekle birlikte, kadınların kariyer yönelimli olamama, çalışma hayatında kendilerine yeterince güvenememe gibi eğilimlerinin arkasında yatan nedenlerin de araştırılması bu durumun altında yatan gerçek nedenlerin tespiti açısından önemlidir.

Ervüz vd. (2023) tarafından yapılan ve antrenörlerin cam tavan algısı düzeylerinin incelendiği çalışmada, kadın antrenörlerin kariyerlerinde karşılaştıkları engellerde çoklu

rol üstlenme, kişisel tercih algıları ve kalıpyargıların büyük öneme sahip olduğu tespit edilmiştir.

Lumpkin, Dodd ve McPherson (2014) tarafından cam tavan sendromumun üniversitelerarası atletizmde devam edip etmediğinin araştırılmasına yönelik gerçekleştirilen çalışmada erkek atletizm yönetici sayısının kadınlardan çok daha fazla olduğu; tesis ve etkinlik yönetimi, pazarlama, medya ilişkileri ve baş atletik antrenörlük gibi alanlarda erkeklerin ağırlıkta olduğu; erkek ve kadın atletizm direktörlerinin yüzdeleri arasındaki önemli farklılıkların, hegemonik erkekliğin, üremenin ve kadınların işe alınmasını ve ilerlemesini engelleyen kalıcı cinsiyet önyargılarının varlığını desteklediğini ve böylece üniversitelerarası atletizmde cam tavanın devam ettiğini tespit etmişlerdir.

Hancock, Darvin ve Walker (2018) tarafından spor sektöründe çalışan kadınların ve erkeklerin bu alandaki kadınlara yönelik algılarının incelenmesine yönelik yapılan çalışmada spor yönetimi lisans ve lisansüstü programlarının Amerika Birleşik Devletleri'nde ve dünya genelinde popülerlik kazanmasına rağmen kadınların spor liderliği pozisyonlarında hala yeterince temsil edilemediğini ileri sürmüşlerdir. Kadınların spor endüstrisinde başarı ve yukarı doğru hareketliliğinin önündeki engellere ilişkin algılarını araştıran araştırmacılar, kadın spor yönetimi öğrencilerinin spor endüstrisinde ilerlemenin önünde engeller algıladığını, erkek öğrencilerin ise kadınlar için engellerin var olduğunu algılamadığını tespit etmiştir.

Bu gibi çalışmalar erkek egemen bir alan olarak süregelen sporun mevcut durumunu koruduğunu ve kadınların bu alanda yükselmelerinin ve kariyer yapmalarının önündeki engellerinin devam ettiğini göstermektedir.

4.2.2 Kadının sembolik temsili: Tokenizm

Tokenizm, az temsil edilen (azınlıktaki) gruplardan olan bireylerin gruplara ya da kuruluşlara sembolik olarak dahil edilmesini anlatan bir kavramdır. Bu bireylerin buradaki konumları gerçek bir etki ya da bütünleşmeden ziyade yalnızca "görünüm" ile ilgilidir. Bu kavram ilk defa Rosabeth Moss Kanter (1977) tarafından "Men and Women of the Corparation" kitabında ortaya atılmıştır. Kanter, bu kitapta kadınların ve azınlıkların sayısal bir azınlık (%15'ten az) olduklarında görünür, stereotipleştirilmiş, sosyal olarak izole edilmiş ve kendi kategorilerinin temsilcisi "token" haline geldiklerini ifade etmiştir. O'na göre tokenizm, yüksek görünürlük, kutuplaşma (örn. cinsiyet

rollerinin abartılması) ve asimilasyon baskısı olmak üzere üç etki yaratır. Bir başka deyişle, token konumundaki kadınlar aşırı görünür olmalarının yanı sıra stereotipleştirmeye ve sistemik dışlanmaya da maruz kalırlar. Token, yetenekleri, değerleri ve kurumdaki yerleri hakkında bir dizi varsayım taşıyan atfedilmiş özelliklerle tanımlanan bir kişidir. Bunun yanında token konumundaki kadınlar rol kısıtlaması sebebiyle genellikle işin gerektirdiği rollerden bağımsız ve o rollerle uyumsuz olan cinsiyete dayalı rollerle kısıtlanmaktadırlar (Kanter, 1977). Bu bağlamda çalışma yaşamı içinde, cinsiyetlendirilmiş kurumlar olan örgütlerde (Acker, 1990) kadınlar, daha yakından bir dikkate maruz kalmakta, bazı farklılıkları abartılmakta ve erkeklerin alanı olarak görülen kamusal alanda (ve dolayısıyla çalışma hayatında) erkeklerin oluşturduğu normlara uymaları beklenmektedir. Tüm bunlar da baskın normlara uymaya çalışırken çok daha fazla çaba göstermek zorunda kalmalarına neden olmaktadır.

Bu bakımdan kadınlar, örgüt içerinde sayısal olarak mevcut olsalar bile erkekler tarafından tanımlanmış çalışma normlarının devam etmesi, tokenizmin onları marjinalleştirmeye devam ettiği anlamına gelir (Yoder, 1991, s. 186).

Kanter (1977), yürüttüğü bir vaka çalışmasında tokenizmin, örgütler açsısından önem teşkil eden sorunlarına değinmiştir. Buna göre, token kadınlar genellikle yüksek görünürlük, performans baskısı ve sosyal izolasyon yaşarlar ve erkek akranları tarafından farklılıklarının abartıldığını hissederler. Bu da iş tatminsizliğine ve bireysel yetersizlikten ziyade yapısal koşullar nedeniyle daha düşük performansa yol açabilir (Yoder, 1991, s. 179).

Bunun yanında tokenizm, tokenize edilen kişilerin yetkinliklerini veya niteliklerini karakterlerini, başarılarını, kişiliklerini, motivasyonlarını veya niyetlerini dikkate almaz. Ayrıca, tokenlerin kurumsal rolünü, iş tanımını, kariyer başarısını ve kariyer yolunu ve ayrıca psiko-sosyal gerçekliklerini etkileyen kimlik bozulmalarına neden olur. İşe alma uygulamaları ve belirledikleri başarı ölçütlerinin gücü sayesinde baskın grubun üyeleri, tokenize edilmiş bağlamı yaratır ve sürdürür (Niemann, 2016, s, 456 - 457).

Yapılan farklı çalınmalarda tokenizmin sadece sayısal azınlık olmaktan öte bir durum olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Örneğin Yoder, 1994), Kanter'in (1977) teorisinin ötesine geçilmesi gerektiğini savunarak yalnızca sayılara dayanan bir tokenizm teorisinin, örgütsel ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın etkisini kabul etmede başarısız olduğundan sınırlı kalacağını söylemiştir. Bu savını da kadınların token olmaları

durumunda karşılaştıkları dışlanma ve yeterliklerinin sorgulanması durumunun erkek tokenlerde aynı seviyelerde gözlenmediğini söyleyen çalışmalarla desteklemiştir (örneğin, Heilman et al., 1987; Ott, 1989; Zimmer, 1988, akt. Yoder, 1994) Çünkü tokenizm, toplumsal ve örgütsel cinsiyete dayalı ayrımcılıkla iç içedir ve aslında, tokenizmin ortaya çıkmasına neden olan örgütsel ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıktır. Bu ayrımcılık da her zaman daha fazla olarak kadının ikincilleştirilmesi ile alakalıdır. Erkekler nadiren de olsa token durumunda olduklarında kadınlar kadar olumsuz durum ve sonuçlarla karşılaşmamaktadırlar. Bir başka deyişle tokenizm süreçleri için baskın gruptan farklı olmanın yanı sıra ikincil cinsiyet statüsü (kadın olmak) de önemlidir (Yoder, 1994). Bu bağlamda kadınların katılımı yalnızca niceliksel olarak var olmakla sınırlı kaldığında bunun gerçek anlamda bir eşitlik üretmeyeceği aşikardır. Bu durum yalnızca temsili bir mevcudiyetin ötesine geçemeyecektir. Oysa yalnızca sayılara odaklanmak daha derinlerde yatan problemlerin ortaya çıkarılmasını engelleyecektir.

Tokenizm kavramı daha en başından erkek alanı olarak kurgulanan spor alanında (Lumpkin, 2010; McCrone, 2014; Koca, 2016a; Koca, 2016b), özellikle de futbol gibi erkek oyunu olarak adlandırılan spor dallarında oldukça önemli bir kavramdır. Çünkü erkek egemen mesleklere giren kadınlar sayıca az olduklarından birçok zorlukla karşılaşmaktadırlar ve bu, onların mesleklerine ilişkin deneyimlerini olumsuz etkilemektedir. Kadınlar spor alanına girdiklerinde, genellikle erkeklerin alanında 'misafir' muamelesi görürler; sadece eril normları bozmadıkları sürece kabul edilirler (Hargreaves, 1994, p. 146). Kadınların spora katılımı sıklıkla marjinal olarak konumlandırılır ve bu katılım, sporun yapıları ve değerleri için temel olmaktan ziyade sembolik bir katılım olarak tolere edilir (Scraton ve Flintoff, 2002, s. 45).

Bu konuda Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar bu sembolik katılımın yalnızca teoride kalmadığını aynı zamanda deneyimlendiğini de göstermektedir. Örneğin; Koca'nın (2009), Ankara'da iki beden eğitimi öğretmeni ve otuz yedi öğrenci ile yürüttüğü çalışma konuya ilişkin anlamlı bilgiler sunmaktadır. Buna göre erkekler, ortama hem fiziksel hem de sözlü olarak hâkim olurken, kızlar marjinalleştirilmiştir. Erkekler kızların oyuna gerçek anlamda dahil olmasına (söz gelimi voleybol oynarken topa dokunmalarına) izin vermemiştir. Bu durum aslında hem dünya genelinde hem de Türkiye özelinde sporda kadının nasıl bir token haline geldiğini göstermek açısından önemlidir. Kadının bu

alandaki var oluşu sadece semboliktir. Kadın burada gerçek anlamda yer edinememektedir.

Tüm bu süreçler aynı zamanda kadının gündelik iş yaşamında maruz kaldığı duygusal yük ile de ilgilidir. Özellikle token kadınların erkek egemen yapılarda var olabilmeleri için sürekli duygu düzenlemesi yapmak ve uyum sağlamaya çabalamak zorunda olmaları onları yoğun bir duygusal emek üretimine de zorlamaktadır (Hochschild, 2012; Yoder, 1991; Yoder, 1994). Bu açıdan kadınların token olma durumu, sadece temsiliyet bakımından değil kendi öz benliklerini bastırarak uyum sağlama zorunluluğu yaratması sebebiyle bir duygu sömürüsü biçimi olarak da görülmelidir. Bu bakımdan duygusal emek kavramı da temel bir analiz aracı olarak ele alınmalıdır.

4.2.3 Toplumsal cinsiyetin görünmeyen yükü: Duygusal Emek

Duygusal emek kavramı ilk defa Arlie Russell Hochschild tarafından 1983 yılında yayımlanan "*The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling"* adlı eserinde ortaya çıkmış bir kavramdır. Buna göre duygusal emek, kişilerin bir işin parçası olarak belli duyguları hissetmeler/hissetmemeleri ve/veya ifade etmeleri/etmemeleri gerektiği durumları açıklamaktadır. Bireyler özellikle bir hizmet sunumunun gerektirdiği işlerde fiziksel ve zihinsel emek sarf ederlerken bunun yanında duygusal bir emek de sarf ederler. Bu emek, başkalarında uygun ruh halini üreten dış görünüşü sürdürmek için kişinin duygularını uyandırmasını veya bastırmasını gerektirir. Bu tür bir emek, zihin ve duyguların koordinasyonunu gerektirir. Duygusal emek terimi, kamusal olarak gözlemlenebilir bir yüz ve beden gösterisi yaratmak için duyguların yönetilmesidir; duygusal emek bir ücret karşılığında satılır ve bu nedenle değişim değerine sahiptir. (Hochschild, 2012, s. 7). Bu bakımdan da hem bireyin iç dünyasına, hem de bedeni, yüz ifadesi ve duygularına yönelik bir tahakküm olarak görülebilir.

Duygusal emek, hem belirli bir duygunun gerçekten hissedilmesi hem de yalnızca dışsal olarak sergilenmesi biçiminde ortaya çıkabilir. Bu bağlamda Hochschild (2012, s. 33), duygusal emeğin yüzeysel rol yapma (surface acting) ve derin rol yapma (deep acting) olmak üzere iki boyutunun olduğunu ileri sürer. Hissettiklerimizi gizleme, hissetmediğimiz şeyleri hissediyormuş gibi yapma yüzeysel rol yapma olarak ifade edilirken; derin rol yapma, başkalarını kandırmak kadar kendini kandırmayı da içeren derin oyunculuktur. Yüzeysel rol yapmada gerçekte ne hissettiğimiz konusunda başkalarını kandırırız ama kendimizi kandırmayız. Derin rol yapmada ise rol yapmayı

gereksiz hale getirerek kolaylaştırırız. Bir başka deyişle, yüzeysel rol yapma, bireyin gerçekte hissetmediği bir duyguyu göstermek için davranışlarını dışsal olarak kontrol etmesidir. Derin rol yapma ise bireyin gereken duyguyu gerçekten hissetmek için içsel duygu düzenlemesi yapmasıdır. Kısaca, duygusal emek hem zihinsel hem de bedensel süreçleri içerir. Bu kavram bize, çalıma yaşamında sadece bilişsel ve fiziksel açıdan değil, duygusal kaynaklarımız açısından da işverenler ve yöneticiler tarafından kontrol altında tutulduğumuzu göstermektedir.

Bu noktada, duygusal emeği bireyler üzerindeki psikolojik etkileri açısından ele almak da önemlidir. Morris ve Feldman (1996, s. 989) duygusal emeği, duygusal ifadelerin yoğunluğu, sıklığı, sürekliliği ve bireyin gerçek duyguları ile göstermesi gereken duygular arasındaki tutarsızlık düzeyi üzerinden analiz etmişlerdir. Özellikle yüksek düzeyde yüzeysel rol yapmanın bireyde stres, tükenmişlik ve yabancılaşma gibi olumsuz etkiler yarattığını belirtilmişlerdir. Kadınların yüksek düzey rol yapmalarının ve dolayısıyla duygusal emeği doğal olarak üstlenmelerinin beklendiği mesleklerde beklendiği mesleklerde kadınlar örtülü bir yıpranma sürecine girmektedirler. Bu da kadının emeğinin farklı biçimlerde sömürülmesine zemin hazırlamaktadır.

Farklı görüşler duygusal emeğe daha işlevsel tanımlamalar yapmak için de uğraş vermişlerdir. Grandy (2000, s. 97) duygusal emek kavramına ilişkin literatürün dağınık olması yönündeki savından hareketle kavramı yeniden gözden geçirmiş ve yeniden tanımlamıştır. Buna göre duygusal emek, örgütsel hedefler için hem duyguların hem de ifadelerin düzenlenmesi sürecidir; duyguları yönetmek için yüzeysel ve derin rol yapmayı içerir. Yüzeysel rol yapma (gözlemlenebilir ifadeleri yönetmek) ve derin rol yapma (duyguları yönetmek) süreçleri, duygusal emeğin duygusal düzenleme süreci olarak işleyen tanımıyla eşleşir ve duygusal emeği işlevselleştirmenin yararlı bir yolunu sağlar.

Duygusal emek, bireyler açısından birçok olumlu ya da olumsuz sonuç doğurabilmektedir. Özellikle yoğun duygusal emek harcayan bir birey, kimlik bölünmesi, yabancılaşma ve tükenmişlik gibi psikolojik sorunlar yaşayabilmektedir. Birey, işi yapmak için kullanılan benliğinin bir yönüne -ya bedenine ya da ruhunun sınırlarına- uzaklaşabilir ya da yabancılaşabilir. Özellikle yüzeysel rol yapma duygusal uyumsuzluğa sebep olabileceği için kişinin içsel dünyasını zedeleyebilmektedir (Hochschild, 2012, s. 8; 90-92). Bu bakımdan duygusal emek bireylerin duygusal açıdan bağımsızlığını da tehdit etmektedir. Bu yönüyle duygusal emek aslında bir kontrol mekanizması olarak

işlev görür. Özellikle kadın çalışanlar açısından bu durumun toplumsal cinsiyete ilişkin kabullerle birlikte çok daha derin ve görünmez bir emek sömürüsüne neden olacağı söylenebilir.

Ele aldığımız konu açısından duygusal emek ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkileri tartışmak oldukça önemlidir. Duygusal emek ve toplumsal cinsiyet kavramının ilişkisi bazı araştırmalar tarafından incelenmiştir. Wharton ve Erickson (1993) duygusal emek kavramını toplumsal cinsiyet açısından ele almışlar ve kadınların hem işte hem de evde duygularını yönetme olasılıklarının daha yüksek olduğunu tartışmışlardır. Kadınlar daha fazla duygu yönetimi durumlarına katılmak durumunda olduklarından, belki de duyguları yönetmede daha iyilerdir (bu nedenle performansları daha iyi olur), ancak bu durum onların gerçek duygularını daha fazla bastırmalarına neden olur (bu nedenle stres daha yüksek olur). Kadınlara duygu yönetimi konusunda yüklene bu sorumluluklar duygusal emeğin dahi cinsiyetlendirilmiş bir pratik haline gelmesi sonucunu doğurur. Kadınların daha duyarlı, anlayışlı ya da uyumlu olmaları yönündeki toplumsal normlar ataerkinin bu düzeni sürdürme stratejilerinden biri olarak okunabilir.

Farklı bir çalışmada (Timmers, vd., 1998) erkeklerin ve kadınların duyguları düzenlemek için farklı motivasyonlara sahip olduğunu, kadınların daha çok geçinmekle ilgilendiğini, erkeklerin ise kontrolü elinde tutmak ve öfke veya gurur gibi güçlü duyguları ifade etmek için daha fazla motive olduğunu ileri sürmüştür. Bu bulgu, toplumsal cinsiyete dayalı rollerin davranışlar gibi duyguların da yönetilmesini nasıl şekillendirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Kadınlarda duygu yönetimi daha ilişkisel boyutlarla ilgili iken erkeklerin bu konuda da daha ‘baskın’ ve ‘güçlü’ duygularla ilişkilendirilmesi ataerkil düzenin güç ilişkilerinin yeniden üretilmesine yol açabilir.

Duygusal emek kavramı yoğunlukla hizmet sektörü açısından ele alınmakla birlikte bu kavram, spor gibi rekabetin ve yüksek etkileşimin olduğu alanlarda da oldukça önemlidir. Spor müsabakalarında hem oyuncular hem antrenör ve hakem gibi yöneticiler, hem sahadaki otoritelerini korumak hem de birtakım yaptırımlarla karşılaşmamak adına duygularını gizlemek ya da değiştirmek konusunda çaba göstermek zorunda kalmaktadırlar. Örneğin, Rumbold, vd. (2018), sporcuların stres yönetimi açısından duygularını düzenleme konusundaki stratejilerinin performansları üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmektedirler. Bu bağlamda hakemlerin sahada tarafsız bir şekilde karar vermeye çalışırken öfke, baskı gibi durumlara karşı duyguları düzenlemeleri ve

kontrol etmeleri duygusal emek kavramının sporda önemli yeri olan bir kavram olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan spor, fiziksel dayanıklılığın yanında duygusal dayanıklılığın da kurumsal olarak üretildiği bir alandır. Ancak burada da bir eşitsizlik söz konusudur. Kadınlar bu alanda da fazladan bir duygusal yük taşımak zorunda kalmaktadır. Çünkü kadınlar mesleki sorumluluklarının yanında toplum tarafından beklenen (sakin, uyumlu, nazik, anlayışlı gibi) duygusal niteliklere de sürekli olarak uyum sağlamak zorundadırlar. Kadınlar çalışma yaşamında hem yaptıklarıyla, hem de hissettikleri ve hissettirdikleri ile yargılanırlar. Özellikle erkek egemen çalışma alanlarında hem fazla sert görünmemeleri hem de fazla duygusal olmamaları gibi beklentiler çelişkilere yol açar ve çifte bir duygusal yük getirir (Rumbold, vd., 2018),

Guillén ve Feltz (2011), geliştirdikleri hakem öz yeterlik modelinde, psikolojik beceriler boyutunda duygusal kontrol unsurunu ele almışlardır. Buna göre, hakemlerin duygusal kontrol becerisine sahip olmaları başarılı performans sergileyebilmeleri için kritik derecede önemli bir unsurdur.

Sporda duygusal emeğin özellikle kadın futbol hakemleri açısından çok daha belirgin etki ve sonuçları olacağı açıktır. Spor ve özellikle de futbol, tarihsel olarak "erkek" ve ona atfedilen özellikler üzerinden kurgulandığından (Hargreaves, 1994, s. 16), kadınlar bu alanda performanslarını sergilerken toplumsal cinsiyet normları ile de mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar.

Hem sahada hem de saha dışında hakemliğin gerektirdiği normlara uymak, bu yöndeki beklentileri gerçekleştirmek adına kadın futbol hakemleri erkek meslektaşlarına kıyasla çok daha fazla duygusal emek harcamak zorunda kalmaktadırlar. Kadın hakemlerden eril normlara uygun "erkeksi" bir otorite sergilemeleri beklenirken aynı zamanda fazla erkeksi görünmemeleri de beklenmektedir. Bu çifte baskı, kadın hakemlerin duygularını sürekli düzenlemeleri gerekmesine yol açmaktadır (Koca, 2006; Erhart, 2013).

Bu bağlamda kadın futbol hakemlerinin sahada sürekli olarak duygularını denetlemek ve düzenlemek zorunda olmaları yalnızca bireysel bir mücadele olmanın çok ötesindedir. Bu durum toplumsal cinsiyete dayalı kabullerden kaynaklanan ve aynı zamanda bu kabullerin sürdürülmesine de hizmet eden bir eşitsizlik içermektedir. Özellikle erkek egemen çalışma alanlarında kadınların görünmez kılınan ve değersizleştirilen emeği üzerinden sürdürülmeye çalışılan bir düzen söz konusudur. Kadınlar eril kodlarla kurgulana bir mesleki kültür içinde duygularını da denetim altına almaya çalışan bir

sistemle mücadele etmek zorundadır. Bu bakımdan spor alanında duygusal emek, kadınların mesleklerindeki var oluşlarını şekillendirirken aynı zamanda bunu sınırlamaya çalışan bir denetim mekanizması olarak yer almaktadır.

4.2.4 Roller arası gerilim: Kimlik çatışması

Kimlik; birey toplumda belli bir rol üstlendiğinde, bir gruba üye olduğunda, kendini benzersiz olarak tanımlamasını sağlayan bazı özelliklere sahip olduğunda kim olduğunu tanımlayan anlamlar bütünüdür (Burke ve Stets, 2009, s. 3). Bireyler toplum içerisinde birden fazla role sahiptir, birden fazla gruba üyedirler ve birçok kişisel özelliğe sahip olduklarını ileri sürerler. Bu nedenle birden fazla kimlikleri vardır; ancak bu kimliklere ait anlamlar toplumun diğer üyelerince de paylaşılır. Bu bakımdan kimlik kavramı, bireylerin bu çoklu kimlikleri için sahip oldukları özel anlamları, bu çoklu kimliklerin birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu, kimliklerin düşünceleri, davranışları, duyguları nasıl etkilediğini ve kimliğin bireyi topluma nasıl bağladığını ele alan bir teoridir. Hem birey hem de toplum kimlik kavramı ile bağlantılıdır çünkü kimlikler bireyleri toplumdaki birçok pozisyonlarına göre karakterize eder. Birey ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim sistemi mevcuttur; sosyal yapı bireylerin eylemleri tarafından yaratılır ancak bireylerin eylemleri içinde bulundukları bağlamdan etkilenir, ondan ayrı düşünülemez (Burke ve Stets, 2009, s. 3-4). Böylece kimlikler, içinde bulundukları bağlama bağlı olarak farklı şekilde işlerler. Bireylerin kimliklerinin altında yatan rollere bağlı bazı beklentiler vardır. Bu beklentiler eyleme dökülür ve rollere bağlı davranışlar haline gelir (Stryker ve Burke, 2000, s. 7).

Toplumsal cinsiyet de tekrar eden davranışlar aracılığıyla (Butler, 2020) toplumsal olarak kurgulanan kadın ve erkek rollerini kapsar. Toplumsal cinsiyet olduğumuz değil, yaptığımız bir şeydir (West ve Zimmerman, 1987) ve bireyleri erkekler ve kadınlar olarak bazı kalıplara ve kurallara uymaya zorlar. Bir başka deyişle toplumsal cinsiyet biyolojik olarak kadın ya da erkek olarak doğmuş olmanın ötesinde kadın ve erkeğe ait olduğu ileri sürülen rolleri tekrar tekrar gerçekleştirerek oluşur. Toplumsal cinsiyetin bu performatif yapısı, özellikle de yoğun erkek egemen yapılarda kadınların kendi kimliklerini inşa ederken çifte bir yükle karşılaşmasına neden olur. Kadınlar bir yandan kendi kimliklerini inşa etmeye çalışırken bir yandan da toplumsal beklentilere uyum sağlamaya mecbur bırakılmaktadırlar.

Toplumsal cinsiyet, bireysel bir deneyim olduğu kadar toplumsal ve yapısal bir düzenlemedir ve cinsiyet rejimleri kurumsal yapılarda toplumsal cinsiyete dayalı kimliklerin inşa edilmesi sonucunu doğurur (Connell, 2009). İçinde yaşadığımız toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı dünyada kim olduğumuz, dolayasıyla kimliklerimiz toplumsal cinsiyetimizden bağımsız düşünülemez. Bu nedenle hem gündelik yaşamda hem de kurumsal yapılarda toplumsal cinsiyetimize atfedilen roller ve davranışlar kadın ve erkeklerden beklenen tutum ve davranışları etkileyerek farklı kimlikler üretmelerine yol açmaktadır. Kimliklerin sosyal yapı içerisinde şekillenmesi her zaman erkeğin ötekisi olarak kurgulanan kadın için çok daha yıpratıcıdır. Bu durum çoğu zaman kadını kendi kimliğini başkalarının gözünden tanımlamak zorunda kalması sonucunu doğurur. Bu bakımdan kimlik, yalnızca bireysel değil politik bir mücadele alanıdır.

Kişinin birbiriyle ilişkili birden fazla kimliğe sahip olması durumunda, -örneğin, bir erkek kendisini günlük hayatında "erkeksi", sert ve kaba olarak tanımlarken bir bakan olarak nazik ve sevecen olarak tanımlayan bir rol kimliğine sahipse- bu kimliklerin gerektirdiği rol ve davranışlar tutarsız ise bu kimliklerin aynı anda etkinleştirilmesi nedeniyle ortaya çıkan rol çatışması ve farklı davranışlar sergileme zorunda olma durumu kimlik çatışmasına dönüşecektir. Ayrıca, bireyin sahip olduğu kimliklerden sadece biri ya da birkaçı toplum tarafından kabul edildiğinde de kimlik çatışması ortaya çıkacaktır. İki kimlik arasında yaşanan çatışmalar bireyi yeni rol kimlikleri üstlenmeye sevk edebilir (Burke ve Stets, 2009, s. 117; 183).

Bireyin iki farklı kimliğinin gerektirdiği davranışlar çelişebilir ya da bazen kimliğimizle çelişen davranışlarda bulunmak zorunda kalabiliriz. Çünkü çatışan kimlikler söz konusu olduğunda bir davranış bir kimlikle çelişirken ötekiyle uyumlu olabilir (Burke ve Stets, 2009, s. 185). Çatışan kimlikler eşdeğer derecede bağlılık gerektirdiğinde ve belirginlik içerdiğinde önemli ölçüde stres yaratır (Stryker ve Burke, 2000, s. 14).

Toplumsal cinsiyetin kural koyucu doğası da bireyin kimliği ve sosyal ve aynı zamanda mesleki açıdan yerine getirmesi gereken roller ve davranışlar açısından çatışmalara sebep olabilir. Sözgelimi, bir kadın işyerinde hem mesleki hem de annelik kimliği ile var olmaya çalışırken bu kimliklerden yalnızca anneliğin (ya da tam tersi mesleki kimliğinin) kabul görmesi ya da tanınması kimlik çatışmasına yol açacaktır.

Kadınlar, aleyhlerine işleyen toplumsal cinsiyetli dünya düzeninde farklı kimlikleri bir arada taşırken aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları doğrultusunda kabul edilen ve edilmeyen kimlikler arasında sürekli bir çatışma yaşamakta ve onay mücadelesi vermektedirler. Bu da aslında bizi, kadının kimliklerinin tanınması ve kabulünün koşullu olduğu sonucuna ulaştırır ve kadının gerek toplumda gerekse çalışma yaşamında bir özne olarak yer edinmesini zorlaştırır.

Kimlik çatışmasının konumuz açısından önemi sporun tarihsel inşası ile ilgilidir. Spor tarihsel olarak erkek bedeni ve dolayısıyla erkeğe ait olduğu ileri sürülen özellikler ve davranışlar temelinde inşa edilen bir alan olduğundan (Hargreaves, 1994; Caudwell, 2003) kadınlar özellikle erkek egemenliğinin daha yoğun olarak gözlendiği futbol gibi spor alanlarında otorite kurma, kabul görme, kimliklerini ortaya koyma gibi birçok zorluk yaşamaktadırlar. Çünkü özellikle eril spor alanlarında yer kadınlardan hem toplumsal cinsiyetlerine uygun biçimde davranmaları (hassas, narin, kırılgan, muhtaç vb.) ve toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmeleri beklenirken aynı zamanda eril normlara (sert, güçlü, atletik vb.) da uygun davranmaları beklenmektedir. Bir başka deyişle, spor ortamlarında mesleki yetkinliklerin ve yeterliklerini ispatlamak, alanın meşru birer katılımcısı olmak için kadın sporculardan, "erkeksi" davranmaları beklenmektedir. Dolayısıyla kadın kimliği ile sporcu kimliği çelişmekte ve çatışmaktadır (Scraton, vd. 1999; Caudwell, 2004). Bu çelişkili beklentiler kadınların kimlik çatışması yaşamalarına neden olmaktadır.

Kadınların spor alanındaki kimlik mücadelesi aslında toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı yürütülen bir mücadele alanı olarak görülebilir. Kadınların, toplumda kadınlara uygun görülen davranışları sergilemeleri beklenirken aynı zamanda 'erkek gibi' davranmalarının istenmesi aslında kimliklerinin tam anlamıyla meşru görülmediği gerçeğini gösterir. Bu da kadınları sürekli kimlikleri ve beklenenler arasında denge kurmaya çalışma mücadelesine sürükler. Bu durum aynı zamanda, kadınların spor alanında sadece sahip oldukları yetkinliklerle değil toplumsal cinsiyete dayalı beklentilerle de sınandıklarını gösterir. Bu bakımdan spor kadınlar için bir kimlik mücadelesine dönüşme potansiyeline sahiptir.

4.2.5 Kadınların liderlik pozisyonunda algılanışı: Rol uyumu teorisi

Sosyal rol kuramı, toplumsal cinsiyet rol teorisi ve stereotip uyumu gibi sosyal psikolojideki yaklaşımları temel alarak kadınların liderlik pozisyonlarına atanma ve

liderliklerinin değerlendirilmesi sürecinde yaşadıkları yapısal önyargıları ele alan bir teori geliştiren Eagly ve Karau (2002), bu durumu rol uyumu teorisi (role congruity theory) ile açıklamaktadırlar. Kadın liderlere yönelik önyargıya ilişkin rol uyumu teorisi, kadın cinsiyet rolü ile liderlik rolleri arasında algılanan uyumsuzluğun kadınların liderlik rollerinin potansiyel sahipleri olarak erkeklerden daha az olumlu algılanması ve liderlik rolünün gereklerini yerine getiren davranışların bir kadın tarafından gerçekleştirildiğinde daha az olumlu değerlendirilmesi olmak üzere iki tür önyargıya yol açtığını öne sürmektedir. Yazarlar, kadınlara atfedilen alçakgönüllülük, duyarlı olma, yardımseverlik gibi özelliklerin liderden beklenen baskınlık, kararlılık, rekabetçilik gibi özelliklerle çeliştiği yönündeki algıların, kadınların liderliğe uygun bulunmaması sonucunu doğurduğunu, lider olmaları durumunda ise daha az sevildiklerini ifade etmektedirler. Kadınların liderlik durumuna ilişkin bu algılar kadınların liderlik pozisyonlarına erişmelerini engellediği gibi o pozisyonda kabul görmelerini de zorlaştırır.

Kadınların yöneticilik, liderlik gibi pozisyonlara atanmalarının önündeki görünmeyen engeller ve bariyerleri açıklamaya çalışan cam tavan metaforundan farklı olarak rol uyumu teorisi, kadınların lider olma durumları konusundaki bilişsel ve algısal önyargılara odaklanır. Bir başka ifadeyle cam tavan sendromu kadınların üst pozisyonlara yükselmeleri konusundaki daha çok dışsal engelleri anlatırken; rol uyumu teorisinin ise toplumdaki mevcut cinsiyet normları ve liderlik beklentileri arasındaki uyuşmazlık üzerinden bu engellerin zihinsel temellerini ele almaya çalıştığı söylenebilir (Eagly ve Karau, 2002).

Bu teori, kadın futbol hakemlerinin spor alanında karşılaştıkları algısal önyargıları temellendirmek açısından oldukça önemlidir. Hakemlik, karar verme, saha içerisinde otorite olma gibi özellikler barındırması sebebiyle ‘eril’ olarak kodlanan bir meslektir. Bu nedenle kadın hakemler saha içerisinde oyunu yönetmeye çalışırken aynı zamanda da toplumun liderlik beklentileri ve kadın kimliğine yüklenen anlamlar arasındaki gerilimi de yönetmeye mecbur kalmaktadırlar. Sahada kadın hakemlerden (otorite ve liderlik erkekle özdeşleştirdiğinden) hem liderlik gösterecek kadar otoriter olmaları, hem de bunu yaparken kadına uygun görülen rollerden sapmayacak kadar da ‘kadınsı’ (yumuşak, naif vb.) davranmaları beklenmektedir. Bu birbiriyle çelişen beklentiler kadınların futbolda bir otorite figürü olarak kabul edilmesini daha da zorlaştırmakta, meslekteki varlıklarının sürekli sınanmasına ve sorgulanmasına neden olmaktadır.

5 BEDENLERİN CİNSİYETLENDİRİLMESİ, SPOR VE FUTBOLDA ERKEK EGEMENLİĞİ

Bedenlerimiz, varlığımızın bir parçası, göstergesidir. Bedenler bize giyim tarzı, davranışlar, semboller, beğeniler aracılığıyla diğerleri hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmada yardımcı olur. Bedeni, görünüşü aracılığıyla karşımızdaki kişinin cinsiyeti, yaşı, statüsü, duygu durumu, bazen de mesleği hakkında bilgi sahibi olmaya çalışırız. İlk izlenimlerimizi genellikle kişilerin bedenleri aracılığıyla oluşturmaya çalışırız. Bunun yanında bedenler aynı zamanda birer kontrol mekanizması olarak da kullanılmaktadır. Bu nedenle bedenler hem somut anlamda hem de onlara yüklenen anlamlar aracılığıyla bir kontrol aracı haline gelebilmesi bakımından soyut anlamda büyük önem taşımaktadır.

Bedenlerle ilgili pratikler, günümüz tüketim toplumunda özellikle sosyal medya gibi araçlarla görünürlüğün artması sonucunda bireylerin öz kimliklerinin bir parçası haline gelmiştir. Bu açıdan beden, kimliğin önemli kişisel kaynak ve sembollerinden biri olarak ifade edilmektedir (Wagg, vd. 2009). Bu durum özellikle kadınlar açısından bedenin kendini ifade etmenin yanında toplumsal normlara uygunluğu kanıtlama aracına dönüşmesine yol açabilir.

Bedensel hareketler (oturmak, kalkmak vb.) ve bu hareketlere yüklenen anlamlar bize o kültüre, kültürel kodlara dair ipuçları vermektedir (Sennett, 2008, s. 51). Sözgelimi, geçmiş yıllarda Pompei'de yapılan kazılarda bulunan insan heykellerinde kadın yalvaran ve boyun eğmiş halde iken erkeler ise adeta gücü elinde bulundurmalarının göstergesi olacak biçimde ellerini havaya kaldırmış haldedir. Kadın ise iki büklüm yere kapaklanmış bir biçimde heykelleştirilmiştir (de Beauvoir, 1993 s. 12). Çünkü aslında toplumsal algılar açısından kadınlık bir başarı ya da edim değil; bir veridir. Kadının bedeni üzerindeki denetim katılaştıkça, dişilik özellikleri kalıcı ve tartışılmaz bir hal alır. Aynı şey erkek ve onun erilliği için geçerli değildir. Kadınlık verili iken, erkeklik veri değil kazanılan bir olgudur (Kandiyoti, 2013, s. 81- 82). Kazanılan bir olgu olduğu için daha değerli olarak algılanır. Kadının bedeninin bu şekilde itaatkar, pasif ve kontrol altında tutulan bir biçimde tasvir edilmesi, aslında basit bir tasvirin ötesinde anlamlar taşır. Bu durum kadının toplumdaki yerini belirtmek ve belirginleştirmek için ideolojik bir inşadır.

Aslında, beden ve özellikle kadın bedeni ve onun toplumsal kurgulanışı ile ilgili Simone de Beauvoir'ın (2021) kadın doğulmaz, kadın olunur" cümlesi kadının bedeninin toplumsal normlarla nasıl şekillendirildiğini, ona yüklenen anlamlar ile nasıl

kurgulandığını açıkça ifade etmektedir. Bir başka deyişle kadın bedeni tarih boyunca "doğal" haliyle, olduğu gibi değil toplumsal ve kültürel açıdan kurgulanarak, anlamlar yüklenerek ele alınmıştır. Toplumsallaşma sürecinde kadın bedenine yüklenen anlamlar ve kadına atfedilen toplumsal roller kadını daha aşağı ve erkeğin ötekisi (ve daha değersiz olanı) olarak konumlandırmıştır. Kadınlık, toplumdaki "kötü" ve "aşağı" şeyler ile bir tutulmuş ve kadınlar üzerinden yürütülen politikalar kadın bedeni ile ilişkilendirilmiştir.

Beden aracılığı ile normal-anormal, namuslu-namussuz, kirli-temiz, ahlaklı-ahlaksız gibi ikilikler yaratılır. Bu ikilikler özellikle de kadın ve erkeklerin aralarında bulunduğu ileri sürülen farklılıkları abartmak, kadını erkeğe göre değersiz kılmak için kullanılır. Düzenli, sağlıklı ve güzel olmayı vurgulayan toplumsal normlar, kadınların ev içinde yani özel alanda, erkeklerin ise kamusal alanda varlıklarını uygun görür, gösterir. Bedene yüklenen anlamlar aracılığı ile özellikle kadın bedeni için bekaret, namus ve iffetin simgesi haline getirilir. Neredeyse doğdukları andan itibaren kadınlar cinsellik konusundan bihaber büyütülmeye çalışılır. Kadınların kendi bedenlerini ve cinselliklerini tanımalarına izin verilmez (Saygılıgil, 2016, s. 11).

Simone de Beauvoir (1993), erkek egemen toplumlarda, toplumun sembol ve kurumlarının kadını öteki olarak tanımladığını ifade etmektedir. Kadın bedeni beden-nesne olarak tanımlanırken, erkek ise beden-özne olarak kurgulanır. Biyolojinin belirleyiciliği söylemleriyle desteklenen cinsiyetlendirilme pratikleri erkek bedenini özneleştirir, kadın bedenini ötekileştirir.

Bedenlerin politikanın bir konusu haline gelmesi ve bedene çok fazla anlamlar yüklenmesi bedeni bir yorumlama ve müdahale alanına dönüştürmektedir. Bu bakımdan eğitim, hukuk, tıp gibi kurumlar bedeni toplumsal normlara uygun hale getirme konusunda bir aracı olarak işlev görür. Toplumsal yargılar sağlıklı olmayı, özellikle kadınlar için doğurma, hatta belli sayıda çocuk doğurmayı, güzel görünmeyi; erkekler için ise güçlü görünmeyi empoze ederek bunları toplumsallaşmanın temel koşulları haline getirir. Bedenler hem nasıl bir hayat yaşadığımızın hem de nasıl bir yaşam sürdüreceğimizin kanıtları haline gelir. Modern iktidar için bedenler, erkekler ve kadınlara atfedilen toplumsal rollerin belirlenmesinde, erkek ile kadın arasında bir hiyerarşi oluşturulmasında kullanılan bir araçtır (Elçik, 2016, s. 186).

Jacques Derrida ve Michel Foucault gibi yazarlar bedeni zihne tabi kılan düşünceler yerine, bedeni iktidar ilişkilerinin hem formüle edildiği hem de direnildiği merkezi nesne

olarak öne sürmektedirler (akt. Carson, 2001, s. 94). Erkekler sözde 'üstün' zihin kategorisi üzerinde hak iddia ederken, biyolojik süreçler (menstrüasyon, gebelik gibi) kadın bedeninin yüzeyine büyük bir şekilde yazılır ve böylece kadının tanımlandığı araçlar haline gelir. Bu bağlamda feminizm de kadınların doğum kontrolü ve kürtaj gibi hizmetlere erişimini düzenleyen ataerkil bir sistem içinde kadın bedenlerinin nasıl kontrol edildiği ve aynı zamanda bedenlerinin idealize edilmiş biçimlerinin çeşitli yollarla erkek tüketimi ve cinsel zevk için nasıl nesneleştirildiği ile yakından ilgilenir (Carson, 2001, s. 98). Kadın bedeni üzerindeki süregelen denetim, kadınların hem bireysel hem de toplumsal anlamda etkili ve güçlü birer özne olmalarını zorlaştırmakta ve engellemektedir. Bu denetim ataerkil düzenin devamını sürdürmek için bir strateji olarak kullanılmaktadır.

Erich Fromm (2003) "Sahip Olmak ya da Olmak" eserinde ataerkillik üzerinden kadın olmayı açıklamaktadır. Bu bağlamda kadının "sahip olunan" olması bakımından kadının mülkiyet nesnesi olarak tabi kılınması sorununu da ele almaktadır. Fromm, içinde iktidar ilişkileri olmadan bir sahip olma durumunun söz konusu olmayacağını ifade eder. Aynı zamanda sahip olma, yeme-içme gibi yaşamsal uygulamalar açısından ele alındığında (Fromm, 2003, s. 50- 51), kadın bedeninin sahiplenilmesi konusu da bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu bakımdan sahip olma bir iktidar biçimidir ve kadın bedeni erkeğin mülkiyeti haline getirilmektedir. Özellikle de cinsellik yoluyla kontrol altında tutulmaya çalışılan kadın bedeni erkek bedeninin hükmettiği bir nesneye dönüştürülmeye çalışılmaktadır (Öztürk, 2012, s. 75). Bu anlayış kadın bedenini daha pasif bir nesne gibi gösterir ve erkek egemenliğinin kendini yeniden üretmesine hizmet eden bir düşünce biçimidir.

Bu doğrultuda Denise Riley de kadına dönüşmeyi bir nesneleşme biçimi olarak ele alır ve cinselliğin kadın bedeni üzerinden bedenlendiğini ifade eder. Kadın bedeni toplumsal olarak ve çoğu zaman da bireysel olarak eksik, tamamlanmamış ya da yetersiz bir beden olarak deneyimlenir. Kadınların ezilmesi kısmen ataerkil sembolik düzen veya kısmen bu bedenin içselleştirilmiş temsilleri tarafından ve kısmen de bunlardan kaynaklanan davranışlar, değerler ve normların bir sonucu olarak üretilir (Riley, 1988, s. 97; 106 – 107). Kadın bedeninin bu şekilde eksik, yetersiz gibi sıfatlarla nitelendirilmesi kadınların toplumdaki ikincil ve öteki konumlarının sürekli olarak yeniden üretilmeye çalışıldığını gösterir.

Eril tahakküm, özel alandan kamusal alana, tüm kurumlarda ve hatta söylem ve sembollerde kadınlar üzerindeki etkisini sürdürmekte ve bu etkinin daimî olması için mücadele etmektedir. İşte söz konusu bu baskı ve denetim mekanizması, en somut olarak da kadın bedeni üzerinde gerçekleşmektedir. Yasalar, din, ahlak kuralları aracılığıyla beden, özellikle de kadın bedeni denetim altına alınmaya, nesneleştirilmeye çalışmaktadır. Yüzyıllar boyunca biyoloji bilimi kullanılarak aslında toplumsal olarak oluşturulan, kadınlara ve erkeklere atfedilen rollerin biyolojik olarak belirlendiği, bunların doğal ve değiştirilemez olduğu ileri sürülmüştür. Bir şeyin "doğal" olarak atfedilmesi onun değiştirilemez olduğu düşüncesini bilinçlerimize yerleştirmek maksatlı bir kelime oyunudur. Toplumda kadınların erkeklere kıyasla ikincil konumda olmalarının sorumlusu bedenleridir. Daha doğrusu kadın bedeni, ona yüklenen doğurganlık, annelik, naiflik, kırılganlık gibi sıfatlarla kadının ikincil konumunun meşrulaştırılması için kullanılmakta, tahakküm altına alınmaktadır. Bedenin, bilhassa kadın bedeninin ataerki aracılığıyla tahakküm altına alınması bu sistemin en işlevsel araçlarından biridir (Elçik, 2016; Saygılıgil, 2016, s. 11 – 12).

Kadın bedeni üzerindeki tahakkümün en somut örneklerinden biri de tarihte Batı'da yaşanan cadı avlarıdır. Toplumun erkek egemen düzeninin belirlediği, kadını güçsüz, pasif ve kontrol edilebilir hale getiren kurallarına ve düzenine uymayan kadınlar "cadı avları" ile yok edilmiştir (Saygılıgil, 2016, s. 11). Günümüzde bu cadı avları o dönemdeki gibi toplu bir halde ve her zaman somut anlamıyla olmasa da devam etmektedir. Erkek egemen sistemin, ataerkinin çarkına uymayan, bu düzeni yıkmaya çalışan kadınlar gerek gündelik hayatta özel alanda gerekse çalışma yaşamında yani kamusal alanda görünmez kılınmaya, hedef gösterilerek dışlanmaya ve ötekileştirilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanında (boşandığı, kendi ayakları üzerinde durmaya çalıştığı, bir erkeğin varlığına ihtiyaç duymadığı için) babasının, abisinin, eşinin, (sözde) "toplumun" kurallarına uymadığı iddia edilen kadınların erkekler tarafından yaşam hakları ellerinden alınmaktadır. Bu bakımdan kadın bedeni yalnızca fiziksel bir oluş değil, ideolojik bir hedeftir.

Beden konusunda özellikle de Foucault'nun düşüncelerine yer vermek gerekir. Özellikle 19. yüzyılda modernleşme ile Foucault'nun deyimiyle yeni ilke haline gelen şey "toplumun bedeni"dir (Foucault, 2015, s. 38). Neredeyse tıbbi bir biçimde korunması gereken tek şey bedendir. Modern iktidar, uygulamaları ve yaptırımlarıyla bedenler

üzerinde tahakküm kurarak gücünü meşrulaştırmaktadır. Beden bilinci ve bedene hâkim olma ancak iktidarın bedenleri kuşatması ile mümkün hale gelmiştir. İktidar bedeni çalıştırır, davranışa nüfuz eder, ancak bunu sadece baskı ve cezalandırma ile yapmaz; arzu ve zevkle iç içe girer, bilgiyi üretir ve böylece daha derinlere nüfus eder. Bireyleri işleyerek rıza üretir (Foucault, 2015, s. 39; 49).

Foucault, toplumun artık gösteri değil gözetim toplumu olduğunu söyler. İmgelerin yüzeyinin altında bedenler derinlemesine işlenir. Mesele, bireyin güzel bütünlüğünün toplumsal düzenimiz tarafından kesilmesi, bastırılması, değiştirilmesi değil, daha ziyade bireyin bütün bir güçler ve bedenler tekniğine göre onun içinde dikkatlice üretilmesidir. Ona göre bizler panoptik bir makine içerisindeyiz (Foucault, 1995, s. 217). Bu kavram bizi Bentham'ın Panopticon ütopyasına götürmektedir. Panoptikon merkezde bir kulenin ve arkasında bir ışığın olduğu ve gözetleyenin görülmediği ancak gözetlenenlerin alenen görüldüğü bir gözetim düzeneğini ifade eder. Böylece gözetlenen özneler, kulede bir gözetleyen olduğunu göremeseler bile gözetlendikleri düşüncesiyle hegemonyayı içsel olarak benimserler. Gözetlenen özneler bu ütopyada arzulandığı üzere normları içselleştirirler ve iktidarın yeniden üretilmesine katkı sağlarlar. Gözetlendiği düşüncesi, özneyi kendi kendinin gözetleyicisi haline getirir (Gambetti, 2008, s. 2; Elçik, 2016, s. 188). Bu bağlamda 17. yüzyıl itibariyle geliştirilen gözetim, kontrol, sınıflandırma, akılcılaştırma, mekânsal düzenleme, ayrıştırma teknikleri ile bireysel bedenlerin belli normlara uyumlu hale getirilmesi mümkün kılınmıştır (Gambetti, 2008, s. 2).

Foucault bedenlerin denetim altına alınmasını biyopolitika ile açıklamaktadır (Foucault, 2003). Kapitalizm ile birlikte iktidar biyopolitika aracılığı ile bedenleri kontrol altına almayı hedefler. Foucault'ya göre iktidar, 17. yüzyıldan itibaren kendini, disiplin iktidarı olarak gösterir. Bedenin özenli kullanımı ve hayatın hesaplı planlanışı ile bireyleri, bedenleri denetim altına alır. Foucault, biyopolitikayı kapitalizmin, üretici bedeni toplumsallaştıran, disipline edici biçimine bağlar. Kapitalist toplumda önemli olan biyopolitikadır, biyolojik, somatik, bedensel olandır. Böylelikle biyopolitika esas olarak biyolojik olanla, bedensel olanla ilişkilendirilir. En geniş anlamı ile beden politikasıdır. Ancak Byung-Chul Han, günümüzde neoliberal politiklar ile ruhun da işin içine katıldığını, yalnızca bedenlerimizin değil ruhumuzun da iktidar tarafından denetim altında tutulduğunu ileri sürer ve hatta beden kontrolünün yerini ruh kontrolüne bıraktığını belirtir; çünkü artık şeyler değil enformasyon, programlar gibi şey olmayan

varlıklar üretilmektedir (Han, 2014). Buradan yola çıkarak özellikle günümüzde sosyal medyanın kullanımının artması, her türden bilgiye erişimin kolaylaşması ile hem bedenlerimizin hem de ruhumuzun kontrol altına alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. İktidar ve toplum, nelerin doğru, yanlış, iyi, kötü, güzel ya da çirkin, arzu edilen ya da beğenilmeyen olduğu ile ilgili kişilerin algıları ve beğenilerini şekillendirerek aslında psikolojimiz yani ruhumuzu kontrol altına almak suretiyle bedenlerimiz üzerinde tahakküm kurmaktadır. Beden üzerindeki tahakküm toplumdaki tüm bireyleri kapsamakla birlikte, genellikle bu tahakkümün kadın bedeni üzerine daha yoğun bir şekilde çökmüş olduğu aşikardır. Bir futbol müsabakasında "doğal" olan normal doğum pankartı açılarak[5] (BBC News Türkçe, 2025), vajinal doğumunun "normal olan" olarak adlandırılması aracılığıyla kadının bedeni üzerinde tahakküm kurulup kadının kendi bedeni üzerindeki söz hakkının elinden alınmaya çalışılmasının yanında bu pankartın on bir erkek tarafından taşınması da dikkat çekicidir. Bu tür müdahaleler, kadın bedeninin hem kamusal hem de özel alanda denetim altında tutularak temelde yine ataerkil sistemin sürekliliğini sağlamayı mümkün kılmayı hedeflemektedir.

Judith Butler, bedeni bedensellik ve bedenlenme açısından ele alır. Toplumsal cinsiyetin performatif olduğunu ileri sürer ve sorunun asıl kaynağının eylemler ve bu eylemlere yol açan toplumsal yasalar olduğunu ifade eder. Bir başka deyişle ona göre dişil beden ya da eril beden ille de kültürel olarak hiyerarşik biçimde kadın ve erkek olarak kurulmak zorunda değildir. Bu kurgu kadını ve onun bedeninin bir sorun olarak algılanması sorunsalının devam etmesine neden olacaktır. Bedensel eylemler kimliğin yansıtılması değildir. Bedensel eylemler, toplumsal normlar ve söylemlerle düzenlenmiş ve anlamlandırılmıştır. Mesele, biyolojik bağlamdan sıyrılmak değildir. Bu biyolojik farklılıkların ayrımcılık olmadan yayılmasıdır (Butler, 2020).

Butler (2020), feminist teorisyenlere göre toplumsal cinsiyetin, bedenin üstlendiği kültürel anlamlar bütünü olduğunu ifade eder. Ancak Butler, durumu bu haliyle ele almanın bedeni edilgen kıldığını, biyoloji kaderdir formülasyonunda olduğu gibi bu sefer de kültürü kader haline getirdiğini ileri sürerek buna karşı çıkarak bedenin kendisinin bir

[5] Süper Lig 2024-2025 sezonunun 31. Haftasında 13 Nisan 2025 Pazar akşamı oynanan Sivasspor-Fenerbahçe maçında ev sahibi Sivassporlu futbolcular sahaya çıkarken Sağlık Bakanlığı'nın vajinal doğuma teşvik için yürüttüğü kampanyanın pankartını taşımıştır. Üzerinde "Doğal olan normal doğum" yazan pankart başta kadın hakları kuruluşları olmak üzere çok sayıda kadının tepkisini çekmiştir.

"inşa" olduğunu ileri sürer. O'na göre, kültürel olarak zihin erillik ile beden ise dişilik ile bağdaştırılmaktadır. Bir başka deyişle kadınlar erkeklere göre daha fazla bedenselleştirilmiştir. Erkeğin mevcudiyeti cisimsizleşmiş iken kadının bedeni, aksine, yadsınmış ve kötülenmiş cisimliliğin dişil alana yansıtılmasıyla bir bedensellik olarak kurgulanmıştır. Sonuçta dişi cinsiyet bedeniyle sınırlı kalır, erkek bedeni ise tümüyle yadsınır ve mutlak bir özgürlüğün bedensel olmayan aracı haline gelir (Butler, 2020).

Bu bakımdan, insan bedeni, hastalık, doğum, cinsellik gibi biyolojik faktörler içerdiğinden daha fazla doğallaştırma riski taşımaktadır. İktidar da ideolojilerini doğallaştırıcı bir söylemle destekleyerek yaygınlaştırmaya çalışmaktadır (Elçik, 2016, s. 189). Dolayısıyla erkek ve kadın arasındaki var olduğu ve doğal olduğu ileri sürülen ve abartılan farklılıklar üzerinden bedenleri aracılığıyla kadınların toplum içerisindeki ikincil konumları pekiştirilmektedir.

Kadın bedeninin toplumsal cinsiyet tarafından nasıl şekillendirildiğini açıklayan Iris Marion Young (1990), kadın bedenine dair deneyimin çelişkili doğasına odaklanmaktadır ve kadınların kendi bedenleriyle kurdukları ilişkilerin karmaşıklığına değinir. Çünkü kadınlar bir yandan bedenlerini hareket edebilen, bir kapasiteye sahip bir varlık olarak deneyimlerken, bir yandan da dışarıdan görülen, nesnelleştirilen bir "şey" olarak deneyimlerler. Hem özne hem nesne olma hali olarak ifade edilebilecek bu durum, kadınların bedenleri ile kurdukları ilişkinin ve hareketlerinin bazı çelişkiler içermesine neden olur. Sözgelimi, kadınlar bir şeye yönelmek istediklerinde kendilerini geri çekerek yapmak istedikleri eylemi tam kapasite ile yapmazlar. Young, kadının dünyaya yönelmek istediğini ama bu yönelmenin özgür olmadığını; "kibar ol", "fazla yer kaplama", "dikkat çekme", "ağır başlı ol", "koşma", "zıplama" gibi öğrenilmişlikler nedeniyle hareketin öncesinde ya da hareket sırasında kendini sınırlama alışkanlığının devreye girdiğini ifade eder. Bu toplumsal uyarıların içselleştirilmesi, içsel sınırlamalara yol açar. Bunun yanında, kadın sürekli olarak bir gözlem ve kontrol altında tutulmaktadır. Bu durum da hareketin doğrudan ve içten gelen niteliğini bozar ve kadının bedensel yönelimi, kendiliğinden olmaktan ziyade denetimli ve dikkatli hale gelir. Bunun sonucunda kadın, bedenini bir tür izlenen nesne olarak deneyimler.

5.1 Spor-Beden İlişkisi ve Sporda Toplumsal Cinsiyetin İnşası

Bu noktada bedenin konumuz açısından önemine değinmekte yarar vardır. Spor ve beden yakından ilişkilidir; çünkü spor aktiviteleri bedensel faaliyetler aracılığıyla yürütülür.

Toplumsal olarak cinsiyetlendirilen bedenler spor alanında kadınlar için hem ayrıştırıcı hem de sınırlayıcı bir unsur haline getirilir. Buna ek olarak sporun fiziksel bir alanın ötesinde toplumsal ve kültürel bir alan olduğunu hatırlamak kadınların bu alandaki deneyimlerini anlamlandırmak ve görünür kılmak açısından önemlidir.

Spor faaliyetleri toplumların temel göstergelerinden biri olarak ifade edilmektedir. Bir ülkede hangi sporların ne yoğunlukta ve kimler tarafından gerçekleştirildiği, bir başka deyişle, spor faaliyetlerin özellik ve nitelikleri o ülkenin sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olabilir (Uğurlu, 2018, s. 61). Kadınların hangi sportif faaliyetlerde ne sıklıkla yer aldıkları ülkelerin gelişmişlik seviyelerine, kültürel yapılarına göre farklılık göstermektedir.

Spor alanını yaşayan da yaşatan da bedendir. Bedenin sadece et, kemik ve kandan ibaret olmadığını, sosyal ve kültürel süreçler tarafından şekillendirilen bir yapı olduğunu anlamak adına spor muazzam bir sosyal alandır (Koca, 2016b, s. 24). Bu bakımdan biyolojik bedenin spor alanında sağlam bir zemini vardır. Bu alanda yapılan çalışmalar bize bedenlerin spor pratiklerinde merkezi olmasının yanında, sporun kendine özgü eyleme, temsil etme ve düzenleme biçimleri gibi sporda en az bedenin merkeziliği kadar önemli ancak sporu diğer sosyal alanlardan ayıran temel noktalar olduğunu göstermiştir (Koca, 2016a, s. 10). Sporda kadınlar fiziksel yetkinlik ve yeterlikten çok toplumsal cinsiyet normlarına ne denli uyum sağladıklarıyla değerlendirilirler. Bu bakımdan kadınlar bu alanda bedenleri üzerinden yargılanmakta ve ötekileştirilmektedir.

Spor, toplumsal yapı ve kültürle yakından ilişkilidir; ancak günümüzde sosyal bilimler alanında spora ilişkin çalışmalar artmış olsa da uzunca bir süre yalnızca ve hala ağırlıklı olarak sosyal bilimlerden ziyade doğa bilimlerinin alanı olarak görülmektedir. Bunun temel sebeplerinden biri, sporun yoğunlukla biyoloji ile ilişkilendirilmesidir. Burada üzerinde durulması gereken durum toplumsal belirleyicilerdir. Sporun bu denli biyoloji ile ilişkilendirilmesi, onun toplumsal değil, güç, zeka, beceri gibi (erkeğe atfedilen özellikler) doğuştan gelen yeteneklerin belirlediği bir alan olduğu izlenimini oluşturur (Hacısoftaoğlu ve Akcan, 2015, s. 14).

Sporcu bedenin inşası, onun toplumsal cinsiyetlenmesine ve bedenselleşmesine imkân veren uygulamalar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bedenselleşme kavramı, doğal/fiziksel benliğin kültürel pratikler tarafından kurgulanmasıdır ve bu bakımdan beden yerine bedenselleşme kavramına odaklanmak önemlidir. Bedenselleşme, bedenleşen benliği ve

kendi fizikselliğinden çözülemeyen benliği içermektedir (Koca, 2016b, s. 25). Bedenselleşmiş benlikler, antrenmanlar, yarışmalar, testler gibi spor uygulamaları yoluyla yeniden üretilirler. Bedenselleşen ve toplumsal cinsiyetlendirilen sporcu bedene, biyolojik cinsiyetine göre hangi sporları yapabileceği gösterilir. Belki de en birincil cinsiyetlendirme pratiği, kadın ve erkeklerin yarışmalarının belli sınırlarla ayrıştırılmasıdır. Bunun temelinde, cinsiyetler arasındaki sınırı kesinleştirme iddiası yatar. Bu bakımdan spor, başlı başına bir cinsiyetlendirme pratiğidir (Koca, 2016b, s. 25 – 26).

Spora katılım konusunda cinsiyet eşitliği tartışmaları 1980'li yıllarda hız kazanmış, konu ile ilgili farklı ülkelerde akademik ve politik toplantılar düzenlenmeye, araştırmalar yayımlanmaya başlanmıştır. Ayrıca feministler, kadın ve spora dair politikalar üretmek adına örgütlenmeye başlamışlardır. Bu çabaların sonucunda, 1944 yılında Brighton İngiltere'de düzenlenen ilk dünya kadın ve spor konferansı sonucunda Brighton Deklarasyonu[6] imzalanmıştır. Bu deklarasyon bugün dünyanın birçok spor kurumu tarafından imzalanmıştır (Koca, 2016a, s. 8).

Spor, -yukarıda Foucault'nun görüşlerinde aktarılan ve bedenimizi kontrol altında tutmaya çalışan- ataerkil kapitalizmin ihtiyaçları adına bedeni biçimlendiren, kontrol ve disipline eden pratikler bütünü olarak ifade edilmektedir. Ancak bazen spor ve bedenin şeffaf olduğu; kültür, politika ve ekonomiden bağımsız olduğu, sporda önemli olanın fiziksel güç ve fiziksel performans olduğu, bir başka deyişle yalnızca biyoloji ve fizyolojinin egemen olduğu bir alan olduğu gerekçesiyle kültürel politikaların işlemediği gibi bazı yanılsamaların oluşabileceği söylenmektedir (Cahn, 1994; Koca ve Bulgu, 2015). Ancak belirtmek gerekir ki spor, bu biyoloji ve fizyoloji baskın yapısı nedeniyle mevcut farklılıkların normalleştirilerek ve abartılarak toplumsal cinsiyet ideolojilerine hizmet etmektedir. Kadın ve erkek arasındaki bu farklılıkları eşitsizlik haline getirmektedir (Koca ve Bulgu, 2015, s. 14). Spor beden ile ilişkili olduğundan bedenler üzerindeki iktidarın spordan bağımsız olacağını düşünmek, spor ve iktidar ilişkilerini görmezden gelmek yanıltıcıdır. Bunun yanında açık bir şekilde görülmektedir ki kadın

[6] Detaylı Bilgi için: https://www.icsspe.org/sites/default/files/Brighton%20Declaration.pdf

bedeni üzerindeki denetim sporda da devam etmektedir ve fizyolojik farklılıklar eşitsizlik üretme konusunda zemin oluşturmak adına kullanılmaktadır.

Spor sınırları belli bir alan gibi görülebilir; ancak aslında çok geniş coğrafya ve kültüre yayılmıştır. Spor, bireysel anlatıların kültürel ve politik anlatılarda konumlanabildiği çoklu anlamlar dünyası olarak ifade edilir ve bedenselleşmiş benliklerin fiziksel olarak hareket ettikleri bir alandır. Spora dair tüm anlam ve kimlikleri kesen bedendir. Temelde bir fiziksel aktivite olmakla birlikte spor, aslında tarihsel ve mekânsal bir noktaya bağlı olmadan neredeyse tüm toplumlarda var olan oldukça önemli bir toplumsal olgudur. Sporun bu bahsedilen heryerdeliği onu kültürel, ekonomik ve politik bir ilgi alanı haline getirmektedir (Koca, 2016b, s. 18 – 19).

Sporun her yerde olmasının yanında, farklı toplumsal kategorilerle de (cinsiyet, sınıf, etnisite gibi) ilişki içerisindedir. Bu bakımdan spordaki cinsiyetlendirilmiş uygulamaların sorgulanması için spor ve bu kategoriler arasındaki ilişkilerin de sorgulanması gerekir. Spor gibi odağında iktidar olan tüm pratikler kadın ve erkek kimliklerinin nasıl inşa edildiğinin incelenebileceği alanın bir parçasıdır (Tekeli, 1990'dan aktaran Hacısoftaoğlu, 2021, s. 97). Spor da eril iktidarın, diğer bir deyişle erkek egemen iktidarın biyolojiye dayandırılarak yeniden oldukça meşru bir zeminde üretildiği pratiklerden biri olması dolayısıyla bu incelemelere katkıda bulunur. Spor, yalnızca bedenlerin eylediği bazı etkinlikler ya da bir eğlence aracı gibi görünmekle birlikte aslında farklı toplumsal kurum ve kategorilerle yakın ve karmaşık bir ilişki içerisindedir (Hacısoftaoğlu, 2021, s. 97).

Spor hem sosyal değişimin hem de sosyal kontrolün önemli bir aracı olarak hareket eder ve genel olarak toplumdaki kadın rollerini değiştiren ve tanımlayan karmaşık bir olgudur. Spor, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerinin tanımlarını çevreleyen gerilimleri yaratır ve yansıtır ve belki de diğer tüm kurumlardan daha açık bir şekilde statü, işlev ve gücün biyolojik farklılıklar temelinde nasıl dağıtıldığını ortaya koyar. Bedenin kadın tanımlarındaki özel yeri ve kadın sporunun fiziksel normlara yani kadınları en çok kontrol eden ve ikincilleştiren faktörlere saldırısı nedeniyle, kadınların spora katılımının önündeki engeller en son yıkılan engellerdendir. "Muhafazakar" bir kurum olarak spor, idealize edilmiş ve baskın değerleri yayan, onaylayan ve pekiştiren ritüeller, semboller ve önyargılarla yüklüdür. Ataerkil kontrolün diğer biçimleriyle ilişkili, esasen erkeklere ait bir koruma alanı olarak spor, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve erkek egemenliği ve

ayrıcalığının ilke ve uygulamalarını hayatın diğer alanlarında somutlaştırır ve yeniden yaratır. Sporun "erkeksiliği", kadınların fiziksel ve duygusal açıdan zayıf olduklarına dair algılara karşı koyma çabalarında sporu, kadınların nüfuz etmeye çalıştıkları bariz bir alan haline getirmektedir. Bu nedenle spor, kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğine giden yolda ne kadar yol kat ettiklerini ve daha ne kadar mesafe kat etmeleri gerektiğini gösteren mükemmel bir göstergedir ve toplumun genelini ve kadınların içine gömülü olduğu sosyal ilişki kalıplarını anlamak için çok önemlidir (McCrone, 2014, s. 1 – 2).

Spordaki toplumsal cinsiyet ilişkilerini, daha geniş bir şekilde toplumsal cinsiyet ile bağını ortaya çıkaracak şekilde ele almak önemlidir (Messner, 2011). Spor alanında süregelen kabulleri ve normalleştirme süreçlerini ortaya çıkarmak ve sporcuların başarı için nasıl bir yolda yürüdüklerini anlamaya çalışmak bu bağı görünür kılmak için gereklidir (Hacısoftaoğlu, 2021, s. 94). Bu bağlamda spor yalnızca bir fiziksel mücadele alanı ya da yarışma olarak değil toplumsal cinsiyetin yeniden tanımlandığı ve yeniden üretildiği, kimi zaman da derin bir şekilde sorgulandığı bir inceleme alanı halinde gelmektedir.

5.2 Erkek Egemen Spor Kültürü ve Sporda Kadının Ötekileştirilmesi

Sporda erkek egemen bir anlayış söz konusudur ve bu erkek egemen anlayış spor alanını üstün fiziksel özellikler, yüksek performans, başarı, yetenek, hırs ve rekorlarla tanımlamaktadır. Dayanıklılık, fiziksel güç, rasyonellik, rekabetçi olma gibi değerler, modern toplumlarda eril değerler olarak ifade edilmekte ve bu değerler sporda başarının olmazsa olmazları olarak kabul edilmektedir. Modern sporun performansın temel alındığı bir anlayışa sahip olması ve bu anlayışın değerli kıldığı beden sermayesi ideal erkek bedeni temel alınarak kurgulanmaktadır. Bu durum bize, spor alanının eril değerlerle örülü cinsiyetlendirilmiş bir alan olduğunu gösterir niteliktedir. Bu nedenle spor, tarihsel ve kültürel olarak cinsiyetlendirilmiş bir alandır ve bu nedenle de kadınların spor tarihi, aslında bir direniş tarihidir (Koca, 2016b, s. 23; 24).

Kadınlar, tarih boyunca spor müsabakalarından dışlanmışlardır. Spor müsabakalarının en eskilerinden biri olarak bilinen olimpiyatların doğduğu Antik Yunan'da kadınlar, antik Olimpiyat Oyunları'ndan dışlanmış ve kadınların rolü sadece tezahürat yapan seyirciler olarak görülmüştür (Lumpkin, 2010, s. 343). Günümüzde kadınların spor içerisindeki görünürlüğü giderek artsa da geçmişten bugüne geleneksel olarak fizyolojik farklılıklara dair inançlar, kızların ve kadınların spordan neredeyse tamamen dışlanmasına neden

olmuştur. Ancak, kadınların erkekler kadar güçlü olmadığı, fiziksel açıdan daha küçük ve dolayısıyla erkeklere kıyasla daha dezavantajlı olduğuna dair inançların zamanla gerçeği yansıtmadığı, bazı kadınların, bazı erkeklerden daha üstün fiziksel yeteneklere sahip olabildiği zamanla ortaya konulmuş olsa da (bazı kadın sporcular, kendilerine konulan sınırlamaları aşarak erkeklerden daha hızlı ve daha uzun süre koşmuş ve yüzmüş, bazı kadınlar erkeklerle birlikte ve onlara karşı profesyonel düzeyde yarışmış ve yüksek seviyede kas gücü ve dayanıklılığa ulaşmış, eskiden yalnızca erkeklere ait olan spor becerilerinde ustalaşmış olsalar da) kadınların fiziksel potansiyeli henüz tam olarak bilinmemektedir. Çünkü kadınlar sporda fırsat eşitliğini henüz elde edememişlerdir (Lumpkin, 2010, s. 343).

Bu bakımdan spor sosyolojisinin tarihi, sporun erkek egemenliğinin ve cinsiyet farklılığına ilişkin egemen fikirlerin uzun tarihini ve bu alandaki akademik söylemlerin erkek egemenliğini yansıtmaktadır. Cinsiyetler arasındaki farklılıkların kültürel değil biyolojik olduğu, kadın ve erkek için uygun olan sporların farklı olduğu ve erkeklerin sportif üstünlüklerinin "doğal" olduğu yönündeki geleneksel varsayımların aşılması oldukça meşakkatli bir süreç olmuştur (Hargreaves, 2007, s. 47). Görülüğü üzere, spora ilişkin bilimsel söylemler dahi -ileri sürdükleri nesnelliğin aksi biçimde- toplumsal cinsiyet körüdür ve eril varsayımlarla doludur.

Spor alanına toplumsal cinsiyet penceresinden bakmak; sporu, toplumsal cinsiyete dayalı kültürel bir pratik olarak incelemek spor alanındaki iktidar ilişkilerini anlayabilmek adına gereklidir. Spor, geçmişten bugüne erkeksi cinsiyet rolü özellikleri gerektiren erkek etkinliği olarak kabul edilmekte, üstün sportif performans erkeklere özgü olarak görülmekte ve erkeklikle bir tutulmaktadır. Sporda kadının ikincil konumunun meşrulaştırılması, erkek ve kadın arasındaki biyolojik farklılıklar temel alınarak, bu biyolojik farklılıklar üzerinden erkek üstünlüğü vurgulanarak ve pekiştirilerek başlar. Kadının bu (ikincil) konumu, biyolojik farklılıkları besleyen sportif etkinliklerin algılanma biçimi ile ilgilidir. Sportif etkinlikler genellikle yüksek performans, "üstün" (kime ve neye göre üstün?) fiziksel özellikler, başarı, hırs ile tanımlanmaktadır ve bu tanımların dışında kalanlar kısıtlamalarla karşılaşmaktadır. Bu algılar kadının toplumsal ikincilleştirilmesini derinleştirmekte ve spor alanında var olan eşitsizliği meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. Bunun temel sebebi, erkek bedeninin ötekisi olarak kurulan kadın

bedenine cinsellik üzerinden vurgu yapılması, kadın sporu cinselleştirilirken erkek sporunun atletik bir deneyim olarak addedilmesidir (Koca ve Bulgu, 2005, s. 4 – 5).

Bu bakımdan öncelikle sporda, spora özgü olarak ifade edilen özellikler (egemen) eril değerler bakımından sorgulanmalıdır. Çünkü sporda kutlanan değerler genel olarak eril değerlerle özdeştir. Bu değerlerin değişimine yönelik adımların atılmaması, kadınların aleyhine işleyen bir durumdur. Kadının spora katılımını sadece sayısal artış anlamında bir eşitlikle değerlendirmek spordaki egemen değerlerin dezavantajlı konumda olan kadınlar üzerindeki etkisinin görülmesinde ve sınırlama ve sorunların ortaya çıkarılmasında yeterli olmayacaktır (Hacısoftaoğlu, 2021, s. 96). Kadınların yalnızca görünür olması değil bu görünürlüğün hangi değerler, hangi iktidar ve güç ilişkileri içerisinde gerçekleştiği de sorgulanmalıdır. Aksi halde gerçek anlamda bir eşitlikten bahsetmem mümkün değildir.

Kadının bedenine yüklenen onun hassas, savunmasız, kırılgan olduğuna yönelik anlamlar ve bu bağlamda kadının narin" yapısı söylemi, onu fiziksel güç ve/veya uzun çalışma saatleri gerektiren sektörlerden, spordan, uzak tutulmasına yol açmaktadır. Bu durum aynı zamanda erkeği de yalnızca bu alanlara hapsedeceğinden eşitsizliğin derinleşmesine de sebep olmaktadır (Erhart, 2016, s. 188). Kadın ve erkek arasında var olduğu sürülen farklılıklar bağlamında yaratılan ikilikler hem kadınları dışlar hem de aynı zamanda erkekleri belli kalıplara hapseder. Bu da toplumsal cinsiyetin iki yönlü de işlediğini gösterir ancak her zaman kadınlar için daha ağır sonuçlara yol açtığı gerçeğini değiştirmez. Ezilmişlikler, ötekileştirmeler, dışlamalar ve zorlanmalar arasındaki hiyerarşi göz ardı edilemez.

Kadın bedeni sporda, "belalı" bir beden olarak sunulmaktadır. Kadın sporcuların 'belalı' bedeninin sporun tarihsel olarak yücelttiği ve değerli gördüğü beden normlarının dışında olduğu ileri sürülür. Spor alanında, kaslı olmak ve fiziksel güç gibi erkek beden sermayesi ve bunu kutlayan saldırganlık, rekabet gibi eril değerlerin önemsenmesi ve bu sermayenin dışında kalan (kaldığı ileri sürülen) sporcu kadınların sporcu/kadınlık paradoksu yaşamalarına ve bu alanda var olabilmek için verdikleri mücadelelerinde bazı stratejiler uygulamak durumunda kalmalarına neden olabilmektedir (Koca, 2016b, s. 28).

Özellikle erkeksi olarak algılanan sporlardaki kadın sporcular antrenörler, hakemler, seyirciler, medya, spor yöneticileri, potansiyel sponsorlar tarafından olumsuz tavırlara maruz kalmaları nedeniyle kadınlıklarını vurgulama çabası göstermektedirler. Bir erkek

alanı olduğu ileri sürülen ve bu yönde algılanan sporda aktif olan birçok kadın, hegemonik erkekliğin tüm özelliklerine sahip erkek sporcu kimliği altında kendi sporcu kimliğini oluştururken kendini, kadınlığını ön plana çıkarmak zorunda hissetmekte, bu nedenle de makyaj yapma, daha kadınsı kıyafetler giyme, daha "kadınsı" davranışlarda bulunma gibi stratejiler geliştirmek durumunda kalmaktadır. Bunun yanında, kadın sporcuların toplumda bu tür davranışlarda bulunmaları gerektiğine yönelik beklentiler söz konusudur. Bu açıdan heteroseksüel ve kadınsı bir görünüş sunmak kadın sporcular için bir hayatta kalma ve kabul görme stratejisi olarak ifade edilmektedir. Kısacası, kadınlar spora kabul edilirler; heteroseksüelliklerini ve kadınlılarını korudukları sürece (Koca, 2006, s. 90)… Bu da spordaki varlığın yalnızca heteronormatif kalıplar içinde mümkün olduğunu ve bedenin toplumsal kabul adına disipline edildiğini gösterir.

Tüm bu deneyimlerin kuramsal arka planını anlamak adına, sporda toplumsal cinsiyete yönelik yaklaşımlar arasında yapılan temel ayrımları dikkate almak önemlidir. Bu bağlamda sporda toplumsal cinsiyet analizi yaklaşımlarında kategorik ve ilişkisel olmak üzere iki farklı yaklaşım söz konusudur (Koca ve Bulgu, 2005; Donnelly, 2015; Öztürk, 2016). Kategorik yaklaşım, farklı toplumsal sınıflar, erkeler ve kadınlar ya da farklı toplumsal kategorilerin temsilcileri arasındaki farkları belirleyip açıklamaya çalışır. Spora katılımda ve sportif faaliyetlerde gösterilen performansta cinsiyet farklılıklarına toplumsallaşma süreci ile açıklama getirmeye çalışmakta ve bireyleri erkeksi ve kadınsı olarak sınıflandırmaktadır. Bu nedenle de biyolojik determinizmle eleştirilmektedir. Bu yaklaşım, tarihsel ve kültürel bağlam dikkate alınmadığı takdirde indirgemeciliğe mahkumdur. İlişkisel yaklaşım ise daha çok liberal feminizmin eşitlik söylemleri etrafında şekillenmiştir. Hedef, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırarak kadının kendine yüklenen kadınlık kimliklerinden kurtulması ve erkek egemen olarak adlandırılan alanlarda var olabilmesidir (Koca ve Bulgu, 2005, s. 8 – 9; Donnelly, 2015, s. 44; Öztürk, 2016). Bu iki yaklaşım arasında yapılan ayrım sporda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yalnızca görünür farklılıklarla değil, tarihsel ve ilişkisel bağlamda değerlendirmenin gerekliliğini gösterir.

Sporda toplumsal cinsiyetin yalnızca fiziksel performans ve bedenle değil, aynı zamanda sembolik temsiller ve söylemler aracılığıyla da inşa edildiğini görmek gerekir. Bu bakımdan toplumsal cinsiyetin yeniden üretildiği bir diğer önemli alan da medyadır. Bu bağlamda, Cooky vd. (2015) yaptıkları çalışmada televizyon spor haberleri ve özet

programlarında kadın sporlarının dışlanmışlığını incelemişlerdir. Bulgulara göre, son çeyrek yüzyılda kızlar ve kadınların spora katılımında çarpıcı bir artış yaşanmıştır; ancak bu toplumsal değişim, spor medyasına eşit biçimde yansımamıştır. Bu haberlerde, aynı zamanda eskiden yaygın olan kadınları cinselleştirilmiş mizah nesneleri olarak sunma eğilimi azalmış, bunun yerine kadın sporcular daha çok annelik rolleriyle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Analizler, erkek sporlarına dair hikâyelerin heyecan verici, abartılı bir dille sunulması ile kadın sporlarına dair hikâyelerin genellikle sıkıcı, kuru bir dille aktarılması arasındaki keskin farkı gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda kadın sporları, hâlâ kamuoyuna erkek sporlarının daha önemli, daha heyecanlı ve dolayısıyla daha değerli olduğu mesajını veren şekillerde sunulmaktadır.

Kadınların spora katılımı artış gösterse de, bu artış her zaman sürdürülebilir olmamış; toplumsal yapı ve cinsiyet rolleri, katılımı çoğu zaman sınırlamıştır. Özellikle Türkiye'de geçmişle kıyaslandığında, genç kızların ve kadınların spora katılım oranlarında artış olmakla birlikte sporu bırakma oranlarının oldukça yüksek olduğu ifade edilmektedir. 1997 yılında Kari Fasting ve Gertrude Pfister tarafından Türkiye'de yapılan çalışmada kadınları spora katılımlarının önündeki engeller araştırılmış, yapılan görüşmeler neticesinde kadınların sporu bırakma oranlarının diğer ülkelere kıyasla daha yüksek olduğu ve bunun nedenlerinin de evlenme yaşının düşük olması, genç annelik, kadının ev içi sorumluluklarının fazlalığı, kadının sporda daha aktif hale geldikçe baba ve eşin kontrol davranışının artması olduğu tespit edilmiştir (Fasting ve Pfister, !997'den aktaran Koca ve Bulgu, 2005, s. 8).

Yukarıda da bahsedildiği gibi son yıllarda kız çocuklarının ve kadınların spora katılımı artmış olsa da toplumsal cinsiyet ideolojileri, yapısal eşitsizlikler ve cinsiyete dayalı ayrımcılık, kızların ve kadınların, erkeklerin spor dünyasındaki üstünlüğüne meydan okumasını hâlâ sınırlamaktadır. Kadınların spora katılımında yaşanan bu büyük artışa rağmen, spor liderliğinde (örneğin koçluk, yöneticilik gibi) kadınların temsili azalmaktadır (Cooky vd., 2015, s. 278). Bazı alanlarda dönüşüm gerçekleşmişken, spor medyası gibi alanlarda değişim ya çok az olmuş ya da hiç olmamıştır. Kadınların spor alanında medyada temsili oldukça sınırlıdır. Geçmişten bugüne aşağılayıcı ve cinselleştirilmiş haberler neredeyse tamamen ortadan kalkmış olsa da bu olumlu gelişme, kadın sporlarının kapsam olarak daha da gerilemesiyle gerçekleşmiştir. Artık kadın sporları yalnızca, sporcu annelik gibi geleneksel kadın rollerini vurguladığında veya

estetik ya da cinsiyet normlarına uygunluk taşıyorsa haber yapılır hale gelmiştir. Bu durum, açıkça cinsiyetçi olmasa da kadın sporlarının hâlâ "koşullu olarak" görünür kılındığını göstermektedir. Kadınlar birçok toplumsal alanda eşitliğe doğru ilerlerken, spor medyası hâlâ erkeklerin üstünlüğünü "doğal" gösteren bir alan olarak işlev görmektedir. Kadın sporlarının sessizleştirilmesi, kadınların spor tarihindeki başarılarını görünmez kılmakta ve erkek sporlarını "sporun özü", bir başla deyişle norm, kadın sporunu istisna olarak sunmaktadır (Cooky vd., 2015, s. 279 – 281).

5.3 Futbolun Cinsiyetçi Yapısı: Kadınların Dışlanması ve Bedenin Cinsiyetlendirilmesi

Sporda kadın yalnızca genel anlamda spora katılımının engellenmesiyle değil aynı zamanda belli spor dallarına katılımının engellenmesiyle de ötekileştirilmektedir. Sporun başlı başına erkek egemen bir alan olmasının yanında bazı spor dalları erkek egemenliğinin çok daha fazla gözlendiği ve kadınların katılımına yasal olarak olmasa da pratikte kapalı ya da kadın katılımının kısıtlı olduğu alanlardır. Bu spor dallarından biri de futboldur. Ülkemizde kadınların futbola katılımı oldukça azdır. Sözgelimi 1993 yılında kurulan kadın futbol ligi yaklaşık on yıl sonunda kapatılmış, ardından dünyadaki gelişmelere paralel olarak ve konunun popülerliğinin de etkili olduğunu düşündüren biçimde 2021 yılında tekrar faaliyet göstermeye başlamıştır (Türkiye Futbol Federasyonu [TFF], t.y.). Ancak hala kadın futbolunun erkek futbolu kadar popüler olmadığı, medyada yeterince yer almadığı ve futbol izleyicileri tarafından takip edilmediği aşikardır. Kadın futbolu kurumsal düzey de var olsa da ataerkil değerler sistemi tarafından çevrelenmiştir.

Bu bağlamda kadınların sporun ve bazı spor dallarına erişiminin tarihsel olarak kısıtlı olması, spordaki bir diğer cinsiyetlendirme pratiğidir. Erkeklerin hem sayısal hem de kültürel anlamda hakimiyetinde olan futbol, boks gibi spor dalları kadınlara hala oldukça mesafelidir. Sözgelimi, 1921 – 1971 yılları arasında İngiltere'de, 1955 – 1970 yılları arasında Almanya'da, 1941 – 1970 yılları arasında Brezilya'da ülkelerin spor kurumlarınca kadınların örgütlü futbol oynamaları yasaklanmıştır. Bu yasaklama kararları alınırken de gerekçe olarak kadınların fiziksel yapılarına zarar gelmesi gösterilmiştir (Öztürk ve Koca, 2015, s. 160). Medyada da ele alınış biçimiyle de güreş, boks, halter, basketbol, futbol bedensel performansları nedeniyle erkeklere atfedilen sporlardır (Öztürk ve Koca, 2014, s. 338). Bu tarihsel yasaklama ve kısıtlama pratikleri

kadınların bu alanlarda var olmalarını ve özneleşmelerini engeller. Aynı zamanda da bu tür sporların erkek bedeni ile özdeşleştirilmesini yeniden üretir.

Bazı spor dallarının kadınlara kapalıymış gibi görünmesinin nedenleri arasında spor alanında karar vericilerin, bir başka deyişle hem sporu hem de kadın sporunu kontrol eden kişilerin erkek olması, burada da erkek egemenliğinin olması, kararların eril zihniyetle alınması yer alır. Sözgelimi, Norveç, Amerika, Çin gibi ülkelerde kadın futbolunun çok daha yaygın olup çok fazla kadın futbolcu olmasına ve kadın futbolunun çok fazla seyircisinin olmasına rağmen uluslararası alanda da futbolun tepesinde olan kişilerin zihniyet ve ideolojilerinin çok da farklı olmadığını söylemek mümkündür. Eski FIFA başkanı Joseph Blatter'in (1998 – 2016) kadın futbolunu geliştirmek için bulduğu çözüm, kadın futbolcuların daha dar formalar ve daha kısa şortlar giymeleri -kadınlıklarını, cinselliklerini öne çıkarmak- olmuştur (Koca ve Bulgu, 2005, s. 12). Bir başka ifadeyle bedenine yüklenen anlamlar ve sorumluluklar ile tarih boyunca ötekileştirilen kadın, sporda -özellikle de futbolda- bedenleri üzerinden ikincilleştirilmiş ve cinsel bir obje olarak konumlandırılmıştır.

Kadınların futbol alanında dışlanmalarını açıklarken feminist kuramlar farklı perspektiflerden bu yapıyı sorgulamaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet ve futbol üzerine mevcut çalışmalarda toplumsal cinsiyet, genellikle liberal bir bakış açısından, güçle ilişkili bir toplumsal bağlam olarak ele alınmaktadır (Scraton, vd. 1999; Williams, 2003). Bu ilişkisel dinamik içerisinde, oyunda ayrıcalıklı konumları işgal eden ve bu fırsatlara doğuştan hak sahibi olarak görülen kesim erkekler ve erkek çocuklardır. Bu tahakküm hali, liberal feministler tarafından, "doğal" bir olgu olarak kabul edilmesinin eleştirisiyle birlikte açığa çıkarılmakta ve sorgulanmaktadır. Erkeklerin ve erkek çocuklarının futbola katılımının sosyokültürel süreçler tarafından doğal ve olağan gösterilmesi sürecinde, kadınlar 'öteki' konumuna yerleştirilmektedir. Bu ikili yapı içinde bir grup (erkekler) diğer grup üzerinde daha fazla güç elde ederek üstün konuma gelmekte; kadınlar ise bu güç ilişkisi içinde ikincil bir pozisyona itilmektedir (Caudwell, 2011, s. 332-333). Futbolun erkeklerle özdeşleştiriliyor olması spor alanıyla sınırlı kalmayarak toplumsal roller ve kabuller üzerinde de etki yaratır. Bu bakımdan kadınlar bu sorunla çok daha geniş alanlarda mücadele etmek durumundadır.

Bu bakımdan kadınların futbol gibi alanlarda ötekileştirilmesini yalnızca sportif değil, kültürel ve ideolojik kabuller bağlamında da değerlendirmek gerekir. Toplum tarafından

kadınların ahlaklı olmaları ve ev içinde olmak üzere çalışmaları, erkek alanı olan kamusal alana dahil olmamaları beklenmektedir (Dunkerly, 2007, s. 8). Bu bağlamda, özellikle erkek egemenliğinin baskın olduğu spor ve spor özelinde futbol gibi alanlarda bu tip kalıpyargıların yeniden üretilmesi ve pekiştirilmesi yoluyla kadınlar gerek seyirci, oyuncu, gerekse de antrenör, hakem olarak tüm futbol aktörleri bağlamında ötekileştirilmeye, futbol dünyasından uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır.

Futbolun erkeklik değerleriyle özdeşleştirilmesi yalnızca oyuncularla sınırlı değildir; taraftar kültürü ve medya söylemi de bu iktidar ilişkisini yeniden üretmektedir. Erkek egemen spor dallarının başında gelen futbol da bu erkek egemenliğini doğal farklılıklar söylemi üzerinden yürütmektedir. Sözgelimi, spor gazeteleri erkek futbol taraftarlarının şiddet ve saldırganlık içeren davranışlarına yer veren haberlerle doludur. Bu davranışlar, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri sürdürmeye hizmet eden hegemonik erkekliğin yeniden üretilmesine katkıda bulunur ve erkeğin, kimi zamanda bir "erkek sporu" olduğu ileri sürülen futbolun "doğa"sı ile ilişkilendirilir. Futbol sert bir oyundur, fiziksel güç gerektirir. Yani bir erkek oyunudur. Kadınlar erkeklere ait olduğu ileri sürülen bu özellikleri kapsayan standartlara uyum sağladıkları ölçüde kabul görürler, aksi halde diğer ötekilerin arasında yerlerini alırlar (Erhart, 2016, s. 188 – 189). Kadınların bu koşullu kabulü toplumsal cinsiyet düzeninin kadınları belirli sınırlar içinde 'kabul edilebilir' kılma çabasının bir uzantısıdır.

Cinsiyetçilik ve kadın düşmanlığı da futbol kültüründe kalıcı ve yaygın olaylardır. Kadınların erkek egemen futbol kültürü arenasına katılımı sıklıkla taciz, ayrımcılık ve istismar deneyimlerini de beraberinde getirmektedir. Cinsiyetçilik ve kadın düşmanlığı, toplumsal cinsiyete dayalı sosyal ilişkilerin toplumda ve futbol bağlamında önemli etki güçleri olmaya devam ettiğini çok keskin ve ürpertici bir şekilde hatırlatmaktadır (Caudwell, 2011, s. 330 - 331). Kadınlar eril tahakkümün hüküm sürdüğü alanlara girmeye çalışırken çoklu yönlü bir dirençle karşılaşmakta ve mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar.

Bora (2009), futbolu ve futbol ortamını erkek homososyalliğinin en güçlü kalelerinden biri, erkek erkeğe takılmanın kurtarılmış bölgesi olarak adlandırmaktadır. Sertlik ve bu sertliğe dayanıklı olmayı kanıtlama eylemi olarak futbol, erkek kimliğini tesis eden ve sınayan bir deneyim olarak yaşanır. Son on beş – yirmi yılda ailece maç seyretmenin popülerleştirerek bir hafta sonu aktivitesi olarak pazarlanması ve futbol magazinin

medyada büyük yer alarak bir tüketim nesnesine dönüşmesi kadınları da hem statlarda hem de televizyonda maç izleme aktivitelerine dahil olmaya teşvik etmiştir. Bu eğilim ülkemizde de gözlenmektedir. Bunun yanında kadınlar, tribünlerde de taraftarların ağza alınmayacak küfürlerine ve saldırgan tavırlarına eşlik ederek aslında bir nevi kadınlar için kamusal alana çıkmanın en güvenli yolunu az bile olsa erilleşmek olarak gören bir geleneği sürdürmektedirler. Ancak tribünlerde "kadın" halleriyle bulunan kadınlar da yer almaktadır ve kadınların erkek egemen bu ortama "sızması" erkeklerin yalnızca onlara ait olduklarını düşündükleri bir dünyada yaşadıkları zannını kısmen azaltmaktadır. Dünya genelinde erkek egemen söylemler, erkeğin "son kalesi" olarak ifade edilen futbolun bu homososyal saflığının bozulmasını ciddi bir tehdit olarak algılamaktadır (Bora, 2009). Bu tehdit algısı, kadınların futboldaki "öteki" konumunu belirginleştirmektedir.

Kadınlar kolluk kuvvetleri, ordu, parlamento ve belki de en önemlisi futbol stadyumları gibi geleneksel erkek alanlarına girdiklerinde, kabul görmek için erkeksi kimliklere bürünmek ve genellikle tahakküm, saldırganlık, rekabetçilik, kontrol ve bazen de sözlü ve fiziksel şiddetle karakterize edilen hegemonik erkekliği icra etmek durumunda kalmaktadır (de-feminizasyon). Bu durum, ataerkil yapıların dirençli olduğu ve toplumsal cinsiyet kalıplarının hala devam ettiği Türkiye gibi ülkelerde belki daha da fazladır (Erhart, 2013, s. 86). Çünkü Türkiye gibi kadın cinselliğini katı bir şekilde kontrol eden ve erkeklerin erkeksi hünerlerini sergilemelerini gerektiren kültürlerde, erkekler cinsel kimliklerinin olası kaybıyla daha da yoğun bir şekilde meşgul olurlar (Kandiyoti, 1987). Türkiye'de futbol, hegemonik erkekliğin en açık şekilde sergilendiği alanlardan biridir. Bu alanda erkeklik, sadece fiziksel üstünlükle değil, aynı zamanda söylemler ve günlük pratiklerle sürekli yeniden üretilir. Kadınlar ise bu düzen içinde sistematik olarak dışlanır, ötekileştirilir ve futbolun 'doğal' öznesi olarak görülmez. Bu durum, futbolun yalnızca erkeklerin alanı olduğu yönündeki ataerkil inancı pekiştirir

Bu bağlamda, Jones'un kadın futbol taraftarları ile gerçekleştirdiği araştırmalar, kadınların futbol topluluğunun meşru üyeleri olarak kabul edilebilmek için cinsiyet kimliklerini geri plana attıklarını göstermiştir; ancak bu durum kadınların kendilerini çelişkili bir konumda bulmalarına da yol açmaktadır (Jones, 2008). Kadınlar, bu erkek egemen alanlarda azınlık statüsünü aşmak amacıyla çeşitli stratejiler kullanmaktadırlar. Ancak, futbol maçlarında erkeklerin cinsiyetçi varsayımlarına uyum sağlamak yönündeki stratejiler, ataerkil hiyerarşiyi yeniden üretmekten başka bir sonuç doğurmaz. Kadınlar,

futbol ortamlarında erkeklerin tanımladığı "meşru davranış" biçimlerini kabul ettiklerinde, erkek egemenliği ve kadınların ikincil konumu pekişir. Kadınların varlığı, futbolun yalnızca erkeklere ait bir alan olduğu fikrine meydan okusa da ne yazık ki toplumsal cinsiyet düzeni büyük ölçüde bozulmadan kalmaktadır. Kadınsı bir kimlik sergileyen kadınlar düşmanlığa veya cinselleştirmeye maruz kalırken, kadınsılığı reddeden kadınlar eril değerlerin sözde üstünlüğünü meşrulaştırmaya hizmet edebilir (Forbes, vd. 2015, s. 524 – 525).

Geleneksel olarak erkeklerin arenası olarak görülen futbol kültürü içinde kendilerine yer açmaya çalışan kadınlar, futbol camiasının meşru üyeleri olarak kabul edilmek için mücadele etmektedir (Caudwell, 2011). Kadınlar, agresif ve kadınsı olmayan olarak görülmekte, varlıkları cinsiyetçi eleştirilere neden olmakta ve tüm bunlar, baskın toplumsal cinsiyet stereotiplerine atıfta bulunarak yapılmaktadır. Bazı kadınlar kadınlığı tamamen reddederek, Davis'in ‘fahri erkek olmak’ olarak tanımladığı, daha çok erkeksi bir kimlikle ilişkilendirilen özellikleri benimsemektedir (Davis, 2012, s. 7). Kadın ve taraftar ya da kadın ve futbol arasındaki sürekli müzakere, erkek egemen bir arenada meşru bir kimlik inşa etme çabasının çok yönlülüğünü teyit etmektedir (Forbes, vd., 2015, s. 525).

Bu stratejilerin kadın kimliğine yönelik sonuçları ise daha da karmaşıktır. Kadınlar, futbol katılımlarını kabul edilebilir bir kadın kimliğiyle uzlaştırmak zorundadırlar ve bu süreç, "karmaşık ve soyut" bir kimlik inşası alanıdır (Jeanes, 2011, 404). Bu karmaşık kısıtlamalar ve çelişkiler ağında başarılı bir kimlik inşası gerçekleştirememenin genel anlamda iki temel sonucu vardır (Charlton, 2007, s. 122). İlk olarak daha çok erkeksi kimlik özelliklerini benimseyen kadınlar, erkek futbol ortamında kabul görebilmekte, ancak bu kez kadın hemcinsleri tarafından eleştirilme ve dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Jeanes, 2011, 404). İkinci olarak, daha geleneksel kadınsı kimlik özelliklerini benimseyen kadınlar, futbol topluluğunun meşru üyeleri olarak görülmemektedirler (Caudwell, 2011, s. 333). Bu çelişkili ikilik kadınların sürekli sınanmasına neden olur ve aslında toplumsal cinsiyetli dünya düzeninin de devamını sağlamaya yönelik bir pratiktir.

5.4 Erkek Egemen Otorite Alanı Olarak Hakemlik: Kadının Futboldaki Liderlik Konumuna Direnç

Futbolda kadınların oyuncu, izleyici, antrenör gibi çeşitli rollerde istenmeyen olarak konumlandırılması, kadının liderlik pozisyonlarında —özellikle de hakemlik gibi otoriteyi temsil eden görevlerde— daha yoğun bir dışlanma ile karşılaşmasına zemin hazırlar. Hakemlik, kadının sahadaki kuralları uygulayıcı, denetleyici ve gerektiğinde yaptırım uygulayıcı konumda bulunması sebebiyle, erkek egemen futbol düzeninde çok daha sert bir direnişle karşılaştığı bir alan hâline gelmektedir.

Futbolda kadınlarla ilgili daha önceki çalışmalar ağırlıklı olarak kadınların ve kız çocuklarının oyun oynama fırsatlarına odaklanırken, daha yakın tarihli az sayıda çalışma kadınların futbol antrenörlüğü ve hakemliği deneyimlerini ele almıştır (Drury vd., 2022, s. 4). Futbol kulüplerinde 'çalışan' olarak kadınların deneyimlerini analiz etmek, feminizm, spor sosyolojisi ve örgütsel teoriyi bir arada kullanmayı gerektirir (Welford, 2012). Örgütlerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini inceleyen araştırmacılar, örgütlerin görünenin ve algılananın aksine toplumsal cinsiyet açısından tarafsız olmadığını göstermiştir (Acker, 1990). Bu durum spor alanında da geçerlidir ve özellikle kadınların bu alanlarda lider ve karar alıcı pozisyonlarda olması -ki bu durum sporun erkek egemenliğin karşı bir meydan okuma olarak adlandırılmaktadır- spor organizasyonlarının geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini ve söylemlerini yeniden üretmesini pekiştirir (Shaw ve Hoeber, 2003'ten aktaran Welfrod, 2012). Çünkü kadının saha içeresinde güç ve otoriteyi elinde bulunduran kişi olması, erkek egemen spor dallarının başında gelen futboldaki erkeğin bu egemenliğine tehdit olarak algılanmakta ve kadınların bu konumda olmaları erkeklerin cinsiyetlere ait olduğu ileri sürülen rollere ve cinsiyetçi söylemlere dayanarak kadınları futbolun ötekisi olarak konumlandırmalarına yol açmaktadır.

Kadınların futbol oynamak için biyolojik olarak yetersiz olduklarına dair özcü mitlerin ortadan kaldırılmasına yönelik ilerlemeler kaydedilmiş olsa da kadınların liderlik veya karar alma rollerini yerine getirme konusundaki yetersizliklerine dair asılsız varsayımlara meydan okuma konusunda ilerleme nispeten daha yavaş olmuştur (Welford, 2012; Jones ve Edwards, 2013; Reid ve Dallaire, 2019; Reid ve Dallaire, 2020).

Kadın hakemlerin futboldaki konumu sahadaki otoriteyi temsil ediyor olmaları açısından kritiktir. Çünkü erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü futbolda kadının liderlik rolüne yönelik sistematik direnci görünür kılmaktadır. Sporda ve özellikle de futbolda kadınlar,

liderlik pozisyonlarında hala yeterince temsil edilememektedirler. Erkeklik futbolda hem norm olarak sunulmakta hem de liderliğin gerektirdiği nitelikleri sağlamanın ön koşulu olarak gösterilmektedir (Burton, 2015; Drury, vd. 2022). Spor örgütleri, erkekliği spor içinde işleyiş ilkesi olarak kurumsallaştırmış, erkek aktivitesini ayrıcalıklı olarak belirlemiş ve erkekliği ve erkeksi davranışı sporda gereken uygun liderlik nitelikleri olarak güçlendirmiştir. Spor örgütlerinin cinsiyetlendirilmesi, erkeklerin ve erkekliğin kadınların üzerinde bir güç elde ettiği ve bu gücün kullanımıyla kadınların bu tür bir güce sahip liderlik rollerinden veya pozisyonlarından dışlandığı bir güç ekseni olarak işler (Shaw ve Frisby, 2006). Liderliğe ilişkin kalıpyargılar spor örgütlerinin dışında yaratılır; ancak aynı zamanda kadınların liderlik deneyimlerini etkilemek, hatta bu deneyime engel olmak için örgüt düzeyinde de kullanılır ve buralardaki kadınlar için engel teşkil eder (Cunningham, 2008).

Kadınların liderlik pozisyonları için değerlendirilme olasılığı daha düşüktür, çünkü bu pozisyonların stereotipleştirilmiş erkeksi nitelikler ve davranışlar gerektirdiği algılanır. Ayrıca, kadınlar liderlik pozisyonlarında olduklarında, öngörülen cinsiyet rolleriyle uyuşmayan algılanan nitelikler ve davranışlar gösterdikleri için olumsuz değerlendirilirler. Kendilerinden hem kadınsı hem de erkeksi nitelikleri dengede tutmaları beklenirken, bu çelişkili beklentiler kadın liderliğini sürekli olarak sorunlu ve tartışmalı kılar (Eagly ve Karau, 2002).

Günümüzde hala spor alanında çalışan birçok kadın üst düzey pozisyonlara erişimde birçok engelle karşılaşmakta ve dışlayıcı uygulamalara maruz kalmaktadırlar (Sibson, 2010, s. 396). Bu tür cam tavanların varlığı genellikle yalnızca inkâr edilmekle kalmayıp bireylerin bu tavanlara saygı göstermesi beklenmektedir (Claringbould ve Knoppers, 2012, s. 414). Bir başka ifadeyle "normal" olanın, "doğal" olanın bu olduğu algısı yaratılarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği normalleştirilmeye ve meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Liderlik aynı zamanda güç ilişkilerini de içerdiği için, bu iki kavramı birlikte ele almak gereklidir. Yapılan çalışmalar erkek liderlerin güçlerini, erkek liderliğinin egemen olmasını ve kadınların katılımının erkeklerin tanımladığı lider modeline uyanlarla sınırlı kalmasına izin veren sınırları korumak için kullandıklarını göstermiştir (Claringbould ve Knoppers, 2007'den aktaran Burton, 2015). Bu güç aidiyetini ve liderlik pozisyonlarını

kaybetmemek için de kendi güçlerini ve liderliklerini tehdit eden kadınların bu alana girmemesi için çaba göstermektedirler.

Türk Dil Kurumu tarafından "karşılaşmaları, yarışmaları kurallara uygun ve yansız olarak yöneten kimse" olarak tanımlan hakemlik (TDK Güncel Türkçe Sözlük), müsabakaları tarafsız bir biçimde yöneten ve saha içerisinde ilgili spora ait kuralları uygulamak ve adaleti sağlamakla görevli kişidir. Bu kuralların uygulanması ve adaletin dağıtımı herhangi bir cinsiyetten bağımsızdır. Hakemlik, futbolda altın üçgen olarak adlandırılan seyirci-oyuncu-hakem üçlüsünün en değerli parçası olarak görülmektedir. Hakemlik, izleyici ile futbolcu arasında köprü görevi görürken, aynı zamanda rakipler arasındaki dengeyi de sağlar (Orta, 2002 ve Radnedge, 1997'den aktaran Engin, vd. 2019, s. 57).

Benzer şekilde Jones ve Edwards (2013), erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü bir spor dalı olan futbolda toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın kadının hem futbol oynadığı hem de (hakemlik, antrenörlük gibi alanlarda) oynamadığı rollerde devam ettiğini; ancak sporda ve dolayısıyla futbolda oynayan ve oynamayan roller arasında önemli farklar olduğunu savunarak oynamayan roller ve özellikle hakemlik söz konusu olduğunda, erkekler ve kadınlar arasındaki temel (biyolojik) farklara atıfta bulunmanın alakasız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü hakemlik, biyolojik ya da psikolojik farklılıklarla ilişkilendirilemeyecek şekilde bilgi, dikkat ve tarafsızlık gerektiren bir roldür. Kadınların hakemlik gibi rollerden dışlanmasını haklı çıkarmak için bu tür sözde farklılıklara atıfta bulunmak asılsızdır ve cinsiyetçidir.

Ancak ne yazık ki, günümüzde kadınların futbolda, hakem, yorumcu ve fizyoterapist gibi pozisyonlarda istihdam edilmeleriyle birlikte önemli olumlu değişiklikler yaşanmasına rağmen, kadınların katılımı hâlâ marjinalize edilmekte ve profesyonel futbol büyük ölçüde erkeklere özgü bir alan olarak kalmaktadır. Kadınların erkek futboluna dahil olması, bu alanı sahiplenen erkekler tarafından statülerine yönelik bir tehdit olarak algılanmakta ve bu nedenle kadınlar cinsiyetçi tepkilerle dışlanmaktadır. Örneğin, 2006 yılında Luton Town futbol kulübünün dönemin teknik direktörü Mike Newell, kadın yardımcı hakem Amy Rayner'ın bir profesyonel futbol ligi maçında görev yapmasını hem kişisel olarak hem de İngiltere Futbol Federasyonu'nu hedef alarak kamuoyu önünde sert biçimde eleştirmiştir. Newell, "Burada olmamalı. Bu cinsiyetçi gibi görünebilir ama ben zaten cinsiyetçiyim... Bu ülkede siyasi doğruculukla ilgili bir sorunumuz var ve kadınları oyuna dâhil etmek hakemliği geliştirme yolu değildir... Zaten yeterince yetersiz hakem

ve yan hakemimiz var; eğer kadınları da getirmeye başlarsanız daha büyük sorunlar yaşarsınız." şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Forbes, vd., 2015, s. 521 – 522).

Özellikle erkek futbolunda, hakemlik rollerinde hala önemli bir kadın eksikliği bulunmaktadır (Drury, vd., 2022). Kadınların profesyonel erkek futbolundaki hakemlik, antrenörlük gibi oyuncu dışı rollerde yer alması, güçlü bir dirençle karşılaşmaktadır. Kadın futbol hakemlerinin profesyonel erkek liginde yeterliliği ve uygunluğu sorgulanarak hem futbol camiasında hem de genel kamuoyunda geniş çaplı tartışmalar yaşanmıştır. Kadın hakemlerin özellikle elit düzeydeki erkek maçlarında görevlendirilmesi, hâlâ tartışmalı ve itirazlara açık bir konudur. Çünkü toplumsal cinsiyete dair beklentiler ve egemen erkeklik normları, futbolu ve hakemliği "erkeksi" bir faaliyet olarak çerçevelemektedir (Jones ve Edwards, 2013, s. 209).

Kadın hakemler futbola dahil olmuş olsalar da 'futbol hakemi' özne konumlarını üreten cinsiyetçi iktidar rejimleri tarafından sürdürülen baskın hakemlik idealleri ve pratiklerine göre performans göstermeleri gerekmektedir. Gerçekten de araştırmalar, futbol kimliklerini ve deneyimlerini şekillendiren söylemlerin, sportif mükemmellik ve uzmanlık norm ve ideallerinin aksine, erkekliği yüceltmeye devam ederken kadınlığı ikincilleştirdiğini göstermiştir (Reid ve Dallaire 2020, s. 762).

Kadın hakemlerin erkeklerin yoğun olduğu alanlarda görünürlük kazanmalarının yanı sıra kararları ve yetkinlikleri de sistematik olarak sorgulanmaktadır. Kadın hakemler erkek egemen futbol kültüründe hem açık cinsiyetçi saldırılara hem de daha örtük, "şakalaşma" kisvesi altındaki ayrımcılıklara maruz kalmaktadır. Bu durum, kadın hakemlerin kimliklerini sürekli olarak yeniden müzakere etmelerini ve "sadece hakem" olarak değil, "kadın hakem" olarak konumlandırıldıklarının farkında olarak hareket etmelerini gerektirmektedir. Forbes vd, yürüttükleri çalışmalarında kadın futbol hakemlerinin cinsiyetçi tutumların üstesinden gelebilmek için toplumsal cinsiyet kalıplarını oyunun temel bir parçası olarak kabul ederek cinsiyetçi istismarı küçümseme veya görmezden gelme eğiliminde olduklarını tespit etmişlerdir (Forbes, vd., 2015).

Yukarıda anlatılanlar, kadın hakemlerin yalnızca işlerini yapmalarının yeterli olmadığını, aynı zamanda kimliklerini ve duruşlarını da sürekli yeniden düşünmek zorunda kaldıklarını gösterir. "Yeniden müzakere" ile kastedilen, kadınların nasıl konuşacaklarını, nasıl davranacaklarını, otoritelerini nasıl göstereceklerini her seferinde yeniden tartmalarıdır. Çünkü onlar "hakem" olarak değil, "kadın hakem" olarak görülmekte ve bu

da onların her adımda cinsiyetlerinden kaynaklı önyargılarla karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Bunun yanında sözü geçen araştırmaya katılan kadınların bazıları, sözlü istismarın futbolun bir parçası olarak "beklendiğini" ifade etmişlerdir. Bu durum, futbol kültürünün hakemlere yönelik eleştiri ve saldırıyı normalleştirdiğini göstermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, kadın hakemlerin karşılaştığı istismarın yalnızca oyunun doğasından kaynaklanan eleştirilerle sınırlı olmamasıdır. Bu istismar, sıklıkla açıkça cinsiyetçi nitelik taşımaktadır. Çalışmaya katılan kadınlar, bazı oyuncular ve seyirciler tarafından cinsiyetlerine atıfla küçümsendiklerini ve kararlarının sırf kadın olmalarından ötürü sorgulandığını belirtmişlerdir. Katılımcılar, erkek hakemlerin de istismar edildiğini kabul etmekle birlikte, kendilerine yönelik yorumların çoğu zaman yalnızca hakemlik performanslarını değil, kadın olmalarını da hedef aldığını vurgulamışlardır. Bu durum, kadın hakemlerin hem genel anlamda hakem olmanın getirdiği baskılarla, hem de kadın kimliklerinden kaynaklanan ek bir ayrımcılıkla baş etmek zorunda olduklarını göstermektedir (Forbes, vd., 2015).

Çalışmada yer alan kadınlar (Forbes, vd. 2015), hakemlik yaparken hem egemen kadınlık anlayışına uyum sağlamış hem de ona direnç göstermişlerdir. Bazı kadınlar, bilinçli bir şekilde kadınsı görünmekten kaçınmış ve futbol hakemi kimliklerini ön plana çıkarmayı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte, kimi durumlarda kadınlar, kullandıkları dil ve oluşturdukları kadınsı görünüm aracılığıyla kadınlıklarını vurgulamışlardır. Bu durum, kadın futbol hakemliğinin kadınların kimlikleri açısından çelişkiler yarattığını göstermektedir. Erkekler futboldaki üstünlüklerini yeniden pekiştirmiş; özellikle cinsiyetçi bir dil kullanarak ve kadınların futboldaki yeri hakkında belirli kalıpları dile getirerek bu üstünlüğü yeniden üretmişlerdir (Forbes, vd. 2015).

Ancak Reid (2016) tarafından Kanada'da kadın futbol hakemlerinin deneyimlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan yüksek lisans tezinde hakim literatürden farklı sonuçlar elde edilmiştir. Kanada'da kadın futbol hakemlerin deneyimlerinde performans ve yeteneğin cinsiyetten daha belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır. Zafer ve başarısızlık hikayeleri, hakem olmanın avantajları ve dezavantajları ve hakemliğe devam etmelerinin nedenleri, bir kadın olmaktan ziyade bir görevli olarak becerileri ve yetenekleri ile ilişkili bulunmuştur. Çalışmada kadın futbol hakemlerinin deneyimine özgü, cinsiyet ayrımcılığına, önyargılara dayanan hikayeler de vardır, ancak bunların yetenek hikayeleri

kadar yaygın olmadığı ve kadınların, hakemlik alanındaki kadın pozisyonlarından ziyade hakemlik yetenekleriyle daha fazla gurur duydukları ifade edilmektedir. Yazar bu bulguları, futbolun Kanada bağlamındaki konumu ve hakemliğin doğası ile ilişkilendirmiştir. Çünkü, Kanada'da futbolun erkeklik ve ulusal kimlik yükünü taşımadığı ve erkek egemen bir spor olarak güçlü bir geçmişi olmadığı ifade edilmektedir. Futbola katılan kız ve kadın sayısında sürekli bir artış vardır ve kadın futbolu son 10 yılda erkek futbolundan daha fazla küresel tanınırlık kazanmıştır. Yazara göre, futbolda kadınlarla ilgili çalışmaların çoğunun kaynaklandığı Avrupa, Birleşik Krallık ve Avustralya'nın aksine, kadınların futbola katılımı Kanada'da alışılmışın dışında değil, artık norm haline gelmiştir.

Görüldüğü üzere, sporun ve spor özelinde futbolun toplumsal cinsiyet eşitsizliği içermeyen, kadını sporun ve futbolun ötekisi olarak konumlandırmayan bir biçimde kurulduğu, kurgulandığı toplumlarda kadın hakemler kendilerini "kadın hakem" oluşlarıyla değil hakem oluşlarıyla, kadın kimlikleri ile değil hakem kimlikleri ile tanımlamakta ve daha da önemlisi bu yönde algılanmakta ve kabul görmektedirler. Bu bakımdan belirtmek gerekir ki, kadın hakem olmayı daha doğrusu kadınların iyi hakemler olmayacakları algısını biyolojik ve fizyolojik sebeplerle ya da kadın bedenine atfedilen hassaslık, kırılganlık, güçsüzlük gibi özelliklerle açıklamaya çalışmak gerçekleri yansıtmamaktadır. Kadının futbol hakemi olarak görülmesi ya da görülmemesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin futbolda yer edip etmemesiyle yakından ilişkili bir durumdur.

Reid ve Dallaire (2019; 2020) Kanada'daki kadın futbol hakemlerinin deneyimlerini inceldikleri çalışmalarında, kadın futbolunun yaygın olduğu ve futbolun erkek egemen bir alan olarak kurgulanmadığı Kanada'da bile kadın hakem sayısının yetersiz olduğunu, kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkların devam ettiğini tespit etmişlerdir. Ancak kadınlar bu durumun üstesinden, kadınları ötekileştirmeye devam eden toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerini görmezden gelmeyi tercih ederek ve kendilerini becerileri ve yetenekleriyle tanımlayarak gelmeye çalışmaktadırlar. Yazarlar, kadınların bu alanda kalıcı olmak için toplumsal cinsiyetlerini bir kenara bırakmaları, 'kadın' gibi değil, yalnızca 'iyi hakemler' gibi davranmaları gerektiğini; ancak bunu yaparken, aslında bu özne konumundaki yeteneğin erkekliğe eşit olduğu yönündeki baskın fikirleri kabul edip ve tekrarladıklarını ifade etmişlerdir. Yazarlara göre, cinsiyetçi söylemler futbol sahalarında kaçınılmaz olmaya ve kadınlar hakem olarak deneyimlerini

tanımlamak için yetenek söylemlerini kullansalar da futbol hakemi öznesini şekillendirmeye devam etmektedir. Görüşmeler boyunca kadınlar hakemlik serüvenlerini anlamlandırmak için kendiliğinden ve kasıtlı olarak toplumsal cinsiyet söylemlerine başvurmamış, sadece kadın olarak yaşadıkları özel deneyimlerden bahsetmeleri istendiğinde göz ardı edildikleri, yabancılaştırıldıkları veya istismar edildikleri olumsuz olayları dile getirmişlerdir.

Özetle, kadın hakemlere yönelik algılar büyük ölçüde toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına dayanmaktadır. Kadınlar, henüz sahaya çıkmadan önce dahi futbol hakemi olarak yetkinliklerinin sorgulandığını sıklıkla deneyimlemektedirler. Kadın futbol hakemlerine dair kalıpyargısal imge, oyuncular, teknik direktörler, antrenörler ve seyirciler tarafından kullanılan dil aracılığıyla pekiştirilmektedir. Bir hata söz konusu olduğunda "kadınlar hakemlik yapamaz" söylemi sıklıkla ve oldukça kolay bir şekilde dile getirilmektedir. Bu durum da bir kadın futbol hakeminin kendisini tüm kadın hakemleri temsil ediyor gibi hissetmesine yol açmaktadır. Bu da özellikle doğru karar verme ve bu yanlış algıyı çürütme konusunda üzerlerindeki baskıyı iyice arttırmaktadır. Buna ek olarak, kadın hakemler hem açık biçimde düşmanca ve cinsiyetçi istismarla hem de kadın rollerine dair daha inceltilmiş, "korumacı" cinsiyetçi yaklaşımlarla baş etmek zorunda kalmaktadır. Tüm bunlarla baş edebilmek için de kadın futbol hakemleri futboldaki cinsiyetçiliğe karşı bir strateji olarak cinsiyetçi yorumları küçümsemekte veya görmezden gelmektedir (Forbes, vd., 2015).

Sporu şekillendiren eşitsiz cinsiyete dayalı güç ilişkilerine meydan okumak için hala yapılması gereken çok şey olduğu açıktır. Kadınlar futbola oyuncu olarak katılımları açısından önemli ilerlemeler kaydetmiş olsalar da aynı şeyi kadınların futbolda oyuncu olmayan karar alma rollerine katılımı için söylemek mümkün değildir. Bunun kısmen, iktidar konumundaki kadınların futbolun erkek egemen yapısına karşı oluşturduğu daha büyük ideolojik tehditten kaynaklandığı varsayılabilir. Bu rollerdeki kadınlar, futbol ve liderlik gibi iki belirgin erkek alanının kesiştiği noktada benzersiz bir şekilde konumlanmışlardır. Yine de kadınların futboldaki varlıklarını şekillendiren toplumsal cinsiyet dinamiklerinin karmaşıklığını anlamak için kadınların futbolda antrenörlük ve hakemlik deneyimlerinin daha fazla dikkate alınması gerekmektedir (Drury, vd., 2022, s. 5).

Bu tablo, futbolun yalnızca bedensel bir oyun değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin üretildiği ve yeniden üretildiği sembolik bir savaş alanı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kadınların yalnızca hakem olarak değil, öznellikleriyle var olma çabaları, futbolun erkekliği yeniden üreten normatif yapısıyla sürekli bir çatışma içerisindedir.

5.5 Futbol Ekonomisi ve Futbol Ekonomisinin Sporun Toplumsal Cinsiyetli Düzenine Etkisi

Sporda yönetim, idare, koçluk, medya/sponsorluk gibi temel örgütsel alanlar, erkeklerin spor yeteneklerinin 'doğal' bir uzantısı olarak şekillenen erkeksi mantık, anlatılar ve alanlarla iç içedir. Toplumsal cinsiyet, 'futbolu' (ticarileştirilmiş bir ürün olarak) örgütleyen ve böylece üreten ikiliklerin ve biyolojik özcülüğün mantığında kendini gösterir (Pavlidis, vd., 2023, s. 2).

Futbol, günümüzde yalnızca bir spor dalı olmaktan çıkmıştır. Sponsorluklar, reklam anlaşmaları, milyon dolarları bulan reklam gelirleri ve futbolcu sözleşmeleri futbolun endüstriyel bir iş kolu haline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durumda futbol maçlarının televizyonda yayınlanmasının etkisi büyüktür. Medya şirketlerinin maçların yayın haklarını satın alması ve her sektörden şirketlerin kulüplere sponsor olması futbol ekonomisinin gelirini arttırmıştır (Saatçioğlu ve Çakmak, 2019). Bu nedenle futbolun gelişimi, ekonomi ve siyaset ile iç içedir. Futbol, sanayi devrimi sonucunda modernleşmiş, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasında siyasileşmiş ve 1980 yılından sonra da neo-liberal politikalarla ticarileşmiştir (Dalkılıç, vd., 2019, s. 95).

Bu bağlamda 19. Yüzyılı ortalarından itibaren başladığı ileri sürülen modern futbolun toplumdaki modernleşme ve sanayileşme süreçleri ile paralellik gösterdiği ifade edilir. Futbolun endüstrileşmesi ve bir iş haline gelmesi hızlandıkça futbol ekonomisi de bu doğrultuda büyümektedir. Bu bakımdan içinde bulunduğumuz dönemde futbol, bir iktidar alanına dönüşmüştür. Futboldan bahsetmek demek aynı zamanda ekonomiden, kimliklerden, şiddetten, siyasetten bahsetmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda futbol toplumsal yaşamın küçük bir versiyonu gibi işlev görür ve futbol aracılığı ile topluma bazı rol ve değerler transfer edilir. Futbolun endüstrileşmesi ile neo-liberal ekonominin değerlerinin de kitlelere ulaştırılıp benimsetilmesini beraberinde getirir. Futbol aracılığı ile neo-liberal ekonomi anlayışı ve dünya görüşü de meşrulaştırılmaktadır (Talimciler, 2008, s. 90-91).

Futbolun endüstrileşmesi ve neoliberalizmin futbola bu denli işlemesi bu oyunun kime ait olduğunun da belirlenmesine zemin oluşturmuştur. Yüksek gelirli pozisyonlar verimlilik, rekabet ve performans kriterleriyle şekillendirilmiştir. Görünürde cinsiyet nötr olarak sunulan bu kriterler aslında alandaki erkeklere avantaj sağlayan bir temelde işlemektedir. Ayrıca daha önce de tartışıldığı üzere bu kriterler erkeklere ait oluğu ileri

sürülen özelliklerle de paraleldir. Bu bakımdan neoliberal düzen eşitlik, tarafsızlık vaat ederken aslında yapısal eşitsizlikleri gizlemektedir (McRobbie, 2009). Benzer biçimde spor örgütleri de kadınları dışlayan uygulamaları performans ve liyakat söylemleriyle meşrulaştırır (Claringbould ve Knoppers, 2012). Bu açıdan futbol ekonomisinin büyümesi kadınlar için eşit fırsatlar yaratılması anlamına gelmez. Aksine, kadınlar büyümenin getirdiği ranttan dışlanırlar. Böylece, neoliberalizmin herkes için fırsat ve eşitlik söylemleri aslında erkek egemen güç yapılarının devamını teminat altına almak için örtülü bir meşrulaştırma işlevi görür (Gill ve Scharff, 2011).

Futbolun endüstrileşme süreci bu alandaki ataerkil yapıyı da pekiştirmektedir. Spor örgütleri ticarileştikçe kadınları daha da dışlayan bir yapıya dönüşür ve karar verici pozisyonlar erkeklere aitmiş gibi gösterilir. Bu bakımdan futbolda erkeklik hem saha içerisinde hem de oyunun dışında erkekliğin meşrulaştırıldığı bir kültür yaratılmaktadır (Jeanes, 2011, s. 405-407).

Özellikle futbol gibi eril sporlarda kadınların ikincil konumları onların görünürlüklerinin de geri planda kalmasına yol açar. Bu bakımdan kadınlar medyada da yeterince temsil edilemezler. Günümüzde spordaki kazanımların reklam gelirleri, sponsorluklar ile yakından ilişkili olması da futbolda kadınların medyada temsil edilmesinin önemini arttırmaktadır. Bu konuda dikkat çekilmesi gereken bir husus kadın sporlarının medyada yeterince yer almamasının sadece izleyici ilgisiyle ilgili olmayışıdır. Bu durum ticari çıkarlar ve cinsiyetçi önyargılar tarafından şekillenmektedir. Bu bakımdan medya kuruluşlarının spor alanındaki erkekleri daha ön plana çıkarması tarafsız bir seçim olmaktan çok uzaktır. Erkek sporları ekonomik olarak daha karlı görüldükleri için tercih edilmektedir (Fink, 2016)

Futbol, aynı zamanda hem sınıf farkını hem de sınıflar içindeki cinsiyet farkını üretir. Bu bakımdan da hem ekonomik hem de ideolojik bir görev görür (Erdoğan, 2008, s. 4). Bu bakımdan spor-toplumsal cinsiyet eşitsizliği ilişkisinde değinilmesi gereken noktalardan biri futbolda kadınların erkeklere oranla daha az gelir elde etmeleri ve özellikle yöneticilik ya da kadının karar verici konumda olduğu pozisyonlar söz konusu olduğunda bu alanda çok az temsil edilmeleridir. Çünkü toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, kadınların daha düşük ücretli ve daha düşük statülü işlere atanmasında rol oynamaktadır (Williams ve Dellinger, 2010, s. 6). Yukarıda da açıklanmaya çalıştığı üzere futbol, çok yüksek miktarlarda paranın dolaşımda olduğu, çok büyük kazançların elde edildiği bir alandır.

Ancak bu kazançların dağılımı konusunda özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği açısından sorunlar vardır. Futbolda maddi kazanımların üst kademelere çıkıldıkça yükseldiği göz önüne alındığında, kadınların yönetici, lider gibi pozisyonlarda yer almasının önündeki engeller nedeniyle bu kademelerde yetersiz temsili, kadınların spor endüstrisindeki kazanımlardan yeteri kadar pay alamaması sonucunu doğuracaktır.

Kadınların tarih boyunca kaydettiği ilerlemelere rağmen, çok az sayıda kadın spor örgütlerinin zirvesine yükselmiştir. Bu durumun nedenleri arasında; cinsiyete dayalı kalıpyargılar, iş türüne dayalı ayrımcılık gibi nedenler gösterilmektedir (Simmons, 2011, s. 1). Cinsiyet ayrımının kapsamı büyük farklılıklar gösterse de erkekler neredeyse her zaman örgütsel gücün en yüksek pozisyonlarındadır. Örneğin, Moss Kanter'in (1975) de belirttiği gibi, üst düzey yönetici veya iş lideri imajı başarılı, güçlü bir erkeklik imajıdır (Kanter, 1975'ten aktaran Acker, 1990, s. 146). Bu algı ne yazık ki her alanda olduğu gibi iş yaşamında ve dolayısıyla spor örgütlerinde varlığını devam ettirmektedir.

Erkek futbol kulüpleri, erkeklik kazandıran örgütler olarak, erkeksi karakterlerini sürdürmek için kadınları temel rollerden dışlarken, yüzeysel olarak futbolun hegemonik erkeklikle olan ilişkisine meydan okumayan rollere kabul etmektedirler (Bryan, vd., 2021, s. 940). Bunun nedenleri, kadın yöneticilerin, erkek yöneticilere göre daha az kendine güvenen, daha az analitik, duygusal açıdan daha az istikrarlı, daha az tutarlı ve daha zayıf liderlik yeteneklerine sahip oldukları yönündeki algılardır. Dahası, daha arzu edilen yönetsel özellikler sürekli olarak erkeklerle, daha az arzu edilen yönetsel özellikleri ise kadınlarla ilişkilendirilmektedir (Oakley, 2000, s. 326).

Erkek egemen olarak adlandırılan sektörler, daha yüksek ücretlerin ödendiği sektörlerdir ve kadınların bu sektörlerdeki yetersiz temsili, onların bu sektörlerin ekonomik avantajlarından erkekler gibi yararlanmalarını engellemektedir (Bryan, vd., s. 942). Tüm bu algı ve engellemelere rağmen, erkek egemen sektörlerde kayda değer ilerleme gösteren kadınlar, erkeklerden daha düşük statüde ve daha düşük ücretli rollerde yer almaya devam etmektedir (Blau ve Kahn, 2017). Ne yazık ki sporda ve özellikle de futbolda bu durum aynıdır.

Günümüzde kadınların futbola olan ilgisinin artmasına rağmen "Futbol erkek sporudur" sloganı hem dünyada hem de Türkiye'de kadınların bu alandan uzaklaşmasına ve futbolun sadece erkeklere ait bir spor dalı olarak görülmesine neden olmuştur. Bu yanlış değerlendirmeler ve yanlış yaklaşımlar hem kadın futbolunda hem de Türkiye'de futbolda

yer alabilecek kadın futbolcu, kadın seyirci, kadın yönetici, kadın hakem ve kadın teknik direktör sayısının istenilen düzeye ulaşmasını engellemiştir (Orta, 2014, s. 85).

Buradan yola çıkarak hakemlik özelinde değerlendirme yaptığımızda ülkemizde, hakemlerin yüksek ücretler aldığı hakemlik klasmanı, en üst klasman olan Süper Lig'dir. 2024 yılının sonlarında yapılan ücret güncellemesi ile Süper Lig'de görev alan hakemlerin maç başına 52, 500 ₺, yardımcı hakemlerin 23,100 ₺ alacağı ifade edilmiştir (Futbolekonomi, 2024). Buna karşın amatör liglerde ise hakemler maç başına 580 ₺, yardımcı hakemler ise maç başına 350 ₺ almaktadır (tffhgdmugla.com/ücretler; tffhgddenizli.org.tr/ücretler). Şu anda hiçbir kadın hakemin Süper Lig klasmanında maç yönetmediği göz önünde bulundurulduğunda, futbolda kadın hakemlerin gelir açısından payının ne kadar düşük olduğu açıktır. Eski Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) Başkanı Nihat Özdemir, 2021 yılında yaptığı açıklamada, 2023 yılından itibaren kadın futbol hakemlerinin Süper Lig'de görev almalarını planladıklarını ifade etiği bir açıklama yapmıştır (Anadolu Ajansı, 2021). Ancak o günden günümüze bu konuda herhangi bir somut adım atılmamıştır. Dolayısıyla kadın futbol hakemleri pastadaki o büyük payı elde etmekten hala çok uzaktır.

Bunun yanında Türkiye Futbol Federasyonu'na bağlı kuruluşlardan olan ve hakem işleri ile ilgilenen ve hakemlik konusunda TFF'ye bağlı olmak kaydıyla karar alıcı mekanizma olan Merkez Hakem Kurulu'nun yönetiminde hiç kadın yer almamaktadır. Geçmişte eski kadın futbol hakemlerinden Lale Orta, Ocak 2023 – Temmuz 2023 tarihleri arasında Merkez Hakem Kurulu başkanlığı yapmış olsa da (TFF, 2023) bu durum herhangi bir dönüşüm yaratamayacak kadar çok kısa süreli olmuştur.

Kadın futbol hakemlerinin Süper Lig'de maç yönetemiyor oluşu ve MHK'de yöneticiler arasında hiç kadın olmayışı, yukarıda açıklanmaya çalışılan durumu kanıtlar niteliktedir. Kadınlar, erkek egemen bir spor olan futbolda üst pozisyonlarda ve karar alma mekanizmalarında yer bulamamaktadırlar. Bu durum da kadın futbol hakemlerinin bu alandaki temsil edilmelerini ve kazanımlarını etkilemektedir.

5.6 Türkiye'de Kadın Futbol Hakemi Olmak: Kadın Futbol Hakemlerine İlişkin Veriler ve Raporlar

Bu bölümde kadın futbol hakemliğine ilişkin bazı sayısal verilere ve alanda yapılan bazı araştırmalardaki bulgulara ve Merkez Hakem Kurulu (MHK) talimatına yer vererek özellikle ülkemizde kadın futbol hakemlerinin konumunu irdelemeye çalışacağız.

Öncelikle ülkemizde futbolda görev yapan kaç hakem olduğunu tespit etmek için Türkiye Futbol Federasyonu'nun (TFF) resmî sitesindeki bilgi bankası üzerinden hakemler sekmesi aracılığıyla hakemler illere göre listelenmiş ve bu listeler aracılığıyla hangi ilde kaç futbol hakemi ve ayrıca kaç kadın futbol hakemi olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır (TFF, t.y.). İllere göre hakem arama sekmesinde üst klasman, üst klasman yardımcı, klasman, klasman yardımcı, bölgesel ve bölgesel yardımcı hakemler listelenmektedir. İl hakemleri sistem tarafından bu listeye dahil edilmemiştir. Hakem arama konusunda illere göre filtreleme yapılmasının sebebi, bu listeleme türünde hakemlerin cinsiyetlerine dair bilgilere ulaşılabilmesidir. Çünkü bu listeleme türünde erkek hakemlerin klasmanlarında sözgelimi, klasman hakemi ya da klasman yardımcı hakem gibi ibareler yer alırken kadın hakemlerin klasmanları yazılırken "kadın bölgesel yardımcı hakem" gibi ibareler kullanılmıştır. Aslında bu durum bir başka deyişle erkek hakemlerden "erkek hakem" olarak değil de "hakem" olarak bahsedilirken, kadın hakemlerden yalnızca "hakem" değil de "kadın hakem" olarak bahsedilmesi daha en başından kadın hakemlerin futbolda öteki olarak konumlandırıldığının bir göstergesidir. Esas olan yani "hakem" olan erkek hakemlerdir. Futbolda ve hakemlikte ideoloji ve bu bağlamda da dil baştan ayrıştırıcıdır.

Aynı sayfada hakemler klasmana göre de sıralanabilmekte, bu yöntem seçildiğinde il hakemleri sayısına ve isimlere de ulaşılabilmektedir. Ancak il hakemlerini sıraladığımızda, kişilerin cinsiyetlerine ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle toplam hakem ve kadın hakem sayısı hesaplanırken il hakemleri dahil edilememiştir. Fakat belirtmek gerekirse Türkiye'de toplam 4575 il hakemi vardır.

Elde edilen verilere bakıldığında, üst klasman hakem, üst klasman yardımcı hakem, klasman hakem, klasman yardımcı hakem, bölgesel hakem, bölgesel yardımcı hakem kategorilerinde toplamda 80 ilde (Tunceli ilinde hakem yoktur) 1277 futbol hakemi görev yapmaktadır. Bu hakemlerden yalnızca 98'i kadındır. Bu da tüm hakemler içinde kadın hakemlerin oranının yaklaşık %8 olduğunu göstermektedir (%7,67). Bu veriler bize

Türkiye'de kadınların futbol hakemliğindeki temsiliyetinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

Kadın hakemlerin sayısının bu kadar az olması bireysel tercih olarak görülmemeli, bunun toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bu alana yansıması olduğu gerçeği ayırt edilmelidir. Kadınların futbol alanında var olma mücadelesi ataerkil normlar ve kurumların koyduğu sınırlarla sürekli olarak sınanır. Bu bakımdan bu temsil sorunu, temelde yapısal bir sorundur.

98 kadın hakemden 20'si bölgesel kadın hakem iken 78'i bölgesel kadın yardımcı hakemdir. Bazı illerde (80 ilden 31'inde) hiç kadın hakem yer almamaktadır. Klasman ve üst klasmanlarda henüz kadın futbol hakemimiz yoktur. Bu durumun biraz da talimatnameden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Türkiye'de hakemliğe ve hakemlikle ilgili tüm konulara, kurullara ve uygulamalara ilişkin yönerge ve kuralları içeren "Türkiye Futbol Federasyonu Merkez Hakem Kurulu Talimatı" adı altında talimatname yayınlanmakta ve gerek görüldüğünde bu talimatname güncellenmektedir. Bu talimatnameden kadın futbol hakemlerinin durumuna ilişkin bazı bilgiler ve bu bilgilere dayalı çıkarımlar elde etmek mümkündür. Bu bağlamda ilgili talimatnamenin 36. maddesinin e bendinde yer alan ifade aşağıdaki gibidir:

> e) **Erkekler için belirlenmiş olan** fiziksel yeterlilik testlerinde başarılı olan kadın hakemler ve kadın yardımcı hakemler **MHK tarafından uygun görüldüğü takdirde** tüm kategorilerdeki profesyonel müsabakalarda görevlendirilebilirler.
>
> Yine aynı talimatnamenin 44. Maddesinin n bendindeki ifadeler aşağıdaki gibidir:
>
> n) Kadın hakemlerin, **kadın ligleri ve Bölgesel Amatör Lig müsabakalarında** görev alabilmeleri için kadın hakemler adına belirlenmiş olan atletik testlerde başarılı olmaları yeterlidir. Kadın hakemlerin, en alt erkek profesyonel lig ve daha üst kategorideki müsabakalarda görev alabilmeleri ise **ilgili ligin klasman hakemleri için belirlenmiş olan atletik testlerinde başarılı olmaları** şartına bağlıdır. Klasman hakemleri için yapılan atletik testlerde, aynı sezon içerisinde iki kez başarısız olup klasman hakemliği kadrosundan tenzil edilen kadın hakemler, MHK'nin uygun görmesi halinde FIFA Kadın hakemliği unvanını koruyabilirler.

"Kadın hakemlerin **kadın ligleri ve Bölgesel Amatör Lig müsabakalarında** görev alabilmeleri için kadın hakemler adına belirlenmiş olan atletik testlerde başarılı olmaları" ibaresinden kadın hakemlerin henüz (C ve B olarak adlandırılan) klasman ve (A ve Süper Lig olarak adlandırılan) üst klasman hakem olarak yer bulamadıklarını, bu liglerde görev

almak istiyorlarsa "erkek koşusu" koşmaları gerektiğini açıkça görebiliyoruz. Aslında bu talimatname kadın klasmanı gibi bir klasman oluşması sonucunu da doğurmaktadır. Çünkü aynı talimatnamenin 50. maddesinde kadın bölgesel hakemin görev tanımı olarak *"Kadın Ligleri, Bölgesel Amatör Lig, amatör lig müsabakalarında hakem ve dördüncü hakem,* ***en üst 2 profesyonel lig dışındaki müsabakalarda*** *ve Türkiye Kupası kademe müsabakalarında dördüncü hakem olarak görevlendirilir"* ibaresi yer almaktadır. En üst 2 profesyonel lig, Süper Lig ve 1. Ligi ifade etmektedir. Mevcut durumda kadın futbol hakemleri bu klasmanlarda maça çıkamamakta; bu iki lig ile Bölgesel Amatör Lig ve amatör lig müsabakaları dışında kalan müsabakalarda ise yalnızca dördüncü hakem olarak görev alabilmektedirler. Bilindiği üzere, futbolda dördüncü hakemin görevi sahanın kenarında, oynanan oyunun dışındadır.

Burada üzerinde durulması gereken konu sadece fiziksel testler, görev tanımları değildir. Aslında esas sorun kadın hakemlerin müsabakanın merkezine değil kenarına yerleştirilmesidir. Bu da futboldaki hiyerarşide kadının pasif ve yardımcı rollerle sınırlanmasına ilişkin bir düzen olarak okunabilir. Kadının hakemlikte eşit fırsatlarla yer alamaması erkekliğin norm kabul edildiği bir sistemin yazılı kurallara yansımasıdır.

Aynı maddede kadın bölgesel yardımcı hakemler için de görev tanımı yapılmış; *"Kadın Ligleri, Bölgesel Amatör Lig, amatör lig müsabakalarında yardımcı hakem olarak görevlendirilir. Amatör müsabakalarda İHK tarafından verilen görevleri (hakemlik, dördüncü hakemlik veya yardımcı hakemlik) yapar"* ibaresi yer almıştır. Buna göre kadın bölgesel yardımcı hakemler ise hiçbir koşulda üst klasmanlarda görev alamamaktadır.

Verileri ve mevzuat düzenlemelerini birlikte değerlendirdiğimizde kadın hakemlerin yalnızca sayısal olarak değil yapısal olarak da öteki olarak konumlandırıldığı görülür. Kadınlara ayrı klasmanlar ve koşullar tanımlanması eşitlik sağlamak yerine toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir. Kadın hakem ibaresinin kullanılması 'erkeksi' özelliklerin norm kabul edildiği bir bağlamda kadınların ötekileştirilmesini normalleştirir. Bu durum karar alma mekanizmalarına, yüksek kazançlara ulaşabilmede dezavantajlı konumda olma gibi birçok art etkiye de yol açar.

Talimatnamede durum böyle iken kadınların futboldaki yerini inceleyen bir diğer kaynak da FIFA[7] tarafından yapılan bir çalışmadır. FIFA, 2023 yılında Kadın Futbolu Üye Federasyonlar Araştırma Raporu'nu (FIFA Women's Football: Member Associations Survey Report 2023) yayınlamıştır. Bu rapora göre dünya genelinde 732000 futbol hakemi vardır ve bu hakemlerin sadece %9'u (66125) kadın futbol hakemidir. Bu bakımdan oyunun bu alanlarında kadın temsilinin artırılması için hala yapılması gereken önemli işler olduğu açıktır. Rapora göre hem saha içinde hem de saha dışında kadınların futboldaki temsilini artırmak için yapılması gereken önemli miktarda çalışma vardır. Dünyanın dört bir yanındaki İcra Kurullarında kadınlar yeterince temsil edilmemektedir ve antrenörlük ve hakemlik alanlarındaki rakamlar da bu alanlarda daha hedefe yönelik programlara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. FIFA bu rakamları iyileştirme konusundaki kararlılığını sürdürmekte olduğunu ve bu alanlara odaklanma ve öncelik verme düzeyini artıracağını ifade etmektedir (FIFA, 2023).

Raporun Türkiye kısmı incelendiğinde, 5398 lisanslı futbol hakeminden yalnızca 533'ü kadındır. Bir başka deyişle, erkek futbol hakemleri toplam hakem sayısının %90'ına tekabül ederken, kadın futbol hakemlerinin oranı %10'dur. Raporda konumuzla tam anlamıyla ilgili olmamakla birlikte kadınların yönetici, lider pozisyonunda olması açısından önem arz ettiğini düşündüğümüz bir bulgu daha vardır. Buna göre Türkiye'de futboldaki 7799 futbol antrenörünün (teknik direktörün) yalnızca 80'i kadındır. Bu da kadınların bu kategorideki payının yalnıza %1 olduğunu göstermektedir (FIFA, 2023). Rapor daha önce 2019 yılında da yayınlanmıştır. Buna göre 2019 yılında Türkiye'de 1235 kadın futbol hakemi vardır. Bu dönemde, Türkiye'deki tüm hakemler içinde kadın hakemlerinin oranı %16'dır (verikaynağı.com). Bu bakımdan kadın futbol hakemleri açısından durumun kötüleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

26 Nisan 2018'de Türkiye'de Okan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Spor Yöneticiliği Bölümü, Kadınlar İçin Spor ve Fiziksel Aktivite Derneği ve Kadın Futbol Kulüpleri Derneği öncülüğünde Kadın Futbol Çalıştayı düzenlenmiştir. Bu çalıştayda kadın futbolunun erkek egemen yapısı ve kadınların futboldaki konumları, yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri tartışılmıştır. Çalıştayda futbolcular masası, antrenörler

[7] Fédération Internationale de Football Association. Uluslararası futbolu kontrol eden organizasyon. (https://dictionary.cambridge.org)

masası, hakemler masası gibi çalıştay masaları kurularak sorunlar tartışılmış, çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır. Futbol hakemleri masasında, kadın futbol hakemlerinin hem hakem olma sürecinde hem de meslek hayatında yani hakemlik yapmaya başladıktan sonra sorunlar yaşadıkları ifade edilmiştir. Bu kapsamda, kadınların bu mesleğe başlarken kadınların futboldan anlamayacağı anlayışının hakim olduğu ve özellikle takımlar, taraftarlar, teknik direktörler ve teknik heyet tarafından bunun hissettirildiği; hakem olma ve yükselme süreçlerinde cinsiyet eşitliğinin temel alınmadığı, erkeklerin en üst klasmanlara yükselirken kadınların belli klasmanlara kadar yükselebildikleri; kriterlerde ve atamaları düzenleyen talimatnamede kullanılan dilde cinsiyet ayrımcılığının olduğu ifade edilmiştir. Çünkü talimatnamelerde erkekler hakem olarak geçerken kadınlardan "kadın hakem" olarak bahsedilmektedir (Kadın Futbol Çalıştayı Raporu, 2018, s. 24). Bu durum kadın futbol hakemlerinin en baştan ötekileştirildiğinin kanıtıdır.

Bunun yanında kadın futbol hakemleri mesleğe başladıktan sonra da cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Görevlendirmelerde, kadınların erkeklerle eşit dereceler elde etmesi durumunda bile maç atamalarında eşitlik söz konusu olmamaktadır. Kadınlar yeteri sayıda maçta görevlendirilmemekte, maç dağılımları önce erkek hakemlerden başlanarak yapılmaktadır. Kadın hakemler FIFA hakemi olabilmek için çok daha az teklif edilmektedir. Aynı dönemde mesleğe başladıkları erkek hakemler Süper Lig ve FIFA'ya yükselirken kadınlar ancak 2. ve 3. Lige yükselebilmektedir. Kadınlar üst klasman maçlarda görevlendirilseler dahi bunlar ligin sonlarına doğru, iddia barındırmayan maçlarda olmaktadır. Kadınların profesyonel hakem[8] olamamalarından kaynaklı kazançları çok düşük kalmaktadır. Kulüp yöneticileri kadın hakemlere güvenmemektedir ve bu sorun alt liglere doğru inildikçe daha da artmaktadır. Kadınlar kendilerini hakem olarak sürekli ispatlamak durumunda kalmaktadır. Futbolcular ve taraftarlar maçın en başından itibaren kadın hakem üzerinde baskı kurmaya çalışmaktadır. Bu durum kadının baskı altında hata yapma olasılığını arttırması ve bir kadın hakem hata yaptığında bir sonraki hafta maçlarda daha az sayıda kadın hakem görevlendirilmesi gibi

[8] Burada profesyonel hakemlikten kasıt, hakemliği birincil meslek olarak yapan ve TFF ile profesyonel hakemlik sözleşmesi imzalamış kimselerdir. Birçok futbol hakemi, hakemlikten kazanılan gelirlerin düşük olması sebebiyle hakemliğin yanında başka bir meslek de icra etmektedir. Ancak profesyonel hakemler en üst klasman olan Süper Lig'de maç yönetmektedirler ve oldukça yüksek meblağlar kazanmaktadırlar. Bkz. https://www.aa.com.tr/tr/spor/turkiyede-profesyonel-hakemlik-basladi/61368, https://www.aa.com.tr/tr/spor/tff-9-hakemle-profesyonel-sozlesme-imzaladi/19108.

oldukça önemli etkiler yaratmaktadır. Aynı zamanda erkek hakemin yaptığı hata kişisel bir hata olarak ele alınırken, bir kadın hakem hata yaptığında bu durum tüm kadın hakemleri etkilemektedir. Kadın hakemler toplumsal cinsiyet rolleri açsından kadınlara atfedilen roller bağlamında (git bulaşığını yıka gibi) cinsiyetçi söylemlere maruz kalmaktadırlar (Kadın Futbol Çalıştayı Raporu, 2018, s. 24 – 25).

Yine 2018 yılında Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi ve Kadınlar için Spor ve Fiziksel Aktivite Derneği tarafından düzenlenen II. Kadın ve Spor Çalıştayı'nda sporun diğer kadın aktörleri gibi (futbolcular, antrenörler) kadın hakemlerin sorunlarına dikkat çekilmiştir. Buna göre (II. Kadın ve Spor Çalıştay Raporu, 2018, s. 19 – 22);

- Kadınlar hakem olma sürecinde aile, eş, arkadaş gibi yakın çevrelerinden bu mesleği yapamayacaklarına dair önyargılarla karşılaşmaktadırlar. Toplumda yer alan kadın sporu-erkek sporu algısı ve hakemliğin erkek mesleği olarak görülmesi kadınların hakem olma sürecini olumsuz etkilemektedir. Kadınların kara alma süreçlerinde başarılı olamayacağına dair inançlar ve kadınların olaylara daha duygusal yaklaşacağı düşüncesi kadınların hakemlik konusunda dışlanmalarına yol açmaktadır.

- Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi erkek hakemlere kıyasla, kadın hakemlere çok daha az görev verilmektedir. Kadınların uluslararası müsabakalarda görev alma olasılığı çok düşüktür. Sporcular, teknik ekipler, kulüp yöneticileri kadın hakemlere önyargı ile yaklaşmakta ve kadınların hakemlikten anlamayacağını düşünmektedirler. Görev dağılımı yapılırken kadınlara daha az önemli görevler verilmektedir (örneğin, boks alanında kadınlar ring hakemi, futbol alanında süper lig hakemi, basketbolda orta hakem görevlerinin verilmemesi gibi). Az görev verilmesi, kadın hakemlerin deneyim kazanmasına da engel olmaktadır. Erkeklerle aynı performansa sahip olsalar bile yükselmede eşit haklara sahip olmadıkları için kadın hakemler çok daha fazla çalışmak ve kendini göstermek zorundadırlar. Üst kademelere yükselme konusunda kadın hakemler için ayrılan kontenjan çok daha azdır.

- Bu konuda en önemli konulardan biri de hakemlik mesleğinin kadınlar için bir meslek olmasının engellenmesidir. Kadınlar yükselme konusunda sorun yaşadıkları için ve hakemlikte daha iyi ücretler daha üst liglerde kazanıldığı için kadınların hakemlikteki maddi kazançları yetersiz kalmaktadır. Hakemleri değerlendiren

gözlemcilerin erkek olması kadınların sorun yaşamalarına neden olmaktadır. Buna benzer şekilde merkez hakem kurullarında da kadınlar yer almamaktadır. Federasyonlarda ve Bakanlıkta kadınlara çok daha az görev verilmekte, kadınlar üst kademelerde yeteri kadar temsil edilememektedir.

- Kadınlara yönelik cinsiyetçi kalıpyargılar ve kadına toplumda atfedilen roller nedeniyle kadın hakemler cinsiyetçi söylemlere maruz kalmaktadırlar. Kadın hakemlerin bedenleri (kıyafetler üzerinden) ve söylemleri de sürekli denetim ve gözetim altındadır. Tribünlerden kadın hakemlere yönelik cinsiyetçi söylemlerde bulunulmaktadır.

- Medyada kadın hakemlere daha çok cinsel bir obje olarak yer verilmektedir. Erkek hakemler maç içerisinde kadın hakemin kendilerinden üst pozisyonda olduğu görevlerden rahatsız olmaktadır. Çünkü bir kadın tarafından yönetilmek istememektedirler.

Kadın hakemlerin yukarıda ele alınan konumları ve karşılaştıkları sorunlar yalnızca mesleki ilerlemelerinin engellenmesiyle olarak değerlendirilmemelidir. Bu durum futbola hâkim olan erkek egemen değerlerin yansımasıdır. Kadınların hakem olarak sahada yer alıyor olmaları eşitlik izlenimi yaratabilir ancak kadınlar erkek futbolunda yalnıza alt kademelerde temsil edilmektedirler. Üst kademelere ve karar alma pozisyonlarına ulaşımları sistematik bir biçimde engellenmektedir.

Bu bilgiler ışığında ülkemizde kadın futbol hakemliğinin toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumsal cinsiyet rolleri, kadın işi – erkek işi gibi kavramlar açısından oldukça kıymetli bir analiz alanı olduğu düşünülmektedir.

Kadın futbol hakemlerinin bu meslekteki deneyimleri erkek egemen bir alanda var olabilmek için uyguladıkları gündelik stratejiler olarak görülebilir. Kadınlar bu alanda sürekli olarak kendilerini ispatlamak zorunda kalmakta, otoriteleri sorgulanmakta bedenleri denetlenmektedir. Bu bakımdan hakemlik mesleği feminist perspektiften bakıldığında hem kurumsal ayrımcılığın hem de toplumsal cinsiyet rollerinin açıkça gözlemlenebildiği alanlardan biridir.

Futbolun erkek bedeni ve erkek pratikleri üzerinden şekillenen geleneksek yapısı erkek egemenliğini yeniden üretirken (Hargreaves, 1994; Caudwell, 2011) kadınların ve dolayısıyla kadın hakemlerin temsiliyetinin sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Bu

durumda futbolun bir sportif etkinlik olmasının yanında aynı zamanda çok büyük bir ekonomik sektör ve politik araç olması etkilidir. Sponsorluk anlaşmaları, medya gelirleri, seyirciler ekseninde şekillenen futbolun bu yapısı, onu diğer spor dallarından ayıran yüksek ticari değeri ile öne çıkarır (Millward, 2011). Futbol, muazzam bir ekonomik ve sembolik sermayeye sahip küresel bir gösteri haline gelmiştir. Medya, sponsorlar ve siyasi aktörler, futbolun anlatılarını şekillendirir ve hangi aktörlerin görünürlük kazanacağını belirler (Millward, 2011, s. 4). Bu büyük ekonomi futboldaki karar alma süreçlerinin ve temsillerin de piyasalaşmasına neden olmaktadır. Özellikle de hakemlik gibi otorite ve güç içeren mesleklerde "risk" olarak görülen kadınların görünürlükleri ticari kaygılarla sınırlandırılmaktadır (Fink, 2015, s. 332–333).

Futbol küresel ölçekteki popülerliği, medyada baskın bir spor dalı olması, aynı zamanda ekonomik açıdan da büyük bir spor dalı olması onu diğer spor dallarından ayrıştırmaktadır. Bu bakımdan kadının spor alanındaki temsiliyetine dair eşitsizlikler futbolda çok daha belirgin ve sert biçimlerde ortaya çıkar. Bu bakımdan atletizm, basketbol, voleybol gibi alanlarda varlık göstermesi görece daha mümkün olabilir. Ancak bu durum da eşitsizliğin biçim değiştirmesi olarak okunabilir (Cooky, vd., 2015, s. 2-4). Çünkü bu görünürlük tam anlamıyla toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşıldığı anlamına gelmeyebilir. Bir başka deyişle bu görünürlük daha "az erkek egemen" kabul edilen sporlarda mümkün olduğundan dikkatli değerlendirilmelidir.

Futbolda durum bu iken son zamanlarda kadın hakemler açısından yaşanan olumlu gelişmelere de değinmekte fayda vardır. Son birkaç yılda kadın futbol hakemlerinin görünürlüğü sınırlı sayıda da olsa artmıştır. Bu durum kadın futbol hakemliğinin geleceği açısından umut vadetmektedir.

Aralık 2022'de Gamze DURMUŞ PAKKAN, 1. Lig'de (Süper Lig'in bir alt klasmanı) Manisa Futbol Kulübü – Tuzlaspor A.Ş. maçına hakem olarak atanmıştır (tff.org). Aynı ayda Melis ÖZÇİĞDEM yine 1. Lig'de Dyorex Boluspor – Erzurumspor FK maçında hakem olarak görev yapmıştır (tff.org). Bu örnekler kadın futbol hakemliğinin yalnızca alt klasmanlarda sıkışmaması açısından kıymetlidir. Ancak bu tür atamaların ne sıklıkla gerçekleştiği, kadınların hangi müsabakalara hangi koşullarda atandığının da üzerinde durulması gerekir. Çünkü bu tür gelişmelerin gerçek anlamda eşitlik yerine, kurumsal imaj ve dünyadaki gelişmelere ayak uydurmak için sınırlı bir temsiliyet olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Yine de bu gelişmeler kadın hakemler için bir motivasyon

aracı olarak da görülmelidir. Özellikle de genç kadın hakemler açısından rol model etkisi de oluşturabilir. Bu maç atamaları, kadınlara bu alanda yalnız olmadıklarını, görünür olmanın ve daha üst seviyede maçlara çıkabilmenin mümkün olduğunu gösterebilmesi bakımından önemli gelişmelerdir.

Bunun yanında özellikle son yıllarda futbolda teknolojik gelişmelerin artması kadın futbol hakemlerinin bu alandaki temsiliyeti açısından yeni imkanlar da yaratmaktadır. Özellikle Video Yardımcı Hakem (VAR) sistemi, sahadaki hakemlerin yanında kamera başında görev yapan hakemlerin de görünürlüğünü arttırmıştır ve kısmen de olsa kadın futbol hakemlerinin bu alanda dahil olabilmesinin de önünü açmıştır. Türkiye'de kadın hakemlerin VAR hakemi olarak profesyonel karşılaşmalarda görev almaya başlaması, kadınların üst düzey maçlarda yer bulabilmesi bakımından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Örneğin yakın zamanda Türkiye Futbol Federasyonu Merkez Hakem Kurulu tarafından açıklanan 2025-2026 sezonunda görev yapacak üst klasman hakem, gözlemci ve video yardımcı hakem listesinde Melis Özçiğdem de yer almıştır. Böylece ilk defa bir kadın hakem üst düzey VAR'lar arasına girmiştir (Fantaik, 2025). Uluslararası düzeyde de benzer örnekler dikkat çekmektedir; örneğin Fransız hakem Stéphanie Frappart, hem VAR sistemi içinde hem de sahada UEFA ve FIFA organizasyonlarında görev alarak kadın hakemlerin görünürlüğünü artıran önemli bir figür hâline gelmiştir (FIFA, 2023).

Bu örnekler, kadın hakemlerin futbolda sadece sembolik değil işlevsel rollerde de yer almaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir. Hem (henüz en üst klasmanda olmasa da) daha üst klasmanlardaki maçlarda kadınların yer alması, hem de VAR sistemi gibi oldukça gündemde olan bir uygulamada bir kadın futbol hakeminin görev alacak olması kadın futbol hakemliği mesleği bakımından oldukça kıymetlidir. Kadın hakemlerin farklı platformlarda yer bulabilmesi ve futbolun teknik yapıları içinde daha görünür olabilmesi, temsiliyetin güçlenmesi yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

5.7 Dünyada ve Türkiye'de Kadın Futbol Hakemlerine İlişkin Yürütülen Çalışmalar

Dünya'da ve Türkiye'de özellikle son yıllarda kadın futbol hakemliği konusu daha dikkat çekici ve daha çok üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Bu durumda kadınların gerek oyuncu gerekse hakem rolünde futboldaki görünürlüklerinin görece artması

etkilidir. Aşağıda son dönemde önce dünyada sonra da Türkiye'de kadın futbol hakemlerine yönelik yürütülen çalışmaların bulgularına yer verilmiştir.

Forbes, Edwards ve Flaming (2015), Birleşik Krallık'ın iki ilçesinde (Warwickshire ve Somerset) amatör erkek ve çocuk futbol maçlarında görev yapan kadın (dernek) futbol hakemlerinin deneyimlerini araştırmıştır. Elde edilen bulgular, genel anlamda cinsiyetçilik olarak yorumlanabilecek çok çeşitli taciz örneklerini ortaya koymuştur. Kadınlar, futbol sahasında sık sık karşılaştıkları düşmanca tutumların üstesinden gelmek için çeşitli stratejiler kullanmıştır. Dahası, erkeklerin ve erkekliğin hakim olduğu bir ortamda, kadın ve futbol yetkilisi kimliklerini sürekli olarak müzakere etmişlerdir.

Gubby ve Martin (2025), Birleşik Krallık'ta amatör ve yarı profesyonel erkek futbolunda görev yapan yedi kadın hakemin deneyimlerini incelemiştir. Çalışmanın bulguları kadın futbol hakemlerinin hem saha içerisinde hem de tribünlerde sözlü taciz, cinsiyetçilik, cinsel içerikli ve fiziksel şiddet imalı tehditler ile karşılaştıklarını göstermektedir. Kadın hakemlerin kararları erkek hakemlere kıyasla çok daha sık sorgulanmaktadır ve hataları kadın olmaları ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca kadın hakemler kurumlar tarafından da çok daha az destek gördüklerini dile getirmişlerdir.

Silva-Santos, Bezerra, Martins, Lima ve Silva (2025), kadın futbol hakemlerinin kariyer gelişimlerini etkileyen faktörleri farklı ülkelerde yapılan yedi akademik çalışmayı inceleyerek ele almışlardır. Bulgular kadın hakemlerin kariyer yolculuklarında birçok engelle karşılaştığını göstermektedir. Bu engeller toplumsal cinsiyete ilişkin normlar, kurumsal destek eksikliği, toplumdaki cinsiyet rollerine ilişkin kalıpyargılar, otorite kurma güçlüğü gibi engellerdir. Bir başka deyişle toplumsal cinsiyete ilişkin önyargılı tutumlar kadın futbol hakemlerinin kariyer süreçlerinde büyük bir engeldir. Bunun yanında, aile desteği, mentorluk, kişisel motivasyon gibi destekleyici unsurların bu zorlu süreci kolaylaştırıcı etki yapabildiği ifade edilmiştir. Yazarların dikkat çektiği önemli bir durum da bu tür çalışmaların genellikle Avrupa merkezli olmasıdır. Bu bakımdan coğrafi çeşitliliğin arttırılması tavsiye edilmiştir.

Demir ve Ayhan (2025), kadın futbol hakemleri Stéphanie Frappart, Neuza Back ve Karen Diaz'ın FIFA Erkekler Dünya Kupası'nda görev almasını ele aldıkları çalışmalarında bu durumun küresel ölçekte medya ve Twittter'daki yansımalarını ve nasıl tepkiler aldığını irdelemişlerdir. Çalışma sonucunda, medya kuruluşlarının Frappart, Back ve Diaz'a yönelik hegemonik/cinsiyetçi söylemlerle olaya yaklaştığı, kullanıcıların

ise küfür ve hakaret içeren ifadelerin yanı sıra alaycı/küçümseyici ifadelere başvurduğu tespit edilmiştir. Medya kuruluşları, Frappart, Back ve Diaz'ın Dünya Kupası'nda maçlara hakemlik yapmasını hegemonyacı/cinsiyetçi ifadelerle haberleştirmiştir. Oluşturulan içeriğin %69,61'inin hakemlerin cinsiyetini vurgulayan ve hegemonik erkekliği destekleyen ifadelerden oluşması, medya kuruluşlarının erkek egemen ideolojiye hizmet ettiğini göstermektedir. Kullanıcıların hakemlerin atanmasına ilişkin Twitter paylaşımlarının çoğu cinsiyetçi ve hegemonik ifadelerden oluşmuştur. Hakemlerin mesleğinden çok kadın kimliklerini ön plana çıkarılmıştır.

Patrick, (2024), Avustralya'da yürüttüğü yüksek lisans tezinde son dönemlerde kadınların futbola dahil oluşunda büyük artışlar olsa da kadınların bu alandaki varlığına ilişkin sorunların hala devam ettiğini göstermiştir. Hakemliğin şu anki durumu hala kadınlar için düşmanca bir ortam olarak görülmektedir. Futbolun erkek egemen ortamı kadınların hoş karşılanmadığı bir ortam yaratmaktadır. Kadınlar aldıkları desteklerin de samimi olmadığını hissettiklerini belirtmişlerdir. Kadınların FIFA hakemi olsalar bile performanslarının cinsiyetçi ve küçümseyici bir muameleye maruz kalıyor olması da çalışmanın dikkat çekici bulguları arasındadır. Görüşme yapılan kadın hakemler, oyuncular, seyirciler ve antrenörler tarafından cinsiyet temelli sözlü tacizlere uğramaktadırlar ve kadın hakemler cinsiyetlerine göre değerlendirildiklerinin farkındadırlar. Kadınların "mutfağa geri dön" gibi cinsiyetçi söylemlere maruz kalmasının yanında, fiziksel olarak her ne kadar yeterli kondisyona sahip olsalar da yetersiz olarak nitelendirilip oyuna ayak uyduramadıklarının ima edilmesi ve erkeklerinse aksine hangi vücut yapısında olurlarsa olsunlar formda ve yeterli olarak algılanmaları da dikkat çekicidir. Kadın futbol hakemleri bu durumu futbolun bir erkek oyunu olarak inşa edilip algılanması ile ilişkili görmektedir.

Drury, Stride, Fitzgerald, Hyett-Allen, Pylypiuk ve Whitford-Stark (2023), futbolda görev alan kadın hakem ve antrenörlerin deneyimlerini inceledikleri çalışmalarında İngiltere'de farklı düzeylerde görev yapan kadın spor profesyonelleriyle görüşmeler gerçekleştirilmişlerdir. Bu görüşmelerde elde edilen anlatılar üzerinden kadınların bu alanda karşılaştıkları cinsiyete dayalı ayrımcılık, dışlanma ve direnişe ilişkin stratejilerini analiz etmişlerdir. Katılımcılar, hakem değil kadın hakem ya da antrenör değil kadın antrenör olarak adlandırılmalarının mesleki kimliklerini geri planda bıraktığını ve yalnızca hakem ve antrenör olarak adlandırılmak istediklerini belirtmişlerdir. Kadınlar bu

alanda yalnız bırakıldıklarını, görünmezliğe itildiklerini ve yetkinliklerinin sürekli sorgulandığını ifade etmişlerdir. Kadınlar mizahla başa çıkma, stratejik olarak sessiz kalma gibi başa çıkma yöntemleri geliştirmişlerdir.

Reid ve Dallaire (2020), Kanada'da kadın futbol hakemleri ile yürüttüğü çalışmalarında kadın futbolunun yaygın olduğu Kanada'da erkek hakemlerle kıyaslandığında kadın hakem sayısının oldukça az olduğunu ve kadınların diğer liderlik pozisyonlarında da azınlıkta olduğunu tespit etmişlerdir. Kadın hakemler, cinsiyete dayalı güç ilişkileri nedeniyle futbol camiasında kenara itilmektedirler. Çalışmanı ilgi çeken savlarından biri de kadın hakemlerin bu mesleği yapmaya devam etmesinin nedeni olarak futbol hakemleri arasında kadınları marjinalleştirmeye devam eden cinsiyete dayalı güç ilişkilerini görmezden gelmeyi seçmeleri olabileceğidir. Bunun yanında kadın futbol hakemlerinin bu ortamda ayakta kalabilmek için cinsiyetlerini bir kenara bırakmaları, "kadın" gibi davranmamaları, sadece "iyi hakemler" gibi davranmaları gerektiği, ancak bunu yaparken, aslında bu pozisyonda yetkinliğin erkeklikle eşdeğer olduğu şeklindeki baskın fikirleri kabul edip ve tekrarladıkları, böylece cinsiyetçi normları yeniden ürettikleri ifade edilmektedir. Kanada'da kadın futbolunun büyümesi ve itibarına rağmen, erkeklik uygulamaları hala "iyi hakem"in özne konumunu oluşturmaktadır. Sonuç olarak, kadın futbol hakemi, gerçekten yetenekli ve değerli olduğunu (yeniden) kanıtlamak için oyuncuların, antrenörlerin, diğer hakemlerin ve seyircilerin dikkatli bakışları altında yeteneğini kanıtlamak zorunda kalmaktadır.

Reid (2019), Kanada'da kadın futbol hakemleri ile yürüttüğü çalışmasında kadın futbolunun oldukça yaygın olduğu Kanada'da bile kadın hakemlerim sayısının oldukça az olduğunu, kadınların bu alanda yetersiz temsil edildiklerini, futbol hakemliğinin kadınları marjinalleştiren, erkek egemen bir konu olarak nasıl devam ettiğini ampirik olarak göstermiştir. Çalışma, futbol hakemliğinin, futbolun söylemsel olarak cinsiyet ayrımı gözetmeyen bir spor olarak kurgulandığı bir bağlamda bile, hala ağırlıklı olarak erkek egemen bir meslek olarak tanımlandığını göstermekte ve kadın futbol hakemlerinin, futbolcular, antrenörler ve hakemler tarafından stereotipleştirme yoluyla nasıl bir yabancı olarak kurgulandığını vurgulamaktadır.

Kim ve Hong (2016), Güney Kore'de görev yapmakta olan altı eski kadın futbol hakemi ile yaptıkları görüşmelerde kadın futbol hakemlerinin görevlerini bırakma eğiliminde olduklarını tespit etmişlerdir. Bu durumun nedenleri, kadın hakemlere yönelik olumsuz

tutumlar ve yorumalar, kadın hakemler için mentorluk sisteminin eksikliği, özellikle hamilelik sürecinde ve doğum sonrası süreçte yaşadıkları iş-aile çatışması ve kurumsal (idari) destek eksikliği olarak belirtilmiştir. Yazaralar bu durumla baş edebilmek için kadın hakemlerin özellikle de geleneksel toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile mücadele kapasitelerinin geliştirilmesini tavsiye etmektedir.

Reid (2016), hakemlik alanında yeterince temsil edilemedikleri halde Kanada'da görev yapamaya devam eden kadın futbol hakemlerinin deneyimlerini ele aldığı yüksek lisans tezinde kadın futbol hakemlerinin, hem eğitim hem de deneyim yoluyla öğrendiği "hakem" idealleri ve uygulamalarına göre performans gösterme yetkinliği sayesinde hakemlik yapmaya devam etmek için motive olduklarını; ancak, bir kadın olarak futbol camiasında bir yabancı olarak görüldüklerini ve "hakem" pozisyonunda kabul görmek ve saygı görmek için hakemlik alanında ve genel olarak futbol camiasında cinsiyetçiliği içselleştirdiklerini ve normalleştirdiklerini tespit etmiştir. Ancak Kanada'da futbolun diğer ülkelerle kıyaslandığında erkek egemen bir spor dalı olarak inşa edilmemesi kadın futbol hakemlerinin kendilerini daha çok yetenekleri ile tanımlamasına katkı sağlamıştır.

Kadın futbol hakemliği özelinde Türkiye'de yapılan çalışma sayısı daha sınırlıdır. Aşağıda Türkiye'de kadın futbol hakemlerine ilişkin yürütülmüş çalışmaların bulguları yer almaktadır.

Çalışkan (2024), kadın futbol hakemlerinin toplumsal cinsiyet algıları ile iş ve performans düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği yüksek lisans tezinde toplumsal cinsiyet algısının kadın hakemlerin iş performanslarını ve sahadaki başarılarını etkilediğini tespit etmiştir. Erkek egemen bir alanda yer alan kadın futbol hakemlerinin toplumsal baskı ve eleştirilerin hedefi olması özgüven ve performanslısında olumsuz etkiler yaratabilmektedir.

Doğan Genç (2023), kadın futbol hakemlerinin kariyer engellerini incelediği yüksek lisans tezinde kadınların hakemlik kariyerine devam etmelerinde eş, çevre ve kurul desteğinin önemli olduğunu tespit etmiştir. Toplumda kadın futbol hakemlerine karşı bir önyargı ve güvensizlik olması, kadın fizyolojisisin erkeğe göre daha dezavantajlı görülmesi, kadın futbol hakemlerinin iş-yaşam dengesini kurmakta güçlük çekmesi, kadın hakem sayısının hala yetersiz olması da çalışmanın kadın hakemlerin kariyer engellerine ilişkin bulguları arasındadır.

Engin, Yüce ve Katırcı (2019), Türkiye Faal Futbol Hakemleri ve Gözlemcileri Derneği Eskişehir şubesine üye olan ve aktif olarak hakemliklerine devam eden dokuz kadın hakemin dahil edildiği çalışmalarında toplumsal/sosyolojik faktörler nedeniyle olumsuz deneyimler yaşadıklarını, kadın futbol hakemlerine güvenilmemesi sebebiyle kritik olmayan maçlarda görev verme eğilimi olduğunu, meslektaşları tarafından kabul görmediklerini, küçümseme, aşağılama e küfürle karşılaştıklarını tespit etmişlerdir. Bunun yanında kadın hakemler, kadınların evlendikten sonra kariyerlerinin olumsuz etkilendiğini, futbolun erkek egemen yapısının hala devam ettiğini ve kadınların burada uygun bulunmadığını, üst liglerde (Süper Lig'de görev alamadıklarını tespit etmişlerdir.

Özkar (2018), kadın futbol hakemlerinin deneyimlerini toplumsal cinsiyet perspektifinden ele aldığı yüksek lisans tezinde kadınların bu alanda bir yandan güçlenirken bir yandan da bazı sorunlar ile mücadele ettiklerini tespit etmiştir. Kadınların futbolda hakemlik gibi yönetici pozisyonda olmasının özgüvenlerini ve liderlik yönlerini geliştirdiği bu bakımdan kadınların futbol hakemi olmasının olumlu etkilerinin oldukça kıymetli ve dikkate değer olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, toplumda hala sporun ve futbolun erkek egemen bir alan olarak algılanması nedeniyle kadınların bu alanda ikincilleştirildiği, kadınların yakın çevrelerinden sportif faaliyet esnasında giyilen kıyafetlerin kadına uygun olmadığı yönündeki söylemelere maruz kaldıkları, futbolcular, yöneticiler ve antrenörlerin sadece kadın olmaları nedeniyle kadın futbol hakemlerinin kötü performans sergileyeceğine yönelik düşüncelerinin olduğu çalışmanın bulguları arasındadır. Kadın hakemler dışlama ve hakaret ile karşılaşmakta ve kendilerine atfedilen ev içi roller nedeniyle baskıyla karşılaşmaktadır. Bu durum kadın hakemi olmayan şehirlerde daha yoğun gözlenirken kadın hakemi olan şehirlerde durumun çok daha olumlu olduğu, seyircilerin çok daha olumlu yaklaştığı, tribünlerde şiddet ve hakaretin olmadığı, maçların çok daha pozitif bir havada gerçekleştiği ifade edilmiştir.

Alanyazın incelendiğinde, bu çalışma, Türkiye'de kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerini toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan nadir çalışmalardan biridir. Literatürde futbol hakemlerine yönelik çok sayıda çalışma olmakla birlikte bu çalışmalar genellikle performansa, fiziksel yeteneklere ve hakemlik pratiğine odaklanmış durumdadır. Kadın futbol hakemlerinin bu alandaki özgün deneyimleri, karşılaştıkları toplumsal cinsiyet temelli engeller ve bu konudaki direniş biçimleri, bu alanda var olabilmek için geliştirdikleri stratejiler yeterince görünür değildir. Bu bakımdan

çalışmanın özgün katkısı, kadın futbol hakemlerinin bu alandaki deneyimlerini betimlemenin yanında bu deneyimlerin ardındaki kültürel, yapısal ve kurumsal bağlamı toplumsal cinsiyet perspektifinden açığa çıkarmaya çalışmasıdır. Çalışmanın bu yaklaşımının sadece toplumsal cinsiyet çalışmaları alanına değil; kadınların duygusal emeklerini, mesleki kimlik inşalarını, karşılaştıkları kariyer engellerini incelemesi bakımından çalışma psikolojisi alanına da önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Türkiye bağlamında kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerini bu çok boyutlu kuramsal çerçevede inceleyen çalışmalara neredeyse hiç rastlanmaması araştırmanın hem akademik açıdan hem de uygulama açısından önemini arttırmaktadır. Toplumsal cinsiyete ilişkin mevcut literatürle ilişki kurarak ve diyaloğa girerek bu alana dair bilgi birikimini genişletmeyi ve çeşitlendirmeyi hedefleyen çalışma, bu çabasının yanında kadın futbol hakemlerinin erkek egemen bir spor dalı olan futbolda karşılaştıkları görünmez eşikleri ve bunlarla mücadele biçimlerini görünür kılmayı, kadın futbol hakemlerinin seslerini duyurmalarına vesile olmayı amaçlamaktadır.

6 ARAŞTIRMA

6.1 Yöntem

Günümüzde toplumsal cinsiyetin ve bu bağlamda yaşanan eşitsizliklerin erişmediği alan kalmamış gibidir. Ev içinden dışarıya, siyasetten ekonomiye, özel hayattan çalışma hayatına her alanda kadın ve erkeklerin "biyolojik farklılıkları" ileri sürülerek ayrıştırılması, kadının bu bağlamda ötekileştirilmesi yüzyıllardır süren bir düzenin yansımasıdır.

Bu düzen doğrultusunda kadın ve erkeğin farklılıkları abartılmış; bu da kadın ve erkeğin adeta birbirinin zıttı imiş gibi gösterilerek onlara atfedilen farklı özellikleri, bu bağlamda toplum içerisinde ait oldukları konumların farklı olduğuna dair söylemleri doğurmuştur. Bu söylemler kadınları ev içine uygun görerek kamusal alanın da erkeklerin alanı olduğu söylemini doğurduğu gibi aynı zamanda kadınlar kamusal alanın bir parçası olan çalışma hayatına dahil olduklarında da bu sefer mesleklerin kadın işi ve erkek işi olarak ayrışmasına yol açmıştır. Kadın ve erkeklerin onların "doğalarına" atfedilen özellikler doğrultusunda şekillenen toplumsal cinsiyet bakımından yerine getirmeleri beklenen roller mesleklere de yansımış; bakım, hizmet gerektiren meslekler genellikle kadınlarla özdeşleştirilmiştir. Bu meslekler kadına atfedilen "hassas, kırılgan, narin" gibi özelliklere uygun olduğu düşünülen ve genellikle daha düşük statülü ve kazançlı işler olmuştur. Öte yandan erkeklerle eşleştirilen ve erkek işi olarak adlandırılan meslekler ise daha çok gücün, otoritenin ve prestijin hakim olduğu yüksek statülü ve gelirli işler olmuş, kadınlara ait olduğu ileri sürülen özellikler ile bu mesleklerin gerektirdiği niteliklerin birbiriyle uyuşmadığı algısı kadınları bu meslekleri dışında tutmak için bir strateji olarak kullanılmıştır.

Bu bakımdan daha önce de değinildiği gibi tarihsel süreç içerişinde erkek bedenine uygun olarak görülen ve bu doğrultuda kurgulanan spor genel olarak erkeklerin alanı olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında bazı spor dalları da erkek egemenliğinin çok daha yoğun olarak gözlemlendiği alanlardır. Bir başka deyişle sporun genel anlamda erkek egemen bir alan olmasının yanında bazı spor dalları çok daha eril alanlar olarak kabul edilmektedir. Futbol da bu alanların başında gelmektedir. Kadınların futbola dahil olmaları üzerinden çok uzun zaman geçmemiştir. Kadınların futbolda oyuncu olarak yeterli sayıda temsil edilememelerine ek olarak yöneticilik, antrenörlük, hakemlik gibi "oynamayan" rollerde temsili çok daha azdır. Kadının futbol sahasında karar verici ve

otorite sahibi olması açısından önemli olan kadın futbol hakemliği, kadıların erkek egemen bir alanda meşruiyet sağlamaları açısından önemli görülmektedir. Ancak günümüzde, kadın futbolunun yaygın olduğu ülkelerde bile kadın futbol hakemlerinin sayısı erkek futbol hakemlerine kıyasla oldukça azdır. Kadınlar bu alanda yeterince temsil edilememektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın problemi geleneksel olarak erkek egemen bir alan olan, erkekler tarafından yürütülen ve erkeklere ait olduğu ileri sürülen özellikleri ve nitelikleri gerektirdiği ifade edilen futbol hakemliği mesleğine dahil olan kadınların bu meslekteki deneyimlerini ortaya çıkarmak ve anlamaktır.

Bu ana problem çerçevesinde çalışmada belirlenen alt problemler şunlardır: Kadın futbol hakemleri mesleğe giriş aşamasında ne gibi deneyimler yaşamaktadırlar? Kadın futbol hakemleri, futbolun diğer aktörleri tarafından ne gibi ön yargılar ile karşılaşmaktadırlar? Kadın futbol hakemleri mesleklerinde yükselme konusunda ne gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar? Kadın futbol hakemleri, kadın futbol hakemi olmaya dair nasıl bir algıya sahiptir? Kadın futbol hakemlerinin kariyer olanakları ve kariyerlerine ilişkin planları nelerdir? Kadın futbol hakemleri bu meslekte ne gibi kazanımlar elde etmektedirler? Kadın futbol hakemleri bu meslekte kalabilmek için ne gibi stratejiler üretmektedirler? Kadın futbol hakemlerinin erkek egemen bir meslekte yer almalarının avantajları ve dezavantajları nelerdir?

Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, Türkiye'de çeşitli düzeylerdeki futbol müsabakalarında görev yapma yetkisine sahip kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerinin incelenmesidir. Çalışmada futbol hakemliği erkek egemen bir meslek olarak ele alınmıştır ve kadın futbol hakemleri bu mesleğe giriş aşamasında, mesleklerini yaparken ve kariyerlerinde yükselmek istediklerinde sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu bakımdan kadın futbol hakemlerinin bu mesleğe ait deneyimlerinin derinlemesine incelenebilmesi için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri gözlem, görüşme gibi veri toplama tekniklerini kullanarak olguları bulundukları çevrede incelemeyi, araştırmayı ve anlamlandırmayı hedeflemektedir. Nitel araştırma yöntemlerinin daha derinlemesine inceleme ve araştırma yapmaya, daha derin ve ayrıntılı çalışmaya, neden, nasıl gibi soruları sormaya imkân tanıdığı ifade edilmektedir (Creswell, 2016; Creswell, 2021; Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Çalışma, bir durum çalışması olarak belirlenmiştir. Durum (vaka, örnek olay) çalışması, nasıl ve niçin sorularını temel alarak bir olgu veya olayı derinlemesine incelmeye imkân veren bir araştırma yöntemidir. Buradaki olay ya da olgu araştırmacının kontrol edemediği bir durumdur (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 301; Sığrı, 2018; Yin, 2014). Vaka çalışmasında araştırmacı derinlemesine tek bit durumu ya da çoklu durumları çalışabilir (Sığrı, 2018).

Durum çalışması, betimsel araştırma yöntemlerindendir. Sosyal bilimlerde psikoloji, sosyoloji alanlarında, özellikle de eğitim bilimleri alanlarında sıklıkla kullanılmaktadır. Derinlikli betimlemeler yapmayı, tematik temelde mantıksal çıkarımlar yaparak örüntüler oluşturmayı ve yorumlar getirmeyi amaçlamaktadır (Paker, 2015, s. 119).

Nitel durum (vaka, örnek olay) çalışması deseni, bir durum çalışması araştırması yaparken gerekli olan tüm işlemleri kapsamaktadır. Bu işlemler; durum çalışmasının desenini oluşturmak, veri toplamak, bu verileri analiz etmek sonuçları sunmak ve raporlaştırmaktır (Yin, 2017, s. 3). Durum çalışması araştırmaları tek bir durumu ya da az sayıda olan durumu derinlemesine araştırma, anlama ve ortaya çıkarma isteği ile başlamaktadır. Yöntemin durum çalışması olarak seçilebilmesi için araştırmanın "ne oluyor?" ya da "ne oldu?" gibi betimleyici bir soruya ya da "bir şeyler nasıl veya neden oldu?" gibi açıklayıcı bir soruya işret etmesi gerekmektedir. Buna ek olarak durum çalışması yönteminde veriler doğal ortamından toplanmaktadır ve durum çalışmaları günümüzde değerlendirme yapmada daha sık kullanılmaktadır (Yin, 2017, s. 4-5).

Vaka çalışmaları açıklayıcı veya keşfedici olabilir ya da bir olayı açıklamayı hedefleyebilir. Bu araştırma, araştırmacının gerçek yaşam, güncel bir durum ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış durumlar hakkında çoklu bilgi kaynakları (mülakat, gözlem, doküman, rapor gibi) aracılığıyla detaylı bilgiler topladığı ve bir durum betimlemesi yaptığı ya da durum temaları ortaya koymaya çalıştığı nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2021, s. 99).

Durum çalışmasında öncelikle durumu tanımlamak gerekir. Durum dediğimiz şey aslında sınırları olan bir oluşum olarak ifade edilir. Bir kişi, bir kuruluş, davranışsal koşullar, olay ya da diğer sosyal olgular bu sınırlı oluşumlara örnektir. Durum çalışmasında durumun zamansal ve mekânsal boyutlardaki bağlamsal koşulları her zaman net olmayabilir. Bu araştırma türünde temel analiz birimi durumdur (Yin, 2017, s. 6-7). Durum çalışmalarında temel amaç genel sonuçlara varmak değil, bir durumu, bir kişiyi ya da bir

olguyu özgün ortamı içinde keşfetmek, ayrıntılı olarak betimlemek ve yorumlamaktır (Paker, 2015, s. 120).

Yin (2014; 2017) durum çalışmalarını özelliklerine göre keşfedici, betimleyici ve açıklayıcı olmak üzere üç türe ayırmıştır. Keşfedici durum çalışmalarında alan çalışması ve veri toplama işlemleri araştırma soruların tanımlanmadan veya o duruma özel metodolojik işlemlerden önce yapılmaktadır. Keşfedici durum çalışmaları genel olarak sadece yeni durum çalışmalarında değil, birçok sosyal araştırmaya giriş olarak düşünülmektedir. Çok sayıda durum çalışmasının amacı ise betimleme yapmaktır. Betimsel durum çalışmaları zengin bir yaklaşım sunarak olayların iç yüzünün gösterilmesini sağlayabilir. Bu tür durumlar veri toplamanın önceliğiyle ilgili bir kuram gerektirmektedir. Araştırma soruları teoriye göre seçilir ve bu teorik çerçeve araştırma boyunca takip edilir.

Durum çalışmasında araştırma desenini seçerken öncelikle durumun tekli mi yoksa çoklu bir durumdan mı oluşacağına karar vermek gerekmektedir. Hem tekli hem de çoklu durumlarda durum, bütüncül veya iç içe geçmiş alt durumlar şeklinde seçilebilir. Sözgelimi, çalışma tek bir örgüt ile sınırlıysa ancak bir grup çalışan hakkında toplanan verileri, çalışan kayıtlarının analizi gibi verileri kapsıyorsa bu durumda iç içe geçmiş tek bir durum söz konusudur. Dolayısıyla burada desen, iç içe geçmiş tek durum desenidir. Eğer benzer tarzda iki ya da daha fazla örgütle çalışılacaksa bu durumda desen, iç içe geçmiş çoklu durum olacaktır (Yin, 2017, s. 7).

Bu çalışmada veri kaynağı olarak açık uçlu görüşmeler ve çalıştay raporları kullanılmıştır. Veriler tek seferde toplanmıştır. Bu bakımdan bu çalışma betimsel kesitsel bir durum çalışmasıdır. Burada vaka, kadın hakemlik olgusudur; bir grup kadın hakem örnek olay olarak ele alınmıştır. Veriler nitel tematik analiz yapılarak yorumlanmıştır.

Bu araştırmada araştırma konusuna ilişkin detaylı bilgi verebilecek bireylerin bilinçli bir şekilde seçilmesini sağlayan bir yöntem olan amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Patton, 2002). Bu bakımdan Türkiye'de daha önce faal olarak görev yapmış veya hala görev yapmakta olan kadın futbol hakemleri örneklem kapsamına alınmıştır. Katılımcılar farklı yıllar futbol hakemliği deneyimi olan, farklı illerde görev yapan ve farklı klasmanlardan kadın hakemler arasından seçilmiştir.

6.2 Katılımcılar ve Verilerin Analizi

Araştırmanın örneklemini İç Anadolu Bölgesinden iki ve Marmara bilgesinden bir büyükşehirde görev yapmakta olan 5 kadın futbol hakemi ve farklı illerde uzun yıllar görev yapmış ancak şu an aktif olarak hakemlik yapmayan iki kadın futbol hakemi oluşturmaktadır. Katılımcıların hakemlik deneyimlerinin süresi farklılaşmaktadır. En kısa deneyim süresi 2 yıl iken en uzun deneyim süresi 20 yıldır.

Nitel çalışmalarda katılımcı sayısın ilişkin farklı görüşler yer almakla birlikte özellikle durum çalışmasında önemli olan ayrıntılı ve derinlemesine bir analiz yapabilmektir. Araştırmanın genellenebilmesi ya da geniş örneklerden oluşması değil nitelikli olması önem taşır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Çalışmada çok daha fazla kadın hakemle görüşme hedeflenmiş olsa da süreç içerisinde yaşanılan olumsuzluklar yalnızca yedi kadın hakemle görüşebilmeme neden olmuştur. Türkiye Futbol Federasyonu ve Merkez Hakem Kurulu'nun tutumu daha fazla kadın hakemle görüşmemi engellemiştir. Çalışma kapsamında gerekli etik kurul onayları alınmış ve Merkez Hakem Kurulu ile farklı zamanlarda farklı yöntemlerle iletişime geçilmeye çalışılmıştır. Öncelikle resmi bir yazı ile üniversitenin Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (resmi kanallar) aracılığı ile Merkez Hakem Kurulu ile iletişime geçilmiş ancak olumsuz yanıt gelmiştir. Daha sonra kişisel iletişim ağları aracılığıyla yine Merkez Hakem Kurulu'nun ilgili birimleri ile farklı tarihlerde iki kez iletişime geçilmiş ancak yine olumsuz yanıt alınmıştır. Gerekçe olarak Türkiye Futbol Federasyonu'nun ve dolayısıyla Merkez Hakem Kurulu'nun bir süredir özellikle hakemler ile ilgili tüm çalışmalara olumsuz yaklaşarak çalışmaları reddetmesi gösterilmiştir. Son dönemde Merkez Hakem Kurulu'nun hakemlere ilişkin birçok çalışma isteğini (yüzlerce) reddettiği, kurulun genel tutumunun bu yönde olduğu belirtilmiştir.

Hakemlerin röportaj yapabilmeleri ve deneyim aktarabilmeleri TFF'nin iznine bağlıdır. Bu durum görüşme yapılan kadın hakemler tarafından da bildirilmiş, aksi bir durumda kendilerine bazı yaptırımlar uygulanacağını ifade etmişlerdir. Bu bakımdan kendilerine, kim olduklarını açığa çıkarabilecek hiçbir bilginin paylaşılmayacağının teminatı verilmiştir. Bu bağlamda, kadın hakem sayısının çok sınırlı olması sebebiyle de kadın hakemlerin belirli demografik bilgileri paylaşılmayacaktır. Bunun yanında analizler açısından önemli veriler olsa da yine kimliklerinin açığa çıkmasına neden olacak hiçbir veri analizlere dahil edilmemiştir.

Araştırmada yedi kadın futbol hakemiyle görüşülmüş olması ve bunların yalnızca birkaç ili kapsaması araştırmanın sınırlılıklarındandır. Ancak bu sınırlılıklarla birlikte farklı yıllar mesleki deneyimleri olmasına rağmen sporun ve özellikle futbolun erkek egemen yapısı, toplumsal cinsiyet temelli önyargılar ve ayrımcılıklar, bu bağlamda meslekte yaşadıkları zorluklar ve bu alanda var olabilmek için geliştirdikleri stratejiler açısından detaylı analizlere yetecek kadar benzer ve tutarlı bilgiler elde edilmiştir.

Görüşmeler kadın hakemlerin futbol hakemliğe girişi ve bu aşamada yaşadıkları zorluklar, mesleklerine devam ederken yaşadıkları zorluklar, geleceğe dair kariyer beklentileri, bu meslekte tecrübe ettikleri avantaj ve dezavantajlar, erkek egemen bir alanda azınlık olmalarının dışlanma, sınırlanma ve kabul görme konusundaki etkileri, mesleğin (erkeksileşme gibi) gereklilikleri üzerinden geliştirdikleri stratejiler, bu bağlamda yaşanan kimlik sorunları gibi temaları içermektedir. Yapılan görüşmelerden en kısası 35 dakika, en uzunu ise 2,5 saat sürmüştür.

Analizde kullanılan veriler Ocak 2023 – Ağustos 2023 tarihleri arasında toplanmıştır. Katılımcılardan biri ile yüz yüze görüşme yapılmış, bu esnada katılımcının izni alınarak görüşmenin ses kaydı alınmıştır. Diğer altı katılımcı ile yoğun çalışma tempoları nedeniyle kendi istekleri doğrultusunda Zoom üzerinden görüntülü görüşmeler yapılmıştır. Yine katılımcıların bilgileri ve izinleri doğrultusunda görüntülü görüşmelerin de kaydı alınmıştır. Bu kayıtlar MS Word programı üzerinde yazıya dökülmüş, yazıya aktarım esnasında hiçbir değişiklik yapılmadan katılımcı ifadeleri olduğu gibi metne aktarılmıştır. Görüşme deşifrelerinin tamamı okunmuş, öncelikle en kapsayıcı olduğu düşünülen iki görüşmenin kodlaması yapılmıştır. Kodlamalar danışman tarafından kontrol edilip yeniden kodlanmış, yapılan ikinci görüşme sonucunda da nihai halini almıştır. Tüm verilerin kodlanıp yeniden kategori ve temaların oluşturulması sürecinde bütünsel tekrar okumalar yapılmıştır. Temalar ve kategorilerin yorumlamaları yapılırken farklı katılımcılardan örnek alıntılar yapılarak her birinin fikirlerine yer vererek kendilerini açık bir şekilde ifade etmelerine imkan sağlanmaya çalışılmıştır.

Verilerin analizi sürecinde tümevarımsal (indüktif) yaklaşım kullanılmış ve kodlama ve tema oluşturma işlemleri aşağıdan yukarıya olacak şekilde veriye duyarlı biçimde ilerlemiştir (Creswell, 2021, s. 42). Detaylı okumalar sonucu katılımcı ifadelerinden yola çıkılarak açık kodlar oluşturulmuştur. Daha sonra bu kodlar arasındaki anlamsal benzerlikler ve örüntüler belirlenmiş, kategori ve temalar elde edilmiştir (Braun ve

Clarke, 2006, s. 82; Creswell, 2021, s. 281). Temalar sık tekrar eden söylemlerin yanında çalışmanın toplumsal cinsiyet odaklı bağlamı ve bu konudaki literatürle ilişkili olarak türetilmiştir. Bu açıdan tema oluşturma sürecinin hem betimleyici hem de bağlamsal ve kuramsal olarak açıklayıcı bir işlev gördüğü söylenebilir (Creswell, 2021, s. 284). Kodlama sürecinde katılımcıların ifadelerine sadık kalınmıştır. Ancak bu ifadelerin taşıdığı anlamlar literatür doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Aşağıda çalışmanın kod-kategori-tema oluşum sürecine ilişkin örnek verilmiştir.

Tablo 6. 1

Kod-Kategori-Tema Örneği

	Kod	**Kategori**	**Tema**
1	Kadınların Lider Olamayacağı Algısı: O kadar erkeği yönetmezsin!	Cam Tavan: Yükselmenin Önünde Görülmez Sınırlar	Sınırlama ve Engelleme
2	Talimat Engeli: FIFA hakemi olsak bile Süre Lig'de maç yönetemiyoruz.		
3	Yükselmeyi engelleyen kısır döngü: Az maç, az deneyim, hata, terfi edememe ve daha az maç		
4	Karar verici pozisyonlarda kadın yok		
1	Bu camiada isim yaptım.	Özgüven, Başarı ve Tanınma	Kazanımlar
2	Kendime inanıyorum.		

Katılımcılardan alıntılar yapılırken kadın hakemleri sayılar ile göstermek yerine, katılımcıların isimlerinin değiştirilmesi daha uygun görülmüştür. Bu açıdan görüşmelerden yapılan alıntılarda verilen isimler katılımcıların gerçek isimleri değildir.

Çalışmanın nitel yöntemle kurgulanması, kadın futbol hakemlerinin deneyimlediği toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortaya çıkarılmasında etkili araç sunmaktadır (Creswell, 2021). Nicel çalışmaların aksine nitel çalışmalar katılımcıların kendi sesleri ile konuşabilmeleri açısından oldukça önemlidir. Bu yöntem katılımcıların bu alandaki

deneyimlerini anlamlandırma yollarına erişme imkânı sunar ve çalışmanın ana dayanağını ve ideolojisini oluşturan feminizmin temelinde oluşturulan çalışmalar için de oldukça uygundur (Oakley, 1981). Bu araştırmada da yaptığım görüşmelerde kadın futbol hakemlerinin mesleki yolculuklarını, bu süreçte karşılaştıkları engelleri, bu engellere karşı direniş stratejilerini kendi ifadeleri üzerinden analiz etmeye ve yorumlamaya çalıştım. Görüşmeleri yarı yapılandırılmış sorularla, salt soru-cevap biçiminde değil açık uçlu ve sohbet biçiminde yürüttüm ve katılımcıların deneyimlerini ifade ederken kendilerini kısıtlamadan istedikleri şekilde ifade etmesine ortam oluşturmak için çabaladım.

Bu çalışmada kadın hakemlerin deneyimlerini sadece kadın kimliği üzerinden ele almak yerine onların bu alanda geliştirmek zorunda kaldıkları farklı kimlikleri açısından da ele almaya çalıştım. Çünkü kadın hakemler futbol alanında hem kadın olmaları dolaysıyla hem de erkek egemen bir alanda var olmaya çalışırken dışlanmaları, istenmemeleri, ötekileştirilmeleri suretiyle farklı şekillerde ve gerekçelerle ayrımcılığa uğramaktadırlar. Feminist ideolojiyi temel alan araştırmalar da özne konumlarının çoğulluğunun dikkate alınması ilkesine sıklıkla vurgu yapar. Bir başka deyişle kadınların kimlikleri tek bir özellikten ibaret değildir; farklı bağlamlarda farklı şekillerde kurgulanır. Araştırmacı, değişen ve kesişen kimlikleri anlamalı, deneyimler farklı etkenler açısından da değerlendirilmelidir (Skeggs, 1997; Reinharz, 1992).

Bunun yanında araştırmada bilimciliğe karşı eleştirel duruş sergilenmeye çalışılmıştır. Bilimcilik, sadece gözlemlenebilen ve bilgi üretimi için sadece nesnel verilerin önemli katkılar sunduğuna inanan bir bakış açısına sahiptir (Harding, 1987). Ancak bu durum sosyal bilimler alanı açısından sınırlayıcı, onun önemini silikleştiren bir yöntemdir.

Geleneksel pozitivist yaklaşımlar görüşmecinin duygularını kullanmadan, tarafsız, kontrol edici bir pozisyonda durması gerektiğini ileri sürer. Ancak bu durum özellikle kadınlarla yapılan görüşmelerde yetersizdir ve cinsiyet körüdür. Geleneksek araştırmalar hem araştırmacıyı hem de katılımcıyı pasif bir konuma iter. Araştırmacı yalnızca bilgi toplayan, katılımcı ise yalnızca bilgi sağlayan kişidir (Oakley, 1981; Letherby, 2003). Bu durum kadınların deneyimlerini baskılar ve seslerini duyurmalarını kısıtlar. Çünkü görüşme, bir veri toplama tekniğinin ötesinde insan ilişkisidir. Araştırmacı bilgi üretim sürecine katlan bir özne olmalıdır. Nesnellik değil, aksine öznellik, duygular ve etik sorumluluk önemli etkenlerdir.

Bunun yanında Oakley (1981), geleneksel yöntemlerde araştırmacının kişisel duygu, fikir ve kimliğini etik ve tarafsız olmak için dışarıda bırakmasını da temelde yanıltıcı bir durum olarak ifade eder ve erkek egemen bilgi üretim yöntemlerini yüceltmesi nedeniyle eleştirir. Aksine, özellikle kadınlarla yapılan araştırmalarda karşılıklı paylaşımın kadınların kendilerini daha kolay açmalarına yardımcı olur. Araştırmacı ve katılımcı arasındaki empati ve paylaşım, güven ilişkisi kurularak daha derin ve detaylı verilerin ortaya çıkmasını sağlar. Ayrıca nitel araştırma yöntemleri ile geleneksel yöntemlerin aksine kadınların deneyimleri yalnızca veri olarak alınmaz; onların bu deneyimleri nasıl anlamlandırdığı üzerinde de durulur ve bu, araştırmanın merkezinde yer alır.

Kadınları merkeze alan araştırmalarda araştırmacının empatik bir dinleyici olması, güven ve saygı ortamı yaratması gerektiği, bunun metodolojik bir güçsüzlükten ziyade araştırmanın etkileşimsel gücünü artıran bir unsur olduğu ifade edilmektedir (Oakley, 1981; Reinharz, 1992; DeVault ve Gross, 2007). Bu bağlamda görüşmeler esnasında bu çalışmanın ve kişisel olarak araştırmacı kimliğimin durduğu noktayı açık bir şekilde sürekli olarak dile getirdim. Bu tavrım kadın hakemlerin kendileri için gerçekten faydalı bir çalışma yapılacağına olan inancını arttırdı ve çekinceleri olmadan rahat bir şekilde kendilerini ifade edebilmelerini sağladı. Görüşmeleri karşılıklı olarak öğrenmenin gerçekleşeceği bir paylaşım süreci olarak yürütmeye çalıştım. Bir kadın ama futbolun dışında yer alan bir insan olarak, kadınların bu alandaki varlığını destekleyen ve toplumsal cinsiyete duyarlı tavrım aracılığıyla katılımcılar ile bir güven ilişkisi kurmak için çabaladım. Onları yargılamadan dinlemeye ve duygusal olarak orada tüm varlığımla yer aldığımı göstermeye çalıştım.

Feminist ideoloji ile yapılan çalışmalarda görüşmelerin en iyi biçimde gerçekleştirilebilmesi için araştırmacı ile katılımcı arasındaki ilişkinini hiyerarşik olmaması ve araştırmacının kendi kişisel kimliğini bu görüşmelere katması gerekir. Araştırmacı ile katılımcı bu bilgi keşfi sürecinin eşit katılımcıları olmalıdır. Burada araştırmacının görevi, kadınların hikayelerini onların sözcükleriyle dinlemek ve veri olarak meşruiyetini kabul etmektir (Oakley, 1981, s. 41-43). Nitekim, görüşmeleri gerçekleştirirken araştırma görevlisi mesleğimin görüşme yaptığım kadın futbol hakemlerinde bir baskı unsuru ya da hiyerarşi oluşturmaması açısından özen gösterdim. Bu nedenle tüm samimiyetimle kendi kişisel kimliğimi ve ideolojik olarak durduğum noktayı dile getirdim.

Araştırmanın konusu itibariyle kadın hakemlerin deneyimleri araştırıldığından ve bu deneyimler baskı, dışlanma, engellenme, psikolojik yıpranma gibi kadın hakemler açısından zorlayıcı etkenler içerdiğinden görüşmeler aynı zamanda bir anlama, dayanışma süreci olarak yürütülmeye çalışılmıştır (Oakley, 1981; DeVault ve Gross, 2007). Araştırmacının hakimiyet kuran değil anlam kurmaya çalışan bir duruş sergilemesi gibi diyalogların da bu yönde baskıdan arındırılmış bir şekilde kurgulanası gerektiğinden (Kvale, 2006); kadın hakemlerin kendilerini görüşmeler sırasında rahat ve güvende hissetmeleri için açık uçlu, baskı ve yargılamadan uzak bir dilin hâkim olduğu soru ve görüşme tarzı benimsenmiştir.

Etik sorumluluk konusunda üzerinde durmak istediğim bir konu da araştırmacı olarak etik sorumluluğumun kurumlara karşı değil görüşme yaptığım kadın futbol hakemlerine karşı oluşudur. Feminist ve eleştirel araştırmalarda araştırmacının etik sorumluluğu bilgi üretimini kontrol etmeye çalışan kurumlara karşı değil bilgiyi paylaşan kişiye (özellikle de marjinalleştirilen ve/veya savunmasız kişiye) karşıdır. Araştırmacının amacı sistemin çıkarlarının ve işleyişinin korunması değil, bu sistem içerisindeki bireylerin deneyimlerinin anlaşılması ve görünür hale getirilmesidir (Lather, 1991, s. 67). Bu bakımdan Türkiye Futbol Federasyonu ve ona bağlı bir kuruluş olan Merkez Hakem Kurulu'nun kadın hakemler ile görüşme yapmama imkân tanımamasının etik bir ihlal olmadığı oldukça açıktır. Daha önce belirttiğim gibi etik sorumluluğum kendilerine değil kadın hakemleredir.

6.3 Güvenirlik ve Geçerlik

Araştırmamın güvenirlik ve geçerliğini Lincoln ve Guba'nın (1982; 1985) güven duyulabilirlik kavramı çerçevesinde oluşturmaya çalıştım. Buna göre güven duyulabilirliğin ilk kriteri olan inandırıcılık kapsamında daha önce yukarıda da anlatmaya çalıştığım üzere kadın futbol hakemleri ile yaptığım görüşmelerde kendilerini güvende hissetmeleri ve karşılıklı güven duygusunun gelişimi için kendi kimliğimi de araştırmaya katarak onları anladığımı, onların bu alandaki varlığını desteklediğini belirterek ve baskıcı ve yargılayıcı dilden uzak durarak bu kriteri sağlamaya çalıştım. İkinci kriter olan aktarılabilirlik için bağlamı detaylı şekilde ortaya koymaya çalıştım. Üçüncü kriter olan doğrulanabilirlik için de katılımcıların kendi ifadelerinden detaylı alıntılar yaptım ve yorumlamalarımı ve vardığım kanaatleri tamamen katılımcıların birebir ifadelerinden yola çıkarak yaptığımı göstermeye çalıştım. Dördüncü ve son kriter olan güvenilirlik için

ise öncelikle araştırma sürecinde yaşadığım olumsuz gelişmeler dahil detaylı bilgiler vermeye çalıştım. Bu bağlamda elimde olmayan sebeplerle az katılımcıya ulaşabilmeme rağmen görüşmelerde farklı kadın hakemlerden elde ettiğim verilerin birbiriyle örtüşmesi ve sürekli olarak tekrarlanması, ayrıca bulguların ilgili alanyazındaki tespitler ve bilgilerle de tutarlı olmasının araştırmanın güvenirlik açısından yeterli olduğunu gösterdiğini düşünmekteyim. Bunun yanında çalışma eleştirel olarak ele alınsa da kadın hakemlerin bu meslekte bazı kazanımlar edindiğine de çalışmamda yer vermemin, kadın futbol hakemlerinin deneyimlerini tüm netliği ile üzerinde herhangi bir oynama yapmadan ya da çalışmamı problemim doğrultusunda daha güçlü şekilde desteklemek için eksiltmeler yapmadan paylaşmamın da çalışmamın güven duyulabilirliğini yükselttiği kanaatindeyim.

6.4 Etik Bildirim

Bu doktora tez çalışması, 28.03.2023 tarihinde Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Yayın Etiği Kurulu Kararı, 499827 protokol numarası ile etik kurul onayı almıştır.

7 BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümünde, yapılan analizler doğrultusunda kadın hakemlerin mesleki deneyimleri "dışlama ve ret", "sınırlama ve engelleme", "kabulle birlikte ödenmesi gereken bedeller" ve "kazanımlar" başlıkları altında incelenecektir.

Şekil 7. 1

Çalışmanın Tema Diagramı

7.1 Dışlama ve Ret

Daha önce tartışıldığı gibi futbol erkek egemen bir alandır. Bu bakımdan futbol hakemliği de erkek egemen bir meslektir. Görüşme yapılan kadın futbol hakemlerinin tamamı erkek egemen bir meslekte yer aldıklarının bilincindedir ve futbolun erkek işi oluşunun tüm camia tarafından (federasyon, futbolcular, antrenörler, hakemler, taraftarlar) kabul edilip normalleştirildiği gözlenmiştir. Erkek egemen bir alan olarak kurgulanması nedeniyle futbolun ve dolayısıyla futbol hakemliğinin erkek işi olarak görülmesi kadınların bu alandaki varlığının yadırganmasına ve bu alandan dışlanmalarına neden olmaktadır.

Ülkemizde, futbolun spor endüstrisinde en büyük payı alan oyun olduğu, çok büyük harcama ve kazanımların gerçekleştiği ve en popüler spor dalı olduğu tartışmasız bir gerçektir. Durum böyleyken bu imtiyazları elinde tutmaya devam etmek isteyen erkek egemen yönetimin tarihsel olarak toplumda erkeğin ötekisi olarak görülen kadının bu kazanımlardan pay almasını istememesi şaşırtıcı değildir. Bu tema, kadın hakemlerin mesleklerini icra ederken karşılaştıkları toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıpyargılar, ve mesleklerdeki kadın işi-erkek işi söylemi, kadının doğasına atfedilen duygusallık, hassaslık, narinlik söylemleri, kadının bedenine yönelik algılar, kurum ve talimatlar kaynaklı ayrımcılıktan kaynaklanan sebeplerle kadınların futbol hakemliğinden nasıl dışlandığını açıklamayı hedeflemektedir.

7.1.1 Toplumsal cinsiyet rolleri temelli dışlama/Rolsel dışlama

Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık kadınların ve erkeklerin toplumda farklı rolleri gerçekleştirmek üzere var olduklarını ve kadınların rollerinin de ev içinde ev ile ilgili hizmet ve bakım gibi işleri yapmak olduğunu ileri sürerek kadını özel alana hapsederken evin dışındaki işlerin de erkeğin işi olduğu algısı yaratarak kadını kamusal alandan dışlamaktadır. Katılımcı kadın hakemlerin ifadeleri, eril normların hakim olduğu bir alan olan futbolun toplumsal cinsiyete dayalı rolleri ileri sürerek kadınları futboldan nasıl dışladığını göstermektedir. İfadelerden anlaşılan başka bir durum ise futbolun erkek egemen yapısının kadın futbol hakemleri tarafından kabullenilmiş ve içselleştirilmiş olmasıdır. Bir erkek oyunu olan futbolda, futbolculuk, antrenörlük ve hakemlik de erkek işidir. Bu içselleştirmenin mesleklerin kadın işi – erkek işi olarak ayrıştırılmasını derinleştirmeye hizmet edeceği söylenebilir. Aşağıda katılımcıların bu duruma ilişkin ifadelerinden örnekler yer almaktadır:

> **Aylin**: "…kadınların futbol hakemliği yapması çok önemli. Şöyle önemli: çünkü futbol hakemliği erkek egemen bir meslek olarak görülüyor… bu mesleği genel olarak erkeklerin daha iyi yaptığına dair algı da devam ediyor."
>
> **Nisan**: "Aaa kadın mı, kadın hakem ne alaka… yani böyle bir tutum var, kadınlar bu işi yapar, erkekler bu işi yapar tarzında bir gelenek olmuş"
>
> **Esra**: "Olumsuz tepkisi ise tamamen toplumsal baskı nedeniyle ve bunun spesifik olarak bir erkek oyunu olduğunu düşündükleri için (bu cümleyi söylerken elleriyle tırnak içinde işareti yapıyor) yapamazsın, o kadar erkeği idare edemezsin, zaten yapı olarak çok kötüyüz gibi olumsuz tepkiler aldım. Ben dedim ki siz istediğinizi söyleyin ben tatmak istiyorum."
>
> **Hatice**: "Çünkü çok fazla erkek hakem var. İnanın yani bir sürü erkek hakem var. Şu an biz beş kişiyiz. Beş kadın hakemimiz. Benim onların arasında sıyrılmayı… Sıyrılamam yani…"

"Çünkü futbol hakemliği erkek egemen bir meslek olarak görülüyor" ifadesinde de gördüğümüz gibi toplumsal cinsiyete uygun görev ve rollere ilişkin kültürel inançlar, bazı iş türlerinin 'kadın işi', diğerlerinin ise 'erkek işi' olduğu fikrini oluşturmakta ve sürdürmektedir. Cinsiyete göre iş bölümü sadece bir seçim veya tercih meselesi değil, tarihsel, kültürel ve ekonomik faktörlerden etkilenen yapısal bir olgudur. Cinsiyete dayalı beklentiler kimin ne yaptığını şekillendirmekle kalmaz, farklı emek türlerinin sosyal ve ekonomik olarak nasıl değerlendirildiğini de şekillendirir. Bu bağlamda spor ve fiziksel aktiviteler genellikle geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirmek için arenalar olarak kullanılmaktadır (Coltrane ve Shih, 2010). Bu sebeple, en başından erkek egemen bir alan olarak kurgulanan futbolda katılımcıların erkek işi olarak görülen bir spor dalında bu deneyimleri yaşamaları şaşırtıcı değildir.

Toplumsal cinsiyet toplumsal kurumlar ve yapılarla ilişkilidir. Toplumda en güçlü erkeklik formu olan ve diğer erkeklik türlerini ve kadınları hiyerarşik olarak alt konuma yerleştirmek için çabalayan hegemonik erkeklik de spor ile yakından ilişkilidir. Spor, hegemonik erkekliğin temsil edildiği, hem de yeniden üretildiği bir alandır. İdeal erkeklik imajları rekabete dayalı spor kanalıyla oluşturulur ve özendirilir (Connell, 1985; Connell 2009, Connell, 2019a). Erkeğin kendi hemcinsleri ile sosyalleştiği, "onun alanı" olarak futbol, kadının burada yadırganmasına, istenmemesine sebep olmaktadır. Nitekim tüm katılımcılar futbolun erkek egemen bir spor dalı olduğunda hem fikirdir.

Kişi, bir spor dalını seçerken, öğrenilen kültür ve toplumsal değerler bu seçimde etkilidir. Bazı toplumlarda, spor dalları, "kadın sporları" ve "erkek sporları" olarak kategorize edilir. Bu kategorizasyon, kişinin kendi becerilerinden ziyade, ait olduğu toplumsal

grubun karakterine göre yapılandırılır. Toplumsal cinsiyet perspektifi, toplumsal önyargılar ve değerler tarafından oluşturulur. Bu nedenlerden dolayı Türkiye'deki kadınlar yıllarca futbol oynamayı seçmemiş veya seçememiştir. Türkiye'de yıllarca futbol yöneticilerinden medyaya kadar tüm kamuoyunda egemen olan "futbol erkek sporudur" görüşü, kadınların futbol oynamasını ve kadın futbol liginin başlamasını engellemiştir (Orta, 2014, s. 86).

> Neslihan: "Futbol özelinde bakacak olursam futbolda erkek hakemin daha kabul görünür olduğunu düşünüyorum. […] Toplum açısından baktığımda kadın erkek, biraz daha Türk toplumu olarak ataerkil bir toplum olduğumuz için kadınlar biraz daha geri plana atılmak isteniyor. Geri plana atılmak istenen bir cinsiyetin hakemlikte ön plana çıkması gerçekten çok zor çünkü zaten toplum içerisinde geri plana atılmak istiyoruz. Hakemlik zaten söylediğim gibi, futbol da erkeğin çoğunlukta olduğu bir yer."

Neslihan'ın bu ifadesi kadın futbol hakemlerinin bu alanda bir meşruiyet mücadelesi verdiğinin göstergesidir. Buradaki erkek hakemin daha kabul görür olduğunu düşünüyorum cümlesi kabul görmenin mesleki yeterlikle değil cinsiyet üzerinden gerçekleşmesi olarak okunabilir. Bunun gibi "Türk toplumu olarak ataerkil bir toplum olduğumuz için kadınlar biraz daha geri plana atılmak isteniyor" ifadesi de mesleki dışlanmanın yalnızca spor camiası içerisinden olmadığını, aslında bu durumun geleneksel toplumsal normlardan kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum pasif bir yok saymadan öte aktif bir dışlama olarak yorumlanabilir.

Bunun gibi "Geri plana atılmak istenen bir cinsiyetin hakemlikte ön plana çıkması gerçekten çok zor çünkü zaten toplum içerisinde geri plana atılmak istiyoruz" ifadesi durumun içselleştirildiğini ve sadece bireysel değil kurumsal, sistemsel ve toplumsal bir dışlama ile mücadele edilmesi gerektiğini bize hatırlatmaktadır.

Neslihan'ın söylemiş olduğu bu ifadeler Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu'nda da (World Economic Forum, 2024) ortaya konulmuştur. Bu rapora göre toplumsal cinsiyet eşitsizliği bakımından Türkiye, 146 ülke arasında 127. sıradadır. Bu nedenle özellikle ülkemizde bu algının yıkılabilmesi için önümüzde çok daha uzun yollar olduğu açıktır

Bunun yanında, kadının yerinin futbol sahası olmadığı, kadının olması gereken yerin ev olduğuna yönelik toplumsal algı ne yazık ki varlığını güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Tarihsel süreçte her zaman erkeğe ait olarak görülen kamusal alan ve kadının hapsedilmek istendiği özel alan ayrımı kadınların rollerine atıf yapılarak futboldan

dışlanmalarına ve saha içerisinde önyargılı tepkilere maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Aşağıda, bu duruma ilişkin katılımcı ifadelerinden örneklere yer verilmiştir:

> **Aylin**: "Kadın olduğu zaman daha cinsiyetini vurgulayan tepkiler oluyor. Örneğin, şöyle bir tepki almıştım; sen eve git yemek yap gibi…"
>
> "…dediğim gibi kadın olduğum için […] işte giydiğim formadan her şeye küfür yedim. O kadın olmamdan kaynaklıydı."
>
> **Nisan**: "Kadın olduğun için senin ne işin var burada, niye onu giydin, niye elinde bayrak yerine bez tutmuyorsun, niye çocuk tutmuyorsun… Bunlar gerçekten çok iğrenç ithamlar. Çok iğrenç bakış açısı…"
>
> "Benim ilk hakemliğe başladığım yıllarda bir maçım vardı gerçekten gözlerim dolmuştu. Normalde çok duygusal bir insan değilim ama yani dedim ki ne yapıyorum burada ne işim var hani… Hakemliği bırakmak istedim hatta o an, o günden sonra. Çünkü bir maçta sırf kadın olduğum için öyle bir hakaret işittim ki arkamdaki tribün tarafından… Yani bedenime, görünüşüme, duruşma… Fiziksel argo yani inanılmaz şeyler söylendi ve maçla alakası yok yani. Kadın olarak orada bulunduğum için hani kadın olduğum için öyle laflar yedim ki… yani nasıl söyleyeyim… İşte şunun bacağına bak, şurasına bak… Bunu giymiş gelmiş buraya, ne işi var bunun burada, koşamıyor da işte… Çok argo şeyler de kullanıyorlar tabi bu anlamda. İşte ne işi var eve gitsin, çocuklarına baksın, bulaşıkları yıkasın, gelmiş buraya saçını savuruyor bir de burada…"
>
> **Duygu**: "Sen bu işten ne anlarsın? Git evde yemeğini yap, bulaşık yıka, çocuk yap. Bu cümleleri duymayan herhalde kadın hakem yoktur Türkiye'de."
>
> "…hiç konuşmadılar, çantamı bile almadılar. Sonra ben sordum neden dedim bana da bir hoşgeldin demediniz, çantamı almadınız? Biz sizi dediler hakem eşi zannettik. Beni bir hakemin eşi zannetmişler, o yüzden yenge arabada mı falan da demişler. Hiç karşılamadılar bile…"
>
> **Hatice**: "…yeni başlıyorum hakemliğe, ilk orta hakem deneyimlerim. Tribünde de insanlar var tabi, aile falan var tabii yanında karısı çocuğu var. Yanında karısı varken bana bağırıyor işte, senin ne işin var burada git evde yemek yap. Ne işin var senin burada hoca git evine ojeni sür. Bunların hepsini söyledi. Size söylediğim hepsini duydum. Ve bunlar çok üzücü şeyler. Çünkü ben bir kadınım, benim görevim onlar değil ki. Senin görevin onlar olabilir, ben evlendiğimizde yani sadece onları yapmak zorunda değilim ki. Benim mesleğim var."
>
> **Neslihan**: "Bir kadın seyirci, bana kenardan bağırıyor işte siz podyumda mankenlik yapın niye maç yönetmeye geldiniz? Ne işiniz var burada, gidin kendinizi gösterin. Bir şey bilmiyorsunuz. Ona çalınmaz. İşte böyle yapılmaz. Kadının futbola dair hiçbir bilgisi yok, inanın. Ve bunu yapan bana hemcinsim. Bu söylemi duyduğum kişinin bir kadın olması gerçekten çok üzücü, çok yıpratıcı."

Yukarıda verilen anlatılar daha önce tartışmış olduğumuz kamusa alan – özel alan ayrımının bir sonucudur. Bu ayrımda kadınlar özel alana atanır; sivil özgürlük ve siyasi hakların kamusal alanından dışlanırlar. Erkekler kamusal dünyanın doğal vatandaşları olarak görülürken, kadınlar ailenin ve evin özel dünyasına mahkûm edilirler (Patemann, 1988, s. 2-5).

Ev işlerinin kadınlara uygun olduğu düşüncesi sosyal olarak inşa edilir (Oakley (1972). Kadınların ev içi görevlere indirgenmesi ve kamusal alanda sembolik olarak değersizleştirilmesi, eril tahakkümün tarihsel süreçlerinin ürünüdür. Kadının bedeni, kamusal alandan ev içine çekilmiştir; ona biçilen yer esas olarak ev içi ve ailedir. Bu yolla kadının kamusal görünürlüğü engellenmek istenir. Bu da kadına yönelik baskıların belki de en büyüğü ve en kalıcı olanıdır. Tüm bu eril baskılar kadının algısını da şekillendirir; ne yazık ki kadınlar toplumsal olarak ikincil konumda oluşlarını doğal bir durum olarak içselleştirirler. Görüşmelerde kadın taraftarlardan kadın hakemlere yönelik kadının sahada yeri olmadığına ilişkin tepkileri bunu gösterir niteliktedir (Bourdieu, 2015),

Kadınların özel alan ile bir başka deyişle ev içi ile ve üreme ile ilişkilendirilmeleri onların güç, rekabet ve akılcılık gibi niteliklerle tanımlanan ve erkeklere ait olduğu ileri sürülen spor alanından dışlanmalarını haklı çıkarmak için kullanılmıştır (Birrell ve Theberge, 1994, s. 362). Spor özelinde futbol da bir erkek alanı olarak inşa edilmiştir. Kadınların futbola katılımı genellikle uygunsuz olarak değerlendirilmekte ve kadın oyuncular cinsiyetçi kalıp yargılara ve ötekileştirmeye maruz kalmaktadır (Scraton, vd., 1999, s. 100 -101). “Sen futboldan ne anlarsın? Git evde yemek yap, bulaşık yıka” gibi ifadeler toplumsal hayatın ve kültürün bir alt kümesi olan sporda ve dolayısıyla futbolda bu ayrımın yansımalarını oldukça net şekilde gözlemlenmekte olduğunu kanıtlar niteliktedir. Görüşmüş olduğum kadın futbol hakemlerinin deneyimlerinde de bu durum açıkça görülmektedir. Kadın futbol hakemlerin hepsinin maruz kalmış olduğu bahsi geçen ifadeler kadının, kamusal alanın bir parçası olan sporda hala meşru bir katılımcı olarak görülmediğini, kadını özel alan ile ilişkilendiren geleneksel rollerin ve normların korunduğunu bize göstermektedir. Kadın hakemlerden birinin görev aldığı bir müsabakada hakem değil, hakem eşi olduğunun zannedilmesi; bir başka deyişle kadının orada futbolun bir katılımcısı olabileceğinin bile düşünülmemesi aslında ülkemizde futbolun ne kadar erkek egemen bir alan olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bunun yanında Dünya Değerler Araştırmasının (World Values Survey, 2018) mevcut son yayınında (Dalga 7, 2017-2002; Türkiye için son veri tarihi 2018), Türkiye'de bu konuya ilişkin verilen yanıtlar oldukça dikkat çekicidir. Örneğin, "ev hanımı olmak ücretli çalışmak kadar tatmin edicidir" sorusuna katılımcıların %43,9'u olumlu yanıt vermiştir. Kadın ve erkeklerin cevapları ayrıştırıldığında durum daha da önemli bir hal almaktadır. Bu soruya olumlu yanıt veren kadınların oranı %39,9 iken erkeklerde bu oran %47,9'dur. Bunun gibi "işler az olduğunda erkekler kadınlardan daha fazla iş hakkına sahip olmalıdır" sorusuna katılımcıların %51,2'si katıldıkları yönünde yanıt vermiştir. Cinsiyetler açısından ayrı ayrı ele alındığında ise soruya olumlu yanıt veren kadınların oranı %45,6 iken erkeklerde bu oran %56,8'dir. Bunun yanında bu konu kapsamında anketteki bir diğer madde "kadının kocasından daha fazla gelir elde etmesi sorundur" cümlesine katılanların oranı %42,4'tür. Bu madde cinsiyetler açısından ele alındığında ise bu cümleye katılan kadınların oranı %38,6 iken erkeklerin oranı %46,1'dir.

Bu veriler, kadınların kamusal alana özellikle de erkek egemen görülen futbol gibi alanlara girişinin neden hâlâ böylesine dirençle karşılandığını toplumsal düzeyde açıklamaya yardımcı olmaktadır. Dünya Değerler Araştırması'nın Türkiye verileri, kadınların ev içindeki rollerinin yalnızca geleneksel olarak değil, aynı zamanda kültürel olarak da hâlâ meşru ve yeterli görüldüğünü ortaya koymaktadır. "Ev hanımı olmak, ücretli çalışmak kadar tatmin edicidir" ifadesine kadınların %39,9'unun, erkeklerin ise %47,9'unun katılması, kadınların kamusal alanda çalışmasının zorunlu ya da arzu edilir bir şey olarak görülmediğini düşündürmektedir. Bu durum, kadınların spor gibi kamusal performansa dayalı alanlarda yer almalarının önünde kültürel engeller olduğunu gösterir. Benzer şekilde, "işler az olduğunda erkekler kadınlardan daha fazla iş hakkına sahiptir" ifadesine verilen yüksek düzeyde katılım, ücretli emeğin bile erkeklere ait "doğal bir hak" olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Kadınların ekonomik olarak güçlenmesinin dahi sorun olarak algılandığı ("kadının kocasından fazla kazanması sorun olur" ifadesine katılanların oranı %42,4) bir toplumda, onların karar verici ya da otorite figürü olarak algılanmaları oldukça zordur. Dolayısıyla kadın futbol hakemlerinin hem seyircilerden hem futbolcular ve yöneticilerden gelen tepkilere maruz kalmaları, bireysel değil; toplumsal olarak meşrulaştırılmış cinsiyet rolleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, kadınların futbolda hakem olarak varlık göstermesi, yalnızca bireysel bir mücadele değil; aynı zamanda derinleşmiş kültürel eşitsizliklere karşı bir direnç alanı olarak değerlendirilmelidir.

Verilerin dikkat çekici yönlerinden biri de kadınların da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini meşrulaştıran bazı ifadelere yüksek sayılabilecek oranlarda katılıyor olmasıdır. Örneğin "işler az olduğunda erkeklerin kadınlardan daha fazla iş hakkına sahip olması gerektiği" ifadesine kadınların %45,6'sı katılmaktadır. Benzer biçimde "ev hanımı olmak, ücretli çalışmak kadar tatmin edicidir" cümlesine de kadınların %39,9'u katılmıştır. Bu durum, yalnızca erkeklerin kadınların toplumsal rollerini sınırlamadığını; kadınların da bu kalıpları belli ölçüde içselleştirmiş olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Bourdieu'nün (2015) "simgesel şiddet" kavramı yol göstericidir. Kadınlar, üzerlerinde uygulanan bu görünmez ve meşrulaştırılmış baskı biçimlerini çoğu zaman fark etmeden benimseyebilirler. Kadınların da ataerkil normlara rıza göstermesi, bu düzenin yalnızca zor yoluyla değil, rıza üreterek de sürdürüldüğünü gösterir. Bu nedenle kadın hakemlerin sahada karşılaştığı cinsiyetçi tepkiler yalnızca erkeklerin değil, toplumun genelinde yeniden üretilen kalıp yargılarla ilişkilidir.

7.1.2 Kadının "doğası" söylemi üzerinden davranışsal ve duygusal dışlama

Çalışmanın bu kısmında kadın futbol hakemlerin maruz kaldıkları toplum içerisindeki kalpyargılara dayanan ötekileştirmeleri ele alıyoruz. Kadınlara atfedilen duygusal, kırılgan, naif gibi nitelikler, hakemlik gibi karar verici pozisyonda olduklarında kadınların oraya ait ve uygun görülmemelerine ve dışlanmalarına neden olmaktadır. Aşağıdaki alıntılarda katılımcıların kendilerine ilişkin bazı kalıp yargıları nasıl içselleştirdikleri görülmektedir:

> **Nisan**: "mesela yani biz kadınlar olarak bilimsel olarak da daha duygusal varlıklarız. Duygusallık derken… Şunu düşünüyor genelde insanlar kadındır, daha duygusaldır o yüzden daha çok etkilenir, o yüzden daha çok baskı yapalım psikolojisinde maalesef futbol insanı diyeyim. Böyle bir şey yok. Ben böyle bir şeye inanmıyorum."
>
> **Esra**: "en büyük örneği sertlik-naiflik dediğimiz olay. Erkekler bize nazaran çok daha sertler. Bizim o kadınlık içgüdümüzden dolayı biz daha naifiz. En büyük farklılık bence sertlik. Yani naif olduğunuz an, o, kadınlığın içgüdüsel olarak gerektirdiği naifliği sunduğunuz an sahada sizi eziyorlar."
>
> **Hatice**: "…duruş çok önemlidir çünkü saha içerisindeki duruşun, olaylara karşı duruşun, futbolcuyla konuşmaya karşı duruşun her duruş çok önemli bizde. Galiba erkeklerin bu yönde avantajı var çünkü sert duruyorlar. Çünkü oyun sertleştiğinde sert durmaya devam ediyorlar hani bir şey yok. Bu yönde avantajlı olabilirler. Biz böyle daha naif durduğumuz için sahada. Daha böyle duruşumuz keskin olsa bile bir kadın olarak aslında ön yargı olduğu için maalesef o yüzden aramızda bir farklılık var."

Kadın futbol hakemlerinin söylemleri incelendiğinde, kadına ve onun "doğası"na atfedilen duygusallık hassaslık, naiflik gibi özelliklerin toplum tarafından olduğu kadar kadınlar tarafından da benimsendiği ve içselleştirildiği gözlenmektedir. Yüzyıllardır kullanılan dil ile kodlarımıza işlenen bu kalıpyargılar, kadın ve erkekler arasındaki benzerliklerin küçümsenip farklılıkların abartılmasına, kadınlık ve erkekliğin birbirinin zıttı olacak şekilde kurgulanmasına ve algılanmasına yol açmaktadır. Duygusal olan kadının, erkek oyunu olan ve erkek özellikleriyle (sert, akılcı vs.) tanımlanan futbolda yeri olmadığı inancı ve algısı da bu duruma eşlik etmektedir.

Toplumsal olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet, erken yaşlardan itibaren kadınlara, onlara 'uygun' rollerin aktarılmasına hizmet eder (Oakley, 1972). Daha önce de tartışıldığı üzere, toplumsal cinsiyeti belirleyen biyoloji değildir. Toplumsal cinsiyet kültürel olarak ve performatif bir biçimde inşa edilir (Butler, 2020). Kadınlık ve erkeklik, toplumdaki mevcut düzenin tekrarı ile üretilir. Bu tekrar durumu, meslekleri, davranışları ve bedenleri ve onlara "uygun" görülenleri doğallaştırma işlevi görmektedir.

Bu bakımdan, toplum içerisinde kadın ve erkeklere atfedilen özellikler onlara atfedilen rollerle ilişkilidir. Kalıpyargılar içeren bu özelliklere göre kadınlar duyguları tarafından yönlendirilirler. Erkekler ise her daim akılla ilişkilendirilmiştir. Bu fikir, orta çağ soyluluğuna dayanmaktadır. 19. Yüzyılda Avrupa'da kentli orta sınıf tarafından da bu fikir benimsenmeye başlanmıştır. Bu durum burjuvazinin aristokrasiyi taklit etme eğilimi ile açıklanmaktadır. Bu dönemin kültürel normlarını belirleyen burjuvazi, bu normun kadınların hayatını belirlemesine yol açmıştır (Bora, 2012, s. 6).

Simone de Beauvoir (2021), toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kökenini açıklarken kadının doğa ve biyoloji ile, erkeğin ise kültür ve akıl ile ilişkilendirildiğini ifade eder. Erkek evrensel değerlere ulaşarak insan olurken, kadın doğaya tutsak kalır. Kadın doğallıkla, doğayla, biyolojisiyle özdeşleştirilmiştir; erkek ise kültürle, akılla, tarihle ilişkilendirilmiştir. Kadının bedeni, onun kimliğinin temel belirleyicisi olurken, erkek için beden yalnızca bir araç işlevi görür. Bir başka ifadeyle erkek insan, kadın ise dişi olarak tanımlanır; kadın insan gibi davrandığında erkeği taklit ettiği söylenir. Rasyonellik erkeklikle, duygusallık ise kadınlıkla özdeşleştirilir. Kadının duygusallıkla, erkeğin ise akılcılıkla ilişkilendirilmesi, yüzyıllardır süregelen tarihsel ve kültürel bir durumdur.

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, kadınların dahil olabileceği işleri sınırlamaktadır. Kadınları genellikle hem ona atfedilen özelliklere uygun hem de düşük statülü ve ücretli

işlere uygun görmektedir (Williams, 1995). Kadın futbol hakemleri de diğer mesleklerde olduğu gibi kadınlara atfedilen özellikler üzerinden futbolda birçok önyargı ile karşılaşmaktadırlar.

Kadın hakemlere yönelik bu tepkiler onların bu meslekteki var oluşlarını zedelemektedir. Kadın hakemlere ve erkek hakemlere verilen farklı tepkiler, kadın hakemleri erkek hakemler karşısında değersizleştirmektedir. Kadının futboldan anlamadığı algısı, herhangi bir kadın hakem hata yaptığında bunun tüm kadın hakemlere addedilmesine neden olmaktadır. Görüşmeye katılan kadın hakemlerin bu genellemelere sürekli olarak maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.

> **Nisan**: Geçen gördüğünüz, bir maç oldu işte tüm dünya konuştu vs. Çok üzücü bir şey çünkü bir kadın hakemin yaptığı hata yüzünden… erkekler de hata yapabiliyor, Hakemler hata yapar bu çok normal ama işte kadın hakemler çok kötü, kadın hakemler böyle… onun başarısız olması demek bize olan bakış açısı da şeyi gösteriyor yani kadınlar başarısızdır gösteriyor…"
>
> **Duygu**: "Bir kadın hakem mesela Sakaryaspor-Erzurumspor maçını yönetiyorsun. Aynı maça bir erkek yönetip hata yaptığı zaman normal karşılanırken aynı maça bir kadın hakem yönetti hata yaptığında bu bütün kadını hakemlere mal edilip ondan sonra yaklaşık bir ay boyunca çok üst düzey maçlara kadın hakem vermemek gibi yöneticilerin bir ön yargısı var vaktinde… kadınların yaptığı hatalar aptalca görünüyor sanki her zaman hata yapacakmış gibi görünüyor…"
>
> **Hatice**: Yukarıdaki kadın hakemlerin yaptığı tek bir hata bize mal oluyor ve maalesef medya orada tamamen gidiyor. Bütün kadın hakemler gidiyor. O hakem değil de bütün kadın hakemlere algı gidiyor tamamen… Zaten hep de hatalarımız paylaşılıyor medyada bizim. Böyle bir dezavantajımız var. O yüzden de bize algı tamamen değişiyor orada… Maalesef fırsatlar verilmiyor, verirse aslında. Tek bir hataya bakılıyor. Yani bizim tek bir hata lüksümüz var. Yaparsak bitti. Hoşçakalın. Ama erkeklerde bu değil. Hata yaptıysan tamam, düzelir. Tekrar maça ver. Hata yaptıysan düzelir, tekrar maça ver. Kadınlarda bu yok maalesef. Kadın hata yaptığında kadın zaten ya deyip direkt önü kesiliyor maalesef. O yüzden de böyle çok kötü bir baskı var maalesef."

Futbolda özne olan bir başka deyişle asıl olan erkektir. Kadın ise her zaman bu öznenin ötekisidir ve bu alanda hakem olması ile değil kadın olması ile yer alır. Bir kadın hakemin yaptığı hatanın tüm kadın hakemleri olumsuz etkilemesi futboldaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin güçlü bir göstergesidir. Bu durum Simone de Beauvoir'ın (2021) daha önce de yer verdiğimiz görüşlerini tekrar destekler niteliktedir. Toplumda "insan" olan erkektir. Kadın ise onun ötekisi, dişi olandır. Bu durum futbolda da böyledir. Bu

nedenledir ki bir erkek hakem hata yaptığında eleştiriler onun "erkek" kimliğine değil, olması gerektiği gibi hakem kimliğine yönelik olmaktadır. O yalnızca büyük hatalar yapan belki de en fazla "çok kötü" bir hakemdir. Eleştiriler bireysel olarak yalnızca o hakem üzerinden yapılır. Ancak bir kadın hakem hata yaptığında o hata artık onun şahsi eyleminden çok daha fazlasıdır. Eleştiriler hakemliğine yönelik değil kadın hakem olmasına yönelik olduğu gibi aynı zamanda şahsının da ötesine taşarak tüm kadın hakemleri kapsayacak şekilde yapılır.

Kanter'in belirttiği gibi (1977), kurumlarda sayıca az olan kadınlar yüksek görünürlüğe sahiptir. Dikkatler çok daha fazla üzerlerindedir. Varlıkları her daim fark edilir, eylemleri dikkatlice incelenir ve kendi kategorilerinin temsilcisi haline getirilirler. Özellikle başarısızlıkları, bireysel olmaktan çıkar. Bireysel hatalar cinsiyetlerine atfedilerek tüm kadınlara genellenir.

Medya, kadın sporcuların başarısızlıklarını toplumsal cinsiyete ilişkin normlara bağlı kalarak değerlendirmeye devam etmektedir. Kadınlar spor sahasında hata yaptıklarında, bu hatalar kadınların spordaki yerinin yeniden sorgulanmasına ve kadınların spor alanında yer almasının -sporun ve kadının "doğası" gereği- sorunlu olduğu savının güçlenmesine yol açmaktadır. Medya anlatıları, özellikle de kadın sporcular performans beklentilerini karşılamadıklarında, kadınların kırılgan, duygusal ve spora daha az uygun oldukları anlayışlarını pekiştiren anlatıları öncelikli olarak sunmaya devam etmektedir (Bruce, 2016, s. 363 – 365). Bu bakımdan kadın futbol hakemlerin hatalarının tüm kadın hakemlere addedilmesinde medyanın payı büyüktür. Çünkü genel olarak kadın sporcuların başarıları medyada istisnai bir durum olarak ele alınırken başarısızlıklarında kadına özgü eksiklikler ön plana çıkarılır. Bir başka deyişle kadın sporcuların başarısı kişisel bir zafer olarak ele alınırken başarısızlıkları, kadınların geneline özgü bir eksiklik olarak kadınların spora uygun olmadığı kalıpyargısıyla sunulmaktadır.

Kadınların futbol sahasında hakem olarak yer almaları mesleki konumlanmanın ötesinde erkek egemen bir alanda "yabancı/öteki" olarak konumlandırılmalarına yol açmaktadır. Kadının futbol bilgisinin eksik olduğu yönündeki algılar da kadınların futbolda ötekileştirilerek dışlanmaları durumunun derinleşmesine sebep olmaktadır.

> **Nisan**: "Kadın olduğum için daha kolay atıyor işte aaa kadın, ne anlar tarzında yapan kesimler var. Bu hepsinde böyle olduğunu söylemiyorum. On maça gidiyorsam beşinde böyle tepkiler alıyorum yalan yok…

> **Esra**: "Daha sahaya adım attığımızda hiç daha o formayı giymeden cinsiyet olarak orada bulunduğumuzda "kadın hakem mi geldi ya, yandık, bilmiyorlar" gibisinden tepkilerle karşılaşıyorduk."
>
> **Neslihan**: "…çünkü antrenörlerden şu tepkiyi çok alıyoruz hep; bilmiyorsunuz niye geliyorsunuz? Kadınlardan hakem olmaz. Niye buradasınız? Gidin başka bir iş yapın ve şunu yapın, bunu yapın. Biz bunları zaman zaman disiplin raporlarına yazıyoruz"
>
> "…kadın hakemlerin kural bilgisinin biraz daha eksik olduğu, daha az koşabilir düşüncesinin olduğunu düşünüyorum. Halk arasında da öyle, antrenörlerde de sporcularda da bu böyle. Genelde hani biz ister istemez onlardan bir geribildirim de alıyoruz ve bu geribildirim genelde kadınlar için olumsuz oluyor"

Cinsiyetler arasında doğuştan gelen farklılıklar olduğunu varsayan inançlar, kadınların mesleki sonuçlarını şekillendirir. Var olduğu iddia edilen ve daha önce de bahsettiğimiz bu farklılıklar kadınları otorite konumlarından dışlamayı meşrulaştırmak için kullanılmaktadır (Reskin ve Hartmann, 1986, s. 41). Bu durum futbolda da kadınların öteki konumlarını meşrulaştırmak için kullanılmış ve kadınlar futbol için gerekli olduğu ileri sürülen akılcılık, güç ve rekabetten yoksun olmaları sebep gösterilerek tarihsel olarak futboldan dışlanmışlardır (Hargreaves, 1994, s. 39).

Futbol, erkekler tarafından sahiplenilen bir alandır ve kadınlar bu alana dahil olduklarında bilgi ve otorite bakımından yetersiz, oraya ait olmayan katılımcılar olarak görülmektedirler. Bilgi ve otorite eksikliği ile etiketlenme durumu, kadınların bireysel becerilerden bağımsız bir şekilde cinsiyetleri temel alınarak bir aşağılanma ve ötekileştirmeye maruz kalmalarına neden olmaktadır. Kadınların sahadaki varlığı ve teknik bilgileri sürekli olarak -toplumsal cinsiyete bağlı olarak kadına atfedilen özellikler üzerinden- sorgulanmaktadır (Scraton vd., 1999; Pfister, 2010). Kadınların futbol sahasında özellikle de hakem olarak yer almaları mesleki yeterliklerinin sınanmasının yanında toplumsal cinsiyet normları üzerinden kadın kimliklerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Kadınlar hem fiziksel olarak hem de bilgileri açısından toplumsal cinsiyet normları nedeniyle oluşan önyargı ve genellemeler üzerinden sahada ötekileştirilmektedirler.

Sonuç olarak, son yıllarda toplumsal cinsiyet normlarında ve sporda birtakım değişim ve dönüşümler yaşamasına rağmen toplumsal cinsiyet uçurumu[9] henüz kapanmış değildir. Fiziksel açıdan, kadınlar ve kız çocukları serbest zamanlarında erkekler ve erkek çocukları kadar etkin değillerdir. Ayrıca, daha önce tartışıldığı gibi farklı cinsiyetler farklı spor dallarıyla ilgilenmekte ve farklı spor dallarına yönlendirilmektedir. Bunun yanında liderlik, güç, görünürlük, maddi kazanımlar gibi toplumsal cinsiyet açısından ciddi farklılıklar söz konusudur (Pfister, 2015b, s. 172). Görüşme yapılan kadınların kural bilgilerinin ve mesleğe ilişkin yetkinliklerinin objektif bir şekilde değil, kadın hakemin cinsiyeti üzerinden değerlendirilmesi, kadın hakemin futbol sahasında hakem olarak değil kadın olarak, toplumsal cinsiyeti bağlamında algılandığını göstermektedir.

7.1.3 Kadını bedeni üzerinden dışlama

Spor, fiziksel yeterlilik gerektiren bir alandır ve aynı zamanda bu alandaki bedensel performans toplumsal cinsiyete ilişkin kodlamalarla yakından ilişkilidir. Kadının bedeni tarihsel olarak hem fiziksel hem de psikolojik açıdan "zayıf", "güçsüz", narin gibi sıfatlarla tanımlanmıştır. Erkek bedeni ise sporun asıl sahibidir. Bu bakımdan kadınlar yalnızca performanslarıyla değil "kadın bedenleri" ile de temsil edilmekte ve yargılanmaktadır. Görüştüğümüz kadın futbol hakemlerinin deneyimlerinde beden sadece fiziksel bir varlık olmanın ötesindedir. Onların bedenleri sürekli olarak gözetlenen, denetlenen ve toplumsal cinsiyet normları temel alınarak yorumlanan birer toplumsal göstergedir.

Bu bağlamda kadın futbol hakemlerinin deneyimlerinde fiziksel yeterlilik konusu çok belirgin bir şekilde gözlenmektedir. Kas yapısı, dayanıklılık, güç gibi kriterler kadın ve erkek hakemler arasındaki eşitsizlikleri derinleştirebilmektedir. Bu farklılıklar doğallaştırılıp aynı zamanda abartılarak kadın hakemlerin deneyimlerinin olumsuz yönde evrilmesine neden olmaktadır. Erkeklerin kadınlardan güçlü olduğu algısı kadınların futboldan dışlanmasında bir strateji olarak kullanılmaktadır.

> **Nisan**: "Erkeklerin avantajlı olduğu konu; fiziksel olarak daha güçlüler yani daha güçlüler dediğim atletik performans olarak söyleyeyim, kas performansı, kas gücü olarak bizden daha

[9] Toplumsal cinsiyet uçurumları, toplumsal cinsiyete dayalı sosyal ilişkilerin kümülatif etkilerinden kaynaklanan ücret, liderlik pozisyonları veya siyasi temsil gibi sonuçlarda erkekler ve kadınlar arasındaki sistematik farklılıkları ifade eder (Ridgeway, 2011, p. 147).

anatomik olarak, biyolojik olarak, fiziksel olarak daha sağlamlar öyle söyleyeyim… Tek konu bence atletik olarak fiziksel olarak farklı olmamız."

Duygu: "Kadın olarak tabi kas yapımız çok onlar kadar kuvvetli değil."

Esra: "Mesela fiziksel olarak bunu söylemek gerekirse. Biyolojik olarak da mesela o kadar ağır ki bir kadın için bu durum. Sizden istenen şey erkek anatomisine ulaşmanız fiziksel olarak. Erkek anatomisinin gerektirdiği bir performans sergilemeniz. Bu çok ağır ve çok farklı bir şey. Yani psikolojik olarak da çok etkileniyorsunuz."

Hatice: "…şöyle, biyolojik olarak evet erkekler daha iyi yapıyor biyolojik olarak. Zaten onu asla üstünde zaten hiç kimsede bir şey söyleyemez bunun…"

Geçmişten bugüne kadın bedeni, güçsüzlük üzerinden kurgulanırken aksine, erkek bedeni güç ve rekabet ile özdeşleştirilmiştir. Erkek bedeni, sporun doğal bedeni olarak kurgulanmıştır. Kadın bedeni ise bu normlar bakımından eksik olandır ve sporun gerektirdiği güç, dayanıklılık, rekabet gibi değerlerden yana eksik olandır (Hargreaves, 1994, s. 139 – 142; Messner, 2002; s, 36-38). Kadınların spor alanındaki bedensel yeterlikleri tarihsel olarak küçümsenmektedir. Bu durum kadınların kendi bedenlerine yönelik algılarını da etkilemektedir. Görüşme yapılan kadın hakemlerin söylemleri, erkek bedeninin üstünlüğünün kabullenişini de göstermektedir. Bunun nedeni, bedenlerimize ilişkin kurguların yüzyıllar boyunca bilinçlerimize empoze edilmiş olması ve kadın ve erkek bedenine (hem kadınların erkek bedeni ve kendi bedenleri hakkındaki algılarına hem de erkeklerin kadın ve erkek bedeni hakkındaki algılarına) yönelik beklentileri şekillendirmesidir.

Kadınların sportif faaliyetlerde fiziksel olarak sorun yaşamalarının ve bu alanda eksik görülmelerinin bir diğer nedeni de sporun en başından bu yana erkek bedenine göre tanımlanmış olmasıdır. Spor, erkek bedeninin özellikleri olarak addedilen güç, dayanıklılık, hız gibi özellikler ile bağdaştırılmıştır. Çünkü sporun modern olarak kurgulanışı sanayileşme ile paraleldir ve sanayileşme ile kamusal alanın sahibi olan erkek, eril değerler olduğu ileri sürülen bu değerlerle kamusal alanı şekillendirdiği gibi sporu da şekillendirmiştir (Hargreaves, 1994). Pfister (2010), kadınların spor sahasında yaşadığı dışlanmayı değerlendirirken, "erkek bedeni"nin sportif mükemmelliğin doğal normu olarak sunulduğunu, kadınların ise sürekli olarak bu normun eksik bir versiyonu gibi algılandığını belirtmektedir.

Modern spor, bedensel performansı temel alır. Bu performans da ideal erkek bedeni temel alınarak kurgulanmaktadır. Bu bakımdan spor eril değerlerin hâkim olduğu

cinsiyetlendirilmiş bir pratiktir (Koca, 2016b, s. 23; 24). Sözgelimi, spor alanındaki eğitimler erkeklerin yeterlilikleri ve spor performanslarının yanında erkek norm ve değerlerine uyarlanmaktadır (Pfister, 2015b, s. 182).

Sporun eril değerler temel alınarak örgütlenmesi, kadınların fiziksel yeteneklerinin ve yeterliklerinin sorgulanmasına, alandan dışlanmalarına yol açmaktadır. Kadının bedeni, erkeğin ötekisi ve daha alt konumda olanı olarak konumlandırıldığından, bedensel performans aracılığı ile sürdürülen sporda da kadınlar öteki ve alt konumda konumlandırılmaktadır.

Bunun yanında, futbol sahasında kadınlar, dış görünüş, beden yapısı, estetik gibi kriterlerle göz önünde tutulmakta, bu durum çoğunlukla mesleki kimliğin önüne geçmektedir. Kadı hakemlerin yönetsel ve karar alma becerileri, yetenekleri, yetkinlikleri ikinci plana atılmaktadır. Bu durum kadın hakemi futbolun öznesi değil nesnesi konumuna itmektedir. Kadın hakemlerin mesleki kimlikleri görünüş odaklı değerlendirmelerle zedelenmektedir. Tüm bunlar da kadın hakemin saha içerisindeki otoritesine gölge düşürmektedir. Otoritelerine yönelik bu algılar da kadın hakemlerin futboldan dışlanmalarını pekiştirmektedir.

Genel olarak örgütlerde, kadın bedenleri ya dışlanır ya da cinselleştirilip nesneleştirilir. Erkek bedenleri için ise böyle bir durum söz konusu değildir (Acker, 1990, s. 152). Toplum içerisinde kadın bedeni kültürel bir nesne olarak algılanır ve kadının kimliği genel olarak görünüşü üzerinden tanımlanır. Kadının nasıl görünmesi gerektiğine ilişkin kültürel normlar, kadın bedenini değerlendirilecek, yargılanacak ve eleştirilecek bir nesne olarak konumlandırmaya çalışır (Bordo, 1995). Bu bakış açısı, kadınların kamusal alanda nasıl var olduklarının da denetim altına alınmasına neden olur. Çalışmaya katılan kadın hakemlerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, kadın futbol hakemlerinin bedenleri de mesleki yeterliğin yanında kıyafet, ses tonu, dış görünüş gibi etmenler bağlamında da hakemliğe uygunluğu bakımından sürekli olarak sorgulanmaktadır. Erkek bedeninin hala norm olarak kabul edildiği futbolda, kadınlar hem otoriteleri hem de bedenleri dolayısıyla çifte bir var olma mücadelesi vermektedirler.

Bu durum spor alanında kadınların bedenlerinin sürekli olarak görünüş, zarafet gibi estetik normlarla değerlendirilmesi ve fiziksel ve yönetsel yeterliliklerden çok dış görünüşlerinin ön planda tutulmasıyla ilgilidir (Scraton, 1992; Hargreaves, 1994). Spor ve fiziksel aktiviteler genellikle geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirmek için arenalar

olarak kullanılmakta, erkekler saldırganlık ve rekabetçilik sergilemeye teşvik edilirken, kızlar estetik ve zarafete yönlendirilmektedir (Coltrane ve Shih, 2010, s. 413). Kadın ve erkeklere yönelik bu farklı ve karşıt yönlendirmeler kadınların spor alanındaki var olma biçimlerini en başından sınırlandırmaktadır. Toplum ve spor kurumları, kadınların yalnızca nasıl oynayacaklarına değil, aynı zamanda nasıl görünmeleri, ne kadar "kadınsı" olmaları gerektiğine de toplumsal normları ileri sürerek müdahale eder. Çalışmada bu durumun yalnızca sporda "oynayan" rollerle sınırlı olmadığı, hakemlik gibi kadının otorite ve lider pozisyonda olduğu rollerde de cinsiyetlendirilmiş beklentilerle kısıtlandıkları açıkça görülmektedir.

Sporcuların medyadaki temsilleri de sıklıkla cinsiyete göre farklılık göstermekte, erkek sporcular güçlü ve baskın olarak tasvir edilirken, kadın sporcular genellikle kadınlıklarını ya da cinselliklerini ön plana çıkaracak şekilde resmedilmektedir (Coltrane ve Shih, 2010, s. 413). Kadın sporcuların medyadaki temsillerinde yetenekten çok güzellik vurgusu yapılmaktadır (Hargreaves, 1994).

Sporcu kadınların atletik becerilerinden ziyade kadınlıklarını ve heteroseksüelliklerini vurgulayacak şekilde resmedilme ihtimalleri çok daha yüksektir. Sözgelimi, dünyanın dört bir yanındaki gazete ve televizyon haberleri rutin ve sistematik olarak erkek sporcuların atletik başarılarına odaklanırken, kadın meslektaşlarının aşırı cinselleştirilmiş görüntülerini sunmaktadır (Bruce, 2016, s. 362).

Kadınların medyada bu şekilde temsil edilmesi spor kurumlarının, izleyicilerin, taraftarların, karar vericilerin ve futboldaki diğer aktörlerin kadın futbol hakemlerini algılayış biçimlerini ve onlara yönelik tutumlarını da biçimlendirir. Kadınların saha içerisinde kendilerinden beklenen bedensel düzenlemeleri gündelik yaşamlarına taşımaları da medya pratiklerinin gündelik hayata yansıdığını açık bir şekilde gösterir. Kadın hakemlerin otoritelerinin erkek meslektaşlarında olduğu gibi "otomatik" olarak kabul edilmeyip sürekli sorgulanması medyadaki ayrımcı ve ötekileştirici dilin yapısal engellere yol açtığını gösterir. Görünüşü merkeze alan değerlendirmeler, kadın hakemlerin saha içerisindeki otoritelerini zedeler. Mesleki kimlikleri geri planda bırakılarak kadınlıkları ve kadın bedenleri üzerinden görünür kılınan kadın hakemler, futbolun diğer aktörleri karşısında bilgilerini ve yeteneklerini sürekli ve yeniden kanıtlamak zorunda kalır.

Kadın hakemlerin bedenleri üzerindeki denetim saç şeklinden antrenmanlarda giydikleri kıyafetlere, günlük yaşamlarındaki davranışlarından sosyal medya paylaşımlarına kadar her alana nüfuz etmiştir. Bu durum kadın hakemlerin kendi bedenleri üzerindeki özerkliklerini sınırlandırmaktadır. Futbolda, yalnızca belli hakemlik imajına uygun kadınlar kabul görmekte ve bu durum kadın hakemlerin hem saha içi hem de saha dışındaki özgürlüklerini sınırlandırmaktadır.

> **Nisan**: "Hakemlikte gerçekten ellerimizde birer pranga varmış gibi davranıyoruz yalan yok. Aslında böyle bir kural da yok ama bir alışılagelmiş bir şey var bu camiada, hakemlikte. Hani daha çok bir şeyleri gizli demeyeyim de yapmaman gerekiyor… Kişisel hayatlarımızla alakalı da çok fazla şey paylaşmamamız, yorum yapmamamız, ne bileyim söyleniyor…
>
> **Duygu**: "Ben de yapıyorum mesela şöyle ki bana da geliyor diyorlar ki şu şehirde şu kızın fotoğraflarına baksana bir hocam ne biçim fotoğraflar koymuş falan diye. Ben de bakıyorum fotoğraflara hakikaten kabul görmüyor işte klasman diye adlandırdığımız bölgesel klasmanda. Hemen arıyorum mesela. Tatlım diyorum kadın hakemliğin bir imajı vardır hem saha içinde hem saha dışında görüntü, kılık kıyafetine dikkat etmen gerekir. Bu çok kabul görmeyen bir kıyafet tarzı istersen fotoğrafını kaldır yadırganabilirsin diye ben de uyarıyorum kızları. Önce biraz benimle biraz tartışıyorlar ya da beni engelliyorlar bazen. Ben bilirkişi değilim tabii ki. Ama sadece kadın hakemlin imajını korumak için çaba sarf ediyorum…. Çok sık yurt dışındaki kadın hakem yaşantılarını da takip ediyorum. Türkiye'de bu tarz bir görüntü veren, kadın hakemlik imajını zedeleyen bir görüntü varsa kişileri arayıp uyarıyorum yani açıkçası. Bu camia bunu kaldırmıyor diye çünkü."
>
> **Esra**: "Antrenmandaki kıyafetinize kadar uyarı alırsınız. Tayt giyersiniz, ama tayt giymenizdeki… tayt giyerseniz bile lütfen uzun tişört giyin de bir taraflarınızı kapatın. Bu çok spesifik ama sadece kadınlarla toplantı yapıldığında söylenen erkek yöneticinin bir sözü."
>
> **Neslihan**: "Saç tarzımız, saçımız açık ya da bağlı olması, gergin topuz olması… Mesela ben günlük yaşamımda da artık o kadar alıştım ki saçımı bu şekilde gergin topluyorum... çünkü hakemlikte bunu istiyorlar bizden."
>
> "Çünkü hakemin dikkat çekici olmaması gerekiyor. Bu kalıba sığdırmak istiyorlar bizi. Yani hakem evet işiyle ön plana çıksın, mesleğiyle, sahadaki yönetimi ile ama giydiği bir kıyafetle ya da gittiği bir mekanla ön plana çıkmasın istiyorlar. Günlük yaşamımızda biraz daha az görünür olmamızı istiyorlar çünkü zaten yeterince göz önündeyiz, seyircinin, oyuncunun, antrenörün yeterince gözünün önünde olduğumuz için daha az eleştiriye maruz kalmamamız adına biraz daha aslında günlük yaşamamızı daha baskılamamız gerektiğini söylüyorlar"

"Antrenmandaki kıyafetinize kadar uyarı alırsınız", "saha dışında görüntü, kılık kıyafetine dikkat etmen gerekir" "bu çok kabul görmeyen bir kıyafet tarzı" gibi ifadelerde

de görüldüğü gibi kadın hakemlerin fiziksel görünüm açısından belli kalıplara uyması beklenmektedir. Çünkü kadın bedeni hareket, duruş, görünüş gibi göstergeler bağlamında sürekli olarak kültürel normlara uygunluğu açısından denetlenmektedir. Kadınların belli bir toplumsal alanda var olabilmeleri belli kurallara uymalarına bağlanmaktadır (Bartky, 1990). Bu bağlamda, kadınların bedenleri ve görünüşleri kültürel normlara uygun hale getirilmeye çalışılır. Bu durum aslında toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmeye yardım eder (Bordo, 1995).

Kadın hakemlerin bedeni üzerindeki denetim mekanizmaları o kadar derine inmiştir ki birçok kadın hakem bu denetimleri içselleştirerek günlük hayatına da yansıtmıştır. Neslihan'ın "mesela ben günlük yaşamımda da artık o kadar alıştım ki saçımı bu şekilde gergin topluyorum" ifadesi bunu en net gösterir örneklerden biridir. Bunun yanında bu denetim mekanizmaları yalnızca yöneticiler tarafından değil diğer kadın hakemler tarafından da sürdürülmektedir. Bir başka deyişle bu kültürel normlar sadece dışsal otorite kaynakları tarafından yürütülmemekte, kadın hakemlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerde yeniden üretilmektedir. Duygu'nun "bu çok kabul görmeyen bir kıyafet tarzı istersen fotoğrafını kaldır yadırganabilirsin diye ben de uyarıyorum kızları" ifadesi bu durumun nasıl iç-grup denetim mekanizması haline geldiğini göstermektedir. Kadın hakemlerin birbirlerinin görünüşlerini, kıyafetlerini, sosyal medya paylaşımlarını kontrol edip eleştirmeleri, bu normları içselleştirerek diğer kadınları bunları uygulamaları için yönlendirmeye çalışmaları bu denetimi özdenetime dönüştürdüklerini göstermektedir. Bu durum Foucault'nun (1995) belirtmiş olduğu iktidarın bedenler üzerindeki denetiminin bireyler tarafından içselleştirilerek onların kendi davranış ve bedenleri üzerinde bir özdenetim mekanizmasına dönüşmesini yansıtmaktadır. Kadınların bu tutumu hem kendi hem de diğer kadın hakemlerin bedenlerini kontrol etme ve denetleme sorumluluğunu içselleştirip üstlenerek farkında olmadan da olsa toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretimine katkı sağlamalarına yol açmaktadır.

7.2 Sınırlama ve Engelleme

Kadın futbol hakemlerini erkek egemen bir spor alanı olan futboldan dışlamak için kullanılan stratejileri, bu dışlamanın dayandığı temelleri inceledikten sonra kadınların bu mesleğe dahil olmalarının onların futbolun meşru birer üyesi olmadığı algısının devam etmesi sebebiyle kariyerlerinde ne gibi sınırlama ve engellemelere maruz kaldıklarını incelemek de mesleki deneyimlerini irdelemek ve anlamak açısından üzerinde durulması

gereken bir konudur. Nitekim kadın hakemlerin anlatıları kariyer yolculukları boyunca birçok engel ile karşılaştıklarını göstermektedir. Bu bakımdan bu kısımda kadın hakemlerin hangi unsurlar ileri sürülerek ve/veya hangi stratejiler kullanılarak kariyer ilerlemelerinin sınırlandığı konusunu ele alıyoruz.

7.2.1 Cam tavan: Yükselmenin önünde görülmez sınırlar

Kadınların futbol hakemliği mesleğindeki kariyer yolculukları birçok zorluğun aşılmasını gerektirmektedir. Kadınların bireysel olarak harcadıkları çaba ve performans bu kariyerde ilerleyip yükselmelerinde ne yazık ki yeterli olmamaktadır. Bazı dolaylı ve görünmez bariyerler kadınların futbol hakemliğinde yükselmelerini engellemektedir.

Kadınların en üst klasmanda görev alamaması, atlamaları gereken klasmanların bazı prosedürlerle sınırlandırılması, cinsiyete dayalı farklı kriterlerin mevcudiyeti bireysel başarıların yapı tarafından nasıl görmezden gelindiğini göstermektedir. Bu bakımdan cam tavan kavramı üzerinde durmak gerekmektedir.

Bu bakımdan cam tavan kavramı kadınların örgütlerde otoriteyi barındıran ve liderlik pozisyonlarına yükselememesi ile yakından ilgilidir ve kadın futbol hakemliği de kadının erkek egemen spor oyunlarında otorite ve lider konumda olmaları açısından önem arz eden bir meslektir. Ancak kadın hakemler, sahada liderlik göstermeye çalışırken dirençle karşılaşmakta, sorgulanmaktadırlar. Kadınlar bu anlamda da bir meşruiyet mücadelesi vermek durumunda bırakılmaktadırlar. Çünkü çalışma yaşamının genelinde olduğu gibi sporda ve futbolda da kadınlar temel liderlik kalıplarına aykırı olarak algılanmaktadır.

Kadınlar, uzun yıllardır işgücü piyasasında yer almalarına rağmen ne yazık ki hala bu alanın meşru birer üyeleri olarak görülmemektedirler. Günümüzde hala kadınların asıl yerinin çalışma hayatı olmadığına yönelik güçlü algılar varlığını sürdürmektedir. Kadınlar hala kazanç dağılımında üst sıralarda yer alamamakta ve üst pozisyonlarda yer edinememektedirler. Kadınların özellikle üst pozisyonlardaki yetersiz temsilini ele alan cam tavan sendromu kadınların hakemlik mesleğine ilişkin deneyimlerinde büyük yer tutmaktadır.

Kavram, daha önce ele açıklandığı üzere tutumların ve örgütsel yapıların oluşturduğu görünmez engellerle kadınların yönetici pozisyonlardaki temsiliyet eksikliğini açıklamak amacıyla kullanılmıştır ve özünde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgilidir. Kadınların yükselmelerinin önünde nesnel engellerden ziyade hem kurumlar hem de toplumsal yapı

ve süreçler kadınların kariyer basamaklarında ilerlemelerini sınırlandırmakta ve engellemektedir (Wirth, 2001, s. 1; 25).

Kadınların kariyer gelişimlerinde önlerine engeller koyulurken bazen bu açık bir şekilde cinsiyetçi söylemlerle yapılmaz; genelde kurumsal düzenlemeler, sözgelimi yönerge ve talimatlar ya da kontenjan gibi uygulamalar aracılığı ile dolaylı olarak gerçekleştirilir. Bu nedenle cam tavan, kadınların yer aldıkları kurum içerisinde hiyerarşik olarak yükselmeye çalışırken yüz yüze geldikleri karmaşık, gizli ve genelde bürokratik engelleri içeren bir labirent olarak ifade edilmektedir (Eagly ve Carli, 2007, s. 64 – 65). Kadınların yükselmeleri genelde doğrudan değil, ama tarafsız olduğu ileri sürülen söylem ve kurallarla engellenmektedir.

Spor örgütleri, eril normlar aracılığı ile cam tavan sendromunu tetiklemekte; erkekleri ayrıcalıklı bir konuma yerleştirirken kadınları marjinalleştirerek kadınların üst pozisyonlara, özellikle de yönetici pozisyonlara gelmesini yapısal olarak engellemektedir (Adriaanse ve Schofield 2013; Burton 2015). Futbol, yapısal olarak kadınların yükselmelerini sınırlamaktadır (Scraton vd., 1999). Erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü futbolda kadınların kariyerleri bir seviyede takılıp tıkanmaktadır ve genellikle kadınlar karar alıcı ve üst pozisyonlara erişememektedir.

Tarihsel olarak lider özellikleri taşımadığı düşünülen kadınlar futbolda otorite sahibi bir yöneten kişi olarak kabul görmemektedir. Bu bakımdan, kadın futbol hakemleri cinsiyetleri nedeniyle sahada bir otorite figürü olarak görülmemekte ve saha içerisindeki otoritelerine ve aldıkları kararlara şüpheyle yaklaşılmakta, otorite ve kararları sürekli sorgulanmaktadır. Tarihsel açıdan erkek oyunu olarak kurgulanan futbolda kadının yönetici bir konumda olması ve otorite kurması toplumsal cinsiyet temelli norm ve rollere ters düştüğü için şüpheyle karşılanmaktadır.

> **Esra**: "Olumsuz tepkisi ise tamamen toplumsal baskı nedeniyle ve bunun spesifik olarak bir erkek oyunu olduğunu düşündükleri için (bu cümleyi söylerken elleriyle tırnak içinde işareti yapıyor) yapamazsın, o kadar erkeği idare edemezsin, zaten yapı olarak çok kötüyüz gibi olumsuz tepkiler aldım. Ben dedim ki siz istediğinizi söyleyin ben tatmak istiyorum."

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, akıl ve liderlikle eşleştirilenlerin her zaman erkekler olmasına neden olmuştur (Williams, 1995). Liderlik erkek davranış kalıpyargıları üzerinden ve lider de erkek olarak tanımlandığından bu kalıpyargılara uymadıkları ileri sürülen kadınlar liderlikten dışlanmaktadır. Norm erkek olduğundan, kadınlar doğuştan

geldiği ileri sürülen özelliklerine dayanarak bu alanda sapkın olarak görülürler (Oakley, 2000, s. 326). Bu normatif erkeklik kurgusu kadınların futbol gibi erkek egemen görülen alanlarda sürekli bir meşruluk mücadelesine hapseder. Eril normlar temelinde inşa edilen kurumsal yapılarda kadınlar, "uygunsuz" ve "anormal" addedilirler.

Kadınların lider konumda olmalarında önem arz eden bir konu da onların bu pozisyonda otorite sahibi olmaları ile ilişkilidir. Ancak, sporda otorite kavramı tarihsel olarak erkek ile özdeşleştirildiğinden kadınları sporda lider/yönetici konuma geldiklerinde meşruiyetleri ve otoriteleri sürekli sorgulanmaktadır (Messner, 2002). Çalışmaya katılan kadın futbol hakemlerinin deneyimleri, "eril normallik" karşıtlığında konumlandırılan bedenlerinin ve liderliklerinin nasıl sürekli olarak sistematik bir biçimde sorgulandığını gösterir.

Kadınların spor alanında başarılı olmaları onların daha az kadınsı, kadınlık normlarından uzaklaşmış ve aykırı olarak algılanmalarına neden olmaktadır. Bu durum onların spor alanında otorite kurmaya çalışırken sportif becerileri ve kadın kimlikleri arasında sıkışmalarına neden olmaktadır. Bu bakımdan kadınların sportif faaliyetlerde otorite sahibi olmaları toplum tarafından genelde normal dışı ve uygunsuz olarak algılanmaktadır. Bir başka deyişle kadın hakemlerin sahadaki liderlik ve otorite rolleri, sporun kurgulandığı erkeğe ait olduğu ileri sürülen özellikler ve futbolun erkek egemen doğası ile sürekli çatışmaktadır (Hargreaves, 1994, 147-148).

Kadın futbol hakemleri, otoritelerini etkileyen faktörlerden olan bireysel performans baskısına ek olarak erkeklik normları sebebiyle otoritenin asıl sahibi olarak görülmemeleri dolayısıyla otoritelerinin sürekli sorgulanması ve yok sayılması baskısıyla da karşılaşmaktadırlar. Kadın hakemler hem saha içerisinde futbol, antrenör ve seyircilere karşı hem de saha dışında toplumsal algıya karşı çifte bir otorite mücadelesi vermek zorundadır.

Bunun yanında cam tavan kavramı aynı zamanda kadınların kariyer ilerlemelerinin önündeki engellerin yalnızca kişisel önyargılar kaynaklı olmadığını, kurumsal ideolojilerin ve uygulamaların bu engellerde ne denli rol oynadığını göstermesi açısından da önemlidir. Görüşmelere katılan kadın hakemlerin ifadeleri üst klasmanlarda maç yönetmelerinin talimatlar ve uygulamalar aracılığıyla nasıl engellendiğini göstermektedir.

Nisan: “Yıllardır birçok insan uğraştı, çabaladı ama olmadı. Klasman atlama gerekiyor. Erkek atlıyor. Sonra atlıyor, atlıyor, atlıyor gidiyor yani onlarda bir sürü kulvar var. BAL var. C, B, A gidiyorlar. Ama kadınlarda BAL var sadece. Yani sonrasında almıyorlar, vermiyorlar. Vermiyorlardı diyeyim önceden belli bir döneme kadar. Ama artık dediğim gibi son iki senedir terfi kurslarına çağırılmaya başladığı kadınlar… Madem öyle erkek gibi değerlendirsinler bizi. Yani ben okeyim. Çünkü değerlendirmedikleri zaman hiçbir başarı elde edemeyeceksek madem risk alalım, biz de risk alalım kadınlar olarak, istiyorsak. Tamam beni erkek olarak görsünler yani. Hepimizi erkek olarak görüp erkek olarak değerlendirip başarılı olursak da erkek gibi ama değerlendirip maç vermelerini istiyorum ben. Yani eşit olalım. Hakkımızı versinler.”

Duygu: “Oysa ben Türkiye kupası yönetmek isterim. Ben de final müsabakalarını, düşme maçlarına şampiyonluk maçlarına gitmek isterim ama kariyerimde hiç böyle maçlar yönetemedim. Türkiye’de zorluk derecesi yüksek maça çıkan kadın hakem hemen hemen hiç olmadı. Sezon sonuna doğru düşen-çıkan, şampiyon olan takım belli oluyor. Bunlar belli olunca yüksek seviyedeki maçlara falan veriyorlar.”

“Bir kere dediğim gibi önce talimatlar zaten çok kısıtlı. Kadın hakemlerin yükselebileceği kategoriyi bir kategori yapmışlar sadece. [...] FIFA hakemi olmak için sadece kontenjanı Türkiye’nin dört. Dört FIFA yardımcı, dört FIFA hakemi. Düşünebiliyor musunuz şu anda bölgesel hakem kategorisinde 60 kadın hakem var. 150’ye yakın da yardımcı hakem var. Bu dördün içine girmene neredeyse imkân yok.”

“2001 yılında kadın hakem klasmanı yaptı ve kadın hakem talimatını üst lig yani profesyonel birinci lig ve Süper Liglere maça gidemeyecek şekilde kapattı önümüzü. […] Kadın derecesini geçen sadece bölgesel maçta kadın liglere gidebilir yazıyor. “

Selma: “İşte geldik, İzmir'de 3 defa sınava gittim, Ankara'ya. Bayanım diye klasmana almazlar….3.ye sınava gireceğim ama almayacaklarını biliyorum… ve o kadar böyle yalan şeyler var ki… hakem şeyine sordum, hakemlerden sorumlu futbol federasyonunda müdürümüze sordum. Dedim, ben yazılı kağıdımı görmek istiyorum, dedi benim yapacak bir şeyim yok. Ben ne yaptığımı çok iyi biliyorum, göndermiyorlar.”

“FIFA hakemlerimiz var. Kaç tane. Ya niye maç vermiyorsunuz? Süper Liglerde maç verin. [...] Dilse var, boysa var, pos var, başarı var, beceri var. Niye engelliyorsunuz ya bu neyin kompleksidir?”

Hatice: “Yükselme konusunda şöyle bir farklılık var kesinlikle. Biz mesela il hakemi olduğumuz için bizim yükseleceğimiz klasman bölgesel hakem olmak. Bölgesel hakemlikte şimdi şey açılıyor bizde yukarıdaki bölgesel hakem kurulu aşağıdaki il hakem kuruluna diyor ki bana şu kadar hakem terfi edeceksin, şu kadar kadın hakem terfi edeceksin. Ve erkek hakem terfi edilecek listesi mesela daha uzun. Kadınlarda sadece bir kişi veya iki hakem alıyorlar. Erkeklerde bu beş, altı, yedi oluyor. Mesela yardımcı bir tane klasman atlayabilirsin ilden bölgesele. Erkeklerde on tane. Burada bile bir fark var, bir ayrımcılık var burada bile.”

> Bizim en üst klasmanımız C klasman. Yani FIFA hakemi olsak bile yine Süper Lig'de maç yönetemiyoruz. Öyle bir dezavantajımız var."

Bu ifadeler, daha önce de çok defa değindiğimiz, futbolun en başından beri erkek oyunu olarak kurgulanmış bir spor dalı olması ile ilgilidir ve futbolda kadınlar çoğunlukla "öteki", "istenmeyen" ya da "yabancı" olarak algılanmaktadır. Kadının futbol içerisindeki bu durumu sadece birey bazlı ele alınmamalıdır. Kurumsal ve yapısal mekanizmalar kadının futboldaki "öteki" konumunu sürekli yeniden üreterek derinleştirmektedir. Bu açıdan görüşme yaptığımız kadın hakemlerin deneyimlerinin de desteklediği üzere futbolda cinsiyetçi bir kurumsal yapı varlığını günümüzde de sürdürmektedir.

Futbol kurumları eril normlar ve idealler etrafında inşa edilmiş, geleneksel olarak baskın eril değerleri yansıtmış ve bunları pekiştirmiştir. Kadınlar bu alanda etkin bir şekilde marjinalleştirilmiş, onların katılımlarına şüpheyle bakılmıştır. Bazı durumlarda kadınlar bu alandan tamamen dışlanmıştır (Williams, 2003; Pfister, 2015a). Bu bakımdan kadınların futboldaki yerini anlamak için daha geniş kapsamlı bir bakış açısına ihtiyacımız vardır. Çünkü yukarıda da anlatmak istediğim gibi kadının futboldaki bu durumunu yalnızca taraftarlar, oyuncular, antrenörler gibi futbolda daha çok katılımcı rolünde yer alan kişiler bazında, yani birey temelli ele almak konuya yüzeysel yaklaşmak olacaktır. Mesele daha derinlerdedir.

Spor yönetim yapıları, eril normlara ve liderlik tarzlarına ayrıcalık tanıyarak erkek egemenliğini tarihsel olarak pekiştirmiştir (Claringbould ve Knoppers, 2008). Görüşme yapılan kadın hakemlerin kariyerlerinde engel ve önyargılarla karşılaşmalarının sebebi performansları değil, sporda ve özellikle de futbolda yönetim yapılarının erkek egemen bir ideoloji ve "eril" normlar ile oluşturulmuş olmasıdır. Bir başka deyişle yalnızca bireyler değil, kurumlar cinsiyetçidir.

Kadın futbol hakemlerinin kariyer ilerlemelerinde karşılaştıkları engeller onların tecrübe edinmelerinde de kendini göstermektedir. Kadın hakemler daha az sayıda maça atandıkları gibi genellikle zorluk seviyesi düşük müsabakalarda görev almaktadır. Bu durum onların deneyim eksikliği yaşamalarına yol açmakta ve kendilerini geliştirmelerinde engel teşkil etmektedir. Onların hata yapma ihtimallerini arttıran bu durum haklarındaki önyargıları yeniden üreterek daha fazla ve daha üst seviyede (hem kategori anlamında hem de zorluk anlamında) maçlara atanmayışları için bahane olarak

kullanılmakta ve bir kısır döngüye sebep olmaktadır. Tüm bunlar kadınların mesleki yetkinlikleri ve yeterliklerinin sorgulanmasına neden olarak kariyer ilerlemelerinin sınırlanması sorununa temel hazırlamakta ve bu sorunu derinleştirmektedir.

Yapı kaynaklı bu sınırlamalar hem bireysel gelişimlerini engellenmekte hem de üst düzey müsabakalarda yer bulmalarını zorlaştırmaktadır. Katılımcıların ifadeleri bu durumu oldukça açık bir şekilde göstermektedir:

> **Duygu**: "Kadın hakemlere daha az maç veriyorlar. Zorluk derecesi daha düşük maçlar veriyorlar. Sonra sen az maça gidip zorluk derecesi az maçı yönettiğin için gittiğin bir maçta hata olasılığın yükseliyor. Tecrübesiz oluyorsun. Bunu ben de yaşadım, diğer kadın hakemler de bunu yaşıyor. Pozisyon zenginliği yaşamadığın için bir pozisyonda aklı karışıyor, penaltı görüyor, göremiyor kararsız kalıyor. Pozisyon geçip gidiyor, hata yapıyor."
>
> **Esra**: "Ya bizim hakkımızda bir şeyler yazılıyor değil mi? Bizleri verin ki o algıyı kıralım. Mesela önümüzde geçtiğimiz bir kadın derbisi oynandı orada hata yapıldı. Oraya daha önce ekranlarda yüzünü gördüğümüz bir kadın hakemi koyabilirdiniz. Öyle bir kadın hakeminiz elinizde var. O algıyı daha rahat yıkabilirdiniz. Yapmadılar. Lades oynadılar ve biz sınıfta kaldık."
>
> **Neslihan**: "Maç dağılımı diyelim. Çok güzel bir deneyim örneği bence. Çünkü biz tecrübeyi sahaya çıktıkça, sahada iyi maçlara çıktıkça ediniyoruz aslında. Eğer kadın hakem ve erkek hakem arasındaki maç dağılım dengesi dengesizse, gerçekten hani kadına çok kötü maç verip, rastgele bir maç verip ya da erkek hakemlere çok daha iyi maçlar, gerçekten kriz ortamının yüksek olduğu, atmosferin iyi olduğu maçlar verilirse kadın hakemler deneyimsel açıdan daha zayıf kalacaklar. Dolayısıyla da tecrübemiz azalacak, kendimize de güvenimiz azalacak, yükselmemiz biraz daha zorlaşacak kendi özelimizde bakıldığında."

Bu durum bize kadınların yükselmelerinin dolaylı yollardan da nasıl desteklendiğini, cam tavan mekanizmalarının dolaylı yollardan nasıl işletildiğini göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi tarihsel olarak kadın liderliğin taşıyıcısı olarak görülmemektedir. Bu bakımdan liderlik deneyimi kazanma olanakları kadın için her zaman sınırlıdır. Deneyim eksikliğine yol açan bu durum üst pozisyonlardan dışlanmayı haklı göstermek için kullanılmaktadır. Burton'ın (2015) da vurguladığı üzere, potansiyellerini göstermeleri engellenen kadınlar, eşitsizliklerin ustaca ve görünmez bir doğallıkla yeniden üretilmesi yoluyla engellenmektedir.

Kadınların önündeki görünürlük ve tecrübe kazanacakları fırsatlara erişmelerinin önündeki sınırlar mevcut başarılarını engellediği gibi gelecekteki olası fırsatlara ulaşma ihtimallerini de azaltmaktadır (Claringbould ve Knoppers, 2012).

Bu bilgilerden hareketle cam tavan sendromunun kadınların kariyer basamaklarını tırmanırken sadece son aşamada durdurulmasına sebep olan görünmez engeller olmadığını, kadınlar bu ilerleme için harekete geçtiklerinde daha sürecin en başında tecrübe kazanımlarının engellenmesi, yetkinliklerini gösterecek olanakların sınırlandırılması, görünürlüklerinin azaltılması gibi küçük stratejiler ve dolaylı engellemelerle ilmek ilmek işlenen bir süreç olduğunu bizlere göstermektedir. Bu durumun açıkça bir fırsat eşitsizliği yarattığını söylemek gerekir.

Cam tavanın yol açtığı başka bir sorun da kadınların üst pozisyonlarda ve yönetim kademelerinde yetersiz temsil edilmeleri sonucunu doğurmasıdır. Kadınlar Türkiye Futbol Federasyonu ve Merkez Hakem Kurulu gibi futbolum kurumsal yapılarında yeterli yer bulamamaktadır. Bugün Merkez Hakem Kurulu'nda bir kadın temsilci yoktur. Bu durum basit bir sayısal eksiklik değil; daha derin bir sorunun göstergesidir. Kadınların bu kurullarda hiç yer bulamamaları, yer bulduklarında da gerçek anlamda etkili olacak şekilde söz sahibi olamamaları futboldaki erkek egemenliğinin oyun esnasında değil masa başında tekrar tekrar nasıl üretilerek sürdürüldüğünü ve köklerinin sağlamlaştırıldığını göstermektedir. Kadınlar bilinçli ve sistemli bir şekilde karar alma mekanizmalarının dışında bırakılmaktadırlar. Bu durum sadece görünürlükle ilgili değildir. Kadınların o konumlardaki eksik temsil edilişi diğer kadın hakemlerin seslerini duyurmalarında sorun yaratmakta ve bazı şeylerin ve dolayısıyla bu düzenin değiştirilmesini engellemektedir. Katılımcıların ifadeleri bu sorunu oldukça açık bir şekilde göstermektedir.

> **Duygu**: "2015-2016 yılından sonra bir daha hiç kadın mentor hakem yetiştirmediler. Kadın hakemlere de hiç mentor vermediler. Çünkü o komitelerde kadın yok. Yani karar verecek olan pozisyonda da kadın yok."
>
> **Selma**: "Yok çünkü bayanları temsil edecek bir tane bayan yok. O kurula alınmıyor bir tane bayan. Nedendir bilmiyorum yani. [...] Bir tane bayan aldınız mı içinize siz önce bana hesap verin ondan sonra ben size veririm diyorum."

Bu alıntılar spor örgütlerinde kadınların, genellikle uzun kariyerlere ya da geniş kişisel ağlara sahip olmadığını gösterir. Kadınların yetenekleri, genelde tek bir cinsiyete -erkeğe- uygun olarak tanımlanan cinsiyete dayalı görevlere uygun görülmemektedir. Bir başka deyişle genel olarak kadınların "ideal lider" karakteristiklerine sahip olmadığı düşünülmektedir (Pfister, 2015b, s. 181).

Kadınların lider olma olasılığı daha düşüktür ve kadın cinsiyet rolü ile liderlik rolleri arasında algılanan uyumsuzluk nedeniyle lider olarak daha az olumlu değerlendirilirler.

Eagly ve Karau (2002), bu durumu rol uyumu teorisi ile açıklamaktadırlar. Kadın liderlere yönelik önyargıya ilişkin rol uyumu teorisi, kadın cinsiyet rolü ile liderlik rolleri arasında algılanan uyumsuzluğun kadınların liderlik rollerinin potansiyel sahipleri olarak erkeklerden daha az olumlu algılanması ve liderlik rolünün gereklerini yerine getiren davranışların bir kadın tarafından gerçekleştirildiğinde daha az olumlu değerlendirilmesi olmak üzere iki tür önyargıya yol açtığını öne sürmektedir. Bunun sonucunda kadın liderlere ve potansiyel kadın liderlere yönelik tutumlar erkeklere kıyasla daha az olumlu algılanır. Bunun yanında, kadınların lider olmaları ve liderlik rollerinde başarıya ulaşmaları erkeklere kıyasla daha zordur. Özellikle kadın cinsiyet rolü ile liderlik rolleri arasındaki uyumsuzluk algılarını artıran durumlarda -erkek egemen spor gibi- bu sonuçlar daha fazla gözlenmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, kadınların lider rollerine ilişkin kararlar açısından belirleyicidir. Yönetici pozisyonlarını hedefleyen kadınlar, bu görevlerde bulunan erkekler tarafından kadınların bu pozisyonlar için gereken zaman, esneklik ve enerjiye sahip olamayacağını ya da kadınların ailelerine öncelik vermesi gerektiğini varsaydıkları için güvenilmez liderler olarak etiketlenerek dışlanırlar. Bu durumun nedenleri, toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargılar, savunma mekanizmaları (futbolu bir erkek alanı olarak koruma çabaları), toplumsal cinsiyete ilişkin ayrımcılık süreçleri ve erkeklerin pozisyonlarını kaybetmek istememeleridir (Pfister, 2013, s. 89).

Özetle, kadınlar spor alanında liderlik bakımından yetersiz temsil edilmektedir ve bu durum yapısal ve kurumsal engellerin yanı sıra kültürel erkeklik normları nedeniyle de ortaya çıkmakta ve devam etmektedir (Burton, 2015). Özellikle spor örgütlerinin karar alıcı konumlarında ve yönetim pozisyonlarında kadın bulunmaması ya da kadınların buradaki yetersiz temsili, eril normların ve erkek egemen spor kültürünün sürekli yeniden üretimine sebep olmaktadır (Acosta ve Carpenter, 2014).

Futbol federasyonu ya da Merkez Hakem Kurulları gibi kurumsal yapılarda kadınların üst kademelerdeki yetersiz temsili her ne kadar kadınların bu alandaki bireysel yetersizliklerine bağlanmak istense de sorun çok daha derinlerdedir. Kadınların bu alanlarda yer almaması mevcut düzene hizmet ederken aynı zamanda yeni yetişecek kadın hakemler için de rol model ve temsil eksikliğine yol açmaktadır. Bu bakımdan kadınların spor alanında lider ve yönetici konumlarında yer almaları sporda eşitlikçi bir kültürün oluşması adına önemlidir.

Kadınların yönetici kademelerde yer alamaması oyunun oynandığı saha alanında gerçekleştirilebilecek değişim ve dönüşümlerin de engellemesine yol açmakta ve erkek egemenliğinin yeniden üretilmesi sonucunu doğurmaktadır. Futbol, sadece oyun aşamasında değil yönetimsel işleyişte de cinsiyetçidir.

7.2.2 Erkek bedeni temelli kriterlerle engelleme

Kadın futbol hakemlerinin kariyerlerinde ilerleyebilmelerinin önündeki engellerden biri de sporun tarihsel olarak erkek bedeni temel alınarak inşa edilmesidir. Bu durum kadınların karşılaştıkları fiziksel kriterlerin tarafsız gereklilikler olmadığını, sporun erkek bedenine göre kurgulanışının nasıl devam ettiğini göstermektedir. Katılımcıların ifadelerinden hareketle, en üst klasmandaki kriterlerin erkek fizyolojisine göre belirlenmesinin kadınların en üst kademede yer almaları için geçmeleri gereken bir eşik, bir engel olarak nasıl kullanıldığını göstermektedir.

Burada asıl sorun fiziksel testlerin varlığı değildir. Asıl sorun, bu fiziksel testlerin en başta futbolun birincil ve meşru katılımcısı olarak görülen erkek bedeni temel alınarak oluşturulması, kadınların bu alanda var olabilecekleri ihtimalinin göz ardı edilmiş olmasıdır. Kadınların fizyolojik olarak bazı farklılıklara sahip olduklarının kabul edilmesine rağmen "erkekler gibi koşmak zorundasın" kuralı erkek bedeninin kriterlerini ulaşılması gereken bir mertebe gibi göstermektedir. Bu durum, bu konuda belirleyici olanın kadın hakemlerin fiziksel yeterlilikleri değil erkek egemen normlar olduğunu gösterir. Burada mesele, kadınların kendilerini geliştirip fiziksel kapasitelerini aşmaları değildir. Mesele, erkek kriterlerine uyma davranışı beklenerek bu eril normların meşrulaştırılıp sürdürülmesidir.

> **Nisan**: "Türkiye'de ya da dünyada da şöyle bir şey var; eğer daha iyi maçlar yönetmek istiyorsa bir kadın hakem o koşuları koşmak zorunda mesela. Hani erkek koşullarını koşmak zorunda. Onlar da haklı ama biz de haklıyız içimizde. Tartışmaya açık bir konu bence. Tek konu bence atletik olarak fiziksel olarak farklı olmamız."
>
> **Duygu**: "UEFA'nın kararı. [...] Erkek koşu derecelerini koşuyorsa erkek profesyonel ligleri yönetebilir. Ama kadın koşularını koşuyorsa sadece kadın ligine ya da amatör lige gidebilir."
>
> "Kadın koşu derecesi, erkek koşu dereceleri var. Erkek maçına gitmek isteyen kadın hakemler erkek koşu testini geçmek zorundalar. Geçemezlerse bölgesel amatör diye adlandırdığımız, profesyonel ile amatör arasında bir lig var. O ligde maça gidiyorlar."
>
> "Daha sonra dediler ki hayır, erkeklerle eşit koşacaksınız. […] erkek maçına gitmek istiyorsanız diye. Onda biraz zorlandık. Birkaç testten geçemediğimiz oldu. Geçemediğimiz

için hep yardımcı hakem gittik, orta hakem gidemedik. [...] Koşamayan kadın hakemlerin hepsi zaten hakemliği bıraktı."

Hatice: "Çünkü Süper Lig'de […] maç yönetebilmemiz erkeklerle aynı koşuyu koşabilmemiz anlamına geliyor. Yani bizden istedikleri erkeklerle aynı koşuya koşabilirsen Süper Lig'de maç yönetebilirsin. Ama böyle bir şart yok şu an. Yani Süper Lig'de maç yok kadınlara. Üçüncü ligde maç var. İkinci ligde bile böyle ucu ucuna belki, şansa gelirse. Birincil ligde de zaten özel müsabakalarda. Süper Lig'de hiç varlığımız bile yok. Sadece kadın Süper Ligi'nde varız. Onun dışında bizden istedikleri şey dediğim gibi eğer erkek koşusunu koşarsan Süper Lig'de maçın öte bilirsin. Ama bu şart bile yok ortada daha. Yani daha sıra bize hiç gelmedi."

"Evet, hiçbir şekilde o adımlar atılmadı. Daha yani dediğim gibi C klasman demek üçüncü ligde maç yönetmek demek. Bizim en üst klasmanımız C klasman. Yani FIFA hakemi olsak bile yine süper Lig'de maç yönetemiyoruz. Öyle bir dezavantajımız var." (Yani bu şartı sağlamak için bile henüz o adımlar atılmadı diyorsunuz sorusuna yanıt olarak)

Bu konuda Foucalt'un (1995) görüşleri kadın hakemlerin içinde bulunduğu bu konumu anlamak açısından önemlidir. Kadın hakemlerin en üst klasmanda maç yönetmeleri için erkek koşusu koşmaları gerektiğine ilişkin kriter kendi bedenlerine göre değil erkek bedenine göre şekillenmeleri dayatması olarak yorumlanabilir. Çünkü burada kadınların erkek beden kriterlerine uygunluklarının test edilmesi söz konusudur. Foucault'nun modern iktidarın bedeni uysallaştırarak işlemesi ve daha itaatkar hale getirmesi savı bu durumu özetler niteliktedir.

İktidar aynı zamanda hangi bedenin normal, hangisinin anormal olduğunu belirler (Foucault, 2003). Futbolda kadın bedenin yetersiz ve bu nedenle de öteki konumlandırılışı bu alanda "doğal" ve "norm" olanın erkek bedeni olduğu algısından ileri gelmektedir. Kadın hakemler çok başarılı olsalar bile erkek kriterlerine ulaşamadıkları sürece "eksik" ve "yetersiz" görülmektedir. Bu baskımdan iktidarın normları bir dışlama aracı olarak vazife görür.

Kadın futbol hakemlerinin bu deneyimleri en üst kademede yer almak için koşul olan erkek koşusu kriterinin kadın hakemlerin kariyer ilerlemelerini de denli zorlaştırdığını göstermektedir. Bu durum sporun ve futbolun erkek bedeni temel alınarak kurgulanan alanlar olduğuna dair bize yeni kanıtlar sunar. Spor, tarihsel olarak ona atfedilen güç, hız gibi özelliklerle erkek bedeninin sportif mükemmelliğin ölçütü olarak konumlandırıldığı bir alandır (Hargreaves, 1994).

Daha önce değinildiği gibi sorun futboldaki standartların cinsiyet nötr olarak belirlenmemesidir. Fiziksel performans normları erkek bedeni ve erkeklik üzerinden kurgulanmıştır. Erkek standartlarına ulaşamayan kadınlar yetersiz ya da o alan için uygunsuz olarak görülmektedir (Theberge, 1991; Cahn, 1994). Kısaca, kadın futbol hakemlerinin kariyer ilerlemeleri aslında fiziksel kriterleri sağlamadıkları için değil erkek bedeni ve erkeğin fiziksel yapısı temel alınarak oluşturulan standartlar sebebiyle sistemsel olarak engellenmektedir. Sporun toplumsal cinsiyetli doğası yalnızca kadınların varlığını ve görünürlüğünü azaltmakla kalmayıp başarısız, yetersiz ve uygunsuz olarak algılanmalarına yol açmaktadır.

7.2.3 Tokenizm: Sembolik olarak var olmak

Kadınların sporda var olmaları her zaman karar alma aşamalarına ya da güce erişmek anlamına gelmeyebilir. Bir başka deyişle kadınların bu alanda görünür olmaları her zaman gerçek bir katılım olmayabilir. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kök saldığı spor gibi alanlarda kadınların görünürlüğü, temsil edildikleri izlenimi oluşturmak adına sembolik düzeyde gerçekleşmektedir. Bu alanlarda kadının varlığı bir gelişim ya da eşitlikçi tutum gibi gösterilmek istense de aslında çoğu zaman dünyadaki trendlere bir uyum ya da politik bir zorunluluktan kaynaklanmakta, kurum açısından bir "reklam" çalışması olarak gerçekleştirilmektedir. Kadınlar oradadır ancak sesleri duyulmaz, fark yaratmalarına, değişim ve dönüşüm sağlamalarına izin verilmez.

Bu nedenle burada, kadınların toplumsal cinsiyetin yeniden ve sürekli üretildiği bir alan olan sporda "göstermelik" olarak nasıl yer aldıklarını, çoğu zaman orada bulunmalarının zorunluluktan kaynaklandığı yönündeki deneyimlerini ele alıyoruz.

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, bulundukları konumları olmak istedikleri konumlardan oldukça uzak, karar alma ve değişim yaratmada etkisiz olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

> **Nisan**: "Geçen sene kadın MHK başkanımız vardı. […] Göstermelik bence bir şeyler bu konuda. Bence göstermelik yani. Kadınlar da burada demek için olabiliyor olabilir ama ne olursa olsun en azından oluyor. Görüyoruz. En azından insanların yine gözü alışıyor."
>
> **Duygu**: "Bir kadın var mı, var. Amaç biraz öyle gibi oldu. İsmi var ama çok fazla sıfatı yok çünkü çok kullanılamıyorsun yani. Oysa ben Türkiye kupası yönetmek isterim. Ben de final müsabakalarını, düşme maçlarına şampiyonluk maçlarına gitmek isterim ama kariyerimde hiç böyle maçlar yönetemedim. Lale hoca bile yönetemedi açıkçası."

> **Esra**: "… çok da kadın hakem istediklerini düşünmüyorum. Fakat uluslararası kamuoyuna uymak zorunda oldukları için ve kamuoyunda kadın futbolu ve kadın hakemliğinin yeri çok fazla açıldığı için bize destek vermek zorundalar şu anda. Şu an onu uyguluyorlar. Yani aslında mecburlar. Bu mecburiyeti de avantaja dönüştürmek bizim elimizde.
>
> **Selma:** "Vallahi işte dediğim gibi, ben bu bakış açısını kırmadıktan sonra istediğimiz düzeye hani belki görüntü olarak geliriz de uygulama olarak gelir miyiz bilmiyorum."

Örgütler genel anlamda toplumsal cinsiyet normlarının ve rollerinin hakim olduğu, görünüşte tarafsız ancak gerçekte cinsiyetli ve toplumsal cinsiyetin yeniden üretildiği alanlardır (Acker, 1990; Acker, 2006). Kadınlar (ve azınlık guplar), kurumsal yapılara "katılım" adı altında sembolik olarak dahil edilmektedirler. Ancak bu dahil ediliş, mevcut yapıyı ve düzeni sorgulamadıkları, değiştirmeye çalışmadıkları sürece gerçekleşmekte ve kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, kadınların varlıkları yerleşik erkek egemen düzeni tehdit etmeyecek düzeyde kalmalıdır. Bu yapılarda kadınların görünürlükleri artsa da güçleri sınırlandırılır (Ahmed, 2017, s. 125).

Bu bağlamda Kanter (1977), kurumlarda sayısal olarak azınlık ve "token" olarak bulunan kadınların sembolik rollere sıkışıp kaldığını ifade etmektedir. Kadınlar, erkek egemen mesleklerde yer aldıklarında cinsiyetleri nedeniyle dikkat çekerler. Ancak çoğu zaman karar alma pozisyonlarında yer alamazlar. Bulundukları yerdeki konumu temsildir (Kanter, 1977). Kadınların bu durumu, yapısal olarak nasıl engellendiklerini gösterir.

Ancak Tokenizm yalnızca sayısal azınlık olmakla ilgili değildir. Kadınlar token pozisyonunda olduklarında mesleki yeterlikleri ikinci plana atılır, kadın kimlikleri ile temsil edilir hale gelirler. Bu durum onları daha fazla görünür yapar ancak aynı zamanda daha kırılgan hale getirir. Kadınlar genellikle bu pozisyonlarda kurumsal açıdan olumlu imaj yaratmak açısından kullanılırlar (Yoder, 1991).

Katılımcıların bulundukları konumlarda göstermelik olarak yer almalarına ilişkin deneyimleri gerçekten futbolun meşru üyeleri olarak kabul edilmediklerini, bu alanda görünür olmalarının kurumsal imaj açısından olumlu olacağı inancı nedeniyle gerçekleştiğini göstermektedir. Kadınlar gerçekten güçlenebilecekleri, kendilerini geliştirebilecekleri belki de dönüşüm yaratabilecekleri pozisyonlara ulaşma sürecinde engellerle karşılaşmaktadırlar.

7.3 Kabulle Birlikte Ödenmesi Gereken Bedeller

Kadın futbol hakemlerinin futbol gibi erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü bir spor dalında yer edinmeye çalışmaları bunun için bazı bedeller ödemelerini de beraberinde getirmektedir. Bu bedeller fiziksel, psikolojik, duygusal ve toplumsal boyutlar içermektedir. Bu alanda var olabilmek kadın hakemlerin kimliklerinden, alışkanlıklarından, özel hayatlarına dair planlarından ödün vermeyi gerektirebilmektedir. Bu durum aslında kadın hakemlerin bu alanda var olmasının koşullu ve sınırlı bir kabul olduğunu göstermektedir.

7.3.1 Yoğun duygusal emek, duyguların bastırılması ve duygusal yıpranma

Kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerinde gözlemlenen unsurlardan biri duygularını bastırma, kontrol etme ya da yönetmeleri konusundaki zorunluluktur. Müsabaka esnasında kadın hakemden beklenen sertlik, duygusal olmama gibi tutumlar onların duygularını düzenlemelerini bazen de bastırmalarını gerektirmektedir. Kadınlardan bir yandan toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin normlara uymaları beklenirken bir yandan da futbolun erkek egemen normlarına uymaları beklenmektedir. Bu çelişkili beklentiler kadınların günlük yaşamdaki ve sahadaki davranışları arasında çatışmaya sebep olmaktadır.

Kadınlar futbol ortamında yer alırken mesleki rollerini sürdürebilmek için kişisel duygularını arka plana atmak, bastırmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum zaman zaman kadınların kendi duygularına, benliklerine yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Görüşmelere katlan kadın hakemlerin ifadeleri, saha içerisinde göstermek durumunda oldukları umursamaz, sert ya da erkeksi davranışların gerçek karakterlerinden çok farklı olduğunu göstermektedir. Bu durum ilk olarak Arlie Russell Hochschild (2012) tarafından tanımlanan duygusal emek kavramının bir yansımasıdır.

> **Hatice**: "Çok değişiyorum ben saha içerisinde. Burada konuşuruz ama beni saha içerisinde asla tanıyamazsınız. Çünkü farklı bir Hatice olmak zorundayım… dediğim gibi çok sert durmaya çalışırım ve biri benim karşımda bağırdığında duygusallığım gidiyor ve tamamen umursamaz bir insan oluyorum. Tamam bitti mi diyorum arkamı dönüp gidiyorum mesela. Ama gerçek hayatımda olsa sen bana ne dedin diye ağlamaya başlıyorum."
>
> **Neslihan**: "Saha içerisinde biraz daha erkeksi görüntü dediğimiz, mecbur kaldığımız aslında o erkeksi profile sığdırmaya çalışıyorum kendimi. [...] Günlük yaşamımda biraz daha pozitifim genelde enerjik olduğum söylenir. [...] Çünkü bir kalıba sığdırıyoruz ister istemez kendimizi."

Katılımcıların ifadeleri açıkça göstermektedir ki kadın hakemler saha içerisinde oldukça yoğun bir şekilde duygularını bastırmak ve düzenlemek zorunda kalmaktadır. Kadın futbol hakemleri, sahada meşruiyetlerini sağlayabilmek ve otoritelerini koruyabilmek için mesleki rollerinin gerektirdiği bir duygusal görünüş sunmak durumundadırlar. Yoğun şekilde duygusal emek sergilendiğinde, yani birey kendi benliğini işe sattığında ve duygu kuralları yönetim tarafından belirlendiğinde kişi kendini sahte ya da benliğine yabancılaşmış hissedebilir (Hochschild, 2012). Bu durum kadın futbol hakemlerinin duygularını bastırarak otantik benliklerini sergileyememesine neden olmaktadır. Otantik benlik bireyin gerçek benliğini ortaya koyması ve kendi öz düşünce ve duygularına uygun davranışlarda bulunmasını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle otantik benlik, duyguları, içsel değerleri ve benliğine uygun bir şekilde kendini ifade edebilme durumudur. Özellikle değerlerle ve duygularla uyumlu davranmak otantik benlik için temel bir koşuldur (Harter, 2002; Kernis ve Goldman, 2006).

Bireyler kendi otantik benliklerini sergileyemediklerinde sahte benlik davranışı sergilemeye başlarlar. Bu durum da düşük benlik saygısı, kimlik karmaşası, depresif belirtiler ve içsel çatışmalara yol açar (Harter, 2002). Bunun yanında, bireyin otantik benliğinden uzaklaşması onun daha düşük psikolojik iyilik haline sahip olmasına, kurduğu ilişkilerde memnuniyetsizliğe ve duygusal sıkıntılar yaşamasına neden olmaktadır (Kernis ve Goldman, 2006). Belirtmek gerekir ki ataerkil yapılarda kadınların otantik benliklerini ifade edebilmeleri en başından sınırlı ve zordur. Çalışmadaki bulgular da bu yönde kanıtlar sunar. Kadın futbol hakemleri mesleklerinde çoğu zaman duygularını bastırmak, erkek meslektaşları gibi olmak, "fazla sert" ya da" fazla hassas" olmamak için sürekli bir özdenetim yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu özdenetim bir yandan psikolojik bir yük getirirken bir yandan da kadınların öz benlikleriyle mesleki kimliklerini uyumlaştırmaya çalışmaları gerilimini yaşamalarına neden olmaktadır. Böylelikle hâlihazırda bir meslek olarak yüksek baskı ve gerilim içeren bir meslek olan futbol hakemliği mesleği daha zor bir hal almaktadır. Kadınların bu meslekteki iyilik hallerini bu değişkenleri de hesaba katarak düşünmek gerekir.

Kadın futbol hakemlerinin yaşamış olduğu bu durum Butler'ın (2020) toplumsal cinsiyetin performatifliği savı ile de örtüşmektedir. Buna göre toplumsal cinsiyet sabit bir kimlik değildir. Bazı eylemlerin tekrarı yoluyla biçimlenir. Toplumsal cinsiyet, tekrar eden eylemler, söylemler ve davranışlar aracılığıyla sürekli ve yeniden üretilen bir şeydir.

Kadınların kendi otantik benliklerinden uzaklaşarak saha içerisinde "erkeksi" davranışlar sergilemek suretiyle otoritelerini korumaya ve futbolun meşru birer üyesi olmaya çalışmaları futbolda toplumsal cinsiyete ilişkin normların performatif bir biçimde nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir.

Kadınların saha içinde ve saha dışında farklı davranış ve duygu durumları sergilemek durumunda olmaları kişisel tercihten ziyade futbol gibi erkek egemen kültüre sahip bir alanda meslek icra etmelerinden dolayı mesleki olarak hayatta kalabilmeleri için bir mecburiyet haline gelmiş durumdadır. Bu durum da kasın hakemlerin duygusal emek yükünü arttırmaktadır.

Buna ek olarak kadınlar, futbol hakemliğinde harcamak durumunda oldukları yoğun duygusal emeğin bir sonucu olarak duygusal açıdan yıpranmaktadırlar. Doğası gereği yüksek stres ve baskı içeren bir meslek olan hakemlik halihazırda zaten yıpratıcı iken kadınların bu alanda öteki ve mesleğin gerektirdikleri açısından yetersiz ve uygun olmayan olarak görülmeleri kadın hakemlerin duygularını bastırarak sert ve kusursuz bir duruş sergilemek için uğraş göstermelerine yol açmakta, bu durum da uzun vadede duygusal tükenme yaşamalarına neden olmaktadır.

> **Hatice**: "Psikolojik olarak aslında fizikselden çok psikolojik olarak çok yıpranıyoruz. Çünkü sahada kadın olarak var olmak o kadar erkeğin arasında olmak inanın çok zor. [...] Bu da bizi gerçekten mental olarak, psikolojik olarak o kadar yıpratıyor ki… [...] Bu yüzden de çok zorlanıyoruz mental olarak."

Hatice'nin "fizikselden çok psikolojik olarak yıpranıyoruz" ifadesi, görünmeyen bir yükün ağırlığını doğrudan dile getirmektedir. Sahada kadın olarak yer almanın yarattığı psikolojik baskı erkek egemen bir ortamda mesleki kimliğini korumaya çalışırken duygularını düzenlemek zorunda olmak ve aynı zamanda hakemlikte beklenen "erkeksi" rolleri gerçekleştirmekten kaynaklanmaktadır. Bu durum da sürekli bir duygusal emek harcanmasına sebep olmaktadır. Bu denli yoğun duygusal emek harcamak duygusal açıdan yıpranmayı beraberinde getirmektedir.

Hochschild (2012, s. 7; 33-36), duygusal emeğin uzun vadede bireyler üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini ifade etmektedir. Yoğun ve uzun süreli duygusal emek harcamak bireyin kendine yabancılaşmasına ve duygusal tükenmişlik yaşamasına yol açabilmektedir. Duyguları sürekli olarak yönetmeye çalışmak bireylerin duygusal donukluk yaşamasına ve kendi hislerine yabancılaşmasına yol açabilir. Buradan yola

çıkarak kadın futbol hakemlerinin sahadaki meşruiyet mücadelesinin zamanla ruhsal açıdan yıpranmaya dönüşeceğini söylemek mümkündür.

Benzer olarak Morris ve Feldman (1996, s. 990), duygusal emeği en çok gözlenen sonuçlarından birinin duygusal tükenme olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre duygusal emek, psikolojik anlamda sürekli ve yoğun bir çaba gerektirdiği için duygusal tükenme ile doğrudan ilgilidir. Futbol hakemlerinden -özellikle de kadın futbol hakemlerinden- sürekli olarak duygusal mesafe, sertlik ve profesyonellik beklenmesi zamanla duygusal açıdan yıpranmaya ve sonunda duygusal tükenmeye sebep olmaktadır.

Grandey (2000, s. 98) de duygusal emeğin iki boyutu olan "derin rol yapma" ve "yüzeysel rol yapma"[10] boyutlarından yüzeysel rol yapmanın bireylerin gerçek duygularını bastırmalarını ve sahte duygular sergilemelerini gerektirmesi bakımından duygusal tükenmenin başat belirleyicisi olması beklendiğini iade etmektedir. Kadın hakemlerin söylemleri incelendiğinde, gerçek duygularını ve tepkilerini sürekli olarak gizlemeleri yüksek oranda yüzeysel rol yaptıklarını göstermektedir. Bu bakımdan duygusal anlamda tükenmişlik yaşamaları beklenen bir durumdur.

7.3.2 Erkeksileşme

Kadın hakemler saha içerisinde otoritelerini sağlamak ve bunu kabul ettirebilmek için çoğu zaman "erkeksi olarak nitelendirilen özellikleri içselleştirmek ya da öyleymiş gibi davranmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durumun yönetim tarafından beklendiği, katılımcı ifadelerinden oldukça net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca kadın hakemlerin de bu "erkeksi" davranışları norm olarak kabul edip normalleştirip içselleştirdikleri söylenebilir.

---

[10] Daha önce açıklandığı üzere; Hochschild (2012, s. 33), duygusal emeğin yüzeysel rol yapma (surface acting) ve derin rol yapma (deep acting) olmak üzere iki boyutunun olduğunu ileri sürer. Hissettiklerimizi gizleme, hissetmediğimiz şeyleri hissediyormuş gibi yapma yüzeysel rol yapma olarak ifade edilirken; derin rol yapma, başkalarını kandırmak kadar kendini kandırmayı da içeren derin oyunculuktur. Yüzeysel rol yapmada gerçekte ne hissettiğimiz konusunda başkalarını kandırırız ama kendimizi kandırmayız. Derin rol yapmada ise rol yapmayı gereksiz hale getirerek kolaylaştırırız. Bir başka deyişle, yüzeysel rol yapma, bireyin gerçekte hissetmediği bir duyguyu göstermek için davranışlarını dışsal olarak kontrol etmesidir. Derin rol yapma ise bireyin gereken duyguyu gerçekten hissetmek için içsel duygu düzenlemesi yapmasıdır.

Duygusal emek, örgütsel hedefler için hem duyguların hem de ifadelerin düzenlenmesi sürecidir; duyguları yönetmek için yüzeysel ve derin rol yapmayı içerir. Yüzeysel rol yapma (gözlemlenebilir ifadeleri yönetmek) ve derin rol yapma (duyguları yönetmek) süreçleri, duygusal emeğin duygusal düzenleme süreci olarak işleyen tanımıyla eşleşir ve duygusal emeği işlevselleştirmenin yararlı bir yolunu sağlar (Grandey, 2000, s. 97).

Duygu: “Çok feminen kişiler zamanla evriliyor zaten. Bakıyor ortam böyle şeyleri çok kaldırmıyor, sırıtıyor, hoş karşılamıyor. Bu kadar erkeğin arasında bu kadar dişi görünmek çok sağlıklı değil. Gördükçe herkes evriliyor yani...”

Esra: “Hatta, bir ses tonunun bile biraz daha sert çıkması bir kadının, daha pozitif bir durum alıyor. O yüzden bu, beklenen ve uygulanması gereken bir şey bence. Ses tonunuz ince olduğunda bağırsanız bile karşı tarafa geçmiyor gibi bir durum oluyor... Sertliği uygulaması gerektiğini konuştuğum bütün kadın hakemlere söylüyorum.

Hatice: “Bekleniyor. Bekleniyor, gerçekten bekleniyor.” (Kadınların erkekler gibi davranması bekleniyor mu? sorusuna cevaben)

“Bir kadın hakemin de en önemli özelliği... Sert durmamız gerekiyor. … Öyle bir mizaç bekleniyor yani bizden. İşte ona gülme, buna gülme falan. Konuşmalarına dikkat et. Onunla konuşma, bununla konuşma.”

“Çünkü maalesef hani yine erkeklerin de mizacı genelde hani sert oluyor ama kadınlar da biz kadın olduğumuz için güzel de olduğumuz için ekstra daha yumuşak görünüyoruz. Bizim ekstra sert olmamız gerekiyor ve bizden gerçekten bunu bekliyorlar sahada. Ve hatta ses tonumuz bile çok önemli. Ben çok uyarıldım. Dediler ki sesin çok yumuşak (ismini söylüyor). Saha içerisinde böyle olmamalısın. Daha sert konuşmalısın diye çok uyardım mesela.”

Neslihan: “Bence şöyle, bir kadın erkek gibi davranmalı kesinlikle ama kabul görür yetiye sahip olabilmek için cesur olmalı. Erkeksi özelliklere sahip olduğunu göstermeli aslında... Kadın olarak ön plana çıkmaktansa gerçekten hakim olduğunu güzel bir şekilde ifade edebilmeli.”

“Saha içerisinde biraz daha erkeksi görüntü dediğimiz, mecbur kaldığımızız aslında o erkeksi profile sığdırmaya çalışıyorum kendimi. Günlük yaşamda da evet kendi içimde de bu var. Çünkü biraz daha böyle erkek çocuğu gibiyim aslında koşarım zıplarım atlarım. Biraz daha erkek çocuğu gibiyimdir. Saha içerisinde kabul görme açısından biraz daha cesur, biraz daha hiçbir şeyden korkmadığımı gösterecek, karar verdikten sonra arkasında durabileceğimi gösterecek davranışlar sergilemek durumunda kalıyorum.”

Kadın hakemlerin erkeksileşme sürecini bireysel bir davranış ya da kişisel bir seçim olarak ele almak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu durum kadınların futbol gibi erkek egemen bir alanda otoritelerini meşrulaştırma ve futbolun diğer aktörleri tarafından kabul görmeleri için gerçekleştirmek zorunda oldukları davranışlardır. Kadın hakemler bir yandan mesleki kimliklerini oluşturmaya çalışırken bir yandan da erkek egemenliğindeki bir alanda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin belirlediği kurallar ve sınırlar çerçevesinde var olan kısıtlı hareket alanlarının bir yansımasıdır.

Görüşme yapılan kadın hakemlerin söylemlerinden de açıkça anlaşılacağı üzere onlardan "erkek gibi" güçlü, kararlı, sert bir duruş göstermeleri ama aynı zamanda aşırı "erkeksi" görünmemeleri beklenmektedir. Toplumda kadınlar için uygun görülen norm ve rollere uyum sağlamaları, ancak kadın olmalarını sahaya fazla yansıtmamaları istenmektedir. Bu çelişkili beklentiler kadınları sürekli bir öz-düzenleme yapmaya mecbur bırakmaktadır. Bandura'nın (1991) belirttiği üzere öz düzenleme[11], bireylerin davranışlarını toplumda belirlenen standartlara göre düzenlemeleri sürecidir. Toplumsal normlar ve beklentiler bireylerin hangi davranışları benimsemeleri ve hangi davranışlardan uzak durmaları gerektiğini belirlemektedir. Bireylerin neyin uygun olup olmadığı konusunda öz-düzenleme yapmaları konusunda yönlendirir. Öz-düzenleme ya da benlik düzenlemesine göre bireyler, topluma uyum sağlamak için kendi benliklerini, kendileri oluşlarını düzenlemek "ayarlamak" zorundadır. Bu bağlamda bireyler, davranışlarını, jest ve mimiklerini hatta ses tonlarını düzenleler. Toplumsal normları içselleştirerek bunlara göre hareket ederler. Bu bakımdan özellikle ideal kadınlık ya da ideal erkeklik gibi erkek ve kadınların davranış kalıplarını belirleyen normlar kadın futbol hakemlerinin bedenlerini, duygu ve davranışlarını bu normlar çerçevesinde düzenlemek zorunda kalmalarına yol açmaktadır.

Butler (2020), toplumsal cinsiyetin biyolojik olarak belirlenen sabit bir kimlik olmadığını, toplumsal süreçlerde yapılandırılan bir performans olduğunu ileri sürmektedir. Bir başka deyişle toplumsal cinsiyet, toplumsal normlar tarafından şekillendirilen ve sürekli bir tekrarla inşa edilen bir "süreç"tir. Kadın ya da erkek olmak doğuştan değildir; toplumun beklentileri doğrultusunda tekrarlanan davranışlar yoluyla performatif olarak üretilir. Bu bakımdan, kadın futbol hakemlerinin erkek egemen bir alanda var olmak için erkek gibi davranmak zorunda olmaları sadece bireysel bir strateji olarak değil; aynı zamanda mevcut erkek egemen cinsiyet normlarının yeniden üretilmesi olarak yorumlanmalıdır. Kadın hakemlerin seslerini, duruşlarını, duygularını değiştirmeleri toplumsal cinsiyetin bu performatif doğasının futbol sahasındaki yansımalarıdır.

[11]Öz-düzenleme kavramı üç unsurdan oluşur: öz-izleme (self-monitoring), öz-yargı (self-judgement) ve öz-tepki (self-reaction). Öz-izleme, bireyin kendi davranışlarını sürekli izlemesidir. Öz-yargı, bireyin davranışlarını çevresel standartlara göre değerlendirmesi sürecidir. Öz-tepki ise bu değerlendirmeye duygusal ve davranışsal tepkiler verme olarak ifade edilir. Daha detaylı bilgi için bkz. "Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50(2), 248–287."

Bunun yanında, Bartky (1990), kadın bedeninin ataerkil sistem tarafından sürekli denetim altında tutulduğunu, yürüyüşünden oturuş biçimine, ses tonundan yüz ifadesine varıncaya kadar normatif beklentilere göre disipline edildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda kadın bedeni sürekli izlenir ve yargılanır. Ancak kadın futbol hakemleri özelinde bu konuda bir çelişki söz konusudur. Kadın futbol hakemlerinden saha içerisinde onlardan toplumda beklenenin aksine erkekler gibi davranmaları beklenirken bir yandan da toplumda kadından beklenen davranışlar doğrultusundaki normları sürdürmeleri beklendiğinden saha içindeki ve saha dışındaki normlar çelişmektedir. Aşağıda katılımcı ifadelerinden yapılan paylaşım bu durumu özetler niteliktedir:

> **Duygu**: "Daha bakımlı kadın hakemler var. Hani daha maskülen futbolcular, onlar da değişti. Mesela bir dönem Federasyon kadın futbolculara uzun saçlı olma zorunluluğu getirmişti... Bundan sonra bakımlı olacaksınız demişlerdi. Güzel bir takım elbise diktirmişti onlara. Şık takım elbiselerle maçlara gidip geliyordu. Öyle bir zorunluluk vardı."
>
> "Ben de çok maskülen kadınlardan mesela, çok erkeksi ya da… bu işi yapan kadınlara da söylüyorum zaten sen kendi kişiliğini kaybetme. Yine maça çıkarken bakımlı ol, güzel ol. Maçlara o şekilde git. Bu iş erkek işi diye erkek gibi görünmek zorunda değilsin diyorum."

Katılımcıların "bakımlı ol, güzel ol," ya da "federasyon kadınlara saçlarını uzatmalarını söyledi" gibi ifadeleri, kadınların yalnızca profesyonel değil, aynı zamanda estetik ve toplumsal olarak da onaylanmış bir kadınlık biçimine uymalarının beklendiğini göstermektedir.

Kadınlar, erkeklere özgü basmakalıp nitelikler sergileyip kadınlara özgü basmakalıp, toplumsal nitelikler sergilemediklerinde, cinsiyetlerine ilişkin standartları ihlal ettikleri ileri sürülür ve özellikle de geleneksel cinsiyet rollerini onaylayanlar tarafından kendi cinsiyet rollerini ihlal ettikleri gerekçesiyle olumsuz değerlendirilebilirler (Eagly ve Karau, 2002, s. 575).

Bir başka deyişle kadınlar bu konuda bir çelişki ile karşı karşıyadır. Erkeklerin fiziksel özellikleri referans alınarak kurgulanan sporun erkeksi davranışları yücelteceği aşikardır. Ancak kadınlar bu standartlara uyum sağladıklarında yani erkeksi nitelikler sergilediklerinde de bu sefer kadınlıklarından ödün vermekle eleştirilirler. Bu durum kadınlara bir yandan erkek gibi olmaları gerektiğini dayatırken öte yandan erkekleşmemeleri gerektiğini söyleyerek bir çelişki yaratır (Cahn, 1994).

Bunun yanında, özellikle de erkek egemen sporlarda yer alan kadınlar, kadınlıklarını ve heteroseksüelliklerini korudukları sürece erkek egemen sporlara -koşullu olarak- kabul edilebilirler ve kadınların spordaki varlığı çeşitli koşullarla düzenlenir (Caudwell, 2003; Koca, 2006, s. 90; Hacısoftaoğlu, 2021, s. 107). Bu bakımdan hegemonik erkekliğin tüm özelliklerini taşıyan erkek sporcu kimliği altında kendi sporcu kimliklerini oluşturmaya çalışırlar. Bu nedenle de bu alanda kabul görmek ve hayatta kalmak için toplumun kadından beklediği roller kapsamında heteroseksüel ve kadınsı bir görünüş sunmak, fazla erkeksi görünmemek için çabalarlar. Bir diğer deyişle kadınlar, erkek egemen ve dolayısıyla eril özellikler sergilenmesi beklenen sporlarda yer alsalar da heteroseksüel ve kadınsı bir beden imajı sergilemek konusunda yönlendirilmekte hatta buna zorlanmaktadırlar.

Türkiye'de özellikle medyada kadın sporcuların heteroseksüel kimliklerinin örtük ya da açık bir şekilde sürekli vurgulanması, kadınların bu kimliklerini kaybetmediğinin ısrarla gösterilmesi söz konusudur. Sözgelimi, Türkiye'den kadın futbolcular hakkında yapılan bir haberde yazı başlığı olarak "makyajsız maça çıkmayız" cümlesinin seçilmesi ve yine benzer şekilde farklı bir gazetede de "ama şunu demeyi de ihmal etmiyorlar evlenince futbol bitmeli" sözlerine yer verilmesi toplumdaki diğer aktörlerin kadınların sporda yer almasının sınırlarını belirgin bir biçimde nasıl çizdiğini göstermektedir. Bu kadın gibi görünmek baskısı kadınlar tarafından da hissedilmekte ve onlar da bedenlerinin nasıl kadınsı olduğuna ilişkin bir ispat içerisine girebilmektedirler (Hacısoftaoğlu, 2021, s. 105; 106).

Özetle, -futbolu çalışma hayatının içerisindeki bir örgütsel yapı olarak eke aldığımızda- örgütlerde organizasyonel süreçlere hâkim olan erkek bedeni, cinselliği, üreme konusundaki asgari sorumluluğu ve onun duygularının kontrolüdür. Söz konusu kadın bedeni olduğunda ise kadınların bedenleri (kadın cinselliği, üreme yetenekleri, hamilelikleri, emzirmeleri, çocuk bakımı, regl dönemleri ve efsanevi "duygusallıkları") şüphelidir, damgalanır ve kontrol ve dışlamanın temeli olarak kullanılır. Çalışma hayatında kadın bedenleri bu alandan dışlanırken ya da cinselleştirilip nesneleştirilirken, erkek bedenleri için böyle bir durum söz konusu değildir. Erkek bedeni örgütsel metaforlara ve dile nüfuz ederek iş faaliyetlerine biçim verilmesine yardımcı olur (Acker, 1990, s. 152).

7.3.3 Kimlik çatışması

Yukarıda ayrıntılı olarak ele almaya çalıştığımız, kadın hakemlerin hem erkek gibi davranma hem de çok erkekleşmeme konusunda yaşadıkları bu çelişkiler sadece duygusal açıdan değil kadınların kimlikleri açısından da sorunlar yaratacaktır. Gündelik yaşamda daha kendi gibi ya da daha duygusal ve/veya "yumuşak" davranan birey mesleki yaşamda çok daha başka biri olmak zorunda kalacaktır.

Bir başka deyişle kadınlar bu konuda bir çelişki ile karşı karşıyadır. Erkeklerin fiziksel özellikleri referans alınarak kurgulanan spor erkeksi davranışları yüceltir. Ancak kadınlar erkeksi nitelikler sergilediklerinde de bu sefer kadınlıklarından ödün vermekle eleştirilirler. Bu durum bir çelişki yaratır (Cahn, 1994). Bu ikili beklentiler, kadınların mesleki kimlikleri ve özel hayatındaki (gerçek) kimlikleri arasında bir çatışma yaşanmasına sebep olur.

Bireyin aynı anda birden fazla sosyal kimliği olması durumunda bu kimliklerden kaynaklı beklenti ve rollerin birbirleri ile çelişmesi ve bireyin bu nedenle psikolojik gerilim yaşaması kimlik çatışması ile sonuçlanacaktır. Bu çatışmanın yaşanmasının nedeni bireyin kendi benliği ile dış çevreden gelen beklenti ve yönlendirmelerin ve bu yönde davranması konusundaki baskıların çelişmesidir (Settles, 2004). Kadın futbol hakemleri açısından değerlendirdiğimizde bu durum, kadın kimliği ile hakem kimliğinin çelişmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Bireyler, toplumsal roller aracılığıyla şekillenen çoklu sosyal kimliklere sahiptir ve bu kimliklerin her biri belirli sosyal bağlamlarda birtakım beklentilerle ilişkilidir. Bireyin sahip olduğu kimlikle çevrenin o kimliğe ilişkin algısı arasında uyumsuzluk varsa; bir başka deyişle birey kendi kimliğini tanımlamaya ve ortaya koymaya çalışırken çevre bu kimliği tanımıyorsa bu durumda kimlik çatışması ortaya çıkacaktır (Burke ve Stets, 2009, s. 117–118). Bu durumu kadın futbol hakemleri üzerinden açıklamaya çalışacak olursak; kadın hakemler futbol sahasında hem kadın hem de hakem kimlikleri ile yer almaktadırlar. Fiziksel güç, otorite, maskülenlik gibi kodlarla kurgulanan futbol hakemliğinde kadınlar, otorite kurmaya çalıştıklarında, hakem kimlikleri ancak erkek gibi davranırlarsa çevre tarafından tanınmakta ve kabul görmektedir. Kadın hakemlerin kadın kimlikleri ile özdeşleştirilen duygusallık, narinlik gibi özellikler saha içerisinde sergilendiğinde hakem olarak kabul görmezler, ciddiye alınmazlar. Futbolun diğer aktörleri bu kimliklerden yalnızca birini tanıyarak ya da kabul ederek kadın hakemleri ya

kadın oldukları için yetersiz görür ya da futbolda olması gereken olarak adlandırılan "erkek gibi" davrandıklarında da fazla erkeksi olmakla eleştirirler.

Çevreden gelen bu tür çelişkili geri bildirimlerin yol açtığı içsel çatışmalar, bireylerin duygusal açıdan stres yaşamalarının yanı sıra kimlik gerilimi yaşamalarına da neden olmaktadır (Burk ve Stets, 2009). Bu bağlamda kadın hakemlerin ne hakem kimlikleri ne de kadın kimlikleri tam olarak tanınmadığından yaşadıkları içsel çatışmalar birçok psikolojik soruna, tükenmişliğe ve/veya aidiyet sorunlarına yol açabilir.

7.3.4 Çabaların değersizleştirilmesi

Kadınların daha kolay FIFA hakemi olması gibi kolaylaştırıcı uygulamalar görünürde kolaylaştırıcı olmakla birlikte bu uygulamalar art etkileri açısından da inceleme gerektirir. Bu tür uygulamalar başlangıçta kadın hakemlere fırsat eşitliği sağlıyor ve cinsiyet temelli eşitsizliğin tanındığını ifade ediyor gibi görünse de bazı risk ve olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Kadın hakemlerin meslektaşları olan erkek hakemlerden daha az aşama atlayarak FIFA hakemi olmaları onların bu pozisyonu liyakatle değil, kadın olmaları nedeniyle aldıkları yönünde algılara yol açabilir. Bu durum kadınların performanslarının ve çabalarının eksik ya da yetersiz görünmesine neden olabilir. Bu da eşitsizlikler giderilmeye çalışılırken yeni türden ayrımcılıkların ortaya çıkmasına yol açabilir. Kadınların yetkinlikleri ve yeterlikleri değersizleştirilerek cinsiyetlerinin yani kadın olmalarının daha fazla ön plana çıkarılarak toplumsal cinsiyet normlarına dayalı ayrımcılığın yeniden üretilmesine sebep olabilir. Bunun yanında bazı kolaylaştırıcı uygulamalar kadınların yeterli tecrübe edinmelerinin önüne geçse de bazı dezavantajlar yaratabilir. Nitekim, görüşmelere katılan kadın hakemler, bu yönde tepkilerle ve dezavantajlarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir.

> **Nisan**: "Erkeklerin bu konuda çok… yani onlar bizim daha avantajlı olduğumuzu söylüyorlar çünkü işte 'siz direkt FIFA oluyorsunuz' falan diyorlar. Ama ben on yıl bekledim.
>
> "Onlar da (erkekler) belki FIFA olmak için on yıl bekleyecekler ama C'ye çıkıyor, B'ye çıkıyor, A'ya çıkıyor. En azından kendilerini daha kolay geliştirebiliyorlar. (Farklı klasmanlarda zorluk seviyesi ve pozisyon açısından çeşitlenen maçları kastediyor).

Pozitif ayrımcılık uygulaması olarak değerlendirilen kadınların daha kolay FIFA hakemi olması durumu kısa vadede yapısal eşitsizliklerin giderilmesi adına olumlu gelişme olsa da uzun vadede kadın hakemlerin başarılarının cinsiyetlerine bağlı olduğu yönünde algıların oluşmasına yol açabilir. Bu durum kadınların çabalarını ve başarılarını gölgede

bırakarak kendi çabalarıyla değil kadın kontenjanı ile bu aşamaya geldikleri yargısına ve yanılgısına yol açabilir. Bu nedenle bu tür uygulamalar kadınların güçlenmesini, karar mekanizmalarına dahil olmasını sağlayacak ve ideolojik değişikliklere zemin hazırlayacak şekilde derinleştirilmelidir.

Cinsiyete ilişkin kalıpyargıların çiğnendiği yönündeki algılar önyargıları daha da besler. Kadınlar liderlik gibi üst düzey pozisyonlarda başarılı olsalar bile başarıları erkeklerde olduğu gibi otomatik olarak tanınmaz, olağandışı olarak nitelendirilir. Kadınlar genelde bu tür pozisyonlarda uygunsuz olarak nitelendirildiklerinden bu pozisyonlara hak ederek gelmedikleri inancı yaygındır (Eagly ve Karau, 2002). Bu bakımdan pozitif ayrımcılık ile elde edilen pozisyonlar bu başarıların mesleki yeterlik nedeniyle değil cinsiyet nedeniyle elde edildiği yönünde algılara yol açabilir. Bu algılar da pozitif ayrımcılığın yol açabileceği muhtemel dışlamaların dayanağını oluşturur.

Bunun yanında erkek hakemlerin FIFA kokartı alana kadar farklı klasmanlarda zorluk seviyeleri oldukça farklı birçok maça çıkma şansı elde ederken kadın hakemlerin daha kolay FIFA olmaları üst klasman maçlara çıkmalarını sağlamadığı için kadın hakemler yeterli sayıda ve farklı zorluk seviyelerinde maça çıkamamaktadır. Bu durum onların karşılaştıkları ve karar verdikleri pozisyon sayısının sınırlı olmasına, farklı zorluk seviyelerinde pozisyonları görüp değerlendirme imkanlarının olmamasına neden olmaktadır. Bu da tecrübe eksikliği dolayısıyla dezavantaj yaşamlarına neden olmaktadır. Duygu'nun aşağıdaki ifadesi kadın hakemlere sağlanan avantajların aslında gerçek anlamda bir değişim yaratmadığını ve fayda sağlamadığını kanıtlar niteliktedir.

> **Duygu**: "Kadın hakemler bölgesel hakemlikten hemen FIFA hakemi olabiliyorlar. [...] Ama dezavantajı da bölgesel hakem olarak geçtiğin için hep böyle bölgesel amatör ya da en fazla üçüncü lig maçlarını yönetebiliyorsun. Zorluk derecesi yüksek olan maçlara verilmiyor. [...] Kadın hakemler biraz dışında kalıyor bu işin. Gel gelelim aynı erkekler gibi Süper Lig hakemi olamıyorsun."

Sonuç olarak kadın hakemlerin FIFA kokartı alabilmek için daha az basamak yükselmesinin yeterli olması konusu bir pozitif ayrımcılık olarak gösterilmekte ve bu alanda kadın futbol hakemlerinin desteklendiğine ilişkin bir kanıt olarak sunulmaktadır. Ancak görünürde kolaylaştırıcı olan bu uygulama asıl sorunların görünürlüğünü azaltmaktadır. Kadın futbol hakemleri FIFA hakemi olsalar bile hala en üst klasman (A) olan en üst düzey müsabakaların yer aldığı ve Süper Lig'de grev alamamaktadır. Bu durum bu alandaki ciddi yapısal eşitsizliklerin hala giderilmediğini ve kolaylaştırıcı

uygulamaların yüzeysel ve yetersiz kaldığını göstermektedir. Kadınların gördüğü destek sembolik olarak kalmaktadır. Bu uygulama kadınların, erkek tahakkümünde olan futbolun zirvesine ulaşmalarına yardım etmemekte, sistem içinde tabiri caizse oyalanmalarına neden olan bir yapının oluşumuna zemin hazırlamakta, belki de bir kontrol mekanizması haline gelmektedir. FIFA kokartını "daha kolay" almaları kadın hakemlerin futbolun meşru üyeleri olarak kabul görmesini sağlamamaktadır.

7.3.5 Bir bedel olarak aile

Görüşme yapılan kadın hakemlerin çoğu (5'i) bekardır. Tüm hakemlerle evlilik kararı almaları durumunda bunun hakemlik kariyerlerini etkileyip etkilemeyeceği, evli olanlara da evlilik konusunda hakem olmalarının ne gibi etkileri olduğu sorulmuştur. Evli olan kadın hakemlerin de kariyerlerinin çok ileriki aşamalarında evlendikleri gözlenmiştir. Evli kadın hakemlerden birinin çocuğu vardır ve o da hakemlik kariyerine son verdikten sonra çocuk sahibi olmuştur. Aşağıda kadın futbol hakemlerinin evlilik ve çocuk konusuna ilişkin ifadeleri yer almaktadır:

> **Nisan**: "Yani beni destekleyecek birini isterim hayatımda. Yani destekten ziyade ben bu işi yapmaktan mutluluk duyuyorum ve karşımdaki kişi bunu görüyorsa o benim adıma sevinip beni desteklemesini isteyeceğim bir eş seçmek isterim. O yüzden hala bekarım (gülüyor). Yani ya da ben de aynı şekilde karşımdakine de bunu yapmak isterim çünkü empati kurduğum zaman. Yani bırakır mıyım, bırakmaz mıyım? Zaman ne gösterecek bilmiyorum ama bırakmak gibi bir hedefim yok açıkçası. Elimden geldiği kadarıyla sürdüreceğim bu mesleği. Bakalım. Hayırlısı."
>
> **Duygu**: "…. Çok sık yurtdışına gidiyorum. Genellikle hakemlerin, kadın hakemlerin çoğu bekar. Ya da geç evleniyor."
>
> "Şu anda FIFA hakemleri ikisi evli. Henüz çocuk sahibi değiller. Bir dönem çocuk sahibi oluyorlar, ara veriyorlar. Çoğu geri dönmüyor. Dönen sayısı çok az oluyor. Annelik kısmı daha ağır basıyor çünkü zor bir meslek."
>
> (Daha erken evlenseydiniz, hakemliği daha erken bırakacağınızı düşünür müydünüz? Sorusuna yanıt olarak:
>
> "Vallahi %100 bırakırdım herhalde. Ben de erken evlenmiş ve çocuk sahibi olmuş olsaydım hem meslek hem hakemlik hem ev hayatı bu üçgen içinde kesinlikle yetemezdim hepsine. Bırakırdım hakemliği. Şöyle ki evet mesela (isim söylüyor), en yakınım FIFA hakemi olmuştu, o evlendi. Bir sene sonra çocuk sahibi oldu, bıraktı. (İsim söylüyor) diye bir … hakemimiz vardı, çok başarılıydı. Evlendi, çocuk sahibi oldu, bıraktı. Benim (bir yakını, isim söylüyor) evlendi. Çocukları olunca gözlemcilik dahi yapamadı ki hakemliğe göre daha

> kolay olmasına rağmen. Yani Türkiye genelinde evlenip çocuk sahibi olunca kadın hakemlerin hepsi hemen hemen bıraktı. Şu andaki evli olan üst düzeydeki kızlar çocuk sahibi olmadıkları için devam ediyorlar. Çocukları olsa onlar da zorlanacak ve %50 %50 şansları var. Ya devam edecekler ya da bırakacaklar. Avrupa'ya kıyaslayayım biraz. Avrupa'da çocuk sahibi olup bir-iki yıl ara vermiş ve dönmüş hakemlik yapmış kızlar var. Ama bunun sayısı belki iki ya da üç. Aileden çok destek görmüşler. Onun dışında onlar da geri döndükten sonra çok üst düzey performans sergileyemedi birkaç tanesi. Onlar da birkaç sene sonra bıraktı. Bu işte hem meslek, hem hakemlik, hem anne olmak ya da hayatını bu şekilde devam ettiren kişi sayısı çok az. Çok az gördüm. Genelde ya evlenmemiş ya geç evlenmiş ya da geç çocuk sahibi olmuş insanları görüyoruz."

Kadın futbol hakemlerinin genelde bekar olmaları ya da geç evlenmeleri, evlendikten ve özellikle de çocukları olduktan sonra hakemliği bırakma eğilimi göstermeleri kişisel bir tercih olarak ele alınmamalıdır. Bu durum mevcut toplumsal cinsiyet normlarının bir sonucudur. Kadınlardan meslekleri ve özel hayatları arasında seçim yapmaları beklenmektedir çünkü hem iyi bir hakem hem de iyi bir eş ve/veya anne olmalarının mümkün olamayacağı, ikisini ayna anda yapamayacakları düşünülmektedir. Bu seçimin ya da daha doğrusu ikilemin, erkek hakemler açısından söz konusu bile olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle göz önünde olan (sporculuk, oyunculuk, şarkıcılık -ve tabii hakemlik- gibi) mesleklerde evlenmeleri ya da çocuk yapmaları durumunda mesleklerine devam edip etmeyecekleri sorusu yalnızca kadınlara yöneltilen bir sorudur. Bunun sebebi oldukça açıktır. Toplumda hala ev içi sorumlulukların, bakım işlerinin doğal olarak kadına ait olduğu varsayımı erkeklerin evlenseler ve çocuk sahibi olsalar bile hiç tereddüt ya da baskı olmadan mesleklerine devam edebilmelerini sağlarken, kadınların "eş" ve "anne" kimlikleri profesyonel/mesleki kimliklerinin önüne geçmektedir.

Gutek ve Larwood (1987) da kadınlar ve erkeklerin kariyer gelişimlerinin farklı olmasının nedenlerinden birinin aile yaşamı olduğunu iler sürer. Aile yaşamı, erkeklerin kariyerlerinde dışsal ve ilintisiz bir faktör iken kadınlar için merkezi öneme sahiptir ve annelik rolü babalık rolünden daha fazla çaba ve zaman gerektirmektedir (Gutek ve Larwood, 1987'den aktaran Varoğlu, 2007, s. 407-408).

Öte yandan, kadın futbol hakemlerinin mesleki kariyerleri ve evlilik-annelik arasında tercih yapmak zorunda kalmaları, özel alan – kamusal alan ayrımının spor alanına nasıl tezahür ettiğini göstermektedir. Kamusal alan-özel alan ikiliği, kadınları ev ve aile içerisinde konumlandırırken aklın alanı olarak görülen iş ve siyaset gibi alanlara da

erkeleri yerleştirir (Pateman, 1988). Çünkü cinsiyete dayalı işbölümünün kadınları kapama ve engelleme etkisi vardır (Bora, 2012, s. 6). Kamusal alanın sınırları objektif olarak belirlenmez, özel alana ait görülen şeylerin dışlanmasıyla çizilir ve bu özel alan, ezici bir çoğunlukla kadınların sorumluluğu olarak görülür (Phillips, 1998, s. 79).

Günümüz modern ailelerinde genellikle her iki eş de çalışma hayatında yer almaktadır. Ancak buna rağmen ev işleri ve çocuk bakımı hala kadının sorumluluğu olarak görülmektedir. Kadınların yemek ve temizlik yapma, çocuk bakma konusunda harcadıkları zaman eşlerine kıyasla iki katından fazladır (Barker ve Feiner, 2004, s. 32).

Bu durum kadınların hem toplumsal alanda hem de kamusal alanda eşit birer katılımcı olamayışının ve bunu yapısal olarak engelleyen cinsiyete dayalı işbölümü ve kadının bu yöndeki görünmeyen emeğinin sürekliliğini gösterir. Kadının kamusal alana katılımı ve bu konudaki engeller istihdam olanakları ile sınırlı değildir. Kadınların kamusal alandaki sorumluluklarına ilişkin enerji, zaman gibi kaynakları özel alandaki onlara ait olduğu ileri sürülen sorumlulukların getirdiği yük nedeniyle sistematik olarak kısıtlandığını görmek önemlidir. Bu bakımdan özel alanın toplumsal cinsiyet normlarını sürekli olarak yeniden üreten yapısı sorgulanmadıkça gerçek anlamda bir dönüşümden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Bunun yanında kadınların hem kamusal alanda çalışan olarak (üretim) hem de özel alanda eş ve anne olarak (çocuk doğurmak-yeniden üretim) yer almaları beklenmektedir. Bir başka deyişle, kadınlardan hem kamusal alandaki hem de ev içindeki rolleri yerine getirmeleri beklenmekte ancak toplumsal cinsiyet normları kadınların bu her iki alanda da başarılı olmalarını çok da mümkün kılmamaktadır (Walby, 1990). Ev içi üretim ve evle ilgili sorumlulukların kadına ait olarak görülmesi kadının kamusal alandaki varlığını ve görünürlüğünü kısıtlamaktadır.

Toplumsal yapıdaki bu normlara ek olarak toplumsal yapıdan ayrı değerlendirmenin mümkün olamayacağı spordaki hâkim kültür, kadınların toplumsal ve biyolojik rollerini -özellikle de anneliği- profesyonellik açısından uygun görmez. Kadın sporcular genellikle kariyerleri ve annelik arasında bir seçim yapmak zorunda bırakılır. Bunun yanında genel olarak spor organizasyonlarında gebelik ve doğum sonrası döneme ilişkin destekleyici uygulamalar ya hiç yoktur ya da yok denecek kadar azdır. Kadınlar genel olarak profesyonel spor kariyerleri ve aile arasında bir seçim yapmak zorunda bırakılırlar

(Hargreaves, 1994). Bu nedenle de kadınların aile kurma konusundaki kararları genellikle spor kariyerlerinin sonu olarak değerlendirilebilmektedir.

Kadın sporcular kendilerini, kariyerlerini sekteye uğratacağı ya da kariyerlerine zarar verebileceği endişesiyle aile kurmakla ilgili düşünce ve planlarını ertelemek zorunda hissetmektedirler. Bu nedenle kadın sporcular başarılarını ve mesleki kariyerlerini devam ettirebilmek için özel yaşamlarını ikinci plana atmak durumunda kalmaktadır ve bu spor alanına alışılmış bir norm haline gelmiştir (Scraton, vd., 1999). Bu durum yalnızca bireysel bir tercih değil hem kurumsal normlar hem de daha geniş perspektifte toplumsal cinsiyet normları ile ilişkilidir.

Bu konunun toplumsal temellerini kavrayabilmek adına Dünya Değerler Araştırması'nın verilerine bakmak önemlidir. Dünya Değerler Araştırması'nda (World Values Survey, 2018), "anne bir ücret karşılığı çalıştığında çocuklar acı çeker" maddesine Türkiye'deki katılımcılar %51,5 oranında olumlu yanıt vermiştir. Bu ifadeye olumlu yanıt veren erkeklerin oranı %52,6 iken kadınların oranı %50,4 olmuştur.

Bu oranlar, toplumsal cinsiyet rollerinin aile içindeki yeniden üretimini gözler önüne sermektedir. Bu ifadeye katılan erkeklerin oranı %52,6 iken, kadınların oranı da %50,4 gibi oldukça yüksek bir düzeydedir. Bu sonuçlar, anneliğin hâlâ "kadının asıl ve kutsal görevi" olarak görüldüğünü ve kadınların kamusal alanda, özellikle de çalışma yaşamında varlık göstermesinin çocukları üzerinden sorgulandığını göstermektedir. Kadınların da bu görüşe büyük oranda katılması, toplumsal cinsiyetli düzenin bireyler tarafından içsel olarak da yeniden üretildiğini göstermektedir. Burada söz konusu olan, kadının yalnızca eylemlerinin değil, düşünce yapısının da ataerkil normlarla şekillendirilmeye çalışılmasıdır. Ücretli çalışmanın annelikle çeliştiği iddiası, hem toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü meşrulaştırmakta hem de kadınların kamusal alandaki varlığının sorgulanmasına neden olmaktadır.

7.4 Kazanımlar

Bu tema, kadın hakemlerin mesleki kariyerleri boyunca karşılaştıkları zorlukların psikolojik açıdan yalnızca bir yük olmadığını, aynı zamanda onlara kişisel gelişim ve güçlenme fırsatı da sunduğunu göstermektedir. Kadın futbol hakemleri erkek egemen bir alanda varlıklarını sürdürürken sadece mesleki becerilerini geliştirmekle kalmamakta, aynı zamanda içsel kaynaklarını da geliştirerek dayanıklılık, sabır, rol model olma gibi kazanımlar da elde etmektedirler.

7.4.1 Sabır, direnç ve dayanıklılık

Kadın futbol hakemleri maruz kaldıkları engeller karşısında direnç, sabır gibi yetiler kazandıkları ifade etmektedirler. Görüşmelere katılan kadın hakemler, bu süreçte sabırsızlıkla baş etme, duygusal tepkilerini düzenleme ve belirlemiş oldukları hedeflere ulaşmak için dayanıklılık geliştirme konusunda önemli kazanımlar elde ettiklerini söylemişlerdir.

> **Nisan**: "…O gün de bırakmak istedim dedi ki (babasından bahsediyor) aaa boş ver dedi ya, iki kendini bilmez sana laf ediyor diye sen öyle olmuyorsun. Kulaklarını kapat yani onlar oraya zaten onun için geliyorlar. Sen olsan da olmasan da söyleyecekler. O yüzden bu tarz insanları mutlu etme dedi. Orada var olmaya devam et demişti mesela. O gün çok etkilenmiştim. 2017 falandı galiba sene. Altı-yedi sene olmuş bak. Ama ondan sonra evet hiç duymadım. İstediklerini söyleyebilirler yani ben onlar bana kötü bir şey söyledi diye öyle olmuyorum zaten."
>
> **Esra**: "Ben hakemlikle birlikte, … sabrı öğrendim. Bu kadar sabırlı bir insan değildim. Hele ki birinin birine hakaret ettiği bir ortamda susup onu absorbe edip işime devam edebilmeyi öğrendim."
>
> "Ben bir şeyin hemen olmasını isteyen bireydim. Hemen gerçekleşsin… Bunu absorbe edebildim. Çok sabırsız bir insandım […] Hedeflerim gerçekleşirken sabretmiyordum ama burada başarı istiyorsam sabretmem gerektiğini öğrendim."
>
> **Selma**: "Ben 16 yaşında çıktıktan sonra bu yaşıma kadar hep kendi kendime öğrendim her şeyi. Yaşayarak öğrendim. İtildim, kakıldım. Ondan sonra itip kakmayı öğrendim."

Kadınların futbol hakemliği mesleğini icra etmeleri beraberinde getirdikleri zorlukların yanında onların birtakım kazanımlar elde etmelerini de sağlamıştır. Mesleki bilgi ve becerilerine ek olarak sabrederek, zorlukların üstesinden gelerek psikolojik açıdan dayanıklılık geliştirmişlerdir.

Fletcher ve Sarkar (2013, s. 16) psikolojik dayanıklılığı, kişisel varlıkların geliştirilmesinde ve bireyin, stres faktörlerinin potansiyel olumsuz etkilerinden korunmasında zihinsel süreçler ve davranışlar olarak tanımlamaktadırlar. Kadın futbol hakemleri karşılaştıkları toplumsal cinsiyet temelli ayrıştırıcı tepkilere rağmen meslekte belirlemiş oldukları hedeflerine ulaşmak adına sabrederek başarılı birer hakem olmak ve bu alandaki varlıklarını koruyarak görünürlüklerini arttırmak için mücadele vermektedirler.

Psikolojik açıdan dayanaklı bireyler, stresli ve mücadele gerektiren olaylar karışışında direnç göstererek hedefler doğrultusunda devam edebilmektedirler. Bu bakımdan daha dirençli bireyler olumsuzlukların içinde bile olumlu duygularını harekete geçirerek stresli deneyimlerin üstesinden gelme konusunda daha başarılıdırlar (Tugade ve Fredrickson, 2004, s. 321). Kadın hakemler de sahada ve futbol ortamında karşılaştıkları tüm olumsuzluklara rağmen bu mesleği yapmaya dair motivasyonlarını sürdürmekte ve pozitif duygularını koruyabilmektedirler.

Bunun yanında katılımcıların sözünü ettikleri sabır kazanma süreci dışsal stres faktörlerinin yanı sıra bireyin kendi iç dünyasında da bir mücadele yürütmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan da kadın hakemlerin (beden temasında değinildiği üzere) hem sahada hakemden beklenen davranışları gerçekleştirmeleri hem de karşılaşılan olumsuz tutumlara karşı sabırla yılmadan devam etmeleri için öz-düzenleme yetisi geliştirmeleri gerekmektedir. Çünkü[12], bireylerin davranışlarını toplumda belirlenen standartlara göre düzenlemeleri süreci (Bandura, 1991) olan öz düzenleme aynı zamanda bir hedefe yönelik olarak bir tepkiyi geçersiz kılıp yerine başka bir tepki koyma kapasitesidir. Bir başka ifadeyle, bireylerin duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını belirlediği hedefler doğrultusunda yönetebilme kapasitesidir (Baumeister ve Vohs, 2004, s. 3). Burada, kadın futbol hakemleri sabırsızlık gibi tepkilerden kurtulup uzun vadeli hedeflere yönelmekte ve onları gerçekleştirmek için mücadele etmektedir.

Kadın futbol hakemlerinin sabır ve dayanıklılık geliştirmeleri mesleklerinde başarılı olabilmeleri açısından önemli bir kazanımdır. Bu meslek, kadınlar için hem davranışsal hem de duygusal anlamda sürekli bir öz-düzenleme ve dayanıklılık sınaması haline gelebilmektedir. Bu açıdan, meslekteki varlıklarını sürdürebilmek adına bu tür psikolojik kazanımlar elde edilmesi biraz da zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak bu tema kazanımlar ile ilgili olmakla birlikte kadın hakemlerin geliştirdikleri bazı stratejilerin aslında bir kazanım olmadığı düşünülmektedir. Konunun burada ele alınmasının sebebi kadın hakemlerin bu deneyimleri kazanım olarak nitelendirmiş

[12] Öz-düzenleme kavramı üç unsurdan oluşur: öz-izleme (self-monitoring), öz-yargı (self-judgement) ve öz-tepki (self-reaction). Öz-izleme, bireyin kendi davranışlarını sürekli izlemesidir. Öz-yargı, bireyin davranışlarını çevresel standartlara göre değerlendirmesi sürecidir. Öz-tepki ise bu değerlendirmeye duygusal ve davranışsal tepkiler verme olarak ifade edilir. Daha detaylı bilgi için bkz. "Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50(2), 248–287."

olmalarıdır. Sözgelimi, "susup onu absorbe edip işime devam edebilmeyi öğrendim" ifadesi irdelenmelidir.

Katılımcılar hakaretleri, olumsuz tepkileri görmezden gelmeyi öğrenmeyi bir tür mesleki olgunlaşma ve profesyonellik kazanma açısından olumlu bir kazanım olarak ifade etmektedirler. Peki bu durum gerçekten olumlu bir kazanım mıdır?

Rafaeli ve Sutton (1987, s. 27), olumsuz duyguların bastırılmasının profesyonel davranış beklentilerinde yinelenen bir tema olduğunu ifade etmektedir. Negatif duyguların bastırılması, örgütlerde profesyonellik beklentisinin bir parçası ve örgütsel rollerin bir parçasıdır.

Ancak bu durum daha çok bir kabulleniş ve uyma olarak değerlendirilebilir. Örgütlerde öfke, itiraz gibi olumsuz duyguların bastırılmasının kurumsal normlara uyma ve aidiyet duygusu üretme ile ilişkilidir (Ahmed 2012, s. 49 – 51). Bunun yanında, sporda kadınların kabul görebilmeleri için duygusal tepkilerini kontrol etmeleri, kendilerini "uygun" hale getirmeleri gerekmektedir. Ancak bu durum, kadınlar spora dahil edilip kurumsal yapılarda görünür olsalar da mevcut erkek egemen normları yeniden üretmek anlamına geleceğinden gerçek anlamda onların güçlenmelerine engel oluşturmaktadır. Bu tür tepkiler, bireysel gelişimden çok toplumsal cinsiyetli yapılar karşısında varlığını sürdürme stratejisi olarak görülebilir (Theberge, 1991, s. 289 – 291).

7.4.2 Özgüven, başarı ve tanınma

Kadın futbol hakemleri mesleklerinde özgüven geliştirdiklerini, başarı kazandıklarını ve kendi potansiyellerini tanıyarak geliştirdiklerini ifade etmektedirler. Camia içinde tanınır olmak, kendilerine olan inançlarının artması belirttikleri kazanımlar arasındadır. Kadın hakemler sadece verilen görevleri yerine getirmekle kalmamış, çevrelerinde tanınan, saygı gören bireyler olmak için çaba göstermişler ve bunu da elde etmişlerdir. Bu kazanımlar onların mesleki kimliklerinin güçlenmesine katkı sağlamıştır.

> **Duygu**: "O söylediğim 20 kadın hakem arasından sıyırıldım. […] Çok kendimi de gösterdim. Çok başarılı oldum."
>
> **Esra**: "Şu anda belki çok egoist gelecek bu davranışım ama bunu birçok insandan duyduğum için dile getirebiliyorum artık Türkiye'de bir Esra Kalın var. Bir "Esra Kalın" kadın hakemi var bunu herkes biliyor. Bunu yaptığım için çok mutluyum, bunu elimde tutabildiğim için…"
>
> **Hatice**: "Çok fazla özgüven sahibi oldum artık. Liderlik ruhunun sonradan da kazanıldığını fark ettim. Ve artık bir saygınlığın var insanlar arasında. Bir isim yaptım hani."

Bu ifadeler kadın hakemlerin futbol alanında öz-yeterlik geliştirdiklerinin göstergesidir. Öz yeterlik, bireylerin yaşam mücadelesinde hissettikleri yeterlik ve beceri duygusunu ifade eder ve olası durumları yönetmek adına, kişinin gerekli eylem planlarını organize etme ve yürütme konusundaki yeteneklerine olan inancıdır (Bandura, 1982; Bandura; 1997). Öz yeterliği yüksek olan bireyler farklı durumlarla daha etkili bir şekilde başa çıkabilmektedirler. Başarılı olacakları konusunda kendilerine güvenirler ve zor durumları aşabileceklerini umarak buna inanırlar (Schultz ve Schultz, 2002, s. 447).

Bunun yanında sosyal, ekonomik, kültürel ve sembolik olmak üzere farklı sermaye türlerini ele alan Bourdieu (1986; 2015), sembolik sermayeyi diğer sermaye biçimlerinin toplum tarafından tanınıp meşrulaştırılmış hali olarak ele almaktadır. Bir başka deyişle sembolik sermaye, toplumsal yapı içerisinde sahip olunan sembolik değerleri ifade eder ve genel olarak cinsiyete dayalı iş bölümünün devam etmesine hizmet eder. Sembolik mallar ülkesinde kadınlar, burada sadece nesneler ya da toplum içerisindeki anlamları kendilerinin dışında belirlenen ve erkeklerin tekelinde bulunan sembolik sermayenin sürdürülmesi ve arttırılmasına katkı sağlama işlevini yerine getiren semboller olarak var olabilmektedirler.

Ancak burada, bireyin belirli bir alan içerisindeki konumunu ifade eden ve çevresi tarafından tanınma ve o alanda meşruiyet sağlama ile ilgili olan sembolik sermaye, kadın hakemlerin bu alanda futbol ve hakemlik camiasında tanınma ve saygınlık kazanmalarının karşılığı olarak yorumlanabilir. Erkek egemen bir alan olarak futbolda kadın hakemlerin adlarının bilinmesi, kendi yetkinliklerini gösterebilmeleri, varlıklarının kabul edilip ciddiye alınması saha içerisinde meşruiyet sağlamış olmalarına ek olarak toplum içerisinde de bu alanın birer üyeleri olarak kabul görmeye başladıklarını göstermektedir. Bunu elde edebilmek uzun süreli bir mücadelenin ve direnişin meyvelerini toplamak olarak ifade edilebilir.

Kadın hakemlerin kendi başarılarına ait söylemleri ve bunları dile getiriş biçimleri yalnızca kendine inanmanın ve özgüvenin dışavurumundan ziyade erkek tahakkümünün ve ataerkinin yoğun olarak gözlendiği bir alanda bu düzene karşı bir özneleşme stratejisi olarak da görülebilir. Çünkü erkek egemen sporlarda kadınlar arasında bir direniş olmalıdır ve bu direniş genellikle ses çıkarma, görünürlük ve sürekli mevcudiyet yoluyla hayata geçirilmektedir. Bu alanlarda sessizleşmek yerine başarılarını vurgulamaları ve bu başarılarının başkaları tarafından da görüldüğünü ifade etmeleri bir özgüven söylemi

olmanın yanında aynı zamanda ben de varım demenin bir yolu, görünür ve tanınır olma isteğidir (Walker ve Sartore-Baldwin, 2013). Bu durum kadın futbol hakemlerinin yalnızca tanınma arzusu değil futbolda eşit birer katılımcı olma isteklerinin bir uzantısıdır. Kadın hakemler yalnızca bu alanda bulunmak değil gerçekten var olmak, eşit ve meşru katılımcılar olmak istemektedirler.

7.4.3 İlham ve rol model olma

Bu bölümde kadın futbol hakemlerinin yalnızca kendi mesleki gelişimlerine odaklanmayıp aynı zamanda diğer kadın hakemleri destekleme, onlara ilham ve rol model olma konusundaki motivasyonlarını ele alıyoruz. Kadın hakemler edinmiş oldukları deneyimleri kendilerinden sonra gelen kadın hakemlere aktarma konusunda güçlü bir motivasyona sahiptir. Kendi görünürlüklerinin, başarı ve tanınmalarının diğer kadın hakemler için de eril bir meslek olarak adlandırılan futbol gibi bir alanda yer almaları için teşvik edici olacağını düşünmektedirler. Ayrıca görüşmelere katılan tüm kadın hakemler diğer kadın hakemlerin her zaman yanında olduklarını söyleyerek kadın hakemler arasında destekleyici bir ortam olması gerektiği konusuna dikkat çekmektedirler.

> **Duygu**: "Popüler bir kadın hakem olduğu zaman, gözle görülür, o zaman diğer kadın hakemlerin bu işe eğilimi de fazla oluyor. Örnek alıyor seni."
>
> "Ben de diğer kadın hakemlere ablalık yapıyorum. Nasıl davranmaları gerektiğini söylüyorum. Bizler daha çok koçluk, adeta mentörlük adına bunları söylüyoruz."
>
> **Esra**: "En büyük hedeflerimden biri de bu aktif kariyer bittikten sonra yönetici olmak. Bildiklerimi aktarmak."
>
> **Selma**: "Ben bayan hakemlerinin hep arkasındayım. Haksızlığa uğradıkları zaman avaz avaz hâlâ bağırırım. Bağıracağım, bağırmaya da devam edeceğim. Susturamazlar. Bağıracağım."

Kadın hakemlerin futbolda görünür halde olmaları, rol model alınacak bir lider haline gelmeleri bu alandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin önüne geçilmesi, erkek egemenliğinin yıkılması konusunda bir değişim ve dönüşüm yaratmak açısından önemlidir. Kadınların spor alanında özneleşmeleri ve düzene karşı direnç geliştirmeleri sadece bireysel bir başarı değildir. Kolektif bir dönüşüme hizmet edebilir. Kadınlar kendi tecrübelerinin verdiği güç ile diğer kadınlar için bir destek sistemi kurarak onların olumsuzluklar karşısında daha güçlü duruş göstermelerine yardımcı olabilir (Walker ve Sartore-Baldwin, 2013).

Özellikle spor alanında kadınlar arasında gelişen destek ilişkileri ve örnek olma davranışları kadınların bu alanlarda mesleki bağlılık geliştirmeleri açısından önemlidir. Olumlu yönde sosyal kimlik gelişimi ve kadınların birbirine destek ve mentör olmaları hem psikolojik iyilik hallerini hem de mesleki bağlılıklarını ve devamlılıklarını arttırmaktadır. Kadınlar arasındaki bu ilişkiler aynı zamanda bir güç kazanma stratejisidir (Parks, vd., 2017). Futbol gibi erkek egemen spor dallarında birbirlerine destek olmaları direnç ve güç kazanmaları, bu alanda daha kalıcı roller üstlenmeleri açısından kıymetlidir.

7.4.4 Pozitif ayrımcılık temelli kazanımlar

Bu kısımda, kadın futbol hakemlerin bu alanda görünürlük kazanmaları ve bazı kariyer fırsatları elde edinmeleri için kullanılan kolaylaştırıcı uygulamaları ele alıyoruz. Kadın hakemlerin sayıca azlığı bu eşitsizliği dengelemek adına bazen bu konuda avantajlı olmaları sonucunu doğurmuş, belli bir noktaya kadar daha hızlı terfi etmelerini ve belli seviyelere daha kolay ulaşmalarını sağlamıştır.

Katılımcıların ifadeleri kadın hakemlere yönelik pozitif ayrımcılık olarak adlandırılabilecek bazı politikaların kadın futbol hakemleri için terfi aşamasında avantaja dönüştüğünü göstermektedir.

> **Esra**: "Kadın olarak şu an daha avantajlıyım. Erkek olarak başlasaydım bu işe şu anda olabileceğim maksimum yer klasman olurdu mesela. [...] Kadın olarak yaptığımda da kendimi kanıtladığım için ve şu anda herkes bildiği için o kokartı (FIFA) takmak daha kolay."
>
> **Hatice**: "Erkeklerde şu yükselme şartı var: il, bölgesel, C klasman, B klasman, A klasman, Süper Lig, FIFA. Yedi adımda yükseliyorlar. Ama kadın hakemlerde şöyle: il hakemi, bölgesel hakem, C klasman, FIFA. Dört. Yükselmemiz çok kolay."
>
> **Neslihan**: "İlerleyebilmek, kariyer yolculuğuna devam edebilmek açısından kadın hakemler çok daha avantajlı çünkü sayımız az ve erkeklere göre bir klasman atlamış oluyoruz."

En genel anlamıyla, kaynakların en çok ihtiyaç duyulan alan, kurum ve bireylere tercihen tahsis edilmesi (Hatch ve Sherot, 1983) olarak tanımlanabilecek pozitif ayrımcılık, kadınların kademe ilerlemeleri, üst düzey pozisyona ulaşmaları ya da lider olmaları gibi konularda toplumsal cinsiyet rollerinin etkilerinin devreye girmesinin olumsuz etkilerini telafi etme konusunda (Eagly ve Karau, 2002) bu eşitsizliklere sebep olan ideoloji yıkılana kadar destekleyici bir uygulama olarak kullanılabilir.

Bu bağlamda pozitif ayrımcılığı yalnızca kadınlara ayrıcalık tanıyan bir uygulama olarak nitelemek yanlıştır. Pozitif ayrımcılık tarihsel süreç içerisinde bazı eşitsizliklerin özellikle

toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin etkilerinin telafi edilmesi için başvurulan bir uygulama olarak değerlendirilmelidir. Uzun yıllar boyunca kadınların meşru üyeler olarak görülmediği, katılımlarının sınırlandığı ve engellendiği spor ve özellikle futbol gibi erkek egemen spor alanlarında geleneksel önyargıları azaltmak ve kadınların bu alanda yer alabilmeleri için yardımcı olabilir.

Bu bulgulara ek olarak önemli olduğunu düşündüğümüz bir nokta da görüşme yaptığımız kadın hakemlerin aileleri tarafından destek görmeleridir. Bazı kadın hakemlerin aileleri başlangıçta çevre baskısı nedeniyle kızlarının böyle erkek tahakkümündeki bir alanda yer almalarını istememiş olsalar da nihayetinde destek vermişlerdir. Bu bakımdan kadın hakemlerin hem bu mesleği seçerken hem de yaşadıkları olumsuzluklara rağmen mesleğe devam etmeleri konusunda ailelerinin onların arkasında durması ve her koşulda desteklemesi toplumdaki toplumsal cinsiyete dayalı bazı algıların değişmesi açısından önemli görülmektedir. Ailenin toplumsal cinsiyet ilişkilerinin doğduğu ve yeniden üretildiği bir toplumsal kurum (Walby, 1990; Phillips, 1998) olduğu düşünüldüğünde bu desteğin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Peki bu deneyimler kadın futbol hakemlerinin bu alandaki konumu ile ilgili bize ne anlatıyor?

Görüşmelerde kadın hakemlerin deneyimlerine yönelik ifadeleri bize onların futbolun hala meşru birer katılımcısı olmadıklarını, erkek tahakkümünün özellikle futbolda varlığını güçlü bir şekilde sürdürdüğünü, kadınların görünürlük ve kabullerinin çok sınırlı kaldığını göstermektedir. Burada, erkeklerin kadın egemen mesleklere girişini ele alan Bradley'nin (1993), bu konudaki kavramsallaştırması, kadın hakemlerin futboldaki konumlarının çerçevesini çizmek açısından bize yardımcı olabilir. Bradley (1993), kadın egemen meslekler olarak kabul edilen mesleklere dahil olan erkeklerin bunu sızma, istila ve devralma olmak üzere üç türde gerçekleştirdiğini ve bazen bunun aşamalar halinde meydana geldiğini ifade etmektedir. Çalışmamızda, kadın hakemlerin futbol hakemliği mesleğindeki konumu da bu açıdan ele alınabilir. Buna göre (Bradley, 1993, s. 17 – 27):

> **Sızma**; bazen kişisel eğilimler ya da bazen alternatif istihdam olanaklarının azlığı ya da olmaması sebebiyle karşı cinsiyetin hâkim olarak yer aldığı mesleğe girme durumunu anlatmaktadır. Sızma durumunda erkekler, söz konusu meslekte azınlık olarak kalmaya ve erkeklikleri ile ilgili ötekileştirilmeye devam ederler. Bu aşamada erkeklerin mesleğin içeriğini,

statüsünü kökten değiştirmek ya da kadınları bu alandan soyutlamak gibi bir amacı yoktur. Sızma daha çok bireysel tercih ve motivasyon, geleneksel erkek işlerinde yeterli fırsat olmaması ile ilişkilidir. Meslek kadın mesleği olarak tanımlanmaya devam eder.

İstila; erkeklerin çok daha yoğun olarak kadın egemen mesleklere dahil olması durumudur. Erkekler bu aşamada ilgili mesleğe dair belirli uzmanlık alanlarını ele geçirmiştir ve bu alanlar genel olarak hiyerarşinin en üstündeki güçlü pozisyonlar ve/veya daha yüksek statülü uzmanlıklardır. İstila, sızmadan daha evrimsel süreçleri içerir ve görevlerin yeniden tanımlanmasıyla ilgilidir. Bu aşamada meslek daha az belirgim şekilde cinsiyete bağlı hale gelir.

Devralmada ise başlangıçta kadın işi olarak kabul edilen bir alan erkek egemenliğine geçer ve erkek uzmanlığı olarak yeniden belirlenir. Kadınlar, önceden kendi alanları olan bu işten dışlanır. Erkekler düşük statülü ve düşük kazançlı olmaları dolayısıyla genellikle kadın mesleklerini ele geçirmek istemezler. Ancak eğer kadın işi olarak görülen bu mesleğin gerçekten ekonomik açıdan önemli fırsatlar sunacağına inanılıyorsa ya da bu mesleğin kadınlarla özdeşleştirilmesini değiştirmek için kullanılabilecek toplumsal ya da teknolojik bir değişim süreci yaşanıyorsa, erkekler bu durumda bu kadın işini üstlenmek isteyebilirler. Bir başka deyişle devralma, büyük toplumsal ve teknolojik değişikliklerle ilgilidir. Burada meslek, erkek işi olarak yeniden tanımlanarak kadınlar ya meslekten dışlanır ya da o meslekte marjinalleştirilir.

Bu üç tür dahil olma durumunu futbol gibi erkek egemen bir mesleğe bir otorite figürü olarak dahil olmaya çalışan kadın hakemler açısından değerlendirdiğimizde, kadın hakemlerin bu alana girişinin henüz çok daha başlangıç aşamasında oluğunu, bu açıdan bu dahil olma durumunu "sızma" olarak nitelendirmenin çok daha yerinde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü kadınlar henüz bu meslekte azınlık konumundadır ve kadın olmaları dolayısıyla ötekileştirilmektedirler. Futbol hakemliği mesleği hala "erkek işi" olarak adlandırılan bir meslektir. Ayrıca bu alandaki kadınların erkekleri bu alandan dışlamak, bu mesleği ele geçirmek gibi bir amaçları yoktur. Sadece bu alanın (sadece sayısal anlamda değil) eşit ve meşru birer katılımcısı olmak amacındadırlar.

8 SONUÇ

Bu çalışma, tarihsel süreç içerisinde erkek egemen bir yapı olarak kurgulanmış ve "erkek işi" olarak toplumsal cinsiyet normları doğrultusunda tanımlanmış bir alanda kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerini anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Toplumsal cinsiyetin spor alanına ne denli yerleşmiş olduğunu ve bu yerleşikliğin kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiğini ele alan çalışma, kadın futbol hakemlerinin hem sahada hem de kurumsal anlamda karşılaştıkları eşitsizlikleri, engelleri, önyargıları, bu alanda meşruiyetlerini sağlamak için geliştirdikleri stratejileri ve bu bağlamda ödedikleri "bedel"leri detaylı bir biçimde ele almaktadır. Kadın futbol hakemlerinin deneyimlerinin tüm yönleriyle detaylı bir şekilde ele alınabilmesi için nitel araştırma yöntemleriyle ve durum çalışması deseniyle yürütülen bu araştırmada farklı klasmanlarda görev yapan yedi kadın futbol hakemiyle görüşülmüştür, veriler biri yüz yüze olmak üzere online olarak yapılan görüşmelerde toplanmıştır. Bulgular, erkek egemen mesleklerde yer alan kadınlara ilişkin kavramlarla ve çalışma psikolojisi disiplini ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır.

Çalışmam, kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerini sadece bireysel hikayeler olarak ele almanın ötesinde bir duruşa sahiptir. Bu deneyimler, ataerkil ve toplumsal cinsiyet körü kurumsal yapılar içerisinde bir var olma mücadelesi olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir. Kadın hakemlerin deneyimlerini merkeze alan çalışma aynı zamanda futbolun erkek egemen yapısıyla bir yüzleşme, bu yapıya ilişkin bir sorgulama ve itirazdır. Yapılan görüşmeler sonucu elde edilen bulgular kadın hakemlerin futbol gibi erkek egemen bir alanda var olma mücadelesinin başlı başına politik bir eylem olduğunu göstermektedir. Kadınların mevcut konumu bireysel önyargıların yanında yapısal ayrımcılık ve yok saymadan, kurumsal sessiz kalışlardan kaynaklanmaktadır.

Kadınlar kamusal alanda belli kazanımlar elde etseler de bu kazanımlar kimi zaman küçük, kimi zaman büyük ama her zaman bedel(ler) ödeyerek gerçekleşmektedir. Kadınlar özellikle erkek egemen alanlarda "kadın" kimlikleri nedeniyle sürekli sorgulandıklarından kendilerini sürekli olarak ispatlamak durumundadır. Tüm bunlar bu alandaki mücadelenin adil bir rekabet olmadığını gösterir. Futboldaki bu yapı, cinsiyetlendirilmiş bir tahakküm mekanizmasıdır.

Futbol sadece bir spor değil, eril tahakkümün yeniden üretildiği bir mecradır (Hargreaves, 1994; Connell, 2019a; Connel, 2019b), bu nedenle ele alınırken içerdiği karmaşık ve

katmanlı ilişkiler ağı açısından ele alınmalıdır. Eril bir spor olan futbolda, futbol hakemliği de erkek egemen bir meslek olarak inşa edilmiş ve otorite, güç, akıl, karar verme gibi eril olduğu ileri sürülen niteliklerle özdeşleştirilmiştir. FIFA tarafından kadın futboluna ilişkin yapılan araştırmaya göre dünyada futbol hakemleri içerisinde kadın futbol hakemlerinin oranı %9'dur. Türkiye'de de durum bundan çok farklı değildir. Türkiye'de de kadın futbol hakemlerinin oranı %10'lar civarındadır (FIFA, 2023). Bu durum erkeklerin bu meslekte sayısal olarak çok daha baskın olduğunu göstermenin yanında daha makbul ve meşru göründüğünü de göstermektedir. Kültürel anlamda erkek egemen yapının hâkimiyetini sürdürdüğü Türkiye'de kadınlar kamusal alanda, özellikle de spor gibi erkek egemen alanlarda ve futbol hakemliği gibi "erkek işi" olarak adlandırılan mesleklerde dışlanmakta, görünmez kılınmakta ve istisna olarak var olabilmektedirler. Bu eşitsizlik yalnızca sayısal anlamda değildir. Kadınların "doğa"sına atfedilen duygusallık, hassaslık, kırılganlık ve zayıflık gibi toplumsal cinsiyet kalıpyargıları doğrultusunda şekillenen özellikler bu eşitsizliği derinleştirmekte ve bu kalıpyargıları güçlendirerek bu alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden yaratılmasına neden olmaktadır. Kadına atfedilen bu önyargılı özelliklerin aksi bir biçimde erkekler ise üç, sertlik, kas gücü ve otoriteyle özdeşleştirilirken futbolun gerektirdiği özellikler ile erkeğe ait olduğu ileri sürülen bu özelliklerin eşleştiği ileri sürülmekte ve bu bağlamda kadın bedeni sporun yetersiz öznesi olarak konumlandırılmaktadır (Bartky, 1990; Theberge, 1993). Bu bakımdan kadın futbol hakemlerinin deneyimlerini yalnızca bireysel pratikler açsından değerlendirmek eksiktir. Bu deneyimler toplumsal cinsiyet rolleri, bedene yönelik algılar, erkek egemenliği gibi etmenlerle şekillenen çok katmanlı bir yapının içerisinde oluşmaktadır. Bu bakımdan bu çalışma, bu yapı içerisinde kadın hakemlerin kendilerine nasıl yer bulmaya ve nasıl kalıcı olmaya çalıştıklarını anlamayı hedeflemektedir.

Kadın futbol hakemlerinin deneyimleri, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın göstergesi olmasının yanında futbolda erkekler ve erkeklik temel alınarak inşa edilen normlara karşı durmaksızın devam eden bir direnişin de ifadesi olarak okunmalıdır. Kadın hakemler futbolun asıl öznesi olarak görülen erkek hakemlerin gördüğü saygıya, güvene ve sahip oldukları otoriteye ulaşabilmek için bilgi ve yeteneklerini kullanmalarının yanında duygularını, bedenlerini ve kimliklerini sürekli olarak düzenlemek ve kontrol altında tutmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum kadınların futbol hakemliği

mesleğindeki konumunun eşit ve meşru bir katılımcı değil şüphe duyulan istisnai bir katılımcı ve geçici bir misafir olarak algılandığını gösterir.

Bu bakımdan çalışmanın ilk önemli bulgusu, kadın futbol hakemlerinin belli pratikler aracılığıyla bu alanın dışında tutulmak istemesidir. Bu açıdan kadın futbol hakemlerinin deneyimleri bize, futbolun fiziksel ve teknik yapısının ötesinde toplumsal cinsiyetli bir alan olduğunu, toplumsal cinsiyet normlarının futbolda güçlü bir şekilde işlediğini göstermektedir. Katılımcıların ifadelerinde tekrar eden en temel örüntülerden biri, futbol hakemliğinin toplumsal olarak "erkek işi" olarak görülmesi ve bu nedenle kadınların bu meslekte hem varlık göstermekte hem de kabul görmekte zorlanmalarıdır. Bu durum elbette sadece spora ve futbola özgü yorumlanamaz. Bu durum, çok daha geniş bir kültürel örüntünün ürünüdür. Kadınların duygusal, kırılgan, narin ve itaatkâr olduğu ileri sürülürken; erkekler güçlü, kararlı ve otoriter kimliklerle özdeşleştirilmekte (Bartky, 1990, s. 74-75), bu da hakemlik gibi karar verici bir konumda olan ve otorite ile doğrudan ilişikli bir mesleğin erkeklere daha uygun olarak algılanmasına ve dolayısıyla erkek işi olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Cinsiyete dayalı işbölümü hakemlik mesleğinin "erkek" özne üzerinden tanımlanmasına, kadınların bu alandan sürekli olarak dışlanmasına, alandaki varlıklarının sorgulanmasına ve bu alanın ötekisi olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu durumun bir diğer etkisi de özellikle Türkiye gibi ataerkinin hala çok güçlü bir şekilde var olduğu kültürlerde bu toplumsal normların sürekli yeniden üretilmesi ve hem kurumlar hem de bireyler tarafından içselleştirilmesidir. Kadın hakemlerin bu alanda maruz kaldıkları dışlanma yalnızca bireysel ve açık ayrımcılık değil, daha derin ve toplum temelinde incelenmesi gereken bir ayrımcılıktır.

Kadın futbol hakemlerinin deneyimlerindeki bir diğer dışlama biçimi de kadınların ait olduğu "doğal" yerin ev olduğuna ilişkin toplumsal kabuldür. "Sen bu işten ne anlarsın? Git evde yemeğini yap yap, bulaşık yıka, çocuk yap." gibi ifadeler bireysel önyargılardan ziyade toplumsal cinsiyetli bir düzenin dışavurumu olarak okunabilir. Bu düzen alanyazınındaki özel alan-kamusal alan ayrımı ile yakından ilişkilidir. Bu ayrımda özel alan kadınlara, kamusal alan ise erkeklere ait olarak kodlanır (Pateman, 1988). Bu kodlama, kadının karar verici olmasını, bilgi ve otorite sahibi olmasını gerektiren alanlardaki varlığının dirençle karşılanmasına neden olur. Kadının futboldaki özellikle otorite sahibi olarak varlığı her anlamda erkeklikle özdeşleştirilen bu cinsiyetlendirilmiş

alanın sınırlarını ihlal etmesi sebebiyle rahatsızlık yaratan bir durum olarak algılanmaktadır. Bir başka deyişle kadınların spor gibi erkek egemen alanlarda yalnızca oyuncu olarak değil karar verici bir otorite olarak yer alması bir tehdit olarak algılanmakta ve kadınlar mesleki kimlikleriyle değil kadın kimlikleriyle, toplumsal cinsiyet kimlikleriyle yargılanmaktadırlar. Kadın hakemlere yöneltilen bu tür önyargılı söylemler onları ev içi rollere hapsetmenin yanında kamusal alandaki varlıklarını geçersiz kılma çabasıdır. Kadınların erkekler gibi yalnızca hakem olarak kabul edilmeyip "kadın" olarak tanımlanması, mesleki yetkinliklerini ve yeterliklerini değersizleştirip kendilerini sürekli olarak kanıtlamaya ve savunmaya zorlamaktadır.

Kadın futbol hakemlerinin deneyimlerinde yalnızca yapısal değil aynı zamanda kadın kimliğine atfedilen özellikler aracılığı ile gerçekleştirilen bir dışlama da söz konusudur. Katılımcıların kendilerinin duygusal oldukları, erkeklerin ise sert duruşa sahip olmaları nedeniyle avantajlı oldukları yönündeki ifadeleri kadınların otorite gerektiren bu alanda yeterince sert ve kararlı duramayacak olmaları nedeniyle yetersiz olacaklarına ilişkin toplumsal kalıpyargıların içselleştirilmesi olarak yorumlanabilir. Bu tür söylemler, cinsiyete atfedilen duygusal ve davranışsal rollerin biyolojik farklara indirgenerek "doğal" farklarmış gibi gösterilmesinin örneğidir. Bu tür doğallaştırmalar aslında ideolojiktir ve bu ideoloji erkeği güç, denetim ve otorite ile özdeşleştirir. Kadın ise kırılganlık ve duygusallıkla tanımlanır (Bartky, 1990; Theberge, 1993). Bu bağlamda kadın futbol hakemlerinin mesleki kimlikleri futbolun diğer aktörleri tarafından maruz kaldıkları ayrımcılıkla değil içselleştirmiş oldukları toplumsal cinsiyet normlarının dayattığı kadının nasıl olması gerektiğine ilişkin kalıpyargılarla da şekillenmektedir. Kadının duygusallığı kişisel bir özelliğin ötesinde onun otorite kurmasını zorlaştıran bir gerekçe ve kadınları bu alandan dışlamada bir strateji olarak kullanılmaktadır.

Kadın futbol hakemlerinin karşılaştığı toplumsal tepkiler mesleki kimliklerini ve yeterliklerini de hedef alarak sistematik bir değersizleştirmeye yol açmaktadır. Erkek hakemler sahada bir hata yaptıklarında bu hata bireysel olarak değerlendirilirken, kadın hakemler hata yaptığında bu durum tüm kadın hakemlere genellenmektedir. Kadın hakemlerin hataları cinsiyetleri üzerinden değerlendirilmekte ve bu alandaki yetkinlikleri ve varlıkları zedelenmektedir. Bu durum kadın hakemler üzerindeki baskıyı da arttırmaktadır. Çünkü kadın hakemler yalnızca kendilerini değil bütün bir cinsiyeti temsil ettiklerinin farkındalığıyla hareket etmek durumunda kalmakta, üzerlerine ek bir temsil

sorumluluğu ve görünürlük baskısı yüklenmektedir. Bunun yanında futbol gibi erkek egemen bir alanda asıl özne erkek olduğundan kadın ancak bir istisna ya da öteki olarak yer bulabilir. Bu bakımdan sahada hakem değil kadın olandır. Kadınların futboldan anlamadığı, bu alana dair bilgisinin eksik olduğuna ilişkin kalıpyargılar da mesleki otoritelerini tehdit eden, kadının bilgisini, aklını küçümseyen söylemleri doğurur. Kadın ve erkek arasında doğuştan gelen farklılıklar olduğuna dair varsayımlar akılla erkeği ilişkilendirerek kadınların daha az rasyonel olduğunu ileri sürer ve bunu kadınları otorite konumlarından dışlamak için kullanır (Reskin ve Hartmann, 1986, s. 41). Bu da kadın hakemlerin mesleki bilgi ve yetkinliklerinin kadın olmaları üzerinden değerlendirilmesine ve sorgulanmasına neden olur.

Kadın futbol hakemleri bu alanda bedenleri üzerinden, yani fiziksel olarak da dışlanmaktadırlar. Bu fiziksel dışlama fiziksel yeterliliklerle ilgili olmaktan ziyade kadın bedenine yüklenen anlamlarla ilgilidir. Görüşme yapılan kadın hakemlerin "kas yapımız erkekler kadar kuvvetli değil" ya da "erkekler fiziksel olarak avantajlı" gibi ifadeleri, kadın bedeninin tarihsel olarak güçsüzlük ve yetersizlikle özdeşleştirildiğini ve bu durumun da içselleştirildiğini göstermektedir. Bu durum sporun tarihsel olarak erkek bedenine göre tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Kadın bedeni bu ölçütlere uymadığında da zayıf, eksik ve ikincil olarak etiketlenmiştir (Hargreaves, 1994, s. 139 – 142; Messner, 2002; s, 36-38; Koca, 2016b, s. 23; 24). Kadın futbol hakemlerinin sahada performansları ile değil bedenleri ile değerlendirilmeleri mesleki kimliklerinin önüne geçmektedir ve toplumsal “kadınlık” beklentilerine göre değerlendirilmelerine neden olmaktadır. Kadının bedeni, hala sınırlandırılması, kontrol edilmesi ve izlenip denetlenmesi gereken bir unsur olarak algılanmaktadır. Bu da hem mesleki açıdan hem de bedenleri üzerinden denetlenen kadın hakemler üzerinde çifte bir baskı oluşturmaktadır.

Kadını beden üzerinden dışlama konusunda kullanılan bir diğer strateji de dış görünümlerinin sürekli olarak gözetim altında tutulup denetlenmesidir. Kadın futbol hakemlerinin ifadeleri, saç stillerinden sosyal medya paylaşımlarına, antrenmanda giydikleri tayta kadar pek çok konuda doğrudan ya da dolaylı denetimle karşılaştıklarını göstermektedir. Bu denetim sadece diğer aktörlerden ve yöneticilerden gelen bir denetim değildir. Kadın hakemler arası ilişkilerde de kurulmakta, mesleki hiyerarşi ve iç-grup baskısı içinde yeniden üretilmekte ve böylelikle bir özdenetim mekanizmasına

dönüşmektedir. “Kadın hakemliğin bir imajı vardır” ya da “bu kıyafet yadırganır” gibi cümleler, mesleki yeterliliğin değil, kadınlığa dair toplumsal kabullerin kadın futbol hakemi olmanın ölçütü haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, kadın bedeninin yalnızca başkaları tarafından değil, içselleştirdikleri toplumsal normlar aracılığıyla kendileri tarafından da denetlendiği yönünde okunabilir. Bu denetleme, kadınların hareketlerini, görünüşlerini, toplum içindeki duruşlarını sürekli kontrol altında tutarak kendine gözetmenlik yapan bir özne haline dönüşmesine yol açar (Bartky, 1990). Kadın futbol hakemlerinin dikkat çekmemesi, “uygun” giyinmesi ve fazla göze batmaması yönündeki istek ve beklentiler onların bu alandaki özgürlüklerini, kendilerini olabilmelerini sınırlar ve bu durum bir kadın olarak orada istedikleri gibi var olabilmeleri bakımından onları dışlar. Kadının bedeni, sembolik bir temsil alanı haline gelir.

Çalışmanın ikinci önemli bulgusu, kadınların bazı uygulama ve stratejilerle futbol hakemliği alanında engellere maruz bırakılması ve özellikle ilerlemelerinin ve görünürlüklerinin sınırlanmasıdır. Bu meslekte kadın futbol hakemlerinin bireysel performans ve çabaları onların kariyer basamaklarını ilerlemesinde yeterli olmamaktadır. Birtakım kurumsal sınırlamalar kadın hakemlerin mesleki ilerlemelerini engellemektedir. “Ben de Türkiye kupası maçı yönetmek isterdim”, “FIFA hakemi olsak bile Süper Lig'de görev alamıyoruz” gibi ifadeler kadınların yapısal eşitsizliklere karşı da bir mücadele vermek zorunda olduklarını gösterir. Bir başka deyişle kadınlar, kariyerlerinde yükselmelerinin önüne geçen görünmez ama sistematik bariyerler olan “cam tavanlar” ile engellenmekte ve bu durum ile mücadele etmek zorunda kalmaktadır (Morrison vd., 1987). Kadınlar, formal yeterlikleri sağlasalar dahi, erkek egemen kurum kültürü içinde asıl olmak istedikleri yerlere ulaşamamaktadır.

Kadın hakemlerin mesleki deneyimlerini kısıtlayan engeller sadece terfi sistemlerinde değildir. Kadın hakemlerin deneyim kazanma süreçlerinde karşılaştıkları sorunlar da onların kariyer gelişimlerini engellemektedir. Kadın hakemlere daha az sayıda ve zorluk derecesi daha düşük maçlar verilmesi daha kariyerlerinin ilk aşamalarında bile kadın hakemlerin tecrübe kazanma haklarından mahrum bırakıldıklarını göstermektedir. Az sayıda ve zorluk derecesi düşük maçlara çıkmak, kadınların sahada karşılaştıkları karmaşık durumlarla başa çıkmalarını zorlaştırmaktadır. Bu da hata yapma ihtimallerini arttırmakta ve bu hatalar bahane edilerek yeni fırsatlara ulaşmalarının engellenmesi sonucunu doğurmaktadır. Kısır döngü haline gelen bu durum, kadınların

başarısızlıklarının doğal, kaçınılmaz ve hatta "kendinden kaynaklı" gibi görünmesi, daha doğrusu gösterilmesine yol açmaktadır. Bu kadınların kariyerlerinin engellenmesi yönünde bir stratejidir ve bu tür stratejiler açık ayrımcılık gibi görünmez; deneyim, görünürlük, görev dağılımı gibi dolaylı araçlarla yeniden üretilir. Belki de bu yüzden daha tehlikelidir.

Cam tavanın etkilerinden biri de kadınların futboldaki kurumsal yapılarda ve karar alıcı pozisyonlarda yer alamamasıdır. Bu durumda kadınların tarihsel süreç içerisinde lider olarak kabul edilmemelerinin de etkisi büyüktür. Kadınlar kariyer ilerlemelerinde yalnızca hakemlik bakımından değil kurumsal yapıda yönetici olma bakımından da engellenmektedir. Şu an Merkez Hakem Kurulu'nda hiçbir kadının yer almıyor oluşu, sadece sayısal bir temsil meselesi değil; bu durumun, kadınların karar alma süreçlerinden sistematik olarak uzak tutulması anlamına geldiğini gösteren yapısal bir sorundur. Bir başka deyişle kadınlar yalnızca hakemlik görevinde değil, temsiliyet açısından da bir meşruiyet mücadelesi vermek durumundadır. Çünkü kadınlar tarihsel olarak liderlikle özdeşleştirilmezler, bu nedenle de liderlikle ilgili ve karar alıcı rollerin üstlenildiği pozisyonlar onlara uygun görülmez. Kadınlar zorlu mücadeleler sonucu bu basamakları tırmansalar da oradaki konumları her zaman olumsuz olarak ve kadınlıkları üzerinden değerlendirilir (Eagly ve Karau, 2002). Kurumsal yapılarda erkek ve erkeklik norm olarak algılandığından kadın destekleyici, ikincil ve hatta bazen temsil dışı bir unsur olarak konumlandırılır (Acker, 1990). Kadınların karar alıcı pozisyonlara gelişinin engellenmesi, bu alanda gerçekleşmesi gereken dönüşümleri de engellemektedir.

Daha önce değindiğimiz gibi futbolda kriterlerin erkek bedeni temel alınarak oluşturulması, kadınların bu yolla dışlanmasının yanında bu alana girdikten sonra da birçok engelle karşılaşmasına yol açmaktadır. Üst klasmanlarda görev alabilmek için erkek koşusu koşmak zorunda olmak kriterlerin yalnızca teknik değil, cinsiyetli bir düzenlemeye de tabi olduğunu göstermektedir. Bu standartlar daha çok kadınların fiziksel kapasitelerini değil erkek bedenine ne ölçüde benzediklerini ölçüyor gibi görünmektedir. Norm olan erkek bedeni olduğundan bu durum kadın bedeninin yetersizlik, istisnai olma ya da sapma ile eş tutulmasına yol açmaktadır (Young, 2005). Kadınların erkek koşusu adı altında bazı kriterlerle üst klasmanlara yükselemiyor olması durumu adil olmayan bir eşitlik anlayışıdır. Çünkü kadınların erkek bedenine göre tanımlanmış fiziksel testleri geçmek zorunda bırakılması, bir eşitlik sunuyor gibi görünse de gerçekte cinsiyet temelli

farklılıkları göz ardı eden bir eşitleme yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesine değil, eşitliğin adaletsiz uygulanışına işaret eder. Gerçek eşitlik için farklılıkların tanınması ve herkesin eşit fırsatlara erişebilmesi için tüm koşul ve uygulamaların adil biçimde düzenlenmesi gerekir.

Bu tema altındaki dikkat çeken bir durum da kadınların futbol hakemliğinde yalnızca sembolik olarak var olduklarına dair ifadeleridir. Futbol gibi erkek egemen yapılarda kadınların görünürlüğü her zaman gerçek birer katılımcı olarak görüldükleri anlamına gelmemektedir. Bu tür alanlarda kadınlar, önemli ve üst pozisyonlara ve karar mekanizmalarına dahil edilmek istenmezler. Daha çok kurumların toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda olumlu bir imaj sunmaları için göz önünde tutulurlar. Bu durum kadınların hem saha içerisinde hem de kurumsal yapılarda etkisiz, yetkisiz ve gelişimden yoksun bir var oluş sergilemelerine yol açmaktadır. Kadınların buradaki görünürlüğü bir güçlenme, gelişme ve ilerleme aracı olmaktan ziyade kurumsal imajı olumlu olarak göstermek açısından sembolik bir görünürlüktür. Bu bakımdan kurumlar tarafından futbol alanında var olduğu ve sağlanmak için mücadele edildiği ileri sürülen toplumsal cinsiyet eşitliği aslında sadece söylemde kalmakta, eşitsizliklerin gerçekten giderilmesi için gerekli olan kadınların karar alma pozisyonlarına dahil edilmesi gibi gerçekten dönüşüm yaratacak uygulamalar gerçekleştirilmemektedir.

Çalışmanın üçüncü önemli bulgusu da kadın futbol hakemlerinin erkek egemen bir alanda var olabilmek ve burada yer edinebilmek için ödemek zorunda kaldıkları bedellere ilişkindir. Önceki bulgularda ele aldığımız dışlama ve sınırlama gibi bulguların yanında kadın hakemlerin bu meslekte kalabilmek için duygusal ihtiyaçlarından, kişisel yaşamlarından, hatta kimliklerinden ödün vermek zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu bedeller fiziksel çabalar ve mesleki fedakârlıklarla sınırlı olmayıp özel yaşamın kısıtlanması, yoğun duygusal emek sergilenmek zorunda kalınması, toplumsal cinsiyet normlarına uymak için sürekli kişisel düzenlemeler yapılması ve kendini sürekli olarak ve yeniden kanıtlama çabası gibi birçok faktörü içermektedir. Bu durum aslında bize kadın hakemlerin futboldaki varlığının koşullu bir biçimde kabul edildiğini, bu alanda meşruiyet sağlamaları için belli uyum stratejileri geliştirmek zorunda olduklarını göstermektedir.

İlk olarak kadın futbol hakemlerinin duygularını kontrol etmek, bastırmak, gizlemek zorunda olmaları fiziksel ve bilişsel emeklerine ek olarak duygusal anlamda da yoğun bir

emek harcamak zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Müsabaka esnasında ne olursa olsun sert durmak, gerçek duygularını yansıtmamak içsel tepkilerini bastırmak durumunda olmak kadın hakemlerin kendilerine yabancılaşmasına; nasıl hissettiklerini göstermeme gibi bir beceri geliştirmek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Katılımcıların sahada takındıkları sert ve mesafeli tutumların günlük yaşamlarındaki kişilikleriyle örtüşmediği yönündeki ifadeleri, kadın hakemlerin benliklerinde sürekli olarak düzenlemeler yapmalarına sebep olmaktadır. Katılımcıların görüşmeler sırasında anlattıklarından sahada sergiledikleri sert ve mesafeli tavırların gerçek kişilikleriyle, otantik benlikleriyle uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle kadın hakemler mesleki rolleri ve otantik benlikleri arasında sürekli bir düzenleme yapmak zorunda kalmalarına yol açmaktadır.

Kadın futbol hakemlerinin bu kadar yoğun duygusal emek sergilemek durumunda olmaları; bir başka deyişle erkek egemen bir sahada mesleki varlıklarını sürdürebilmek için duygu ve davranışlarını sürekli olarak kontrol altında tutmaları, zaman içinde ciddi bir duygusal yıpranmaya ve tükenmeye neden olmaktadır. Hakemlik başlı başına oldukça stresli bir alandır. Durum böyleyken bu derece stresli bir meslekte kadın olarak var olmak yalnızca fiziksel yeterlik, otorite sağlama ve karar verme ile ilgili değildir; aynı zamanda önyargılarla mücadele etme, kendini sürekli ispat etmeye çalışma, eleştirilere karşı sağlam bir duruş sergileme gibi mücadeleleri de gerektirmektedir. Bu durum uzun vadede strese, tükenmişliğe ve kendine yabancılaşmaya sebep olacaktır. Çünkü uzun vadede yoğun şekilde duygusal emek sergilemek, kişinin kendine yabancılaşmasına ve duygusal tükenmişlik yaşamasına neden olmaktadır (Hochschild, 2012). Kadın hakemler sadece oyunu değil, bedenlerini, duygularını da sürekli olarak yönetmek durumundadırlar.

Bunlara ek olarak kadın hakemlerin sahada otorite sağlamak ve bu otoritelerini kabul ettirmek için erkeklik normlarına yaklaşmak zorunda oldukları yönündeki ifadeleri kadınların bu meslekte kabul görmek için ses tonlarını, beden dillerini, duruş ve davranışlarını futbolda kabul gören ve olması gereken olarak nitelenen erkeklik kriterlerine göre yeniden şekillendirmelerine neden olmaktadır. Bu "erkeksileşme" bireysel bir uyum davranışından öte kadınların buradaki varlıklarını sürdürebilmeleri için mecburen geliştirdikleri stratejik bir öz-düzenlemedir. Bu bedensel ve davranışsal düzenleme kadınların kendine dair algılarını yani benlik algılarını da etkilemektedir

(Bartky, 1990). Kadının futbol sahasında meşru bir otorite olması ancak otantik benliğin bastırılarak "uygun" kadın hakem profiline uyum sağlamakla gerçekleşebilmektedir.

Ancak kadın futbol hakemleri sahada erkek egemen davranış kalıplarını benimsemek durumunda kalırken aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında onlara uygun görülen davranışları da korumaları yönünde bir baskıya maruz bırakılmaktadırlar. Bir başka deyişle yalnızca erkek egemen bir alana uyum sağlama baskısı ile değil, toplum tarafından oluşturulan kadınlık normlarına da uymaya devam etme konusunda bir zorunluluktan dolayı da baskı ile karşılaşmaktadırlar. Kadınların bir yandan "erkekler gibi" davranmak zorunda oldukları dayatılırken bir yandan da toplumsal olarak da onaylanmış bir kadınlık biçimine uymaları beklenmektedir. Bu beklentiler çelişkilidir ve kadınlar uygun kadın hakem olmak için "erkekler gibi" davrandıklarında fazla erkeksi, toplumda kadına uygun görülen roller kapsamında oluşan kadınlık normlarına uymadıklarında da yeterince kadın olmamakla eleştirilmektedirler. Futbol sahasında kadın olarak kabul görmek için kurumsal kuralların yanında toplumsal cinsiyet temelli kadınlık normlarına da uymak gerektiğinden kadınlar birden fazla baskı ve sınırlandırma ile yüzleşmek ve mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar.

Bu bağlamda, bu çelişkiler doğrultusunda kadın futbol hakemlerinin hem kadın hem de hakem kimlikleriyle var olmaya çalışmaları ve bu iki kimliğe atfedilen toplumsal anlam ve beklentilerin çelişmesi, kadın hakemlerin kimlik çatışması yaşaması ile sonuçlanmaktadır. Kadın hakemler sahada otoritelerini meşrulaştırmak için erkeklikle özdeşleştirilen özellikler doğrultusunda davranmak zorunda bırakılmakta, böylece kadın kimliklerinden ve otantik benliklerinden uzaklaşmak durumunda kalmaktadırlar. Bu zorunlu uzaklaşma durumu çevresel tepkilerle ve aynı zamanda kendine yabancılaşma ile sonuçlanmaktadır. Bunun yanında kadın kimlikleri ve bu kadın kimliklerine atfedilen toplumsal beklentiler doğrultusunda davranmaları ise profesyonelliklerinin, yetenek ve yetkinliklerinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu durum, kadın futbol hakemlerinin hangi kimliklerini, nerede ve ne ölçüde sergilemeleri gerektiği konusunda sürekli bir müzakere içinde olmalarına yol açmaktadır. Bu kimlik çatışması, kadın hakemlerin psikolojik açıdan zorluklar aşamalarının yanında futbolda var olabilmek için hangi kimlikten ne derece ödün vermeleri gerektiği konusunda içsel sorgulamalar yapmak zorunda kalmalarına sebebiyet vermektedir.

Kadın hakemlerin ödemek zorunda kaldıkları bir bedel ve vermiş oldukları mücadele ve çabaların değersizleştirilmesidir. Kadın hakemlere yönelik bazı pozitif ayrımcılık uygulamaları fırsat eşitliği sağlıyor gibi görünse de bu tür uygulamalar uzun vadede kadınların mesleki değerlerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Özellikle erkek hakemler tarafından kadın oldukları için daha avantajlı oldukları yönünde ifadelerin kullanılması kadınların elde ettikleri konumların yetenek ya da çabalarıyla değil cinsiyetleriyle ilişkilendirilmesi sorununa yol açmaktadır. Bu da kadınların kazanımlarının bireysel performans ve yeterlikleri doğrultusunda değil kadın oldukları için verildikleri algısını yaratmaktadır ve mesleki açıdan sorgulanmalarına yol açmaktadır. Bu uygulamalar yapısal eşitsizlikleri geçici olarak örtse de kadının mesleki gelişimi ve görünürlüğü sınırlı kaldığı sürece gerçek anlamda bir dönüşümü, eşitliği getirmez. Kadın hakemlerim FIFA hakemi olup en üst klasmanlarda yer bulamaması kadınların izin verilen ölçüde var olmasına, etkili ve güçlü biçimde temsil edilememesine neden olmaktadır. Bu tür sembolik eşitlik uygulamaları kadınların eksik ya da ayrıcalıklı görünmesine, başarılarının gölgelenmesine sebep olabilir.

Kadınların bu alanda var olabilmek ve varlığını sürdürebilmek için ödediği bedellerden biri de ailedir. Kadın hakemlerin çoğu bekardır, evli olanlar da görece geç (kariyerlerinin daha ileriki aşamalarında) evlenmişlerdir. Görüşme yapılan kadın hakemlerden yalnızca birinin çocuğu vardır ve o da hakemlik kariyerine son verdikten sonra çocuk sahibi olmuştur. Kadınların evlenmemesi, geç evlenmesi, çocuk yapması ya da yapmaması bir tercih değil bir zorunluluk olarak okunmalıdır. Çünkü mevcut düzen kadınlara mesleki süreklilik ve özel yaşam arasında genellikle ikili bir yol ayrımı dayatmaktadır. Kadın hakemlerin evlilik ve annelik kararlarını mesleki kimlikleriyle birlikte yürütme konusunda yaşadığı zorluklar bireysel tercihlerle değil toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilişkilidir. Erkek hakemler için evlenmek ya da çocuk sahibi olmak meslekleri açısından bir engel olarak görülmezken kadın hakemler için özellikle de çocuk sahibi olmak ne yazıktır ki kariyerlerinin sonu anlamına gelmektedir. Bu ayrım, kamusal alanın hâlâ erkek alanı olarak kurgulandığını; kadınların ise aile içindeki toplumsal cinsiyete dayalı rollerini sürdürmekle yükümlü sayıldıklarını göstermektedir. Aile kurumu içerisindeki cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle kadınlar ev dışında çalışıyor olsalar bile çocuk bakımında ve ev işlerinde birincil sorumluluğun kadına ait olduğu algısı hala devam etmektedir (Okin, 1989, s. 131). Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların en temel görevinin iyi bir eş ve anne olmak olduğunu dayatırken, bu rolleri her zaman mesleki

sorumluluklarının önüne koymaktadır. Bu da kadınları "ya aile ya kariyer" ikilemine zorlamaktadır.

Çalışmanın dördüncü ve son bulgusu kadınların hakemlik kariyerleri süresince edindiklerini ifade ettikleri çeşitli kazanımlarla ilgilidir. Önceki üç bulgu dışlama, sınırlama ve bedeller temelinde şekillenen deneyimlerden oluşsa da kadın hakemler hakemliğin yalnızca bir mücadele alanı olmadığını ve özgüven kazanma, sabretmeyi öğrenme, diğer kadınlara ilham verme gibi kazanımlara da olanak tanıdığını ifade etmişlerdir. Bu kazanımlar mevcut sistemi değiştiren, dönüştüren, kadının bu alandaki konumunu iyileştiren kazanımlar olmasa da kadınlar kendi deneyimlerinden hareketle bu tecrübelerini kazanım olarak tanımlamakta ve anlamlandırmaktadır.

Kadın hakemler hakemlik mesleği süresince sabır ve psikolojik dayanıklılık geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. Bunlar güçlü bireysel kazanımlar olarak görülmektedir. Ancak bu kazanımları nitelik olarak yalnızca bireysel gelişim açısından değerlendirmek eksik olacaktır. Bu dayanıklılığın neye karşı ve hangi koşullar altında geliştirildiği sorgulanması gereken bir durumdur. Bu beceriler çoğu zaman ötekileştirme ve ayrımcılığa karşı geliştirilen becerilerdir. Bu bakımdan bu beceriler kadınların güçlenmeleri yönünde algılanabileceği gibi mevcut düzene uyum sağlamaları ve bu bakımdan da kurumsal düzenin yeniden üretimi olarak da okunabilir. Sabır ve direnç olarak görülen bazı davranışlar, kadınların tepki gösterme, öfkelenme ve karşı koyma gibi haklarından vazgeçerek uyum sağlamaları sonucunu doğurabilir. Başka deyişle bu kazanımlar bireysel güçlenmeden ziyade sistemi içselleştirme ve sürdürme riskini de barındırmaktadır.

Kadın hakemlerin dile getirdiği bir diğer kazanım da özgüven, başarı ve tanınmaya ilişkindir. Bu kazanımlar sadece bireysel olarak değerlendirilmemeli, kadınların erkek egemen bir alandaki meşruiyet mücadelesinin somut bir çıktısı olarak görülmelidir. Bu tür tanınma pratikleri Bourdieu'nün (1986; 2015) sembolik sermaye kavramı ile ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda bir başarı olmasına ek olarak başarıya yüklenen anlamlarla bireyin konumunu güçlendiren bir durumdur. Erkekliğin norm olarak algılandığı bir alanda bir kadın olarak tanınır hale gelmek sahada iyi performans göstermenin ötesinde bir durumdur. Buradaki toplumsal cinsiyeti düzene karşı direnç gösterip bir kadın olarak yer edinme ile ilgilidir. Bu bakımdan kadınların bu tür başarı hikayeleri alandaki meşruiyetlerini sağlamanın önemli yollarından biridir.

Kadın futbol hakemler, bu meslekte yer alarak diğer kadınlara bir rol model olduklarını ifade etmişlerdir. Bu bakımdan mesleki kazanımları yalnızca bireysel gelişimleri ile ilgili değildir; diğer kadınlara bu alanda bir yol açma motivasyonunu da içermektedir. Kadın hakemler bu mesleği kolektif bir toplumsal cinsiyet mücadelesi olarak görmektedir. Kadınların spor gibi erkek egemen alanlarda birbirlerine mentör ve örnek olmaları yalnızca birbirlerine psikolojik destek sağlamakla kalmaz, bu alanda kadının varlığını sürekli kılmayı mümkün hale getirir. Eril mesleklerde kadınlar arasında kurulan bu ilişkiler mesleki bağlılığı arttırmanın yanında toplumsal cinsiyet temelli dışlanmaya karşı da kolektif bir direnç geliştirilmesi bakımından katkı sağlayabilir.

Kadın hakemler futbolda bazı pozitif ayrımcılık uygulamalarıyla desteklendiklerini de belirtmişlerdir. Kadın hakemlerin erkeklere kıyasla daha az klasman geçerek FIFA hakemliğine yükselebilmeleri bir noktada olumlu bir kazanımdır. Ancak bu tür düzenlemeler sadece kadınlara tanınmış bir ayrıcalık olarak algılanmamalı, tarihsel süreç içerisinde spor alanından dışlanan kadına yönelik eşitsiz durumları telafi etmek için başvurulan uygulamalar olarak okunmalıdır. Kadın hakemlerin futbol alanında varlık gösterebilmeleri bu tür uygulamalarla desteklenebilir. Bu sayede kadınların görünürlüğü arttırılarak öncelikle kurumsal ve sonrasında daha geniş bir şekilde toplumsal dönüşümlere zemin hazırlanabilir. Ancak daha önce de bahsedildiği üzere pozitif ayrımcılığın uzun vadedeki etkileri üzerinde dikkatle düşünmek gerekir. Çünkü bu tür uygulamalar kadınların başarılarının değersizleştirilerek bu başarıların yetenek ve yeterliklerinden değil yalnızca cinsiyetlerinden yani kadın olmalarından kaynaklandığı algısını oluşturabilir. Burada amaç, belli aşamalar kaydedilene kadar kadınların desteklenmesi; ancak bunun toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden eşitliğe doğru bir dönüşüme öncü olacak şekilde yapılması olmalıdır.

Kadın futbol hakemlerinin bu alandaki yolculukları içinde bulundukları ve yüzyıllardır devam eden bu sistemle bazen açık bazen de örtük biçimde gerçekleşen çatışmalarını içerdiği gibi kimi zaman da bu sistemde var olmaya devam edebilmek için bu yapıyla stratejik bir uyumu içermektedir. Bu bakımdan çalışmanın belki de en önemli bulgularından biri yukarıda da değinildiği üzere kadınların kazanım olarak adlandırdıkları deneyimlerin çoğu zaman mevcut yerleşik erkek egemen düzene uyum sağlama biçimi olmasıdır. Sözgelimi erkek meslektaşları ile eşit olduklarını düşündükleri anlar çoğu zaman bedenlerini gizledikleri, duygularını bastırdıkları, varlıklarını silikleştirdikleri, bir

başka deyişle gerçekten kendileri olamadıkları anlardır. Bu bakımdan burada gerçekten bir eşitlik değil eşit görünmek için yoğun bir mücadele söz konusudur. Bu durum özellikle de erkek egemen mesleklerde toplumsal cinsiyetli düzenin şekil değiştirerek meslekler üzerinden yeniden üretildiğini gösterir.

Toplumsal cinsiyet alanyazınında dikkat çekildiği gibi (Jaggar, 1989; Bartky,1990) kadınların erkeklerin tahakkümündeki kamusal alanda varlık göstermeleri çoğu zaman duygularını disipline etmeleri, gerçek benliklerinden vazgeçmeleri, sisteme uyum sağlamaları gibi bedellerle mümkün olmaktadır. Bu öz düzenleme ve stratejilerin salt bir başarı olarak yorumlanması ataerkil düzende kadına uygun görülen sınırları keskin ve dar hareket alanını görünmez kılar.

Bunun yanında kadınların bu yöndeki deneyimleri aynı zamanda örtük bir direniştir. Sessiz kalıp uzaklaşmak yerine sahada kalmaya devam etmek, olmak istediği konumdan uzak olsa da atandığı maça sonuna kadar devam etmek, kendisini ötekileştiren ve yalnızlaştıran kurumlara rağmen bu mesleği icra etmeye kararlı bir şekilde devam etmek çoğu zaman açıkça görülemeyen ama güçlü bir direniştir. Kadınların her ne olursa olsun bazı olumsuzlukları sindirmiş ya da geride bırakmış gibi görünüp hakemlik mesleğine ısrarla devam etmeleri ataerkinin hedefi olan kadınları bu alanın dışında tutma beklentisini boşa çıkarma ve etkisiz kılma bakımından önemlidir.

Bu çalışma, kadın futbol hakemlerinin erkek egemen bir spor dalı olan futboldaki mesleki deneyimlerini toplumsal cinsiyet pratikleri açısından ele alarak yalnızca gözlemlenebilen eşitsizlikleri değil bu eşitsizliklerin ardındaki toplumsal cinsiyete dayalı roller, normlar, kalıpyargılar ve kadın bedenine yüklenen anlamlar üzerinden işleyen yapısal mekanizmaları da açığa çıkarmaya çabalamıştır. Kadın futbol hakemleri ile yapılan görüşmeler kadın hakemlerin sahadaki varlıklarının yalnızca oyunun kurallarının uygulanmasını sağlamaktan ibaret olmadığını, sürekli olarak ciddiye alınmak, otorite kurmak ve meşruiyet sağlamak konusunda toplumsal cinsiyet temelli önyargılara ve beklentilere karşı mücadeleler vermek zorunda olduklarını göstermektedir. Kadın hakemlerin meslekteki meşruiyetlerini ağlamak adına birtakım davranış düzenlemeleri yapmak zorunda olmaları toplumsal cinsiyetli düzenin dayattığı ideal kadınlık ve mesleki normlar arasında kalmış bir kimlik kazanma mücadelesi olarak okunabilir.

Erkek egemen alana dahil olma mücadelesi olarak ele alınan kadın futbol hakemliği mesleği, yalnızca bir istihdam biçimi ya da bir temsil değildir. Toplumsal cinsiyet dayalı

eşitsizliklerin, rollerin kalıpyargıların, toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretildiği, sorgulandığı ve zaman zaman yıkıldığı bir alan olarak değerlendirilmelidir. Liderlik, otorite, güç unsurlarını içermesi bakımından tarihsel olarak erkek bedeni ve erkeklikle özdeşleştirilmiş olan hakemlik, yalnızca teknik açıdan bilgi ve beceri gerektiren bir meslek olmaktan ziyade beden, duygular, duruş, davranış, var oluş gibi unsurların erkeklik normlarına göre kurgulandığı bir eylem alanı olarak görülmelidir. Kadınların bu alana girmesi, onların burada varlıklarını sürdürebilmeleri için sesi, kıyafetleri, görünüşü, bir başka deyişle bedeninin, aynı zamanda duygu ve davranışlarının bu eril alana uygun hale getirilmesi beklentilerini de beraberinde getirir. Çünkü futbol sahası cinsiyet nötr olarak değil aksine, eril kodlarla kuşatılmış toplumsal cinsiyetli bir alan olarak inşa edilmiştir. Dolayısıyla kadın futbol hakemlerinin bu meslekte meşru birer katılımcı olarak yer bulabilmesi, sadece bilgi ve yetenek açısından yeterli olmaları ile değil, bu kodlara ne derece uyum sağladıkları ve normlarla nasıl bir uzlaşı gerçekleştirdikleri ile ilgilidir.

Bulgular, futbolda kadın hakemlerin erkek hakemlerle eşit olduğu, eşit muamele gördüğü yönündeki söylemlerin gerçekçi olmadığını, yapısal anlamda bir temele dayanmadığını göstermiştir. Kadınlar fiziksel testlerden üst klasmanlardaki ve yönetim pozisyonundaki atamalara kıyafetleriyle, öteki olarak konumlandırılan bedenlerinin fazla görünür olması yönündeki kaygılarla, her bir aşamada eril normlar etrafında şekillenen standartlarla sınanmakta ve yargılanmaktadır. Bu durum cinsiyet temelli bir eşitsizlikten çok daha derindir. Kadının futbol alanındaki bilgi üretimi, katkısı, deneyimi, otoritesi değersizleştirilmekte, yok sayılmakta, geçersiz kılınmaktadır.

Tüm bunların görünürde, özde değil de sözde eşitlikçi uygulamalarla yapılması da ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Çünkü bu durum itiraz edilecek, karşı konulacak herhangi bir sorun olmadığı izlenimi oluşturması açısından tehlikelidir. Kadınların mücadele gücünü ve arzusunu silikleştirme, baskılama ihtimalini barındırır.

Kadınların futbol hakemliğine dair tutkuları ve kendilerine sunulan dışlayıcı koşullar arasında oluşturdukları çelişkili aidiyet araştırmanın en çarpıcı yönlerinden biridir. Futbol alanı onların esas yeri değildir; varlıklarının sürekli olarak sorgulandığı bir alanda var olma çabası gösterdikleri bir yerdir. Kadınlar kendilerine bu alanda yer açmaya çalışırken kimi zaman bu alanın kendileri için çizdiği sınırları da meşrulaştırmak zorunda kaldıkları bir uyma davranışı da sergilemiş olurlar. Bu bakımdan da futbol, özellikle de kadınlar için sürekli bir kimlik mücadelesine dönüşür. Kadınlar erkek işi olarak inşa edilen ve

algılanan futbol hakemliği mesleğinde kalıcı yer edinmeye çalışırken aynı zamanda da cinsiyetlerinden dolayı sorgulanmamak için mücadele verirler. Bu ikili baskı onlar için birçok zorluğu da berberinde getirmekte ve yoğun duygu düzenlemelerini, tükenmişliği ve yalnızlaşmayı derinleştirmektedir.

Bu çalışmanın benim açımdan en zorlayıcı ama aynı zamanda da bir yazar olarak beni en heyecanlandıran yönü kadın hakemlerin mesleki deneyimlerinde karşılaştıkları eşitsizlikleri ortaya çıkarmanın yanında mevcut erkek egemen sistemin süregelişini ortaya koyarken onunla hesaplaşmak ve bu yapıların değişmesi için söz almak, sesimi ve kadınların sesini yükseltmek için mücadele etmektir. Kadın futbol hakemlerinin meslekteki deneyimleri TFF ve MHK'nin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştiren erkek egemen yapılanmasının yansımasıdır. Bahsi geçen kurumlar kadınların varlığını gerçekten desteklemekten uzaktır ve göstermelik temsillerle yetinmekte, kadınların yalnızca sembolik varlığını desteklemekte, karşılaştıkları engelleri ortadan kaldırmak yerine eril tahakkümü yeniden üreterek güçlendirmektedir.

Araştırmanın en önemli sınırlılığı, gerekli etik kurul onayları alınmasına ve hem resmi kanallar aracılığıyla hem de bireysel olarak iletişime geçilmiş olmasına rağmen Türkiye Futbol Federasyonu ve Merkez Hakem Kurulu'nun kadın hakemlerle görüşme yapılmasına izin vermemesi, daha fazla katılımcıya ulaşılmasını engellemiştir. Buna ek olarak görüşmelerin yalnızca birkaç ilde görev yapan hakemler ile gerçekleştirilirmiş olması da çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Çünkü farklı illerde ve dolayısıyla farklı bölgelerde görev yapan kadın hakemlerin sosyo-kültürel farklılıklara bağlı olarak tecrübelerinin çeşitlenmesi söz konusu olabilir. Bu bakımdan çalışmanın bulguları daha geniş ve çeşitlendirilmiş örneklem ile yapılacak ileriki araştırmalarda yeni dinamikler ve bakış açılarıyla çeşitlenip derinleştirilebilir.

Çalışmanın, toplumsal cinsiyet perspektifi, spor ve örgüt psikolojisi alanlarını nitel bir çalışmada birleştirmesi açısından da literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Futbol gibi eril bir alanda ve hakemliği gibi erkek işi olarak adlandırılan bir meslekte kadınların meşruiyet mücadelelerine ses olmak alandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin hem bireysel hem de kurumsal temelli doğasını ortaya çıkarmak açısından kıymetlidir. Bunun yanında çalışmanın kadın futbol hakemlerinin hem bireysel düzeyde karşılaştıkları engelleri hem de kurumsal yapılara işleyen toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerle mücadele için nasıl stratejiler geliştirdiklerini çok boyutlu olarak ele almaya çalışmasının

da alana katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışma, toplumsal cinsiyet çalışmaları, spor sosyolojisi gibi alanlardan beslenerek örgüt psikolojisi alanına kuramsal ve ampirik katkılar sunmakta ve tüm futbol aktörleri için farkındalık oluşturma, federasyonlar ve kurullar için de politika üretiminde dikkat edilmesi gereken unsurlar açısından bir kaynak olabilme bakımından da önemli görülmektedir.

Kadınların futbol hakemliğindeki konumunun henüz bir özne olmaktan uzak olması, hala meşru birer katılımcı olarak yer alamaması, sorunun sadece kadınların meslekte geliştirdikleri bireysel mücadele ve direniş stratejileriyle çözülmekten uzak olduğunu gösterir. Çünkü bu sistem gündelik yaşamın derinliklerine o kadar işlemiştir ki sadece bireylerin değil kurumların da bu yönde adım atması zaruridir. Türkiye'deki futbola ilişkin kurumlar ve uluslararası bir kuruluş olan FIFA kadınların futboldan sistematik bir biçimde dışlanmasında ve yalnız bırakılmasında rol oynamaktadır. Bu bakımdan Türkiye Futbol Federasyonu ve Merkez Hakem Kurulu ve hatta FIFA futboldaki güçlü ve yerleşik toplumsal cinsiyet eşitsizliğini görmezden gelmek yerine toplumsal cinsiyet eşitliğini merkezine alan politikalar geliştirmek zorundadır.

Bu bakımdan hakem atamalarında şeffaflık ve cinsiyet bağlamında adaleti temel alan ilke ve kriterler benimsenmelidir. Fiziksel testler erkek bedeni temel alınarak bir standart haline getirilmiş ve onu ulaşılması gereken bir norm, mertebe haline getiren kriterlerden arındırılmalı hem spor bilimciler hem de toplumsal cinsiyet alanında uzmanlaşmış kişiler önderliğinde bu konudaki hassasiyetlerle yeniden düzenlenmelidir. Toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık için güvenilir ve en önemlisi bağımsız bir denetim mekanizması kurulmalı ve bireylerin bu kuruluşa başvuruları kolaylaştırılmalı, gereksiz prosedürlerle sınırlanmamalıdır. Kadın hakemlerin desteklenmesi için dayanışma programları ve mentorluk sistemi kurulmalı, aynı zamanda mentorların yetiştirilmesi için de destek sağlanmalıdır. Bunlar kadın hakemlerin yalnızlaştırılmasına son vermek adına ilk ve önemli adımlar olabilir.

FIFA ve diğer küresel yapılarda yapısal dönüşüme odaklanan, kadın futbol hakemlerinin simgesel temsiliyetinin ötesine geçen politikalar oluşturulmalı ve desteklenmelidir. Kadın futbol hakemlerin deneyimleriyle ilgili saha çalışmaları desteklenmeli, arttırılmalı ve bu çalışmaların sonuçları FIFA raporlarında daha geniş bir şekilde yer almalıdır. Karar alma süreçlerine bu çalışmaları yürüten aktörlerin görüşleri de dahil edilmelidir. Bir başka deyişle FIFA, yalnızca istatistiki veriler paylaşan bir kurum değil hem yerel hem de

küresel bağlamdaki eşitsizlikleri gidermeye çalışan ve bu konuda bağlayıcı düzenlemeler getiren bir otorite görevi üstlenmelidir.

Ülkelerdeki federasyonların toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamındaki uygulamalarının denetlenmesini sağlayacak yaptırım gücü yüksek mekanizmalar kurulmalıdır. Bu mekanizmaların da denetlenmesi sağlanmalıdır. Politikaların temelindeki ideoloji değiştirilmeli, kadın hakemlerin yalnızca sayısının arttırılmasının ötesinde özellikle de karar alma mekanizmalarında gerçekten yer almalarını sağlayacak politikalara yer verilmelidir. Bu bakımdan geçici bir çözüm olarak nitelendirilebilecek kota gibi yalnızca nicelik temelli uygulamalar yerine yapısal ve ideolojik bir dönüşüm hedeflenmelidir.

Katılımcı ifadelerinde de vurgulandığı gibi kadın futbol hakemlerinin çocuk sahibi olduktan sonra mesleğe geri dönme oranlarının oldukça düşük olduğu, mesleğe dönenlerin büyük bir çoğunluğunun mesleğe devam edemediği gözlenmektedir. Bu durumun sebebi bireysel tercihler değil; kurumsal düzeyde destek mekanizmalarının ve annelik sonrası mesleğe dönüşü kolaylaştıran yapısal düzenlemelerin eksikliğidir. Bu nedenle, TFF ve MHK annelik sonrası hakemliğe geri dönüşte destek eğitimleri ve yeniden oryantasyon sağlanmalıdır. Bu durum FIFA tarafından da desteklenmelidir. Ayrıca FIFA, üye federasyonlarda kadın futbol hakemlerinin annelik sonrasında mesleğe dönüşlerini teşvik edecek uluslararası standartlar geliştirmelidir.

Futbol ve futbol hakemliği kurumlarına bir diğer önerim de kullanılan dil ile ilgilidir. Erkek hakemlerden bahsedilirken hakem, kadın hakemlerden bahsedilirken kadın hakem ifadelerinin kullanılması futboldaki özneyi erkek olarak gören, kadını bu alanda öteki olarak konumlandıran ideolojinin dile yansımasıdır. Nasıl "kadın doktor" ya da "erkek hemşire" gibi tanımlar ayrımcı ise "kadın hakem" demek de ayrımcı bir dildir. Bu dil erkeği norm olarak gören cinsiyet körü bir yaklaşımın sonucudur ve kadını norm dışı ve istisna olarak işaretler. Bunu yaparken de sanki eşitlikçi bir ideoloji benimsiyormuş gibi görünür, böylece hâkim toplumsal cinsiyete dayalı normları yeniden üretir. Her ne kadar kadın hakemlerin ifadelerinde dünyada hakem - kadın hakem ifadelerinin kullanımının bırakılmaya başladığı söylense de Türkiye'de bu ayrım devam etmektedir.

Bu bakımdan TFF ve MHK başta olmak üzere tüm futbol otoriteleri ve medyada kullanılan dile dikkat edilmelidir. Kadın hakemlerden bahsedilirken onların "kadın" kimliklerini, özellikle de toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü pekiştiren rollerini vurgulayacak biçimde ele alan ifadelerden uzak durulmalıdır. Talimatlarda ve medyada

kadın hakemden onların cinsiyetlerini hakem kimliklerinin önüne geçirecek biçimde "kadın hakem" olarak bahsedilmesinin önüne geçilmelidir. Uygulamaların yanında dilde de toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanmalıdır. Çünkü asıl ideolojik dönüşüm toplumsal cinsiyet eşitliğinin her alana yayılması ile gerçekleşebilir. Dil de toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı yayan ve yeniden üreten bir alandır (Butler, 2020). Bu bakımdan kurumsal dil gözden geçirilmeli ve tüm hakemler için cinsiyetten bağımsız bir "hakem" tanımı oluşturulmalı, dilsel eşitlik sağlanmalıdır. Bu değişim, bu alandaki gelişmelerin sembolik olmasının önüne geçerek kadın futbol hakemlerinin sürekli kadın kimlikleri üzerinden yetenek, yetkinlik ve bilgilerinin sorgulanmasının önüne geçilmesini sağlayarak yapısal dönüşüme katkı sağlayacaktır.

Bir araştırmacı olarak kadın hakemlerin seslerinin taşıyıcısı değil bu sesin bir parçası olmayı hedeflediğim çalışmam kadın futbol hakemlerinin deneyimlerinin, sadece erkek egemen bir alanda görünürlük kazanma çabasıyla ilişkili olmadığını göstermektedir. Kadınların içinde bulundukları bu süreç toplumsal cinsiyet normlarının kimi zaman yeniden üretildiği, kimi zaman da sorgulandığı bir mücadele alanıdır. Dışlanma, engellenme, değersizleştirme, kadın bedeninin kontrol ve denetimi, duyguların sürekli olarak düzenlenmesi, toplumsal cinsiyet temelli rollere uyum baskısı gibi pratikler doğrultusunda şekillenen deneyimler bireysel sorunların ötesinde toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin saha içerisindeki yansımaları olarak görülmelidir. Buna ek olarak kadınların kazanım olarak ifade ettiği psikolojik direnç, rol model olma, özgüven kazanma, ilham verme gibi unsurlar da toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklere karşı kolektif bir direncin adımlarının atılmasında etkili olabilir. Ancak kadın hakemleri yalnızca bu baskı, dışlama, önyargı ve sınırlamalara maruz kalan pasif özneler olarak ele almak doğru bir yaklaşım değildir. Kadın futbol hakemleri, futboldaki bu düzeni dönüştürme ve yeniden tanımlama potansiyelini hem bireysel hem de kolektif olarak taşıyan aktörlerdir. Bu bakımdan bu çalışma, erkek işi olarak algılanan ve kabul edilen futbol hakemliğinde kadın olarak var olmanın sadece bireysel bir başarı olmadığını, kadınların bu yapı içerisinde tanınmak, yükselmek, karar alıcı pozisyonlara erişebilmek için toplumsal cinsiyet temelli engellerle baş etme stratejilerini, beden ve kimlik politikaları, kurumlar ve diğer aktörlerle ilişkileri üzerinden çok katmanlı olarak anlamaya imkân tanımaktadır.

Bir son söz olarak bu çalışma, tarafsız bir çalışma olarak yürütülmemiştir. Buradaki tarafsızlıktan kastım çalışmamın yönlendirmeler içermesi değil; toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin bilincinde ve bu konuda sistemsel ve ideolojik değişiklik ve dönüşümlerin gerekliliğini savunan bir araştırmacı olarak bir duruşumun olmasıdır. Çalışmayı ele alırken yalnızca deneyim aktarmaya değil bu deneyimlerin barındırdığı mücadele, direniş, değişim ve dönüşüm potansiyelini ortaya çıkarmaya çalıştım. Bu bakımdan araştırmaya, bu konuya ilişkin sorgulamaya, itiraz etmeye, sorumluluk almaya çalışan sesimi de eklemek için çabaladım. Kadın hakemlerin ve bu doğrultuda özellikle de erkek egemen mesleklerde ve genel anlamda kamusal alanda yer alma mücadelesi veren kadınların yalnız olmadığını göstermeyi, onların mücadelesinin ve sesinin bir parçası olmayı hedefledim. Bu bakımdan çalışmam, sadece bugünün değil kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği temelli mücadelesine yön verecek ve katkı sağlayacak yarınların da sesi olmak düşündedir. Bu bakımdan yalnızca bir analiz değil; direnişe dahil, dayanışmaya destek, değişime ses olma amacındadır ve bu yöndeki mücadelenin destekçisidir. Çünkü bu mücadele yalnızca kadın hakemlerin değil; kadın hakemler özelinde tüm kadınlar için adil, eşit ve özgür yaşam kurulması isteği ve mücadelesidir.

KAYNAKÇA

Acar Savran, G. (2019). *Beden emek tarih: Diyalektik bir feminizm için.* Dipnot Yayınları.

Acar, F., Ayata, A. G. ve Varoğlu, D. (1999). *Cinsiyete dayalı ayrımcılık: Türkiye'de eğitim sektörü örneği.* T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Acker, J. (1990). Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations. *Gender & Society, 4*(2), 139-158. https://doi.org/10.1177/089124390004002002

Acker, J. (2006). Inequality regimes: Gender, class, and race in organizations. *Gender & Society, 20*(4), 441–464. https://doi.org/10.1177/0891243206289499

Acosta, R. V., and Carpenter, L. J. (2014). *Women in intercollegiate sport: A longitudinal, national study*. Brooklyn College.

Adriaanse, J. A., and Schofield, T. (2013). Analysing gender dynamics in sport governance: A new regimes framework. *Sport Management Review, 16*(4), 498–513. https://doi.org/10.1016/j.smr.2013.01.006

Afyonoğlu, M.F. (2020). Sosyal çalışmada kesişimsellik. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 31*(2), 699-725.

Ahmed, S. (2012). *On being included: Racism and diversity in institutional life*. Duke University Press.

Ahmed, S. (2017). *Living a feminist life*. Duke University Press.

Anadolu Ajansı. (2021). https://www.aa.com.tr/tr/futbol/tff-baskani-ozdemir-2023-yilindan-itibaren-kadin-hakemlerimizin-super-ligde-mac-yonetmesini-hedefliyoruz/2322013

Anker, R. (1997). Theories of occupational segregation by sex: An overview. *International Labour Review*, 136 (3): 315-339.

Arabacı, B. (2015) Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında cinsiyete dayalı işbölümü ve çalışan kadın. İçinde G. Ağrıdağ (Ed.) *Türkiye'de ve Dünya'da kadın araştırmaları* (1. Basım; ss. 50 – 54). Çukurova Üniversitesi.

Arneil, B. (1999). *Politics & feminism.* Blackwell Publishers.

Avcil, C. (2020). *Sivil Kadın: Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum* [Kitap incelemesi]. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 589–594.

Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist, 37* (2), 122-147. https://doi.org/10.1037/0003-066X.37.2.122

Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50*(2), 248–287. https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90022-L

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Freeman.

Barker, D. K. and Feiner, S. F. (2004). *Liberating economics: Feminist perspectives on families, work, and globalization*. University of Michigan Press.

Bartky, S. L. (1990). *Femininity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. Routledge.

Baumeister, R. F., and Vohs, K. D. (Eds.). (2004). *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications*. Guilford Press.

Baxter, J., and Wright, E. O. (2000). The glass ceiling hypothesis: A comparative study of the United States, Sweden, and Australia. *Gender & Society, 14*(2), 275-294. https://doi.org/10.1177/089124300014002006

BBC News Türkçe. (2025, Nisan 21). *'Normal doğum' tartışmasında kim, ne dedi?*. https://www.bbc.com/turkce/articles/cx7795zmrz4o

Bear, H. (2016). Redoing feminism: digital activism, body politics, and neoliberalism. *Feminist Media Studies*, *16*(1), 17–34. https://doi.org/10.1080/14680777.2015.1093070

Beasley, C. (1999). *What is feminism? An introduction to feminist theory*. Allen and Unwin.

Beechey, V. (1979). On patriarchy. *Feminist Review*, *3*(1), 66-82.

Benston, M. (1969). The political economy of women's liberation. *Monthly Review, 21* (4), 13 – 27.

Berktay, F. (2013). Feminist teoride açılımlar. İçinde Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). *Toplumsal cinsiyet çalışmaları* (1. Basım; ss. 2 – 23). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Bertrand, M. (2018). The glass ceiling. *Economica, 85* (338), 205-231. https://doi.org/10.1111/ecca.12273

Birrell, S., and Theberge, N. (1994). Feminist resistance and transformation in sport. In D. Costa and S. Guthrie (Eds.), *Women and sport: Interdisciplinary perspectives* (1st ed.; pp. 361–376). Human Kinetics.

Blau, F. D., and Kahn, L. M. (2017). The gender wage gap: Extent, trends, and explanations. *Journal of Economic Literature, 55*(3), 789-865. https://doi.org/10.1257/jel.20160995

Bora, A. (2012). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık. *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar, 175*(187), 50-70.

Bora, T. (2009). Erkeklik ve futbol: Beşlik yeme kaygısı. Kaos GL Dergisi. Erişim linki: https://kaosgl.org/gokkusagi-forumu-kose-yazisi/erkeklik-ve-futbol-beslik-yeme-kaygisi

Bordo, S. (1995). *Unbearable weight: Feminism, Western culture, and the body*. University of California Press.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* içinde (1st ed.; pp. 241–258). Greenwood Press.

Bourdieu, P. (2015). *Eril tahakküm*. (B. Yılmaz Çev.; 6. Basım). Bağlam Yayıncılık

Braun, V., and Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Bruce, T. (2016). New rules for new times: Sportswomen and media representation in the third wave. *Sex Roles*, *74*, 361-376. https://doi.org/10.1007/s11199-015-0497-6

Bryan, A., Pope, S., and Rankin-Wright, A. J. (2021). On the periphery: Examining women's exclusion from core leadership roles in the "extremely gendered" organization of men's club football in England. *Gender & Society*, *35*(6), 940-970. https://doi.org/10.1177/08912432211046318

Bryson, V. (1999). Feminism. In R. Eatwell and A. Wright (Ed.). *Contemporary political ideologies*. (2nd ed.; pp. 195-215). A&C Black.

Budak, C. (2018). Türkiye'de feminist hareketin dünü ve yarını. *Journal of Business in the Digital Age, 1*(1), 38-50.

Budgeon, S. (2014). The Dynamics of gender hegemony: Femininities, masculinities and social change. *Sociology*, 48 (2), 317 – 334. https://doi.org/10.1177/0038038513490358

Budgeon, S. (2015). Theorizing subjectivity and feminine embodiment: Feminist approaches and debates. In J. Wyn and H. Cahill (Ed.). *Handbook of Children and Youth Studie.* (1st ed.; pp. 161–171). Springer.

Burcu, E. (1998). Evrimci teorinin sosyolojik düşünce üzerindeki etkileri ve sosyobiyoloji. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15* (2), 175 – 186.

Burke, P. J., and Stets, J. E. (2009). *Identity theory*. Oxford University Press.

Burton, L. J. (2015). Underrepresentation of women in sport leadership: A review of research. *Sport Management Review*, 18(2), 155–165. https://doi.org/10.1016/j.smr.2014.02.004

Butler, J. (1986). Variations on Sex and Gender: Beauvoir, Wittig, and Foucault. *Praxis International, 5*(4), 505–516.

Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of 'sex'.* Routledge.

Butler, J. (2020). *Cinsiyet belası: feminizm ve kimliğin alt üst edilmesi.* (B. Ertür Çev; 8. Basım). Metis Yayınları.

Cahn, S. K. (1994). *Coming on strong: Gender and sexuality in twentieth-century women's sport*. Harvard University Press.

Caine, B. (1997). *English feminism*. Oxford University Press.

Can Tunalı, A. (1996). *Türkiye'de feminizm hareketi.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Carrigan, T., Connell, B., and Lee, J. (1985). Toward a new sociology of masculinity. *Theory and Society*, *14*(5), 551–604. https://doi.org/10.1007/BF00160017

Carson, F. (2001). Feminism and the body. S. Gamble (Ed.). *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism* içinde. (s. 94 – 102). UK, USA: Taylor Francis Group.

Caudwell, J. (2003). Sporting gender: Women's footballing bodies as sites/sights for the (re) articulation of sex, gender, and desire. *Sociology of Sport Journal*, *20*(4), 371-386. https://doi.org/10.1123/ssj.20.4.371

Caudwell, J. (2011). Gender, feminism and football studies. *Soccer&Society, 12* (3), 330 – 344. https://doi.org/10.1080/14660970.2011.568105

Chafetz, J. S. (1988). The gender division of labor and the reproduction of female disadvantage: Toward an integrated theory. *Journal of Family Issues, 9*(1), 108-131. https://doi.org/10.1177/019251388009001006

Charlton, E. (2007). "Bad" girls versus "good" girls: Contradiction in the constitution of contemporary girlhood. *Discourse: studies in the cultural politics of education, 28*(1), 121-131. https://doi.org/10.1080/01596300601073838

Claringbould, I., and Knoppers, A. (2008). Doing and undoing gender in sport governance. *Sex Roles*, 58(1–2), 81–92. https://doi.org/10.1007/s11199-007-9361-9

Claringbould, I., and Knoppers, A. (2012). Paradoxical practices of gender in sport-related organizations. *Journal of Sport Management, 26* (5), 404 – 416. https://doi.org/10.1123/jsm.26.5.404

Cochrane, K. (2013). *All the rebel women: The rise of the fourth wave of feminism*. Guardian Books.

Code, L. (1991). *What can she know? Feminist theory and the construction of knowledge*. Cornell University Press.

Coltrane, S. and Adams, M. (2008). *Gender and families.* Rowman and Middlefield.

Coltrane, S., and Shih, K. Y. (2010). Gender and the division of labor. In J.C. Chrisler ve D. R. McCreary (Ed.) *Handbook of Gender Research in Psychology: Volume 2: Gender Research in Social and Applied Psychology* içinde (1st ed.; pp. 401-422). Springer.

Connell, R. W. (1985). Theorising gender. *Sociology, 19* (2), 260 – 272. https://doi.org/10.1177/0038038585019002008

Connell, R. W. (2009). *Gender: Short introductions*. (2nd edi.) Policy Press.

Connell, R.W. (2019a). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika*. (C. Soydemir, Çev.; 4. Basım). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1987).

Connell, R.W. (2019b*). Erkeklikler.* (Nagihan Konukcu, Çev.; 1. Basım). Phoenix Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi 1995).

Cooky, C., Messner, M. A., and Musto, M. (2015). "It's dude time!" A quarter century of excluding women's sports in televised news and highlight shows. *Communication & Sport, 3*(3), 261-287. https://doi.org/10.1177/2167479515588761

Cott, N. F. (1987). *The grounding of modern feminism*. Yale University Press.

Cranny Francis, A., Waring, W., Stavropoulos, P., and Kirkby, J. (2003). *Gender studies: Terms and debates.* Macmillan Education.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory, and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum,* 1, 139-167.

Crenshaw, K. (1990). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stan. L. Rev*., 43 (6), 1241-1299.

Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev.; 2. Basım). Eğiten Kitap. (Orijinal yayın tarihi 1994).

Creswell, J. W. (2021). Nitel Araştırma Yöntemleri. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev; 6. Basım). Siyasal Kitabevi. (Orijinal yayın tarihi 1994).

Cunningham, G. B. (2008). Creating and sustaining gender diversity in sport organizations. *Sex Roles, 58*, 136–145. https://doi.org/10.1007/s11199-007-9312-3

Çakır, S. (1996*), Osmanlı kadın hareketi.* Metis Yayınevi.

Çakır, S. (2005). *Revolutionary political-social movements: Turkey*. In S. Joseph (Ed.), *Encyclopedia of women and Islamic cultures* (Vol. 2, pp. 664–666). Brill.

Çakır, S. (2007a). Feminism and feminist history-writing in Turkey: The discovery of Ottoman feminism. *Aspasia*, 1 (1), 61 – 83. https://doi.org/10.3167/asp.2007.010105

Çakır, S. (2007b). Feminizm: Ataerkil iktidarın eleştirisi. İçinde B. Örs (Ed.). *Modern Siyasal İdeolojiler* (pp. 413 – 475). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çalışkan, E. (2024). *Kadın futbol hakemlerinin toplumsal cinsiyet algıları ile iş ve performans düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Dalkılıç, M., Cenikli, A., ve Yiğit, E. (2019). Futbol ve kapitalizm ilişkisi. *Ereğli Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 6*(2), 23–36.

Davis, P. (2012). The Ladies of Besiktas: An example of moral and ideological ambiguity?. *Sport, Ethics and Philosophy, 6*(1), 4-15.

de Beauvoir, S. (1993). *Kadın: "İkinci cins" III. cilt: Bağımsızlığa doğru.* (B. Onaran Çev.; 8. Basım). Payel Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi 1949)

de Beauvoir, S. (2021). *İkinci cinsiyet I. cilt: Olgular ve efsaneler.* (G. Acar Savran Çev.; 3. Basım). Koç Üniversitesi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1949)

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği. Toplum ve Bilim, 86 (3), 139-170.

Demir, Y., and Ayhan, B. (2025). History or vanity? The first "female" referees in the history of the FIFA World Cup and its reflections on Twitter. *Feminist Media Studies*, *25*(1), 54-71.

DeVault, M. L., and Gross, G. (2007). Feminist interviewing: Experience, talk and knowledge. In S. N. Hesse-Biber (Ed.), *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis* (1. Basım; pp. 173–197). Sage.

Dill, B. T. (1988). Our mothers' grief: Racial ethnic women and the maintenance of families. *Journal of Family History, 13*(4), 415-431.

Doğan Genç, D. (2023). *Kadın futbol hakemlerinin kariyer engellerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Donnelly, J. (1982). Human rights as natural rights. *Human. Rights. Quarterly, 4*, 391 – 405.

Donnelly, P. (2015). Sporun sosyolojisinde toplumsal eşitsizliğe yaklaşımlar (T. Göbekçin, Çev.). İçinde İ. Hacısoftaoğlu, F. Akcan, & N. Bulgu (Ed.), *Oyunun ötesinde: Spor sosyolojisi çalışmaları* (1. Basım; ss. 37–70). NotaBene Yayınları.

Donovan, J. (2020). *Feminist teori* (A. Bora, M. Ağduk Gevrek & F. Sayılan, Çev.; 13. basım). İletişim Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1985).

Drury, S., Stride, A., Fitzgerald, H., Hyett-Allen, N., Pylypiuk, L., and Whitford-Stark, J. (2022). "I'm a referee, not a female referee": The experiences of women involved in football as coaches and referees. *Frontiers in Sports and Active Living, 3*, 1 – 15. https://doi.org/10.3389/fsals.2022.940046

DuBois, E. C. (1978). *Feminism and suffrage: The emergence of an independent women's movement in America, 1848–1869*. Cornell University Press.

Eagly, A. H., and Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological review, 109*(3), 573 – 598. https://doi.org/10.1037/0033-295X.109.3.573

Ecevit, Y. (1998). Türkiye'de ücretli kadın emeğinin toplumsal cinsiyet temelinde analizi. In A. Berktay Hacımirzaoğlu (Ed.), *75 yılda kadınlar ve erkekler* (1. Basım; ss. 267–284). Tarih Vakfı Yayınları.

Ecevit, Y. (2011). Toplumsal cinsiyet sosyolojisine başlangıç. In Y. Ecevit & N. Karkıner (Ed.), *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi* (1. Basım; ss. 3–30). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Echols, A. (1989). *Daring to be bad: Radical feminism in America, 1967–1975*. University of Minnesota Press.

Elçik, G. (2016). Beden, iki nokta üst üste. İçinde F. Saygılıgil (Ed.). *Toplumsal cinsiyet tartışmaları* (1. Basım; ss. 185 – 210). Dipnot Yayınları.

Engin, S. G., Yüce, A., ve Katırcı, H. (2019). Erkek dünyasında pembe kartlar: yeşil sahalardaki kadınların hakemliğe bakışı. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, *2*(1), 54-75.

England, P. (2010). The gender revolution: Uneven and stalled. Gender & Society, 24, 149–166. https://doi.org/10.1177/0891243210361475

Erdoğan, İ. (2008). Futbol ve futbolu inceleme üzerine. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, *26*(2), 1-58.

Erhart, I. (2013). Ladies of Besiktas: A dismantling of male hegemony at Inönü Stadium. *International Review for the Sociology of Sport*, *48*(1), 83-98.

Erhart, I. (2016). Kadınlar ofsayttan anlar mı? Tarihi Karar, kadın taraftarlar ve etiketler. İçinde C. Koca (Ed.), *Sporun toplumsal cinsiyet halleri* (1. Basım, ss. 184–198). Ankara: Spor Yayınevi ve Kitabevi.

Ervüz, E., Şimşek, B., Hanayoğlu, T., ve Güçlü, M. (2023). Antrenörlerin Cam Tavan Algı Düzeylerinin İncelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, *14*(2), 221-236.

Fanatik. (2025, Temmuz 1). *TFF açıkladı! VAR'da kadın hakem dönemi*. https://www.fanatik.com.tr/futbol/tff-acikladi-varda-kadin-hakem-donemi-2586780

Fausto-Sterling, A. (2000). *Sexing the body: Gender politics and the construction of sexuality*. Basic Books.

Federici, S. (2004). *Caliban and the witch: Women, the body and primitive accumulation*. Autonomedia.

FIFA. (2023). *FIFA- Women's Football Members Associations Survey Report 2023.* https://inside.fifa.com/womens-football/member-associations-survey-report-2023

Fine, C. (2010). *Delusions of gender: The real science behind sex differences*. W. W. Norton & Company.

Fink, J. S. (2016). Hiding in plain sight: The embedded nature of sexism in sport. *Journal of Sport Management, 30*(1), 1-7. https://doi.org/10.1123/jsm.2015-0278

Fletcher, D., and Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. *European Psychologist*, 18(1), 12–23. https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124

Forbes, A., Edwards, L., and Fleming, S. (2015). 'Women can't referee': exploring the experiences of female football officials within UK football culture. *Soccer & society, 16*(4), 521-539. https://doi.org/10.1080/14660970.2014.882829

Foucault, M. (1995). *Discipline & punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.; 2nd ed.). Vintage Books.

Foucault, M. (2003). *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76* (D. Macey, Trans.). Picador.

Foucault, M. (2015). *İktidarın gözü* (F. Keskin, Çev.; 4. basım). Ayrıntı Yayınları.

Frazier, E. M. (2005). Glass ceiling: Fact or myth. In *Proceedings of the National Association of African American Studies Conference* (pp. 1929–1948). Scarborough, Canada.

Fromm, E. (2003). *Sahip olmak ya da olmak* (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Futbolekonomi. (2024, Kasım). Süper Lig hakemlerine şok zam: Maç başına ücretler açıklandı! https://www.futbolekonomi.com/index.php/haberler-makaleler/genel/128-dier-yazarlar/6177-2024-11-02-09-31-40.html#:~:text=Yap%C4%B1lan%20a%C3%A7%C4%B1klamaya%20g%C3%B6re%2C%20S%C3%BCper%20Lig,ise%2013%20bin%20TL%20kazanacak.

Gambetti, Z. (2008). Foucault'da disiplin toplumu-güvenlik toplumu ayrımı. *Mesele Dergisi*, 20 (1).

Gill, R., and Scharff, C. (2011). *New Femininities: Postfeminism, Neoliberalism and Subjectivity*.

Gönç, T. (2017). *Erkek hemşireler; değişen roller çatışan kimlikler*. Siyasal Kitabevi

Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95–110. https://doi.org/10.1037/1076-8998.5.1.95

Gubby, L., and Martin, S. (2025). Sexism, abuse and threatening behaviour: Experiences of women football referees in amateur and semi-professional men's football in the UK. *Sport, Education and Society, 30*(4), 443-456.

Guillén, F., and Feltz, D. L. (2011). A conceptual model of referee efficacy. *Frontiers in Psychology, 2*, 25. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00025.

Hacısoftaoğlu, İ. (2021). Periler ve sultanlarla dolu bir masal dünyası: sporda kadınlar. İçinde A. Bora (Ed.), *İradenin iyimserliği* (1. Basım, ss. 93-119). İletişim Yayınları.

Hacısoftaoğlu, İ., ve Akcan, F. (2015). Sporun sosyolojisi olur mu? In İ. Hacısoftaoğlu, F. Akcan, ve N. Bulgu (Eds.), *Oyunun ötesinde: Spor sosyolojisi çalışmaları* (1. Basım; ss. 13–35). NotaBene Yayınları.

Hakim, C. (1979). Occupational Segregation: A Comparative Study of the Degree and Pattern of the Differentiation Between Men and Women's Work'in'Britain. *The United States and Other Countries', Department of Employment Research Paper*, (9).

Han, B. C. (2014). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri* (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Hancock, M. G., Darvin, L., and Walker, N. A. (2018). Beyond the glass ceiling: Sport management students' perceptions of the leadership labyrinth. *Sport Management Education Journal*, *12*(2), 100-109. https://doi.org/10.1123/smej.2017-0039

Harding, S. (1986). *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press.

Harding, S. (1987). *Feminism and methodology*. Indiana University Press.

Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Cornell University Press.

Hargreaves, J. (1994). *Sporting females: Critical issues in the history and sociology of women's sport.* Routledge.

Hargreaves, J. (2007). Theories of sports: The neglect of gender. In A. Tomlinson (Ed.), *The sport studies reader* (1st ed, pp. 47-51). Routledge.

Hart, G. (1995). Gender and household dynamics: Recent theories and their implications. In M. G. Quibria (Ed.), *Critical issues in Asian development* (pp. 39–74). Oxford University Press.

Harter, S. (2002). Authenticity. In C. R. Snyder and S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 382–394). New York, NY: Oxford University Press.

Hartman, H. (2020). Marksizmle feminizmin mutsuz evliliği. (G. Aygen, Çev). İçinde G. Acar-Savran ve N. T. Demiryontan (Ed.), *Kadının görünmeyen emeği* (4. Basım, ss. 157-206). Yordam Kitap

Hatch, S., and Sherrott, R. (1973). Positive discrimination and the distribution of deprivations. *Policy & Politics*, *1*(3), 223-240.

Hochschild, A. R. (2012). *The managed heart: Commercialization of human feeling* (3rd Edi.). University of California Press.

Hochschild, A., and Machung, A. (2012). *The second shift: Working families and the revolution at home*. Penguin.

hooks, b. (2000). *Feminist theory: From margin to center* (2nd ed.). South End Press.

Jaggar, A. M. (1983). *Feminist politics and human nature*. Rowman & Littlefield.

Jane, E. A. (2014). 'Back to the kitchen, cunt': Speaking the unspeakable about online misogyny. *Continuum*, *28*(4), 558-570. https://doi.org/10.1080/10304312.2014.924479

Jarman, J., Blackburn, R. M. and Racko, G. (2012). The dimensions of occupational gender segregation in industrial countries. *Sociology*, *46*, 1003 – 1019. https://doi.org/10.1177/0038038511435063

Jeanes, R. (2011). 'I'm into high heels and make up but I still love football': exploring gender identity and football participation with preadolescent girls. *Soccer & Society*, *12*(3), 402-420. https://doi.org/10.1080/14660970.2011.568107

Johns, M. L. (2013). Breaking the glass ceiling: Structural, cultural, and organizational barriers preventing women from achieving senior and executive positions. *Perspectives in Health Information Management/AHIMA, American Health Information Management Association*, *10* (Winter).

Jones, C., and Edwards, L. L. (2013). The woman in black: Exposing sexist beliefs about female officials in elite men's football. *Sport, Ethics and Philosophy*, *7*(2), 202-216. https://doi.org/10.1080/17511321.2013.777771

Jones, K. W. (2008). Female fandom: Identity, sexism, and men's professional football in England. *Sociology of Sport Journal*, *25*(4), 516-537. https://doi.org/10.1123/ssj.25.4.516

Kadın ve Spor Araştırmaları Federasyonu. (2018). *II. Kadın ve Spor Çalıştayı raporu*. https://www.kasfad.org/ii-kadin-ve-spor-calistayi-raporu/

Kadın ve Spor Araştırmaları Federasyonu. (2018). *Kadın futbol çalıştayı raporu*. https://www.kasfad.org/kadin-ve-futbol-calistay-raporu/

Kandiyoti, D. (1987). Emancipated but unliberated? Reflections on the Turkish case. *Feminist Studies*, *13*(2), 317-338. https://doi.org/10.2307/3177804

Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler.* (4. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.

Kanter, R. M. (1977). *Men and women of the corporation.* Basic Books.

Kara, N. (2006). 80 ve 90'larda Türkiye'de Feminist Hareketler. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, *3*, 16-39.

Karagöz, B. (2008). Türkiye'de 1980 sonrası kadın hareketinin siyasal temelleri ve ikinci dalga uğrağı. *Memleket Siyaset Yönetim,* 3 (7), 168 – 190.

Kaya, Ş. (2018). Kadın ve sosyal medya. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *17*(2), 563-576. https://doi.org/10.21547/jss.363932

Kergoat, G. (2009). Cinsiyete dayalı işbölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri. In H. Hırata, F. Laborie, H. Le Doare, & D. Senotier (Eds.), *Eleştirel feminizm sözlüğü* (G. Acar-Savran, Çev.) İstanbul: Kanat Kitap.

Kernis, M. H., and Goldman, B. M. (2006). A multicomponent conceptualization of authenticity: Theory and research. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 38, pp. 283–357). San Diego, CA: Academic Press.

Kim, M. C., and Hong, E. (2016). A red card for women: Female officials ostracized in South Korean football. *Asian Journal of Women's Studies*, *22*(2), 114-130.

Kimmel, M. S. (2011). *The gendered society* (4. Basım). Oxford University Press.

Koca, C. (2006). Beden eğitimi ve spor alanında toplumsal cinsiyet ilişkileri. *Spor Bilimleri Dergisi, 17*(2), 81-99.

Koca, C. (2009). Gender interaction in coed physical education: A study in Turkey. *Adolescence*, 44 (173).

Koca, C. (2016a). Sunuş. İçinde C. Koca (Ed.), *Sporun toplumsal cinsiyet halleri* (1. Basım, ss. 18–37). Spor Yayınevi ve Kitabevi.

Koca, C. (2016b). Cinsiyetlendirilmiş bir sosyal alan olarak spor. İçinde C. Koca (Ed.), *Sporun toplumsal cinsiyet halleri* (1. Basım, ss. 8–14). Spor Yayınevi ve Kitabevi.

Koca, C. ve Bulgu, N. (2005). Spor ve toplumsal cinsiyet: Genel bir bakış. *Toplum ve Bilim*, Vol.103, ss.163-184.

Kristofferson, K., White, K., and Peloza, J. (2014). The nature of slacktivism: How the social observability of an initial act of token support affects subsequent prosocial action. *Journal of Consumer Research*, *40*(6), 1149-1166. https://doi.org/10.1086/674137

Kvale, S. (2006). *Dominance Through Interviews and Dialogues*. Qualitative Inquiry, 12(3), 480–500. https://doi.org/10.1177/1077800406286235

Lather, P. (1991). *Getting smart: Feminist research and pedagogy with/in the postmodern*. Routledge**.**

Letherby, G. (2003). *Feminist research in theory and practice*. Open University Press.

Lincoln, Y. S., and Guba, E. G. (1982). Establishing dependability and confirmability in naturalistic inquiry through an audit. *Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association*, New York, NY.

Lincoln, Y. S., and Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.

Lips, H. M. (2021). *Toplumsal cinsiyet, temel bilgiler* (O. Orhangazi, Çev.). Ütopya Yayınları.

Littlewood, B. (2004). *Feminist perspectives on sociology.* Pearson Education Limited.

Lockwood, N. (2004). *The glass ceiling: Domestic and international perspectives* (pp. 1–10). Alexandria, VA: Society for Human Resource Management.

Lumpkin, A. (2010). *Introduction to physical education, exercise science, and sport studies*. (8th Edi.). McGraw-Hill.

Lumpkin, A., Dodd, R. K., and McPherson, L. (2014). Does a glass ceiling persist in intercollegiate athletics? *Journal for the Study of Sports and Athletes in Education*, *8*(1), 33-46. https://doi.org/10.1179/1935739714Z.00000000017

Mackintosh, M. (2023). Gender and economics: The sexual division of labour and the subordination of women. In *Of marriage and the market* (3rd ed., pp. 3–17). Routledge.

Mansbridge, J., and Moller Okin, S. (2012). Feminism. In R. E. Goodin, P. Pettit, & T. W. Pogge (Eds.), *A companion to contemporary political philosophy* (Vol. 105). John Wiley & Sons.

Mazur A and McBride D (2008) State feminism. In: Goertz G and Mazur A (eds) *Politics, Gender and Concepts: Theory and Methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.

McCrone, K. (2014). *Sport and the physical emancipation of English women (RLE sports studies): 1870–1914* (8th ed.). Routledge.

McRobbie, A. (2009). *The aftermath of feminism: Gender, culture and social change*.

Messerschmidt, J. W. (2019). *Hegemonik erkeklik* (Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi, Çev.). Özyeğin Üniversitesi Yayınları.

Messner, M. (2011). Gender ideologies, youth sports, and the production of soft essentialism. *Sociology of Sport Journal 28* (2) 151-170. https://doi.org/10.1123/ssj.28.2.151

Messner, M. A. (2002). *Taking the field: Women, men, and sports*. University of Minnesota Press.

Mies, M. (2008). Cinsiyete dayalı işbölümünün toplumsal kökenleri. In M. Mies, V. Bennholdt-Thomsen, ve C. von Werlhof (Ed.), *Son sömürge: Kadınlar* (ss. 101–150) (Y. Temurtürkan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Miller, P. (2017). *Patriarchy*. Routledge.

Millet, K. (2018). *Cinsel politika.* (4. Basım) (Çev: S. Selvi). Payel Yayınevi.

Mills, M. B. (2016). Gendered division of labor. In L. Disch & M. Hawkesworth (Eds.), *The Oxford handbook of feminist theory* (pp. 284–303). Oxford University Press.

Millward, P. (2011). *The Global Football League: Transnational Networks, Social Movements and Sport in the New Media Age.* Palgrave Macmillan.

Mohanty, C. (1988). Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses. *Feminist Review*, 30 (1), 61-88.

Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of Internet freedom*. PublicAffairs.

Morris, J. A., and Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Academy of Management Review*, 21(4), 986–1010. https://doi.org/10.2307/259161

Morrison, A. M., White, R. P., and Van Velsor, E. (1987). *Breaking the glass ceiling: Can women reach the top of America's largest corporations?* Addison-Wesley.

Moya, M., Expósito, F. and Ruiz, J. (2000). Close relationships, gender and career salience. *Sex Roles, 42,* 825-846. http://dx.doi.org/10.1023/A:1007094232453

Munro, E. (2013). Feminism: A fourth wave?. *Political insight, 4*(2), 22-25. https://doi.org/10.1111/2041-9066.12021

Nash, JC. (2008). Re-thinking intersectionality. *Feminist Review, 89* (1), 1-15 https://doi.org/10.1057/fr.2008.4

Niemann, Y. F. (2016). The social ecology of tokenism in higher education. *Peace Review*, *28*(4), 451-458. https://doi.org/10.1080/10402659.2016.1237098

Oakley, A. (1972). *Sex, gender, and society* (8. Basım). Gower/Maurice Temple Smith.

Oakley, A. (1981). Interviewing women: A contradiction in terms. In H. Roberts (Ed.), *Doing Feminist Research* (pp. 30–61). Routledge.

Oakley, J. G. (2000). Gender-based barriers to senior management positions: Understanding the scarcity of female CEOs. *Journal of business ethics*, *27*, 321-334. http://dx.doi.org/10.1023/A:1006226129868

Okin, S. M. (1989). Justice, gender, and the family (Vol. 171). New York: Basic Books.

Orta, L. (2014). Women and football in Turkey. *International Journal of Humanities and Social Science*, *4*(7), 85-93.

Ozyegin, G. (2018). Rethinking patriarchy through unpatriarchal male desires. In J. W. Messerschmidt, P. Martin, M. Messner, & R. W. Connell (Eds.), *Gender reckonings: New social theory and research* (pp. 233-253). New York, NY: New York University Press.

Öz Yıldız, S. (2020). Toplumsal cinsiyet çalışmalarının tarihçesi. İçinde A. Altunoğlu (Ed.), *Toplumsal cinsiyet çalışmaları* (pp. 2–23). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Özdemir, M. (2024). Dijitalleşen dünyada değişen feminizm: Dijital feminizm. *Medya Araştırmalarında Güncel Tartışmalar*, 195 – 208.

Özkar, S. (2018). *Kadın futbol hakemlerinin deneyimlerinin toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gedik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Öztürk, N. (2012). *Bir beden sosyolojisi problemi olarak namus kavramı ve kadın bedeni* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Öztürk, P. (2016). Sporda toplumsal cinsiyet çalışmalarının tarihsel seyri. İçinde C. Koca (Ed.). *Sporun toplumsal cinsiyet halleri* (1. Basım, ss. 38 – 55). Ankara: Spor Yayınevi ve Kitabevi.

Öztürk, P. ve Koca, C. (2014). Egzersiz ve performans sporunda beden politikaları. *Toplum ve Hekim*, *29* (5), 333 – 343.

Öztürk, P., and Koca, C. (2015). Futbolun "ötekisi" kadınlar, fotoğrafın "ötekisi" fotoromanı yazıyor. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Moment Dergi*, *2*(2), 157-183.

Padavic, I., and Reskin, B. (2002). *Women and men at work* (2nd ed.). Pine Forge Press.

Paker, T. (2015). Durum çalışması. ;çinde F. N. Seggie ve Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel araştırma: Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları* (pp. 119–134). Anı Yayıncılık.

Palaz, S. (2003). Türkiye'de cinsiyet ayrımcılığı analizinde neo klasik yaklaşıma karşı kurumcu yaklaşım: Eşitliği sağlayıcı politika önerileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *6*(9), 87-109.

Parks, L., Day, D. V., and Johnson, R. E. (2017). Leadership, social identity, and work outcomes: Implications for theory and practice. *The Leadership Quarterly*, *28*(3), 388–402.

Parsons, T., and Bales, R. F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Free Press.

Pateman, C. (1988). *The sexual contract*. Stanford University Press.

Patrick, R. (2024). *"Get Back in the Kitchen": The Lived Experiences of Women Football Referees* (Master Thesis, Victoria University).

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd ed.). Sage Publications.

Pavlidis, A., Fullagar, S., and O'Brien, W. (2023). Gender equality and economic entanglements in male-dominated sport organizations: The disruptive value of Australian rules football women. *Sociology of Sport Journal*, *40*(3), 281-290. http://dx.doi.org/10.1123/ssj.2022-0015

Pfister, G. (2010). Women in sport – gender relations and future perspectives. *Sport in Society*, 13(2), 234–248. http://dx.doi.org/10.1080/17430430903522954

Pfister, G. (2013). Outsiders: Female coaches intruding upon a male domain. In G. Pfister & M. Sisjord (Eds.), *Gender and sport: Changes and challenges* (pp. 71–99). LIT Verlag.

Pfister, G. (2015a). Assessing the sociology of sport: On women and football. *International Review for the Sociology of Sport*, 50(4-5), 563–569. https://doi.org/10.1177/1012690214566646

Pfister, G. (2015b). Avrupa perspektifinden toplumsal cinsiyet ve spora ilişkin gelişmeler ve mevcut sorunlara bir bakış (T. Göbekçin, Çev.). İçinde İ. Hacısoftaoğlu, F. Akcan, & N. Bulgu (Eds.), *Oyunun ötesinde: Spor sosyolojisi çalışmaları* (pp. 159–186).

Philips, A. (2012). *Demokrasinin cinsiyeti*. (2. Baskı). Metis Yayınları

Phillips, A. (1998). *The politics of presence*. Oxford University Press.

Phoenix, A. (2006). Interrogating intersectionality: Productive ways of theorising multiple positioning. *Kvinder, Køn & Forskning*, 2 (3), 21-30. http://dx.doi.org/10.7146/kkf.v0i2-3.28082

Pilcher, J. and Whelan, I. (2004). *50 key concepts in gender studies.* Sage Publications

Pilcher, J., and Whelehan, I. (2016). *Fifty key concepts in gender studies*. London: SAGE Publications.

Purcell, D., MacArthur, K. R., and Samblanet, S. (2010). Gender and the glass ceiling at work. *Sociology Compass*, *4*(9), 705-717. http://dx.doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00304.x

Rafaeli, A., and Sutton, R. I. (1987). Expression of emotion as part of the work role. *Academy of Management Review*, 12(1), 23–37. https://doi.org/10.2307/257991

Reid, K. (2016). *The untold stories of women soccer referees* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ottawa Üniversitesi, Kanada.

Reid, K., and Dallaire, C. (2019). "Because there are so few of us": The marginalization of female soccer referees in Ontario, Canada. *Women in Sport and Physical Activity Journal*, *27*(1), 12-20. https://doi.org/10.1123/wspaj.2017-0031

Reid, K., and Dallaire, C. (2020). 'I'd like to think I'ma good referee': discourses of ability and the subjectivity of the female soccer referee in Ontario (Canada). *Soccer & Society*, *21*(7), 762-777. http://dx.doi.org/10.1080/14660970.2020.1742705

Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. Oxford University Press.

Reskin, B. F., and Hartmann, H. I. (1986). *Women's work, men's work: Sex segregation on the job*. National Academy Press.

Reskin, B. F., & Roos, P. A. (1990). *Job queues, gender queues: Explaining women's inroads into male occupations*. Temple University Press.

Ridgeway, C. L. (2011). Framed before we know it: How gender shapes social relations. *Gender & Society*, 23(2), 145–160. https://doi.org/10.1177/0891243208330313

Riley, D. (1988). *Am I that name? Feminism and the Category of 'Women' in History.* University of Minnesota Press.

Rubin, G. (1975). The traffic in women: Notes on the "political economy" of sex. In R. Reiter (Ed.), *Toward an anthropology of women* (pp. 157–210). Monthly Review Press.

Rumbold, J. L., Fletcher, D., and Daniels, K. (2018). A systematic review of stress management interventions with sport performers. *Sport, Exercise, and Performance Psychology*, 7(3), 275–295. http://dx.doi.org/10.1037/a0026628

Saatçioğlu, C., and Çakmak, U. D. (2019). Avrupa ve Türkiye'de futbol ekonomisi: Karşılaştırmalı bir inceleme. *Sakarya İktisat Dergisi*, *8*(4), 331-350.

Sahtiyancı Öztarhan, E. (2006). *İyi kızlar/kötü kızlar: Günümüz Amerikan romanında cinsel, etnik ve sınıf kimlikleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sancar, S. (2020). *Erkeklik: İmkânsız iktidar. Ailede, piyasada ve sokakta erkekler* (5. Basım). Metis Yayınları.

Santos, S. S., Bezerra, P., Martins, S. R., Lima, R. F., & Silva, B. (2025). Career development in Women Football Refereeing: an exploratory study in Portugal and Spain. *Retos: nuevas tendencias en educación física, deporte y recreación*, (63), 398-409.

Saygılıgil, F. (2016). Giriş. İçinde F. Saygılıgil (Ed.), *Toplumsal cinsiyet tartışmaları* (1. Basım, ss. 9–16). Ankara: Dipnot Yayınları.

Schultz, D. P., and Schultz, S. E. (2002). *Modern psikoloji tarihi* (Y. Aslay, Çev.; 2. basım). İstanbul: Kaktüs Yayınları.

Scott, J. W. (1996). *Only paradoxes to offer: French feminists and the rights of man*. Harvard University Press.

Scraton, S. (1992). *Shaping up to womanhood: Gender and girls' physical education*. Falmer Press.

Scraton, S., and Flintoff, A. (2002). *Gender and sport: A reader*. Routledge.

Scraton, S., Fasting, K., Pfister, G., and Bunuel, A. (1999). It's still a man's game? The experiences of top-level European women footballers. *International Review for the Sociology of Sport*, 34(2), 99–111. https://doi.org/10.1177/101269099034002001

Sennett, R. (2008). *Ten ve taş: Batı uygarlığında beden ve şehir* (T. Birkan, Çev.; 3. basım). Metis Yayınları.

Sertkaya, O., Onay, M., ve Ekmekçi, R. (2013). Spor örgütlerinde kadın yöneticilere yönelik tutumların belirlenmesi. *Pamukkale Journal of Sport Sciences, 4*(4), 1-13.

Settles, I. H. (2004). When multiple identities interfere: The role of identity centrality. *Personality and Social Psychology Bulletin, 30*(4), 487–500. https://doi.org/10.1177/0146167203261885

Shaw, S., and Frisby, W. (2006). Can gender equity be more equitable?: Promoting an alternative frame for sport management research, education, and practice. *Journal of sport management, 20*(4), 483-509. http://dx.doi.org/10.1123/jsm.20.4.483

Shields, SA. (2008). Gender: An intersectionality perspective. *Sex Roles, 59* (5), 301-311. http://dx.doi.org/10.1007/s11199-008-9501-8

Sığrı, Ü. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*. Beta Yayıncılık.

Sibson, R. (2010). "I was banging my head against a brick wall": Exclusionary power and the gendering of sport organizations. *Journal of Sport Management, 24*(4), 379-399. https://doi.org/10.1123/jsm.24.4.379

Simmons, K. (2011). Women in top management positions in the sport industry: Breaking down the barriers and stereotypes. *St. John Fisher University Fisher Digital Publications*, 1 – 32. http://dx.doi.org/10.6018/analesps.33.1.229171

Spelman, E. V. (1988). *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Boston: Beacon Press.

Skeggs, B. (1997). *Formations of class and gender: Becoming respectable*. Sage.

Stone, P. (2007). *Opting out?: Why women really quit careers and head home*. University of California Press.

Stryker, S., and Burke, P. J. (2000). The past, present, and future of an identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 284-297. https://doi.org/10.2307/2695840

Stryker, S., and Whittle, S. (2006). (De)Subjugated knowledges: An introduction to transgender. In S. Stryker & S. Whittle (Eds.), *The transgender studies reader* (pp. 1–17). Routledge.

Şerbetçioğlu, D. (2013). *Postkolonyal feminizm bağlamında küresel kız kardeşlik kavramının incelenmesi: Hindistan örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Taborga, C., ve Bearyl, L. (2000). *Cins bakışı sözlüğü* (E. Kürkçü & N. Mater, Çev.). IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Talimciler, A. (2008). Futbol değil iş: endüstriyel futbol. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 26*(2), 89-114.

Tekeli, Ş. (1985). Türkiye'de feminist ideolojinin anlamı ve sınırları üzerine. *Yapıt: Toplumsal Araştırmalar Dergisi, 9*, 48-66.

Theberge, N. (1991). Reflections on the body in the sociology of sport. *Quest,* 43(2), 123–134. https://doi.org/10.1080/00336297.1991.10484017

Theberge, N. (1993). The construction of gender in sport: Women, coaching, and the naturalization of difference. *Social Problems, 40*(3), 301–313. https://doi.org/10.2307/3096881

Timmers, M., Fischer, A. H., and Manstead, A. S. R. (1998). Gender motives for regulating emotions. *Personality and Social Psychology Bulletin, 24*(9), 974--985. https://doi.org/10.1177/0146167298249005

Tong, R. (2014). Feminist thought: A more comprehensive introduction (4rd ed.). Westview Press.

Toprak, Z. (2015). *Türkiye'de kadın özgürlüğü ve feminizm (1908 – 1935).* Doğa Basım

Tugade, M. M., and Fredrickson, B. L. (2004). Resilient individuals use positive emotions to bounce back from negative emotional experiences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 320–333. https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.2.320

Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük*. https://sozluk.gov.tr/

Türkiye Faal Futbol Hakemleri ve Gözlemcileri Derneği Denizli Şubesi. (t.y.). *Resmi internet sitesi.* https://www.tffhgddenizli.org.tr/ucretler

Türkiye Faal Futbol Hakemleri ve Gözlemcileri Derneği Muğla Şubesi. (t.y.). *Resmi internet sitesi* https://www.tffhgdmugla.com/ucretler

Türkiye Futbol Federasyonu [TFF]. (t.y.). *Kadın futbolu kitapçığı*. Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları.

Türkiye Futbol Federasyonu. (t.y.). *Bilgi Bankası*. [Veri tabanı sekmesi] Erişim Tarihi: 21 Şubat 2025, https://www.tff.org/default.aspx?pageID=328

Türkiye Futbol Federasyonu. (t.y.). *Merkez Hakem Kurulu Talimatı*. https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TALIMATLAR/MHK-Talimati.pdf

Türkiye Futbol Federasyonu. (t.y.). *Resmî internet sitesi*. https://www.tff.org/default.aspx?pageID=328

Türkiye Futbol Federasyonu. (t.y.). *Resmî internet sitesi*. https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TALIMATLAR/MHK-Talimati.pdf

Türkiye Futbol Federasyonu. (2023, Şubat 1). *Resmî internet sitesi.* https://www.tff.org/default.aspx?pageID=285&ftxtID=39528

Uğurlu, F. M. (2018). *Sporda cinsiyet ayrımı.* Nobel Bilimsel Eserler.

Varoğlu, D. (2007). Örgütsel yaşamda toplumsal cinsiyet rolleri. İçinde S. Güney (Ed.), *Yönetim ve organizasyon* (2. Basım, ss. 397-414). Nobel Yayın Dağıtım.

Varoğlu, D. (2008, Aralık, 2). *Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden androjeniye gidiş.* https://www.cafrande.org/geleneksel-toplumsal-cinsiyet-rollerinden-anrojeniye-gidis-demet-varoglu/

Veri Kaynağı. (t.y.). *Ülkelere göre kadın futbol hakemi sayısı* [Web sayfası]. https://www.verikaynagi.com/grafik/ulkelere-gore-kadin-futbol-hakemi-sayisi/

Wagg, S., Brick, C., Wheaton, B., and Caudwell, J. (2009). *Key concepts in sports studies*. SAGE Publications Ltd.

Walby, S. (1989). Theorising patriarchy. *Sociology*, 23(2), 213-234.

Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Basil Blackwell.

Walker, N. A., and Sartore-Baldwin, M. L. (2013). Hegemonic masculinity and the institutionalized resistance of women in sport organizations: A response to the call for change. *Sport Management Review, 16*(4), 478–487. http://dx.doi.org/10.1123/jsm.27.4.303

Walters, M. (2005*). Feminism: A very short introduction.* Oxford University Press.

Welford, J. (2012). Tokenism, ties and talking too quietly: Women's experiences in non-playing football roles. In J. Caudwell (Ed.), *Women's football in the UK* (1st Edi., pp. 43-58) Routledge.

West, C., and Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, *1*(2), 125-151.

Wharton, A. S., and Erickson, R. J. (1993). Managing emotions on the job and at home: Understanding the consequences of multiple emotional roles. *Academy of Management Review*, 18(3), 457-486. https://doi.org/10.2307/258905

Wienclaw, R. A. (2011). Structural functionalist theories of gender inequality. *Gender Roles & Equality*, 111-118.

Williams, C. (1995). Still a man's world: Men who do ''women's work''. University of California Press.

Williams, C. L., and Dellinger, K. (2010). Introduction. In C. L. Williams & K. Dellinger (Eds.), *Gender and sexuality in the workplace* (pp. 1–14).

Williams, J. (2003). "A game for rough girls? A history of women's football in Britain." Routledge.

Wilson, E. (2014). Diversity, culture and the glass ceiling. *Journal of Cultural Diversity*, *21*(3), 83 – 89.

Wirth, L. (2001). *Breaking through the glass ceiling. Women in management*. Geneva: International Labour Office.

World Economic Forum. (2024). *Global gender gap report 2024*. https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2024/

World Values Survey Wave 7, 2017-2022, https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp

Yıldırım, A. ve Şimsek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12.Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, E. (2023). *Türkiye'de kadın futbol antrenörlerinin cam tavan sendromu algılarının cinsiyetçilik perspektifinde incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Yin, R. K. (2014*). Case study research. Design and methods*. (5th Edition). Sage Publications.

Yin, R. K. (2017). *Durum çalışması araştırması uygulamaları* (İ. Günbayı, Çev.; 3. basım). Ankara: Nobel Akademi.

Yoder, J. D. (1991). Rethinking tokenism: Looking beyond numbers. *Gender & Society*, 5(2), 178–192.

Yoder, J. D. (1994). Looking beyond numbers: The effects of gender status, job prestige, and occupational gender- Typing on tokenism processes. *Social Psychology Quarterly*. 57, 150-159. https://doi.org/10.2307/2786708

Young, I. M. (1990). Throwing like a girl: A phenomenology of feminine body comportment, motility and spatiality. In *Throwing like a girl and other essays in feminist philosophy and social theory* (pp. 27–45). Indiana University Press.

Young, I. M. (2005). On Female Body Experience: "Throwing Like a Girl" and Other Essays. Oxford University Press.

Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and feminist politics. European Journal of Women's Studies, 13 (3), 193-209.

EKLER

EK-1. Araştırma Gönüllü Katılım Formu

ARAŞTIRMA GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

Bu çalışma, KADIN FUTBOL HAKEMLERİNİN MESLEKİ DENEYİMLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ başlıklı bir araştırma çalışması olup, erkek egemen bir meslekte yer alan kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliği çerçevesinde ne gibi deneyimler yaşadıklarını, bu deneyimlerin onların zihin ve duygu dünyasında nasıl izler yarattığını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Arş. Gör. Simge DİNDAR TIRAŞ tarafından yürütülmektedir; sonuçları ile kadın futbol hakemlerinin çalışma yaşamındaki gelişim yollarına ışık tutulacaktır.

- Bu çalışmaya katılımınız gönüllülük esasına dayanmaktadır.
- Çalışmanın amacı doğrultusunda, görüşme ve ses kaydı yapılarak sizden veriler toplanacaktır.
- İsminizi yazmak ya da kimliğinizi açığa çıkaracak bir bilgi vermek zorunda değilsiniz/araştırmada katılımcıların isimleri gizli tutulacaktır.
- Araştırma kapsamında toplanan veriler, sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacak, araştırmanın amacı dışında ya da bir başka araştırmada kullanılmayacak ve gerekmesi halinde, sizin (yazılı) izniniz olmadan başkalarıyla paylaşılmayacaktır.
- İstemeniz halinde sizden toplanan verileri inceleme hakkınız bulunmaktadır.
- Sizden toplanan veriler kodlama yöntemi ile korunacak ve araştırma bitiminde arşivlenecek veya imha edilecektir.
- Veri toplama sürecinde/süreçlerinde size rahatsızlık verebilecek herhangi bir soru/talep olmayacaktır. Yine de katılımınız sırasında herhangi bir sebepten rahatsızlık hissederseniz çalışmadan istediğiniz zamanda ayrılabileceksiniz. Çalışmadan ayrılmanız durumunda sizden toplanan veriler çalışmadan çıkarılacak ve imha edilecektir.

Gönüllü katılım formunu okumak ve değerlendirmek üzere ayırdığınız zaman için teşekkür ederim. Çalışma hakkındaki sorularınızı Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünden Arş. Gör. Simge DİNDAR TIRAŞ'a yöneltebilirsiniz.

Araştırmacı Adı : Simge DİNDAR TIRAŞ
Adres : Anadolu Üniv. İ.İ.B.F.

İş Tel :
Cep Tel :

Bu çalışmaya tamamen kendi rızamla, istediğim takdirde çalışmadan ayrılabileceğimi bilerek verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlarla kullanılmasını kabul ediyorum.
(Lütfen bu formu doldurup imzaladıktan sonra veri toplayan kişiye veriniz.)

Katılımcı Ad ve Soyadı:
İmza:
Tarih:

ÖZ GEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Simge DİNDAR TIRAŞ

Yabancı Dili: İngilizce

Doğum Yeri/Yılı:

E-posta:

ORCID Numarası:

Eğitim Bilgileri:

2015 – 2018 Yüksek Lisans

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (YL) (Tezli), Türkiye

2008 – 2013 Lisans

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Türkiye

Mesleki Deneyimi

2015 – Devam Eden

Araştırma Görevlisi

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Yönetim ve Çalışma Psikolojisi Anabilim Dalı

Yayınları

Cengiz, A. A. ve Dindar Tıraş, S. (2024). Babacan liderliğin kıskacında sıkışan benlikler: Bütünsellik bağlamında yeni bir liderlik açılımı. İçinde A. Toraman ve R. Erdem (Ed.). *Yöneticilerin Prangaları* (1. Basım, ss. 165-186). Gazi Kitabevi.

Dindar Tıraş, S. ve Güzel Özbek, A. (2024). Generation Y, generation Z and their perception of work life. In M. Mavri, P. Ikouta Mazza, A. Karasavvoglou, ve P. Polychronidou (Ed.). *Digital Economy and Green Growth* (1st ed., pp. 180-191). Springer Nature.

Bilimsel Faaliyetleri (Kongre, Sempozyum, Çalıştay vb.):

Dindar Tıraş, S. ve Güzel Özbek, A. (2024). Generation Y, generation Z and their perception of work life. *15th International Conference - Economies of the Balkan and Eastern European Countries - EBEEC,* Hios, Yunanistan, 12 Mayıs 2023, ss.39-40, (Özet Bildiri)

Kırel, A. Ç. ve Dindar Tıraş, S. (2019). ÖYP kapsamındaki araştırma görevlilerinin motivasyonlarının iten ve çeken faktörler kapsamında değerlendirilmesi ve işten ayrılma niyetleri. *VII. Örgütsal Davranış Kongresi,* Burdur, Türkiye, 1 - 02 Kasım 2019, (Tam Metin Bildiri)

Duyan, E. C. ve Dindar Tıraş, S. (2015). Hizmetkar liderliğin çalışma yaşamının kalitesi üzerindeki etkileri. *III. Örgütsel Davranış Kongresi*, Türkiye, 6 - 07 Kasım 2015, (Tam Metin Bildiri)

Görev Aldığı Projeler:

Yükseköğretim Kurumları Destekli Proje. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğrencilerinin Kimlik Algıları ve İşgücü Piyasalarındaki Beklentileri. **Araştırmacı.** (2015 – 2017).